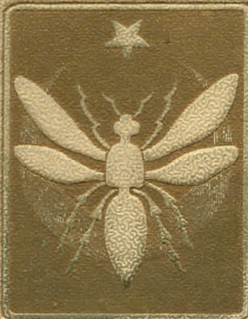

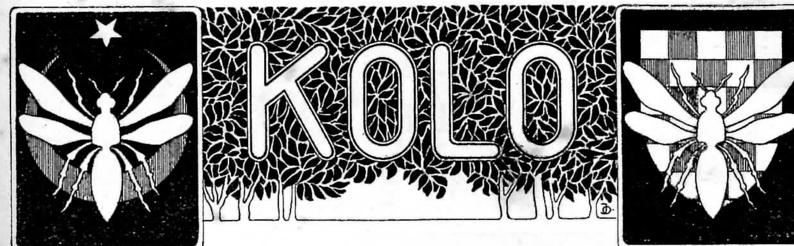
KOLO

HRVATSKO

NAUČNO-KNJIŽEVNI ZBORNIK.

KNJIGA VI. 1910. IZDALA „MATICA HRVATSKA“

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.
1910.

ANTUN MIHANOVIĆ.

IZ „PREPORODNIH STUDIJA“ DRA. BRANKA DRECHSLERA.

Mihanovićeva majka, Justina Mihanovićka Petropoljska, bijaše sestra hrvatskoga protonotara Josipa Kuševića, koji se godine 1830., u najodlučnijem času za naš narodni preporod, lijepo istakao na braniku hrvatskih municipalnih pravica protiv nasrtaja Madžarâ, pa mu je zato i pronosila slavu poznata Stoosova alegorička elegija „Kip domovine". U devedesetim godinama XVIII. stoljeća udala se za Matiju Mihanovića Petropoljskoga, protokolistu banske tabule te posjednika u Zagrebu. Iz toga braka poteče Antun Mihanović, pjesnik hrvatske himne, koji se rodio 10. juna 1796. godine, valjada u očinskoj kući na Harmici, sadašnjem Jelačićevu trgu, gdje danas stoji palača Popovićeva, te je kršten u crkvi sv. Marka. Kumovao mu je kanonik stolne crkve Franjo Sebastijanović, poznati latinski pjesnik, koji je kao pastir Arkadije bio poznat pod imenom Corinaeus Lapicius.*

---

* LITERATURA. Ks. Š. Gjalski: Antun Mihanović. Vijenac, 1896. str. 369. — Fran Folnegović: Antun Mihanović Petropoljski. Hrvatski Svjetozor 1878. str. 409. — J. Briglević: Još nešto o pjesniku hrvatske himne. Vijenac, 1896. str. 332. — Milan Grlović: Antun Mihanović. Album znamenitih Hrvata II. — Mirko Breyer: Uspomena na Antuna Mihanovića.

*

U ovo doba brojem žiteljstva jači Varaždin počima lagano gubiti svoju važnost, a sve više se ističe Zagreb, osobito kad je francuska vlast sezala do Save. Tu je od starine sijelo biskupa, koji je za vrijeme banova izbivanja njegov zamjenik, pa se tako i sjedište bana i sabora prenosi iz Varaždina posve u Zagreb. Tako početkom XIX. stoljeća počima Zagreb bivati prijestolnicom provincijalne Hrvatske, što je posve utvrdio tek ilirski pokret, učinivši Zagreb središtem hrvatskoga prosvjetnoga života. U ono doba imao je Zagreb tek 8.000 žitelja, od kojih je 3000 bilo plemića i svećenika.[1] Kultura nije bila neznatna, ali je tudja. Kad je uto srpski pisac Pavle Solarić došao u Zagreb, našao je ovdje arhigimnaziju, akademiju, glazbenu školu, jednu školu za crtanje, dvije tiskare, jednu zvonoljevnicu, svilanu, tvornicu igraćih karata i tri pivovare. Prema tome mnogo se pilo, pjevalo i kartalo. U Zagrebu su najotmjeniji trgovci i zanatlije Grci, Srbi, Nijemci, Talijani i Jevreji, a Hrvati, kako opaža Solarić, „stroje mnogo kožâ i prave najviše — čizama . . .“[2] Na nekim trgovinama zagrebačkim još su se u drugoj polovini XIX. stoljeća kočili grčki natpisi. Hrvatskog prosvjetnog života nije bilo, jer gradjanski stalež bio je mahom tudjinski, a privilegovano domaće plemstvo živjelo je svojim životom. Pa i ovaj je život prožet najviše tudjim duhom. Najbogatija književna produkcija jesu bezbrojne prigodne pjesme i spisi, a to sve izlazi na latinskom i njemačkom jeziku. Obično u pokladno doba, jer kroz zimu nagrnulo bi u Zagreb izokolno domaće plemstvo, dolazilo bi i kazalište, ali i ovo bilo je njemačko, te je god. 1815. izašla u Zagrebu „Agramer Theater Zeitung, eine Wochenschrift zur nützlichen und angenehmen Unterhaltung.“[3] Kler, i to niži, njetio je zapretanu iskru narodnoga života, a poticao ga i podupirao u tome i zagrebački biskup Vrhovac (1788.—1827.), koliko je smio i mogao. U „crnoj školi“ prikazuje se o pokladama kakav preradjen Kotzebuov ili Ifflandov igrokaz, gdje je preradjivač sve ženske uloge okrenuo u muške, da ih smjedbudu

Vijenac 1896. str. 400. — O Mihanoviću kao prvom austrougarskom konzulu u Beogradu ima podataka u djelima: B. S. Cunibert: Essai historique sur les revolutions et l' indépendance de la Serbie depuis 1804. jusqu'a 1850. Leipzig, 1855. — Нил Попов: Србија и Русија I. Београд 1870.

[1] Ferdo pl. Šišić: Ban Josip Jelačić. Savremenik IV. 293.

[2] Dr. Nikola Andrić: Život i književni rad Pavla Solarića. Rad 150. str. 123—124. — Павле Соларић: Ново гражданско землеописаніе. У Венеціи, 1804. str. 442—447.

[3] Dr. Gjuro Šurmin: Hrvatski preporod I. str. 012. bilj. 41.

klerici prikazivati, i ovamo je pozvano više društvo. Mikloušićevi koledari bili su duševna hrana nižih slojeva, i to je bilo sve. Pa ipak nije ovaj život bio toliko mrtvilo, koliko više čekanje, da probije klica novoga života. U našim plemićskim kurijama tekao je patriarhalan hrvatski život, pridolažaše samo s većom kulturom i veći luksus, ali sama kultura njihova, ma bila ona francuska i njemačka, donosila je u ovo doba burnih dogadjaja nove težnje i ideje, koje su i u nas počele probijati na javu, ako im još i nije bilo pripravljeno tlo, niti je došlo vrijeme njihovo. U ovu sredinu pala je mladost Antuna Mihanovića.

Pučka škola imala je uto samo dva razreda. Mihanović ju je svršio kao dijete od osam godina, pa je već u jesen god. 1804. ušao u gimnaziju zagrebačku, gdje je svršio po tadašnjoj naučnoj osnovi tri gramatička razreda, dva razreda humaniora i dvije godine filozofije.[1] Škola se u ovo doba mnogo posjećivala, pa je Mihanović imao i po više od 80 saučenika u gramatičkim razredima. U gramatičkim je razredima Antun Mihanović eminens, i to zaprema prvo mjesto medju svim djacima. U trećem gramatičkom razredu saučenik mu je Juraj Šporer, koji je kao vrlo slab djak medju prvoredašima zapremio pretposljednje, po broju 38. mjesto. U jesen god. 1807. stupio je Mihanović u prvi razred „humanitatis scholae“. I tu je odličan djak, ali dolazi na treće mjesto. U ovome je razredu pjesnik ostavio Jurja Šporera, koji propade iz svih predmeta. Školske godine 1808/9. svršio je kao eminens humaniora, pa u jesen god. 1809. prelazi u filozofiju. U prvom godištu učila se pored religije „philosophia rationalis“, „historia pragmatica Hungariae“, „logika“, „geometria theoretica“, „mathesis pura seu algebra“, a uz to učio je Mihanović kao neobvezatan predmet jezik grčki. Ovo se godište zvalo „logika“, a pjesnik ju je svršio s odličnim uspjehom, pa jedino iz vjeronauka nije bio eminens, već je zapremio peto mjesto medju prvoredašima. Mihano-

[1] Podatke o djakovanju Mihanovićevu sabrao sam po izvještajima, što su ih pisali sami njegovi učitelji, a sačuvani su dosta potpuno, pa sam obavezan gosp. Vl. Dukatu, direktoru gornjogradske zagrebačke gimnazije, koji mi je dopustio, da ih proučim i upotrijebim. — Gjalski kaže, kako i mi uzimamo, da se pjesnik rodio 10. juna 1796. U Matici krštenih župe sv. Marka spominje se samo, da je kršten 12. jula 1796. U gimnazijskim izvještajima spominje se uvijek, koliko mu je godina, i prema ovim podacima rodio se Mihanović već god. 1794., ako ćemo vjerovati, da je tek u drugoj godini kršten.

vićev učitelj Simeon Csucsich[1] osvrtao se svakako i na hrvatsku povijest, jer je u jednom katalogu svoj predmet zabilježio „Historia regum Hungariae atque regnorum Slavoniae, Croatiae et Dalmatiae". U drugome godištu filozofije bili su ovi predmeti: „doctrina religionis", „historia universalis et historia pragmatica regum Hungariae", „physica", „ethica", „mathesis adplicata et hydrotehnica", „metaphysica", „res rustica et historia naturalis". Mihanović je u svim predmetima eminens, i to medju prvim mjestima.

Naobrazba, što ju je zagrebačka tadašnja gimnazija davala, ako i nije bila valjda dublja, bila je opsežna i široka, a Mihanović bio je jedan od najodličnijih djaka njezinih u ovo doba. Ovo tim jače udara u oči kao znak osobitoga talenta, jer pjesnik nije krotkim vladanjem sticao simpatije svojih profesora. Život djački u ovo doba bio je veoma raspojas i buran. I Juraj Šporer u svojoj autobiografiji dotakao se s nekoliko poteza ovoga pitanja, potvrdjujući naše mnijenje. A Mihanović bit će da se u tom djačkom životu upravo isticao. Posljednje godine njegove filozofije u katalogu, u rubrici, gdje se označuje značaj učenika, obično s frazama „animi boni", „oboediens", „humilis", „viam rectam sequitur" — kod Mihanovića stoji obilježje „levis". Mihanović je uvijek bio čovjek živahne ćudi i jakoga temperamenta.

[1] Simeon Čučić-Vučinić rodio se 14. februara god. 1784. u Pečnom u slunjskoj
krajiškoj pukovniji. Pošto je god. 1806. postao doktorom filozofije na sveučilištu
u Pešti, bude imenovan na zagrebačkoj akademiji iznajprije profesorom grčkoga
jezika (1807.), a onda redovitim profesorom filozofije (1808.), ali je pored glavne
svoje struke predavao kao suplent historiju, matematiku i fiziku. Bio je tako sve-
strano obrazovan, da je bio vješt i juridičkim disciplinama, pa je biran i asesorom
županije križevačke. Inače bijaše grkokatolički svećenik dieceze križevačke, pa je
kao takav postao god. 1812. prefektom grkokatoličkog seminara u Zagrebu. Umr'o
je 28. januara 1828. od živčane groznice. „Luna", javljajući slijedeći dan smrt nje-
govu, ističe lakoću metode u njegovim predavanjima i ljubazan postupak sa dja-
cima. Alojzije Christianovich izdao je svoj „Oratio Funebris piae memoriae Si-
meonis Chuchich", gdje su nam sačuvani podaci za njegovu biografiju, pa i on is-
tiče, da je Čučić imao koliko djaka, toliko prijatelja. Miklaušić u „Izboru dugovanj"
spominje Čučića kao latinskoga i hrvatskoga pjesnika. Nama se od ovoga rada nije
ništa sačuvalo. Iste godine, kad je Mihanović izdao kod Schnierera u Beču „Reč
domovini", izdao je i njegov učitelj kod istoga tiskara djelo „Philosophia critice
elaborata. Viennae 1815.", a slijedeće godine djelo „Mathesis" (1816.), pa je možda
još sada izmedju Čučića i Mihanovića postojala kakva veza. Svakako je važno, da
je Mihanovića proveo kroz nauke na zagrebačkoj akademiji tako mlad i svestrano
obrazovan čovjek i rodjeni štokavac.

Kako su se ovdje najviše ipak sabirali mladići iz domaćih hrvatskih porodica, jamačno je i u djačkome životu bilo narodnoga osjećanja. Pritisak, kojim se htjelo mladost privesti na učenje madžarskoga jezika i književnosti, koja zapravo još nije u pravom smislu riječi ni postojala, mogao je samo pojačavati budnost narodnoga osjećanja. To je bio neobvezatan predmet, ali djaci su prijekim okom gledali one, koji su pošli, da ga uče, a broj njihov vrlo je neznatan, i medju njima vidimo obično buduće madžarone, protivnike preporoditelja. Mihanović, ma da je bio uvijek jedan od najodličnijih djaka, nije nigda bio učenikom Stjepana Rácza, učitelja madžarskoga jezika i književnosti, ili kako se ovaj sâm zvao, „Professor der vaterländischen Literatur".

Od Mihanovićevih saučenika spomenuli smo samo rdjava djaka Jurja Šporera, poslije prvoga pokretača „Oglasnika ilirskoga", a možemo dodati, da je pjesnikov saučenik bio i Aleksa Praunšperger, koji je učestvovao kod pothvata prvih hrvatskih novina, i Dragutin Klobučarić, potonji hrvatski politik i poklisar u požunskom saboru u doba preporoda.

Učenici pučani, sirotinja, kojoj je u katalozima uzdržavanje označeno riječima „victitat ex servitiis" ili „victitat ex instructione" ili slično, dakle koji nijesu živjeli nego životarili, posvećivali bi se svećeničkom staležu, a plemićska djeca pravničkim naukama i političkoj službi. U katalozima u rubrici „aspirat ad statum" mijenjaju se kod Mihanovića dvije oznake: „militarem" i „politicum", prema čemu ili se mladi Mihanović sâm kolebao, ili je prvo bila želja živahna mladića u ovo junačko ratoborno doba, a posljednje zahtjev očev. I kad se pjesnik dijelio god. 1811. sa zagrebačkom gimnazijom, još se ističe ovo kolebanje: u katalogu za fiziku stoji koncem drugog poljeća „aspirat ad statum militarem", a u katalogu za etiku i općenu historiju „inclinat ad statum politicum". Ovo kolebanje produžilo se i daleko u život pjesnikov, a slično je obilježilo poslije i život još dvojice preporoditelja, Kukuljevića i Bogovića.

Kako je u ovo doba sva državna i upravna vlast bila u rukama plemstva, učili su plemići ponajviše pravo, i to na zagrebačkoj akademiji ili u Ugarskoj. Neki bi odlazili u vojništvo, da se nagledaju širokoga svijeta i da se ogledaju na bojnim poljanama, a poneki bi već u Mihanovićevo doba polazili i u Beč na medicinu. Kako je bila svježa hrvatska slava, stečena pod Napoleonovim barjacima, ali i u velikim vojnama protiv Napoleona, nije čudo, da je mladi i živahni

Mihanović čeznuo za bojnom slavom. Ovaj veličanstveni narodni heroizam obilježio je poslije najljepšu njegovu pjesmu. Pa ipak pjesnik je valjada morao poći za pravničkom karijerom. U njegovoj porodici bio je dobar pravnik Joannes Mihanovich, valjada profesor civilnoga prava na zagrebačkoj akademiji, jer se u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici čuva u rukopisu njegovo djelo „Jus civile Hungaricum" (1800.). Preko običaja učio je Mihanović u Beču. Ovdje je već god. 1813. postojalo učeno društvo rodoljuba, što ga spominje u svojoj poslanici Vrhovac, a nastojalo je oko oplemenjivanja te usavršivanja narječjâ „ilirskoga" jezika. U to doba dodje u Beč Vuk Karadžić (1813.), radeći uz Kopitara oko izdavanja narodnih pjesama te stvaranja srpskoga književnog jezika i uredjenja pravopisa. Upravo iz Beča pročula se sada glasno po čitavoj Evropi naša vila Ravijojla. Dimitrije Davidović sa Frušićem počeo je u Beču izdavati „Novine Srpske" (1813.), a onda književni almanak „Zabavnik" (1815.). Beč je dakle bio u to vrijeme središte, iz kojega su dolazili poticaji za novu srpsku književnost na jeziku narodnome. Bez sumnje utjecaše ova sredina na pjesnika našega, te je u Beču kod J. Schnierera, gdje su se štampale „Novine Srpske" i „Zabavnik", štampao i izdao god. 1815. brošuru: „Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku", u kojoj se u nas prvi put izlaže teorija o narodnom jeziku i narodnoj prosvjeti uoči preporoda, po čemu je mladi Mihanović preteča Gajeva doba, pa je već i ova brošura pokazala, da će Hrvatsku preporoditi mladost, prodahnuta novim idejama.

Mihanovićeva brošura imade motto: „Vse, kaj živе i prirodnog glasa ima — Vu njem drhće, plače i vsaku ćut očita". Ta je misao posve u duhu romantike i shvatanja narodnoga jezika kod Fridricha Schlegela, Herdera i drugih, ali je u nas dosljedno teoretički razvijena tek u Derkosovoj brošuri „Genius patriae" (1832.), a pjesnički potpuno izražena tek u Preradovićevoj pjesmi „Jezik roda moga" (1860.). I Gaj je osjećao potrebu, da popularizira romantičku teoriju o narodnom jeziku, i to je učinio već u prvom godištu „Danice", u člancima pod natpisom: „Nima domorodstva brez ljubavi materinskoga jezika". Na ljubavi prema narodnom jeziku osniva on sav patriotizam. Jezik je izričaj duše, pa koji narod izgubi jezik, jedini prirodjeni organ svoje duše, izgubio je u tudjem jeziku samoga sebe, propao je kao osobiti član čovječanstva. Krivo se misli, da je Mihanovićeva

brošura prva popularizacija romantičke teorije o jeziku. Mihanović uzeo je u romantikâ samo devizu njihovu: materinji jezik jedini može biti pravi izraz našega osjećanja i mišljenja — ali on je ne raspliće i ne razvija u tančine, već se čitavo njegovo raspravljanje osniva na jezičnoj teoriji prosvjetiteljskoga doba XVIII. stoljeća, koju je u Srba provodio u svome radu, a teoretično propagirao u raspravici „Jest li polezno u prostom dijalektu na štampu što izdavati?" — Dositej Obradović. On se uzdigao tako visoko, da je naglasio jezičnu istovetnost naroda, koji živi u Banatu, Bačkoj, Srbiji, Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, bez razlike vjeroispovijesti, pa onda pita: „Sada kako bi mogao ko utverždavati, da jedan tako mnogočislenij narod ne valja njegovim prirodnim dijalektom obučavati i prosveštavati?"[1] Narodni jezik u književnosti postulat je dakle prosvjete širokih neprosvjećenih slojeva naroda. Mihanović piše kajkavskim narječjem, pa ne izlazi svojim težnjama narodnim iz granica uže Hrvatske, ali posve usvaja pomenutu prosvjetiteljsku jezičnu teoriju, pa je sa svim posljedicama radikalno primjenjuje našim prilikama, te u pojedinačnosti dolazi upravo u najveću opreku prema romanticima.

Mihanovićeva brošura u nas je prvi protest protiv latinskog jezika, koji je kao službeni jezik zaokupio čitav javni život, pa onda prodirao u ono malo književnosti i u društveni život. Mihanović iznajprije odbija latinski jezik kao romantik: „Zato smešno je dogodjaje Budimira, Zrinija, ali Frangepanija z rečmi T. Livija, Plutarka ali Cezara ispisane najti, ali školnika z držanjem rimskih večnikov deci nagražati se čuti..." A onda se obara na latinski jezik kao prosvjetitelj: „Dogodjaji vsih narodov, koteri v navuki na rasvećene misli, domorodnu jakost i zvansko preštimavanje pružili se jesu, nam svedočiju, da prvi rasvećenja temelj vu jezika domorodnoga podignjenju biva. To s vsakem danom potvrdjava se." A što je uzrok, da se hrvatski jezik ne može uzdići? „Prez dvojmbe — odgovara mladi Mihanović — prva pačka je, da općinski posli vu stranskom jeziku obavljaju se, i tak potreboća vekša takvoga vučiti se, nego domorodnoga izdignuti nastaje. Sim spada, da i vsi navuki budućem poslenikom vu jeziku od domorodnoga čisto razlučnom prednašaju se." Tako je eto mladi hrvatski djak, a u doba, kad nema još ni tragova micanju novoga prosvjetnog i narodnog života, zagrmio protiv latinskoga jezika u uredima, u školi i u književnosti, i označio to jedinim povodom

[1] Мевимац (Будим, 1818.), str. 42.

narodnom prosvjetnom mrtvilu, a uzdignuće narodnoga jezika na viši stepen obilježio je kao jedino sredstvo, koje može narod izvesti u svjetlost prosvjetnoga života.

Kako su se poslije u romantiku našega preporoda uplitale ideje prosvjetiteljske, pa „Danica" uz misli o „zdravome razumu" i o moći „rasvićenja" donosi lozinke romanticizma, ističući uz Huga, Grotiusa, Rousseaua, Herdera i Zimmermana, sve same poznate prosvjetitelje, i njihove protivnike romantike braću Schlegle, Arndta, Grimma i druge, kao učitelje i uzore[1] — tako se ovo vezivanje dviju drugdje oprečnih struja javilo u nas već u prvome pokušaju narodnoga budjenja. Mihanović je nadalje isticao prosvjetni narodni rad u suvremenom duhu kao osnov općena narodnoga preporoda, kako su poslije njega učinili veliki naši preporoditelji. Kako vidjesmo, i u Hrvata bilo je u doba Mihanovićeve mladosti kulture, ali to je bila tudja kultura, koja nas je odnarodjivala. Hrvatskoga prosvjetnog života nije bilo, i ovo mrtvilo crta Mihanović krepkim crtama. „Ali z žalostjum spoznajem, da narod naš, premda veliku europinskoga puka stran ispuni, tak daleko gledeć na općinsku veka rasvećenost zaostaje, da nikakova znanosti znamenja vu jeziku svojem pokazati ne more, nego, o tuga, jarem stranskeh jezikov nosi. Ar stranski jezik retki tak zmožno navčiju se, da bi vu njem nekaj poglavitoga van dati mogli, domaćega pako nesamo zapušćavaju, nego i govoriti se sramuju. Ovo videći puk srce k domorodnom pogubi, niti najhasnoviteše navuke spozna, stranske jezike ne znajući." U nas nema ljudi, koji bi na jeziku narodnome („vu općinskom jeziku"), pisali korisne knjige. Tako dok su procvali ostali evropski jezici i knjiga njihova, dok su i svećenici u običnim poučavanjima i propovijedima tumačili sve dijelove vjere „ne mrtvo poleg slovnoga pisma", „nego i prve naravneh pravic temelje pazljivo vumešati počeli jesu" — dotle: „Puk naš vu vezdašnom stališu sâm sebe od neme živine zadovoljno razlučiti ne zna. Pripovesti od nerazumnih bab vu zipki povedati počete, čez mladosti vreme gusto čuje, razum njegov vu vrsnosti življenja ovak, i po drugeh zasleplenjih vu ćuti svojoj jedino čudami optršen, istinitoj misli zapre se, i teško prez vnogih let resvećenja probudi se."[2]

[1] Dr. D. Prohaska: Dr. Ljudevit Gaj. Školski Vjesnik XVI. (1909.) str. 496.

[2] U Kukuljevićevoj „Hrvatskoj bibliografiji" stoji, da je Mihanovićeva „Reč domovini" izašla u Beču god. *1825.*, što je naprosto tiskarska pogrješka. Kako je poslije nekima došlo do ruku izdanje od god. *1815.*, počelo se svuda pisati o dvjema

Prosvjećivanje puka, jus naturale, razum, nezadovoljstvo sa domaćim klerom, koji nije umio ili nije htio raditi u duhu vremena, odbijanje zasljepljivanja, narodnih priča i bajka — sve su to biljege našega kajkavca prosvjetitelja, koji se u knjizi glasno javio na žalost tek u drugom deceniju XIX. stoljeća, kad bi prirodno bilo, da je prosvjetiteljstvo već i medju Hrvatima kajkavcima izvršilo svoju zadaću. Najviše udara u oči Mihanovićevo odbacivanje narodnoga stvaranja, što su ga uto već toliko uzvisili njemački romantici. Doista je nešto neobično, ili znak veoma realističnoga shvatanja prilika ili odraz slobodoumne sredine, u kojoj je Mihanović provodio svoju mladost, ili oboje, da je on mogao u taj čas, netom iza prve zbirke Vukovih narodnih pjesama, što je izašla u Beču (1814.), a slava joj se počela prostirati svijetom, i malo iza Vrhovčeva poziva na kler o sabiranju narodnoga blaga, ovako govoriti o stvaranju narodne mašte, romanticima tako mile, za koju bijaše shvatanja i oduševljenja pače i u jozefiniste Vrhovca. Medjutim u nas bilo je uto toliko prosvjetno narodno mrtvilo, da niti romantikom zadahnut Vrhovčev poziv, a niti zakašnjelo Mihanovićevo prosvjetiteljsko-nacionalističko nastojanje nije imalo dovoljna, bolje reći nikakova odziva: za prvo bilo je prerano, za drugo već prekasno.

Izdavši svoju brošuru oprostio se Mihanović s prijestolnicom monarkije i vratio se u Zagreb, jamačno pun osnova, misleći da je došlo njihovo doba. Kako naše plemstvo još uvijek nije vidjelo, da će sebe spasiti ne u što tješnjoj vezi s Madžarima, nego tek ako se povede za njima, dižući iz mrtvila vlastiti narod i njegovu prosvjetu, to je živahan i impulzivan mladić sa svojim dosljednim i radikalnim narodnim idejama morao biti starcima smiješan, muževima nerazumljiv, a mladosti smion i obijestan. Mihanović se nije ipak odrekao ideala. On je svršio pravničke nauke, ali i ne misli, da udje u mrtav varmedjijski život. Bio je on od prirode samostalna duha, i sve su ga težnje dalje gonile u svijet. Pjesnika je vukla Goetheova „Mignon" i njena zemlja limuna i narandža, i on podje za svojom čežnjom. Već u februaru god. 1816. vidimo ga u Mlecima. Ovdje je boravio, baveći se jedino književnim radom, Pavle Solarić, koji je već poznavao staru

izdanjima. Jedini primjerak ove brošure nalazio se u nadbiskupskoj knjižnici u Zagrebu, ali danas ga više nema, niti se zna, gdje je. Ovaj gubitak na sreću nije nenadoknadiv, jer su najveći dio brošure u obliku citata priopćili T. Smičiklas u radnji: „Hrvatska narodna ideja" (Rad, 80.) i Dr. Gj. Šurmin u „Hrv. Preporodu".

dubrovačko-dalmatinsku književnost, ako je i nije umio cijeniti, dopisivao je s Kopitarom, i uopće bio u svezi s učenim slovjenskim svijetom. Već god. 1810. došao je k njemu u Mletke Josip Sierakowski, član učenoga društva u Varšavi.[1] I Mihanović je upoznao ovdje Solarića, druga Dositeja Obradovića, koji mu pokloni „Besedovnik ilirsko-talijanski".[2] O boravku Mihanovićevu u Italiji nemamo inače nikakvih podataka. Bit će, da je pjesnik preko Mletaka krenuo u Padovu. U Beč se nije vraćao, pa se u poduzeću Šporerovu, koji je god. 1818. izdao proglas, da će u Beču izdavati „Oglasnik ilirski", prve hrvatske novine, njegovo ime i ne spominje. On je uto bio u Padovi.

Kad je pjesnik bio u Italiji, umre mu 18. aprila god. 1816. otac. Bilo mu tek 45 godina, a pokopan je u kriptima crkve sv. Marka. Mihanović se nije vratio u domovinu. Njegova majka, pronicava doprepodna hrvatska gospodja, puštala ga, da si sâm utire put životu, pa mu je dala baštinu od 10.000 kruna i ostavila ga smirena srca u svijetu.[3] Italija izvela je u kajkavcu Mihanoviću veliki preokret u mišljenju o hrvatskom jeziku. U talijanskim gradovima bilo je tada dosta Dalmatinaca, pa je tako pjesnik došao u dodir s inteligencijom iz južnih hrvatskih krajeva, a jednako ovdje je upoznao staru dubrovačko-dalmatinsku književnost. Poradi toga Mihanovića su i porodične tradicije, žive uspomene, da je porijetlom od starine iz Petropolja u Dalmaciji, vezivale s ovom zemljom, pa nije čudo, da je u njega već sada nastao golemi preokret, važan predznak preporodnoga doba: on se prvi od kajkavaca odlučuje za štokavsko narječje kao književni jezik svih Hrvatâ. U Padovi nadje Mihanović god. 1817. rukopis Gundulićeva „Osmana". Teško si je i zamisliti, kakvim je oduševljenjem prionuo za čitanje „Osmana" pjesnik, koji je još netom bio uvjeren, da Hrvati nemaju ništa, čijem bi se mogli pred prosvjetljenim

[1] Andrić: ib. 152.

[2] Isp. M. Breyer: Uspomena na Antuna Mihanovića. Vijenac, 1896. str. 400. — Na knjizi, što je čuva g. Mirko Breyer, zabilježeno jest: „Od istoga autora zadobljena. Vu Benetcih 23-tog Febr. 1816. Mihanović". Breyer misli, da se Mihanović u Mlecima upoznao sa Rakićem, autorom „Besjedovnika", ali u Mlecima je boravio Solarić, koji je tu knjigu izdao, napisao joj predgovor i priopćio u njoj ulomak iz svoje „Hieroglifike", pa je govorio o knjizi kao o svome djelu, te i u naslovu stoji njegovo ime pred Rakićevim. Isp. Andrić: ib. str. 131. i 150. Prema svemu tome upoznao se Mihanović u Mlecima sa Solarićem, a ne s Rakićem.

[3] Za neke podatke iz života Mihanovićeva obavezan sam gdji. Hermini pl. Ferrich rodj. Kušević, koja je pjesnika lično poznavala.

svijetom podičiti. On hoće da pokaže i narodu, kako se ugodno razočarao, pa je izdao na latinskom i hrvatskom jeziku poziv, datiran 1. januara god. 1818. u Padovi, s naslovom: „Znanostih i narodnoga jezika prijateljom T. Mihanović od Petropolja Hrvatin", gdje štokavskim narječjem, dakako još uz natruhe kajkavizama, javlja, da će početkom jula god. 1818. izaći prvi put „Osman" Ive Gundulića, „ispjevanje deljinsko-iliro-slavensko", priredjeno po starome rukopisu, u lijepom obliku i na finoj hartiji, a cijena će knjizi biti 20 groša srebra. „Nam zaisto sramotno bilo bi — kaže ovdje — da nekoji narodi, naši rodjaki, množinum van danih dela nas obladajuć i vu trsenju, što imamo van dati, prveji pred nami zvali bi se. Mnoga imamo vredna iz tmine na svjet stati, da dedov naših ume očitaju, kano čine njih povjesti čuvaju." Mihanovićevo izdanje „Osmana" nije izašlo, i to jamačno zato, jer nije bilo nikakva odziva. Pjesnika je zabolio već prvi neuspjeh, jer njegova brošura ostade bez ikakva vidljiva utjecaja, pa mi ovu preboljenu rezignaciju osjećamo jasno u riječima, kojima počima svoj poziv za izdanje „Osmana". „Sunt qui scripto sermone alloqui concives ingratum sentiunt. Ipse ni fallor, non errant. Aliquibus enim qui scribit, multis quod scribit, minus probatur, aliis utrumque. Verum illa, quae patriam eminenter attinent, commemorans, ex argumento suo commendationem sibi tutellamque pollicetur: laude alioqui semper dubia, nulla gratitudinis ambitione." Mihanović dakle već tu opaža, da je nezahvalan posao biti hrvatski književnik, jer jednome ne ugadja pisac, koji piše, drugome stvar, o kojoj piše, trećima ni jedno ni drugo — on je dakle razočaran, ali domovinska ljubav pokreće ga na dalji rad. No kad ovo djelo nije mogao izvesti, njegovo razočaranje bude potpuno, i on se morao odreći daljih ovakih pokušaja: čitav život pjesnikov podje novim pravcem, čekajući mirno doba, kad će drugi izvesti njegove osnove. Još god. 1818. stupio je Mihanović kao auditor u vojničku službu u pukovniji Mayerovoj, gdje je ostao mnogo godina. Ni tu nije posve ohladnilo njegovo zanimanje za književnost. Zanimali su ga problemi komparativne lingvistike, tada posve mlade nauke, pa je u XIV. godištu Hormayerova časopisa „Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst" (Beč, 1823.) napisao oveću raspravu o srodnosti sanskrta sa slovjenskim jezicima („Zusammenstellung von 200 laut und sinnverwandten Wörter des Sanscrites und Slavischen . . ."), koja je i posebice odštampana, a iza toga radnju o ciganima („Die Zigeuner"), grani staroindijskoga jezičnoga stabla.

To su posljednji njegovi književni radovi prije pojave Gajeve. Bit će da Mihanović nije bio u vojništvu zadovoljan, jer ostavi tu službu 1826. godine, te probavi neko vrijeme u Budimu, na Rijeci i u inozemstvu, pa onda udje u političku službu kao gubernijalni tajnik na Rijeci, gdje je ostao punih deset godina (1826—1836.). Rijeka izabra ga god. 1827. svojim zastupnikom na požunskom saboru, ali ga je, kako pripovijeda prvi njegov biograf Fran Folnegović, opozvala, jer je bio odviše liberalan govornik. Sačuvala nam se i slika, djelo bakroresca Ferd. Lütgendorfa, što prikazuje Mihanovića kao riječkoga poslanika na saboru, a izašla je u albumu tadanjih saborskih poslanika. U Požunu sastao se Mihanović god. 1827. s Poljakom Kucharskim, koji se upravo spremao na slovjenski jug, obilazeći sve slovjenske narode, da prouči jezik, običaje, život i historiju njihovu. Kucharski spominje Mihanovića kao „uczonego z Kroacyi obywatela".[1] Kad je Kucharski god. 1828. i 1829. bivao u Hrvatskoj; u Zagrebu, počele su se tu već javljati preporodne misli, i počele su nastajati nove prilike, u kojima je radi pritiska Madžarâ počeo uz narodnu ideju prianjati kler i aristokracija. Gaj sabira u Zagrebu oko sebe prve svoje pristaše, i njegove preporodne misli već god. 1830.—1832. primaju odredjen pravac i pobudjuju općeno zanimanje. Mihanović se ne ističe medju ovim poticateljima novoga narodnoga života. Pravac, kojim je on u životu već bio udario, nije se više dao promijeniti, i on je mogao, kadno je izašla „Danica" (1835.), ovim mladim pokretačima isporučiti tek svoje najiskrenije simpatije, ušavši u kolo preporodnih pjesnika, a njegova je pjesma, što on nije mogao, uzdizala, bodrila, oduševljavala. Prvi Mihanovićev rad, ma da je imao sve biljege novih preporodnih ideja, sada se ne spominje: pao je u zaborav, jer ga je mrtvilo rodilo i u mrtvilu je ostao.

II.

Gajeva „Danica" zatekla je Mihanovića na Rijeci, i on se u prvome njenu godištu odazvao odatle s nekoliko pjesama. Cik preporodnoga svitanja strujao je i u njegovoj duši i on je posve pristao uz misli mladih preporoditelja, gledajući u njima sretnije nastavljače svojih jalovih nastojanja. Ali u njihovu sredinu nije mogao, jer ga već u jesen god. 1836. vidimo u Beogradu. Tu postade Mihanović prvi austro-ugarski konzul na konaku kneza Miloša.

[1] Vl. Francev: Полское славяновѣденiе, str. 442.

Ana Obrenovićeva.

Mihanović je došao u Beograd u nepriličnо doba diplomatskih i domaćih srpskih zapletaja. Dimitrije Davidović, kojega je pjesnik jamačno u Beču poznavao, sada urednik službenih „Srpskih Novina", zamislio je i sastavio ustav, koji bi imao biti osnovom unutrašnje samostalnosti srpske kneževine, što se još uvijek nalazila pod protektoratom Turske. Davidović, dobar žurnalista, a nikakav diplomata, govorio je neprekidno o svojim osnovama u „Srpskim Novinama" i tako ova stvar nije bila nikakva tajna susjednoj monarkiji. Njenim težnjama, da se uzdrži mir u sjevernim oblastima osmanlijske carevine, protivio se namišljeni ustav srpski, a jednako ju strašilo, da se slične misli ne pojave u njenim južnim krajevima. Austrija pošalje notu Milošu, a u isto doba zamoli Rusiju i Portu, da se u zametku uništi ova varnica, iz koje bi se mogao poroditi čitav požar i obuhvatiti Srbiji susjedne oblasti. Porta jedva dočeka, da se umiješa u unutarnje srpske poslove, a i Rusija se pozivu odazove, pa je uništenje ustava srpskoga bila nova ruska žrtva svetome savezu. Davidovićev ustav doista se protivio hatišerifu sultanovu, stvoren je bez računa s Turskom, pa je ovo nastojanje posve poraženo, i Miloš je već 16. marta 1835. godine oduzeo Davidoviću uredjivanje „Srpskih Novina".

Ovi dogadjaji bili su povodom, da je Austrija počela pomljivije pratiti razvitak Srbije. Monarkija je već odavno željela, da ima svoga diplomatskog agenta u Beogradu, jer je u Srbiji bilo mnogo njenih podanika, bilo je trgovačkih veza, a politički razvitak Srbije morao se odražavati na jugu monarkije, medju Srbima i Hrvatima. Ali ona se pobojavala kao i Rusija, da se u njih ne ugledaju i druge države. Medjutim, kad je Miloš za svoga boravka u Carigradu (1835.) nastojao oko toga, da sultan dopusti stranim agentima živjeti u Beogradu, a Engleska i Francuska prve izjaviše, da žele tu imati svoje agente,

onda se Austrija naprečac odluči i pošalje prva svoga konzula u Beograd, i to Mihanovića (1836.), a još iste godine malo iza toga stiže i engleski agent George Hodges, koji bude domala dignut na čast glavnoga konzula (1837.).

Knez Miloš primio je 3. septembra 1836. Mihanovića u svečanoj audienciji. Kneževska kola dovezla su prvoga konzula iz Beograda u konak na Topčideru. Mihanović, predavajući knezu punomoć, govorio je ovako: „Presvijetli knjaže, preslavni gospodaru! Naznačen po milosti cara i kralja, moga presvijetloga gospodara, za konzula u ovdašnjoj slavnoj državi, ja sam veoma želio, da dobijem čast, da sa najvećim poštovanjem predam Vašoj Svijetlosti berat sultana, pismo velikoga vezira i pismo najsvjetlijega kneza Metternicha i g. Stirnera, a tako da se sa najvećim poštovanjem poklonim Vašem svijetlom licu. Uvjeravam Vašu Svjetlost, da bi velika sreća za me bila, a mome caru gospodaru veoma prijatno bilo, kad bi Vi, preslavni knjaže, ustanovom ovoga konzulstva vidjeli nov znak carskog poštovanja, s kojim on vazda prima Vaše druževno i pravdoljubivo susjedstvo. I odista, svagda je glavna i jedinita želja moga presvijetloga imperatora bila ta, da uzajmni dogovori i uslovi mira, kako dosad, tako i odsada ostanu sveti, da na osnovu njihovu svaki interesi obje saplemene zemlje cvjetaju u sredini neprestanoga mira, poretka i izobilja. No kad mi je palo u čast, da uvjerim Vašu Svjetlost u toj istinskoj carskoj želji, i da se trudim, koliko mi sile dozvolile bude, da potvrdim to, onda mi dozvolite, presvijetli gospodaru moj, da Vam iskreno, p o n a š e m kažem: ja sam Hrvat i radujem se i oholim se time, što sam postavljen za prvog carskog konzula u sredini toga hrabroga naroda, i u onu slavnu zemlju, koje je krv, jezik i slava meni srodno, i kod jedinitog našega knjaza ilirskoga plemena".[1]

Mihanović je u Beogradu našao umah i prijateljâ ilirskoga preporoda. Već u beogradskom „Zabavniku za god. 1836." slavi u pjesmi Sime Milutinović Ljudevita Gaja kao unuka bana Zrinovića i u Zagrebu „muzam čelovodju". U Gajevoj „Danici" (1836.) javljao se češće dr. Jovan Stejić, ljekar u Zemunu, jednoč pače i Anka J. Obrenovića, „Ilirkinja iz Srbije". Pored ovih prijatelja knjige našao je pjesnik u Beogradu Dimitrija Isajlovića i Dimitrija Tirola, „vospitatelja sjatelne familije". Kao duševna potreba ovoga kola izašao je u

[1] Novine Srpske, god. 1836. br. 35. i 36. — Isp. Нил Попов: Србија и Русија. I. 314.—315.

Beogradu za god. 1837. i 1838., dok je pjesnik bivao ovdje, almanak „Uranija" pod uredništvom D. P. Tirola, a poglavito namijenjen „sjatelnoj gospodični" Anki J. Obrenovića, koja je tu suradjivala uz Mihanovića.[1]

Milošev brat Jefrem, gubernator beogradski, imao je tri kćeri, od kojih su se dvije udale god. 1834., a treća, Anka, što su je zvali „ružom od Istoka", svidje se Mihanoviću. Njeni odgojitelji bijahu austrijski Srbin Dimitrije Tirol i njegova žena Hristina. „Anka bijaše veoma darovita, umiljata karaktera i dobra srca. Do Tirolova dolaska Anka bijaše najbolja djevojka medju tadašnjim Srpkinjama, koje su ostale vjerne narodnim običajima i predanjima. No pod uplivom nove svoje nastavnice ona brzo primi sve spoljne znake evropske obrazovanosti i posta neobično sujetna".[2] „Uranija" za god. 1838., gdje joj je Mihanović spjevao pretopli sonet „Vidjenje", donosi na prvome mjestu njenu sliku. Mihanović je zamilovao Anku kao čovjek u godinama, kad plane mladenačkim žarom. Ona mu je bila sklona. Tirol i Tirolica radili su mu u prilog, kad je zaprosio za njenu ruku. No Jefrem morao je po običaju privoljeti Miloša za udaju svoje kćeri, a ovaj se odlučno protivio, da mu se sinovica uda za austrijskoga podanika. I kneginja Ljubica, dolazeći Jefremu ponavljala je, kako bi željela vidjeti Anku vjenčanu s prirodnim Srbinom. Anka, snatreći već o tom, kako će biti visoka gospodja kod dvora cara austrijskoga, govoraše sada svima, da se radije ne će nikako udati, negoli poći za Srbina. I Mihanovića se dogadjaj nemilo kosnuo za čitav život. Vezeni dar, što mu ga poklonila Anka, čuvao je do smrti kao amanet svoje nesretne ljubavi.

Mihanovićeva diplomatska služba u Beogradu nije bila laka, a poslije ovoga dogadjaja i preteška. Pjesnik bio je napredan i slobodouman čovjek, zanesen za narodnu ideju, pa i ako je u Beogradu isticao svoje Hrvatstvo, bilo je to u namjeri, da očituje svoju iskrenu ljubav prema Srpstvu. Knez Miloš bio je grub, surov, primitivan čovjek, darovit analfabet, sjajan srpski epigon negdašnjih turskih pašâ, pa je i u Beogradu bilo uvijek nezadovoljnikâ. Kad dodjoše dva konzula, austrijski i engleski, koji su zastupali posve oprečne političke težnje, sve je to još jače izbilo. Engleska je htjela, da se u cjelini uzdrži oto-

[1] Prvo je upozorilo na Mihanovićeve pjesme u „Uraniji", ali samo za god. 1837., beogradsko Дело, god. 1896. str. 516.—517. — Isp. bilješku: M i h a n o v i ć u S r b i j i. Vijenac, 1896. str. 384.

[2] Нил Попов: Русија и Србија, I. 323.

manska carevina, a to nije mogao biti politički ideal susjednim državama Austriji i Rusiji, koje su se raspom njenim mogle najbolje koristovati. Hodges je nastojao, da od Srbije odbije svaki utjecaj ruski, pa da učini kneza sredstvom engleske spoljašnje politike, u čemu je doista i uspio. To nije mogao mirno gledati zastupnik monarkije, pa ni srpski narodni predstavnici, koji su i onako teško podnosili neograničenu vlast kneževu, što ju je on uvijek umio i brutalno upotrijebiti. Ovi nezadovoljnici borili su se za tradicionalno, pravoslavljem posvećeno prijateljstvo s Rusijom, pa su našli u Rusiji i jaku pomoć. Oni su se kupili upravo u kući Jefrema Obrenovića, gdje je najradije bivao Mihanović, pa je i on često radio u interesu ovoga kola. Borba je postajala sve otvorenijom. Jefrem se s nezadovoljnicima privio k Mihanoviću, dok se Miloš gotovo svaki dan vidjao s Hodgesom. Kad je Mihanović upravio na kneza notu, tražeći da ukloni iz Srbije svoga liječnika Francuza Cuniberta, tumača i posrednika izmedju kneza i Hodgesa, razljućen Miloš zamoli bečki kabinet, da opozove konzula i zamijeni ga drugim, a Mihanoviću poruči, da odsele prekida s njim svaku vezu i da će mu njegove hartije nepročitane vratiti. Kako su ovo bili vrlo kritični časovi, gdje se sudariše dvije oprečne političke težnje, a knez nije već odavno puštao Mihanovića preda se, morala je bečka vlada konzula dignuti sa službe, pa je 24. marta 1838. došao u Beograd kao njegov zamjenik general-major Nikola Filipović. Nije potrajalo dugo, pa su nezadovoljnici posve nadjačali kneza, i on morade zauvijek ostaviti Srbiju (1839.). Mihanović došao je u Beograd i htio se ovdje udomiti kao domoljub i pjesnik, napokon i kao čovjek, ali za dvije godine njegovo je domoljublje potlačeno intrigama engleske diplomacije, njegova pjesnička struna puče, da se samo još jednoč oglasi, i on odlazi u daleki svijet, da bude potpuno otkinut od života u Hrvatskoj, upravo u času, kad je ilirsko oduševljenje u naponu i kad su se preporoditelji počeli spremati za javnu političku borbu.

III.

Mihanović je zanimljiva književna pojava. U mladosti piše rasprave, u muževnoj dobi pjeva. Ali jedva ima desetak njegovih pjesama, i ma da se naslućivalo, ipak bit će najvjerojatnije, da ih više nije ni bilo, jer je pjesnik neke pjesme priopćio i po dva puta, jednu pače tri puta, što se ne bi dogodilo, da je imao više pjesama. Ova silna sputanost

u kvantitetu pjesničkoga stvaranja imat će povod u tome, što je ova poezija bila jesenje cvijeće, pa i u tome, što je pjesnik imao malo pobuda. Njegova nam se pjesma javlja iz Rijeke god. 1835., a iz Beograda god. 1837. do 1838. Poslije odvela ga služba daleko iz domovine, a na rodjenu grudu, što je hrvatski Zagorac tako teško ostavlja, vratio se pjesnik kao starac, uoči smrti.

Gajeva „Danica" ugodila je srcu Mihanovićevu i potakla ga na rad, navrnuvši mu pred oči sve njegove mladićske snove. On je već ušao u muževnu dob, ali razdragan, osjetivši početke preporadjanja u prosvjetnom životu čitava naroda, on se umalı javio u kolu mladih preporodnih pjesnika, pa medju prvim pjesmama „Danice" ima već i njegovih stihova. „Hrvatska domovina", prva Mihanovićeva pjesma koju je zapala najrjedja čast, što je može pjesma postići, da je postala narodnom himnom, pjesmom vječitom i svetom, izašla je već na 37. stranici „Danice" (1835.). U ovo doba upotrebljava se u „Danici" još samo stari pravopis, kajkavski i slavonski, a prevladava kajkavsko narječje, kojim se isključivo još služe pisci kajkavci. Mihanović je prvi krčitelj novih putova. Buduća narodna himna prva je obasula svijetlom ideju jedinstvene hrvatske književnosti. Mihanović je već u prvoj svojoj pjesmi pokazao, da su preporodne misli vodilice u njega već odavno sazrele, i on nam se tu ukazuje kao prvi kajkavac, koji pjeva na štokavskom narječju, a s njegovom pjesmom prvi put se u „Danici" javlja novi, organički pravopis.

Još iste godine izašla je u „Danici" Mihanovićeva elegija: „Negda — a sada". Nema više naših starih vila, koje bi, pjevajući ljubav i slavu, odgojile „junačke duše". One su spominjale, kako se ljubilo i kako se umiralo za slavu, slobodu i jezik, ali to je bilo davno...

*

„Tiho srce, tiho pjesma sad . . ." Vile združile su se jur sa sljepoćom, jur tužno cvile uz javor-gusle : podaj, brajne ! — i mole bokcu hljeba bijeloga . . . Ova elegija kao da i nije nastala u to lijepo doba svitanja, kad su drugi pjevali davorije i budnice, a Mihanović himnu, već kao da je pazvuk iz dopreporodnoga doba, kad je pjesnik uzalud čekao, da zarudi zora i ograne sunce. — Napokon izadje u prvom godištu „Danice" i lijepa elegija u smrt cara Franje : „O p o s l j e d n j o j F r a n j e v o j p o l n o ć i", te mala zagorska idila „A j d m o t a m !" Ove su pjesme dokaz, kako se Mihanovića dojmiše počeci narodnoga preporoda. Nije on bio kao drugi preteča Gajev, celovački liječnik Juraj Šporer, koji još ni god. 1839., kadno je ilirizam bio u naponu svoje snage, nije shvatao put, kojim se koračalo k narodnom ujedinjenju, pa zato nije mogao ni sudjelovati u preporodnom književnom radu. Pomenute Mihanovićeve pjesme sve su poslane iz Rijeke, a pored njih poslao je pjesnik 25. decembra 1835. Gaju pjesmu „Glas oli ćut?", namijenjenu „novoj ilirskoj godini", što je Gaj nije priopćio, ali se sačuvala u njegovoj ostavštini s popratnim pjesnikovim pismom. Upravo kad se Gaj u Zagrebu sa svojim drugovima odlučivao, da se novo godište „Danice" i „Novina Horvatskih" uvede pod imenom ilirskim, stiže mu Mihanovićeva pjesma i pismo, gdje se nada sve ističe potreba ujedinjenja. „In unione virtus !" Mihanoviću je ime sporedna stvar, glavno je narodno ujedinjenje.

Il onako il ovako,
Samo da iz punih prsâ,
Samo da iz cielih srcâ
Istinito, iskrenito
Jezik javlja duše glas !

Il ovako ili onako,
Nek su strune po četvere,
Samo da je pjesma jedna,
Nek jezici su razlici,
Samo da je složna ćut !

Gaj je htio, da u imenu ilirskom sjedini južne Slovjene, videći upravo u pojedinim imenima najveću zapreku ujedinjenja i nastojeći da ove opreke izgladi. Mihanović nije u želji za ujedinjenjem osjećao ovih opreka : želja je od njih bila jača. On veli u pjesmi, da je svejednako, bila domovina „naška — ilirska — ili srpska", samo jedinstvo da bude provedeno.[1] To će i biti razlogom, da Gaj ove pjesme nije nigda priopćio.

---

[1] Preporoditelji kajkavci odrekli su se svoga narječja radi narodnoga jedinstva, a prianjali su za ime ilirsko, smatrajući hrvatsko ime pokrajinskim. No Mihanović je dublje poimao Hrvatstvo, pa tim jače udara u oči ova njegova izjava, ali ovdje treba uvažiti, da se u nas preporod rodio u trenutku, kad je našem narodnom organizmu prijetila potpuna pogibao, a to je još jače osjećao Mihanović, koji se morao u

U beogradskoj „Uraniji" (1837.) izašle su ponovo Mihanovićeve pjesme „Naška — moja domovina" (u Danici „Horvatska domovina"), „Sada i negda", a prvi put „N a r o d n a p j e s m a d a l m a t i n s k a", ženska narodna pjesma, „G l a s o l i ć u t", pa dvije religiozno refleksivne pjesme : „B o g", prema Götheu, i „O č e n a š", prema Klainmannu ; to je upravo glosa očenaša, i pjesnik je na svršecima strofa, što je značajno, upotrijebio staroslovjenski očenaš. „Uranija" za god. 1838. donijela je Mihanovićev sonet „V i d j e n j e", prigodnicu „O d z i v J a n u K o l l á r u", te idilu „Ajdmo tam !", štampanu ponovo, ali s naslovom „Požuda domovine", a pored toga ima ovdje jedan Mihanovićev motto od pet stihova, koji nije iskinut ni iz jedne nama poznate njegove pjesme.

S Mihanovićevim dolaskom u Beograd počima izlaziti „Uranija", a s njegovim odlaskom ona prestaje. Ostavivši Beograd ode pjesnik u diplomatskoj službi u Solun. Njegovi biografi vele, da se u Solunu oženio, ali to ne stoji. Ovdje je pjesnik upoznao prekrasnu neku Grkinju, potonju svoju ženu, i ona mu rodi jedinicu kćerku Mariettu. Oko njene odgoje pjesnik se mnogo starao. U Solunu je Mihanović odboljevao svoju nesretnu ljubav prema „ruži od Istoka", pa je god. 1840. spjevao opijelo svojoj mrtvoj ljubavi u lijepoj baladi „K a m e n a d j e v a", što je izašla u „Danici" (1844.). Ova balada u duhu narodne pjesme glas-

Djeva sjedi pokraj mora
Na kamenu studenom,
Tiho gleda u daljinu
I očima suznima.

Jadna gleda i uzdiše
Od zorice do zore,
Pusta vidi more pusto,
Ne ima, ne ima dragoga.

Val se diže, val opada,
Lome pjenu grebeni :
Tako žalost i uzdanje
Lomi srce djevino.

„Eno, eno, ni li jadro? !" —
A to lete sokoli.
„Ali ono uz otoka !" —
Sivi jedre oblaci.

Djeva ružu iz njedrâ vadi,
I baca u slapove :
„Hiti, ružo, Miljka stiži,
Dovedi ga njedru mom !"

Jedva ruža Miljka stiže,
Dovede ga — mrtvoga ;
Djeva vid'la, zan'jemila,
Eto ostala kamena.

---

albumu „Magyar Pántheon" (1827.) kao riječki poklisar potpisati „Mihanovich Antal Fiumei követ", negoli mladi preporoditelji, koji su se već u početku svoga rada mogli boriti za sačuvanje narodnosti. Tako je misao o sačuvanju narodne individualnosti **postala idejom vodiljom čitava preporoda, kojoj se moralo i moglo sve žrtvovati.**

Ova je balada labudji pjev Mihanovićev. „Danica" od god. 1844. donijela je doduše pored nje i njegov sonet „Vidjena" i „Odziv Danice Ivanu Kolláru", datiran: „U maćedonskom Solunu mjeseca veljače 1844.", ali to su stare, nešto izmjenjene njegove pjesme iz „Uranije".[1] Mihanovićeva je vila mukom zamuknu'a, da više nigda ne zausti.

Kakogod bio Mihanović kao pjesnik neproduktivan, njegova je poezija ipak po svojim kvalitetama dosta opsežna, pa nam odaje snagu i širinu talenta. On počima kao eminentno rodoljubni pjesnik, odaje sklonost za refleksivnu liriku, a svršava kao erotik. Njegova prva pjesma danas je prva hrvatska pjesma. U njegovu pjesničkom stvaranju odrazila se slovjenska ideja („Odziv Janu Kolláru"), odbila se u njemu spontano ideja ilirska, ideja južnoslovjenskoga narodnoga ujedinjenja („Glas oli ćut"), a najsvečanije se manifestiralo hrvatsko domoljublje („Hrvatska domovina"). On je bio tako samonikao, da ni najveći pjesnički izgled, ako bi se za njim poveo, nije mogao zatrti njegova obilježja. U njegovoj poeziji kao da se grli divna zagorska idila, gdje je proživio svoje mlade dane, sa mramornim izražajem Hrvatskoga Primorja, gdje je u muževnoj dobi propjevao.

Mio ti je kraj u gorah zelenih,
Gdje cvate dol, groždje rumeni,
Gdje vedri zrak u virje bistrije sija,
Ta tihi bor i tanko jelje grija:
Nije l' ti mio?
Aj tam, aj tam
Dragi su nam, o pobre, ajdmo tam!

Nije li to čeznuće za idilom Hrvatskoga Zagorja? Ili opet:

Zacvililà s Velebića vila:
— — — — — — — — — —
Vela, jao, gora pojaukala,
Ter se strese golema planina,

Snieg se sruši s cerjem i jelovjem,
Propucaju stiene niz ponore,
Prožamori more valovito.

[1] Mihanović je sâm slao u „Danicu" neke pjesme, što su već izašle u „Uraniji", i obratno, priopćio je gdjekoje pjesme u srpskom almanaku, koje su izašle u „Danici". Jedino „Požuda domovine" u Danici god. 1844. bit će da je preštampana iz „Uranije" bez pjesnikova znanja, i to dosta netočno. Iznoseći Mihanović ponovo svoje pjesme, nije ih mnogo mijenjao: drukčiji je gdjegdje poredak riječi, izmjenjen koji oblik, interpunkcija, rjedje pokoja riječ („Hrvatska domovina", „Sada i negda"), a jedino je sonet „Vidjena" u „Danici" (1844.) znatnije izmjenjen i dotjeran u dikciji.

Nije li ovo zimska slika s kršnoga Primorja, kome pjesnik budi iz zimskoga sna dremovne otoke:

Ne spavajte, oj otoci naški,
Liepi vrti morom plivajući...

Mihanovićeva „Požuda domovine" imitacija je Goetheove „Mignon",[1] ali neobično originalna imitacija: on prihvaća oblik i ritam, i onaj Goetheov „dahin", iz kojega se rodio upotrebljeni oblik i ritam, ali ne čezne hrvatski pjesnik za zemljom limuna i narandža, mirta i tisijeh vjetrica, za domajom umjetnosti, za Italijom, već on gine za idilom zelenih gora i bregova, gdje buči vihar ljut, gdje grom užiže golem hrast, za mirnom idilom dolova, grozdja, tihih borova i tankih jela, za idilom života svoga rodjena doma, za Hrvatskim Zagorjem. Ugodjaj pjesme je taki, kao da ju je Mihanović spjevao za svoga boravka u Italiji, u čežnji za rodjenom grudom... Pjesnik kod svoje pjesme s punim pravom nigdje i ne spominje ime pjesnika „Mignona".

Mihanovićeva „Hrvatska domovina" pade kao prvi topli sunčani traci na početke našega narodnoga budjenja. I sretnome času postanja i velikome opsegu svoga sadržaja, što iscrpljuje sva naša domoljubna čuvstva, ima ona zahvaliti, da je postala pjesmom nad pjesmama, svetinjom našom, te ustajemo i skidamo šešir, kad je čujemo, a pjevamo je samo u velikim i svečanim časovima. Bez oduševljenja i osjećaja ona se pjevati ne smije i ne može. Misli se, da je ona odraz prirodnih zagorskih krasota, ali ona nije ni po čemu pokrajinska: ona obuhvaća sve hrvatske krajeve i sav narod. U njoj je pjesnik sabrao sve, što se od nas ne da otkinuti, dok živimo kao narod, što će uvijek oživljavati i buditi naša rodoljubna čuvstva. Prva strofa budi u nama ponos na djedovinu našu, na junaštvo naše, pa se gubi u ljepoti naših krajeva. Druga strofa, lapidarno jaka, gdje je svaki stih jedna poredba, a prvi dio strofe prema drugome kontrast, apoteoza je istovetnosti našega naroda i rodjene grude, s kojom se srastao.

Vedro nebo, vedro čelo,
Blaga prsa, blage noći,
Toplo ljeto, toplo djelo,
Bistre vode, bistre oči;

Vele gore, veli ljudi,
Rujna lica, rujna vina,
Silni gromi, silni udi —
To je naša domovina!

[1] Vladimir Gudel: Njemački utjecaji u hrvatskoj preporodnoj lirici, str. 15. Preštampano iz Vijenca, 1903.

U prva četiri stiha sve je blago, vedro i toplo, u daljim stihovima sve veliko, golemo, silno — naša priroda i naš čovjek. Treća i četvrta strofa dvije su kontrasne idile iz našega narodnoga života: jedna crta rad i zbilju, druga odmor i poeziju. Ali idila rada i poezije ne prostire se po svemu narodu, a pjesnik hoće da ga čitava obuhvati, pa u petoj strofi u neočekivanome prijelazu pita:

Magla, što li, Unu skriva?
Ni l' to našiju jauk turobni?
Tko li moleć smrt naziva?
Il slobodni il su robni?

Pred junaštvom narodnim iščezavaju ovi upitnici kao snijeg pred suncem: pjesnik svršava strofu tirtejskim pozivom u boj za oslobodjenje braće preko Une, a u šestoj strofi pozdravlja slobodu, ne naslijedjenu, već izgubljenu te izvojštenu, za koju padoše najbolji sinovi, „ko junaci, ko Hrvati". Napokon himna, kako je i počela, svršava punim, upravo prebujalim izlivom domoljubnih osjećaja.[1]

Kao erotik spjevao je Mihanović samo dvije pjesme: sonet „Vidjenje", idealni opis lijepe pojave Anke Obrenovićeve, te baladu „Kamena djeva", koja je upravo epitafij nesamo na grobu mrtve ljubavi, s koje stradaše i pjesnik i lijepa „ruža od Istoka", nego i na grobu njegove poezije. Ali i ako je pjesnik zašutio i ako je njegov život monotono tekao daleko izvan domovine, on je i u dalekoj tudjini uvijek mislio, da što privrijedi hrvatskoj knjizi, za koju se prvi počeo boriti. Iz Soluna došao je Mihanović u diplomatskoj službi u Trapezunt, Smirnu i Carigrad. Neki spominju, da je službovao i u Odesi. On je već u mladosti pokazao smisao za lingvistiku, a boraveći u ovim mjestima sabrao je veliko obilje starih književnih i jezičnih spomenika, koji se danas kao „Collectio Mihanovićiana" nalaze u arkivu jugoslavenske akademije. Ovi rukopisi, svi pisani ćirilicom, padaju ponajviše u XIII. XIV. i XV. stoljeće, od kojih ćemo spomenuti „Evangelium Trnoviense" iz god. 1273. te Nomokanon ili tako zvanu krmčaju ilovičku od 1261. godine. Za neke je mislio Miklošić, koji ih je prvi upotrebljavao, da su pozniji ćirilski prijepisi prvobitnih glagolskih spomenika.[1] Kad se Mihanović god. 1843. desio na Svetoj Gori, otkrio je ovdje u Zografskom manastiru t. zv. zografsko evangjelje, jedan od najstarijih, a svakako najčišći spomenik staroslovjenskoga jezika iz X. stoljeća, što su ga kaludjeri 1860. god. poklonili ruskom caru Aleksandru I., a danas se nalazi u carskoj knjižnici u Petrogradu. Mihanovićev rad oko sabiranja starih rukopisa nije do danas potpuno ocijenjen, a njegova dragocjena zbirka nije na žalost ni izdana ni u nauci upotrijebljena.

Kad je god. 1848. buknuo rat izmedju Hrvata i Madžara, šalje i Mihanović iz daleke Smirne svoj prinos za narodnu borbu banu Jelačiću.[2] Gd. 1853. ostavio je pjesnik za neko vrijeme svoju službu radi bolesti, pa se u to gluho doba apsolutizma vratio u svoje Hrvatsko Zagorje, gdje je boravio u Erpenju kraj Maloga Trgovišta kod svoje sestre Marije, udate za odvjetnika Josipa Briglevića. Bila mu je uto na životu još i ostarjela majka. Ali već god. 1854. ode kao konzul u Bukarešt, gdje je ostao do god. 1858., kad podje u mir kao ministarski savjetnik. Udomio se opet u Zagorju, u Novim Dvorima kod Klanjca, dobru grofovâ Erdödya, u ubavu kraju medju Sutlom i Klanjcem, pa je tu umr'o od kapi 14. novembra 1861. i sahranjen je u Klanjcu. Ostavio je na životu svoju jedinicu kćerku Mariettu, koja i danas živi kao gospodja umirovljenoga generala Karla Lovetta, rodom iz Vukovara, u Gracu. Kad je umr'o prvi poticalac našega narodnoga preporoda i pjesnik hrvatske himne, u nas se iza preturena apsolutizma narod opet spremao na nov život, pa ipak Mihanović je uto doba promijenio svijetom bez spomena. Ni Petar Preradović u nizu soneta „Milim pokojnicima" nije na Mihanovića mislio...

[1] „Hrvatska domovina" javila se medju prvim preporodnim pjesmama, ali nije se umah pročula, ma da se vrijednošću daleko izdizala nad one davorije i budnice, što su se svuda pjevale. Ona nije imala svoje melodije. Tek kadno su se dopjevale ilirske davorije, pomišlilo se na uzvišenu pjesmu narodnoga preporoda. God. 1846. ishitri joj napjev Josip Runjanin, carski kadet u Glini, i to prema jednome napjevu iz Donizettijeve „Lucije di Lammermoor". Ovaj napjev udesio je poslije za muški zbor Vatroslav Lichteneger (1861.), organista prvostolne crkve. Ova je udezba izašla g. 1862., i sad se tek počela pjesma širiti kao hrvatska himna. Isp. Franjo Kuhač: Ilirski glazbenici, 1893. str. 233.

[1] Miklošić: „Zum Glagolita Clozianus". Denkschriften der kaiserlichen Akademie, phil. Kl. X. 197.

[2] Josip Briglević: Još nešto o pjesniku hrvatske himne. Vijenac, god. 1896. str. 333.

DVIJE TRI O JEZIKU.

NAPISAO P. KRSTINIĆ.

U 11. broju „Savremenika" prošle 1909. god. dr. Lujo knez Vojnović osvrćući se na kritike o jeziku svojega djela „Pad Dubrovnika" razvija misli o književnom jeziku našem, kakve su i mene uvijek zanimale i s kojima se u načelu slažem.

Ali moram iskreno reći, da me ne zadovoljava njegov način nit me uvjeravaju sredstva i razlozi, kojima bi htio poduprijeti svoje načelo, jer bi analiza njegovih dokaza mogla upravo proti njegovoj glavnoj misli okrenuti oštricu, koju je on htio uperiti na svoje kritike.

Ne svidja mi se, što onako s visoka prigovara naučnjaku Milčetiću, koji je već utvrdio svoj glas ozbiljnim i vrijednim radovima; onda neugodno čovjeka dira, što u poredbi sa svojim djelom zametava tudja (pa bila i čednija) istraživanja i nastojanja na neizoranim njivama hrvatske povjesnice. Ta da je drugoga koga stručnjaka zanesao val slučaja ili sreće ili kariere u evropske arhive i u svezu sa Gubastovim, zar ne bi i taj istraživač mogao iz tih rudnika iskopati dragulja i sjajno ih izbrusiti kao i dr. Vojnović —, tko zna, možda i bolje. U vještini, znanosti i umjetnosti nema monopola ni privilegija, i svakome se trudbeniku njihovu mora priznati zaslužena cijena.

I.

Zato ostavimo te subjektivne stvari, pa predjimo na piščeve dokaze, što ih je nanizao u obranu svoga jezika i stila.

Na prigovor kritike, da upotrebljava dosta (oko 20) „beogradskih" riječi u svome djelu, navodi ih pet u bilješci (str. 593.), a jednu („letušte") na str. 594., o kojoj na široko govori, te poriče, da su „beogradske". Nego uza sve to iskreno priznaje, da je „dužan Biogradu više jasnoće . . ., lakoničnosti i muževnosti u svom stilu i jeziku". Ujedno savjetuje zagrebačkim književnicima i novinarima, „da podju na godinu dana u Biograd, da nauče, kako naš jezik može sam za sebe da živi u nekakvoj nezavisnoj, junačkoj, zdravoj, bezočnoj eleganciji

i kratkoći, koja piscima s ovu stranu Save sasvim nedostaje". „Taj blagotvorni uticaj biogradske škole", veli nadalje, „ja sam duboko osjetio, ali se nijesam za to nimalo odrekao svoje individualnosti, kako može svaki bespristrani čitalac primijetiti u mome posljednjemu djelu".

Nama ne imponiraju ničije tvrdnje (ili ako hoćete : tvrdjenja) bez dokaza. I nitko ne bi bio veseliji od nas, da su gornje reklame biogradskih pisaca istinite, ali nažalost g. Vojnović obmanjuje sebe i prekomjernom hvalom kvari biogradske književnike. A da ne zavede i druge, dužnost nam je pobiti i odbiti to bučno oglašivanje, koje bi moglo naše lakovjerne ljude zaglušiti i zaslijepiti, te bi kao i dosad neki bez razborita ukusa i bez svijesna izbora majmunski prihvaćali sve što dolazi iz Biograda.

Mi čitamo i naučnu i lijepu knjigu srpsku, a katkad i novine, ali vidimo, da i oni u Biogradu griješe, kao i mi u Zagrebu — i u tome smo barem braća, jer imamo zajedničkih bratinskih grijehova, ali i svaki svojih posebnih, da pokažemo svoju „nezavisnost" i „individualnost".

Zajednički su nam grijesi robovanje turcizmima i g e r m a n i z m i m a, a posebni jesu Srbima francezizmi i rusizmi, Hrvatima talijanizmi i lokalizmi.

Nego da dokaze o tom ne vadim zasad iz pisaca biogradskih, jer bih odviše oduljio i ne bi amo pristajalo, to će mi dr. L. Vojnović dopustiti, da na njemu ovršim mali demonstrativni pokus, malu operaciju. Evo nekoliko prištića sa jezika u njegovu članku : „*izgledati* (aussehen, ausschauen), *primjećavati* i *primijetiti* (više puta, a proti njoj već Vuk 1845. govori), *bespristrasni, zlomisleno, usljed* (infolge), *odnosni, stavljam na službu, toliko prije* (tanto prima), *sopstveno, formulisao, izraziti se, izražavanje,* nazrijevati, *predvesti, jedan* (često puta nepotrebno kao njemački e i n ili talij. u n o, franc. u n n. pr. imajući j e d n u narodnu diplomaciju), puno pravo (pieno diritto, i Daničić ima to jedamput uz *potpuno pravo*), *kroz* i *kroz* tudj, *saglašavati* se, *otmenost, tàman, neumjestan, dvojben*" itd. ; a onda se nadimaju i neke nepotrebite tudjice kao : *publikovati, fakti, dokumenti, žurnalisti, ankiloza, komplikovan, ilustrovati* itd. Eto to je ta „nezavisna, zdrava, junačka, bezočna elegancija" !

Nego pisac je dužan Biogradu i više „jasnoće, više lakoničnosti i muževnosti u svom stilu i jeziku", n. pr. : „Negacija ove funkcije

jezika, svakoga pa i našega, o d n o s n o riječi, jeste tjesnogrudni partikularizam, smiješna nekakva pretenzija da — u našem slučaju — dovedemo do skrajnjih posljedica veliku prevratnu reformu Vukovu, koja je povratila jezik svome demokratskome izvoru, ali koja ne smije — kako žalibog demokracija u političkom životu — dovesti do seljačkoga niveliranja, n i d o j e d n o l i č n e p r i m j e n e p r o s t o g a p u č k o g a j e z i k a J a k o b o v i m l j e s t v a m a č o v j e č j e m i s l i, n i i s t o r i j s k i m h i j e r a r h i č n i m r a z l i k a m a". B r e v i s e s s e l a b o r o, o b s c u r u s f i o. „. . . pak, ako je dozvoljeno bezimenoj narodnoj pjesmi nanizati bezbroj t u r a n s k i j e h *, nama — kako, recimo, madžarskoga — kroz i kroz tudjega jezika, ne znam zašto ne bi jednome istoriku ili romansijeru bilo dozvoljeno poslužiti se sa desetak riječi čisto slavenskoga porijekla . . .". To nije ni za najobičnijega čitača elegantan stil, a kamo li za purista, koji bi zamjerio riječi „dozvoljeno" (i to još dvaput u istoj rečenici ! Blaženi F l a u b e r t !), pa onome „kroz i kroz", „jednome", „porijekla" (m. izvora). Treba, treba doista već jednom urediti i pročistiti i počešljati naš književni jezik dogovorno s jedne i s druge obale Save, ali da ga urede i utvrde s obje strane vještaci i znalci, kojih će ugled biti mu štitom i ogradom proti nasrtaju kojekakih teorija nekompetentne čeljadi.

Koliko je pak „svoje individualnosti" g. dr. L. V. sačuvao u tom „dugovanju" (da ne kažem : robovanju) Biogradskim piscima, vidi se jasno po svima njemu i njima zajedničkim osobinama, a to su germanizmi, rusizmi, arhaizmi, samo što se njegova „individualnost" još ističe dubrovačkim lokalizmima i talijanizmima (ili francezizmima). Evo nekoliko dokaza iz njegova „Pada Dubrovnika" I. knj. :„ podozrijevanje (ropski prijevod lat. s u (b) s p i c i o, str. 56.), dvosmislenost (str. 57.), sao*pšti*ti, moti*visa*ti, ministar inostranijeh d j e l a (Hrvati kažu spretnije : poslova), odnosi, prisajediniti, blagovoljenje ; zlomislenost (str. 58.) ; uprazniti (str. 59.), blagovoljeti, nepristrastan (60.), podozriv, obezbjedjenje (62.), osveštan, prisajediniti(često puta) ; vaspitan (63.), nesaglasan, saglasiti se, prepiska ; sadjejstvo (64.), jednoobraznost (65.), suproćstaviti, uslov (66. i nebrojeno puta), suština ; sopstven (67.), prisajedinjenje, predskazivanje (68.), neprikosnoven (72.), neobazrivost (74.), preduprediti, bezbjednost (75.), ubjedjeni (76.), ispoljavati (Milićevićeva riječ), snishodjenje (80.),

* Valjda ispalo : **ri j e či.**

djejstvovanje, proizveden na maršalski čin, dalečina (82. čakavski), primiti u posjed (germ. ital.), nastupanje (= pothvat), usljed ; presedanâ (= precedensa str. 83.), pristade na traženje, izglasati (84. str. i više puta, = votirati, glasovanjem odobriti), teritorija (ženski rod uvijek, 85.), predstojati (86.), prisustvo (87.), predkazanje, prisustvovati, obrt (= prekret, preokret, obrat), odred (= odjeljak, odio, dio), ishrana (m. prehrana), neprikosnovenost (češće), vlaština, ima saznanje; preduzeti potrebne korake (89.), ignor*isa*ti, praktikovati, upad (= provala, navala, nasrtaj) ; bezutješnost (90.), uprepašćenje, u stanju smo (= možemo), svirepi, svirepstvo, surevnjivo ; izredan (91.), cjelishodnost (95.), djejstvovati (= djelovati, str. 96.) ; crta porazno djejstvo punktacijâ na dubrov. vladu (97.), s punim razlogom (con piena ragione), bez saznanja, nadležan, podozrenje ; da*va*ju (čakav.) mjesta komičnoj interpretaciji (98.), djejstvovanje ; uze živa udjela (99.), posjeta (100.) ; stavit nogu na teritoriju (101. mettere il piede), ugroziti blagostanje (minaciare il benessere) ; predrasuda (102. riječ Milićevićeva), revnosno, podstrekavanje ; podlegnuti (103.), spremati udar (preparare il colpo), bezuslovno, sadjejstvo, napad, uzeti na sebe odioznost j e d n o g napadaja, op*šti*, saglasni, spravedljiv ; odbiti traženje (105.), privesti u djejstvo, sastojati, iznuren (106.) ; izgledaše dirnut, dvomislen, provjeriti dogadjaje (107.) ; izvinjavati se (108.), obezoružati (Milićevićeva, običnija : razoružati) ; obazrivost (109.), izvinjavanje ; kidisati (111.) ; sjem (= osim, str. 297.), doboš, odnosno identičnih fakata ; punovažnost (300.), prevazilaziti (336.) ; u II. knjizi „Pada D.", predanost str. 8. (Njegoševa) ; predskazivati (9.), usloviti nezavisnost ; prevashodstvo (16. i 41.), podrazumijevati (17.), bez prizrenja na tudju vladu (26.), prilježnost (27.), Gibraltarski moreuz (! ? 33.) ; podjela (= dioba), ustupke činiti, preduzeće (Milićevićeva) ; revnovanje, snishodljiv (56.), sasuštastvovanje republikanske vlade (65.), promijen*u*la (128.), izmijen*u*lo ; proizvoljno (129.), rješiteljan (130.), prećutna molitva (131.). stvoriteljni ; toržestven (nekoliko puta). Scusate, se è poco !

Dalje ne ću da tražim, a i ovo sam tek onako našao pročitavši samo one zabilježene strane (od I. 56—111., od 297.—336., pa od II. 133 ; od 56.—65. ; od 128.—131.), dakle u svemu jedno 150 str. Ali tko bi htio pomnjivo pretražiti čitavu knjigu, našao bi gotovo na svakoj strani po koju osobinu piščevu ili barbarizam, bilo novi, bilo ponovljeni.

Za to i ja pristajem uz Milčetićev sud o toj knjizi, da je „ponješto neprobavljiva" radi gore istaknutih nedostataka, radi neukusna jezika i stila, što više i radi gramatičkih pogrješaka, n. pr. vu*kahu* (297.), odila ahu (ovome može biti i slagar kriv) (297.), provr*tahu* (299.). U tom je valjda sačuvao pisac svoju individualnost od biogradskih književnika, jer inače se ni zrnca ne raspoznaje i ne razlikuje od njih.

Ne, ne, dr. L. V. može biti dobar historik, ali s tako šarenim, neukusno iskićenim jezikom i stilom ne može da bude vrstan pisac, odličan stilist. Ne, mi još nemamo naučnih pisaca poput Migneta, Micheleta, Duruya, Cantua, Ohnkena, Lamprechta, koji se diče i sadržinom i oblikom, jer ne prezirahu trud oko jezika naroda svoga, ne gledahu ga s visoka, kano što neki naši književnici, željni s lake ruke dosinuti se slave za jednu noć.

Ili se treba pomučiti i svladati svoj nehaj i tvrdokornost spojenu s oholijom, ili valja priznati svoju nemoć i neznanje, a u najboljem slučaju afektaciju književnoga isticanja po svaku cijenu. Ali me onda takvo isticanje sjeća „kamara od posjeda" u naših mrnara, koji bez tanjeg ukusa snesu i povješaju po njima sa svih strana svijeta pokućstvo i ures i slike svake ruke, svake cijene, svakojakog stila.

II.

Riječ je „letušte" branio pisac opširnom besjedom od potvore „beogradizma", nju baš lukavo izabravši izmedju onih ostalih dvadeset (osim rečenih 5 u bilješci 2.). Ali su i tu neki subjektivni razlozi navedeni za njezino opravdanje, n. pr. „jer je lijepa i jer ima jaka kolorita". Meni se pak ne čini lijepim oblik starinski na *-šte;* drugi ga već Primorci izgovaraju na *-će,* l e t u ć e i otud l e t u ć e v i n a. Pa čemu treba na onome mjestu, gdje se radi o p r e h r a n i vojske, j a k k o l o r i t? Valja li podati kolorit samoj riječi, da u čitatelja oživi sliku ptice u lijetu po zraku, ili da pobudi u čovjeka têk (kûs) od živadi ? Ili je za to, da življe, jače označi područje dogadjaja ? Svega toga na onome mjestu ne treba ; ta smiješno je i govoriti o koloritu ondje u onim recima.

Tu nema estetičkoga razloga za upotrebljavanje one riječi, već su psihološki tome uzroci : spomen iz djetinjstva (a to je uvijek najdublje i neizbrisano) i lokalni patriotizam. Samo se sad pita, što

je bolje i pravilnije : upotrebiti lokalizam (provincijalizam) za volju sebi, ili uzeti riječ opće poznatu, a ne manje vrijednu, jer napokon i „perad" i „živad" imaju neki k o l o r i t, osobito za p r e h r a n u vojske.

Slabije biva sreće g. pisac u svom braniteljskom govoru za optuženike svoje „toržestven" i „djejstvovati", radi kojih dvaju samo (premda ih ima dvadesetak !), misli, da je nastala cijela uzbuna u kritici.

Zašto je dr. V. baš te dvije riječi izabrao? Da li kao najveće krivce, pa da opravdavši njih izbavi i druge? ili ih je prihvatio kano najmanje okrivljene, koji se mogu uz vješta zagovornika lakše izmaknuti osudi?

Ne, radije povjerujmo piscu, koji tvrdi, da mu je baš ove dvije riječi istakao neki prijatelj iz Zagreba i da želi na njima objasniti, kako on shvaća naš jezik. Dobro.

Dokazi su mu za valjanost tih riječi različiti : jedni su historičko-jezični ili filologički, drugi su govornički ili estetički, neki pak psihički, koji se u jednu ruku tiču njegova shvaćanja o značenju i prirodi jezika, a u drugu ruku stoje u svezi s njegovim staleškim osjećajima i načelima. Za „toržestven" veli, da je naša starinska riječ, otkud i novije „trg, trgovina, tržište " itd. Onaj *o* je ruski izgovor. Isto je tako i „djejstvovati" naša riječ, veli, i dolazi u knjigama 16. vijeka, a ima je i 'ovan Ristić, srbijanski državnik, u svojim memoarima.

O riječima „izdjejstvovati, sadjejstvo" tvrdi, da mnogo „plastičnije, tehničnije, karakterističnije" crtaju dugi koji rad i mučni mu rezultat, nego „materijalistička i generička besjeda „izraditi" i „suradnja". U onim se prvim izričajima, veli, čuje naprezanje čovjekovo.

Isto tako sjajnim, ali ne toliko čvrstim, štitom retorike i estetike zakriljuje pisac i rusizam „toržestven", kad kaže, da ta riječ (kod opisa Napoleonova ulaza u Moskvu) ima „više težine i religioznosti i kolorita i mirisa istorijskoga", da je taj pridjev „neobičniji, a plastičniji" nego banalni „svečan", da se u njemu „čuje usudno stupanje modernoga Cezara u tvrdjavu pravoslavne Rusije".

Doista u rukama vješta odvjetnika može i loša stvar dobiti pravdu, a izgubiti je istina zlo branjena ; ali kod jednakoga znanja i spreme i prilikâ na obje strane mora odnesti lovoriku istina i pravica.

Kad bi dr. V. tako *pledirao* za koji od čisto hrvatskih sinonima, e onda čast, tad bi se reklo : *De gustibus non est disputandum.* Ali u ovoj zgodi, gdje ima dosta naših lijepih „plastičkih, tehničkih, karakterističnih" riječi, uzimati druge iz vana (pa bile i srodne), nije više

govorničko-estetički g u s t u s već a f e k t a c i j a ; ili je možda to nemoć pisca, da se digne ponešto barem nad opisivane dogadjaje, ili je nesamostalnost spram pomagala upotrebljenih za svoju knjigu.

Nego manimo ta subjektivna nagadjanja, pa zadjimo u analizu njegovih dokaza u obrani velikoruskoga optuženika „toržestven". Ona je dakle riječ u etimologičkoj zajednici sa današnjom hrvatskom „tržište, trgovina" itd., kako veli pisac. Prema tome, ako je već htio biti naš Salustije, da upotrebljava starinske oblike, ili naš Horacije ili drugi Kurelac, da u pravoj zgodi uskršava preminule i zaboravljene riječi, morao nam je onda pokazati pomenutu besjedu u ruhu narodnome „tržanstven", a ne naprosto spopasti ruski oblik i kano kaki slavenosrpski pisac iz prošlih stoljeća uplesti ga u svoje hrvatsko ili srpsko (ili možda dubrovačko?) pripovijedanje.

Da je tako učinio, rekla bi kritika : „Pisac ima (ili hoće da ima) starinskih trunaka u jeziku, kao što kod Rimljana Salustije, a kod nas ga već Kurelac u tome pretekao" itd. Ali kad on čitave pregršti nepotrebnih rusizama sipa po listovima svoje knjige, mora i najliberalnijega čitaoca, a kamo li ne filologa, spopasti nervoznost.

No predjimo sad na njegovo retoričko-estetičko opravdavanje ljubljenih mu štićenika.

Riječ je „svečan" za njega banalna, a „toržestven" ima „više težine i religioznosti" itd.

Po samom tumačenju piščevu izričaj „toržestven" sjeća nas t r g a, t r ž i š t a, t r g o v i n e itd. Uza te pak riječi mi Hrvati ne spajamo predodžbe o mletačkim m e r c e r i a m a, nego o piljaricama i kupcima, o različnim stvarima prodajnim i kupovnim : o krumpiru i jabukama, o metlama i konjima. Stoga će (ako se ispuni žudjeni san piščev o prihvatu i o zakonskom priznanju njegove ruske ljubaznice) biti prikladnija u budućnosti fraza : „toržestvena skupština konjogojaca", nego nespretni izričaj : „toržestveni ulaz ruskoga cara u Carigrad". I leksici budućnosti zabilježit će, kako je jedan pisac XX. vijeka, sin skladnoga Dubrovnika, nezgrapno i neskladno na najsvečanijemu mjestu upotrebljavao tu riječ. Ali tko je željan na svaki način slave, i to će mu već sada razdragati srce.

S tom se dakle riječi „toržestven" združuju pojmovi o vrlo prozaičnome mjestu i o prozaičnim ljudima i stvarima, malo drukčije nego „religioznost, kolorit i miris historijski" ili „usudno stupanje modernoga Cezara", kako bi htio knez V.

Naprotiv toga riječ „svečan", premda toliko puta i zlo upotrebljena, svagda jošte djeluje slikovitošću svojom izazivljući maštu na pomisao o svecu, o blagdanu, o vrevi, o novosti ruha, i o sjaju mjesta, o neobičnosti dogadjaja i t. d. Ta tu istu riječ sam pisac navodi u sličnim zgodama, n. pr. na str. 66. I. knj., a u II. knj. na str. 40. pominje takodjer Napoleonov „n a j s v e č a n i j i ulaz u talijansku prijestolnicu, Milan". Ali može biti, da mu se činila riječ „svečan" napokon odviše obična, bez života, premnogo upotrebljavana, jer to se dogadja i s drugim u početku čilim, krepkim metaforama, da se dugim upotrebljavanjem s vremenom izližu, izblijede (n. pr. slikoviti metaforički izričaj: *granuti, shvaćati, razabirati, razbor, pojmiti* itd. predjoše već u apstrakta, ili poznata spajanja : *hladan grob, cvijet inteligencije, oganj strasti, marna pčelica, zub vremena* itd. postaju dosadna).

No ako piscu omrznu ovake riječi i rečenice, tad ih mora vještim spojem, c a l l i d a i u n c t u r a, što veli Horacije, novima učiniti, pofriškati, uliti im izgubljenu snagu, kako je to radio Mažuranić, Preradović, Kurelac, Kranjčević, Tresić, Zmaj, Gjuro Jakšić, Vojislav Ilijić i dr.,[1] a ne ovako neukusno nakljukati knjigu tudjicama poput dra. Luje kneza Vojnovića.

I radi te ruskinje „toržestven" poziva u pomoć i Napoleona i Kremlin, „Troicka vorota" i pravoslavnu Rusiju, skupštinu konjogojaca i Carigrad, Viktora Hugoa i Gabriela d' Annunzija skupa s leksicima, koji će piščevu slavu pronijeti radi obnove riječi „toržestven" ! Mnogo vike ni za što, rekao bi hladni Englez, a živahniji bi se Francez narugao onom preobičnom : Tant de bruit pour une omelette. Čovjek bi prema toj patetičkoj njegovoj obrani očekivao na rečenome mjestu kakovu sjajnu asonancu ili aliteraciju poput onih Vergilijevih : m a g n o c u m m u r m u r e m o n t i s itd. ili : q u a d r u p e d u m q u e p u t r e m c u r s u q u a t i t u n g u l a c a m p u m, gdje izdaleka ozvanja topot konjski muklo, pa sve bliže i jasnije ; ili poput onih glasovitih Homerovih stihova, koji karakterizuju situaciju, n. pr. kad junak padne ranjen, a oružje zazveči na njem itd. itd.

Ali od svega toga ni slovca, nego pisac traži od naše fantazije, da je ugrije jedna jedincata riječ sa hladnoga sjevera.

Nego će biti, sudeći po svemu tome ispričavanju, psihički proces taj, da je piscu trebala još jača, veličanstvenija riječ od upotrebljene

[1] Šenoa je n. pr. jednostavnom izmjenom običnoga spoja „gospodine bane" u „bane gospodine" postigao efekat („Kletva").

već riječi „svečan", pa je uzeo (ne znajući naći drugu) manje mu poznat izričaj „toržestven", oko kojega je obavio svu aureolu besjede „svečan".

Jednako je krivo aureolom „plastičnosti, tehnike, karakterističnosti" okitio i starinske riječi „djejstvovati, izdjejstvovati, sadjejstvo", dok zabacuje „materijalistički i generički" glagol „izraditi" skupa s imenicom „suradnja", kao da nema drugih riječi u hrvatskom ili srpskom (ili dubrovačkom?) jeziku. G. dr. V. ne vidi drva od šume, ide soliti more, kad grabi u duboku starinu i putuje u daleku Rusiju po riječ „djejstvovati" kod tolika obilja naših sinonima „plastičkih, tehničkih i karakterističnih", pa i specifičnih i apstraktnih ne samo „generičkih i materijalističkih", kako su glagoli: „tvoriti, stvarati, djelati, činiti, praviti, graditi, sazdati, izvoditi, vršiti, obaviti, urediti, prirediti, prigotoviti, opraviti, obraditi, nastojati, brinuti se, truditi se, mučiti se, naprezati, napinjati se, starati se" i dr., pa imenice: napor, trud, muka, briga, djelovanje, itd.

Od tih mnogi (kao: nastojati, stvarati itd.), označuju „dug rad i mučni uspjeh", a kod nekih (n. pr. napinjanje, napor, trud) vidiš znoj i napetost, čuješ pucanje živaca i žila, borbu tjelesnu i duševnu; kod nekih (n. pr. starati se) opažaš nit po nit, vlas po vlas kako ispada ili se bijeli trudbeniku na crnoj glavi, vidjaš kako mu se glatko čelo naborima mršti, mlado lice ozbiljnošću mreška.

A „djejstvo", „djejstvovati" tako je mekano, tako razmaženo već po izgovoru svome, da ne može pobuditi u čitaoca onih osjećaja, onih emocija, što no ih pisac u svojoj mašti, u svojoj fantaziji proživljuje. Tu ne koristi pozivati u pomoć ni diplomatski govor Jovana Ristića, jer se neki naši diplomate i državnici baš puno ne brinu za čistoću i pravilnost, a još manje za j a s n o ć u svoga jezika (prema onoj poznatoj Bizmarkovoj krilatici, da im je Bog dao jezik, da uzmognu sakriti svoje misli). Eno dokaza u lanjskom komunikeu srbijanskoga ministra predsjednika Stojana Novakovića, vrsna inače književnika, pa kakav je jezik i tudjinski stil u rečenoj objavi, što ju je oglasio u novinama na početku svojega koalicijskoga kabineta. Sve vrve germanizmi i francezizmi u onako kratkom oglasu tako, da se tudjinština jezika i stila natječe s nejasnoćom — te pravi Srbin ono ne može razumjeti. A ipak su gg. ministri tu radi naroda, a ne narod radi njih — ili dr. V. po svojoj ćudi drukčije sudi?

Malo koristi takodjer, što se pisac obara na siroticu „rabiti" kao preživjelu riječ, samo da opravda svoje arhaizme. Ta „rabiti" jošte

živi u narodu po Lici i po Primorju i po Dalmaciji, pa živa može i radjati zakonitu i nezakonitu djecu. Od intranzitiva „rabiti" (= služiti) nastaje tranzitiv „porabiti" (= upotrebiti, potrošiti), što više već i sam r a b i t i postaje u čakavaca prelazan imajući particip perf. pas. „rabljen" (n. pr. r a b l j e n i vosak).

Kad se u znanstvenim knjigama uzimaju riječi, kojih nema u današnjem govoru, iz starinskoga jezika, onda to svi odobravamo (n. pr. ličba, obličiti, urota, odvjetnik itd.). Ali poći bez nužde, pače kod obilja živih, iskapati mrtve, to je naprosto afektiranje. I ako je istinita ona poznata Buffonova „Le style c' est l' homme même", mora da je dr. V. ponešto afektiran čovjek i u životu, kad mu je stil tako pun afektacije. Ta molim vas, riječi „izdjejstvovati" i „sadjejstvo" njemu su „lijepe, pune značenja i kolorita, koje je on upotrebio o n t h e r i g h t p l a c e, biva na pravome mjestu, kako Englezi upotrebljuju i riječi i ljude", a baca ih amo tamo bez reda i bez ikakove posebne namjene skupa s njihovim roditeljima („djejstvovati" i „djejstvo"), kako se čitatelj može uvjeriti iz navedenih mjesta.

III.

Nego predjimo sada na druge njegove razloge, koji su u svezi s njegovim mišljenjem o jeziku.

Pisac veli, da je upotrebio one optužene riječi i zato, što nije nikad bio i ne će da bude p u r i s t, jer drži purizam, kako ga shvaćaju g. Milčetić i neki drugi pisci, „smrtnom ankilozom našega jezika".

Ni mi nismo krajnji puristi ili čistunci jezični, kako ih zove pokojni Milićević u „Zimnjim večerima". I mi bismo željeli s Ivanom i Vlatkom Mažuranićem i s drom. A. Radićem, da se ne steže naš jezik i rječnik samo na djela Vukova i Daničićeva, nego da se proširi i na druge valjane pisce, starije i mladje. Neka Vuk i Daničić budu temelj, ali ne zapreka daljnomu razvitku jezika i stila. I premda ne pristajemo uz prekomjerne obožavaoce Vuka i Daničića, ipak se ne smijemo složiti ni s onima, koji sasvim zanemaruju svoj jezik, dok u tudjem na svaku sitnicu paze. Kako su nam smiješni cjepidlake puristi, tako ne trpimo ni svijesnih nagrdjivača našega jezika. I da iskreno rečemo, kad bi na izbor bilo, onda su nam miliji i najskrajnji puristi, nego ljudi, kojima nije ništa stalo do jezika naroda svoga, a koji naprazno deklamuju o muzici, o arhitekturi, o harmoniji estetičkoj i filozofskoj, o

ritmu, o koloritu i o simbolu jezika, dok toga u svojim radnjama ne pokazuju i ne dokazuju, već pišu, kako im na pamet padne. A kad hoće da se vidi, kako su mislili kod pisanja, onda vrlo udobno posežu za riječima, koje će čitaoca bosti u oči kao p a n n u s q u i l a t e s p l e n d e a t, kako veli Horacije podrugujući se nespretnim pjesnicima.

Pa kako jednostrano shvaća g. dr. V. filozofirajući, „da je za njega jezik muzika, da ima arhitekturu itd. ; da je za njega riječ ritam, kolorit, simbol, koji na prerazličite načine tumači prerazličnost svemira i još dublju prerazličnost naše vrlo komplikovane duše : kao da i puristi ne shvaćaju tako svojstva i službu jezika, kao da ga i oni ne drže zornim tumačem vasmira i sjajnim ogledalom duše, ali ga hoće da imadu što čistijim od mrlja, koje ga pomućuju. Samo ja držim, da i puristi valja da paze, da ne bi tomu zrcalu razbili staklo odviše ga tarući i brišući, ili da mu ne bi istrli živu prečesto ga močeći te ispirajući mutne oblake po njemu, koji ne „ženiraju" kneza V.

Stoga se u načelu i mi slažemo s mišlju, da ne valja sve pisce i sve misli i sve znanosti nivelirati istim razom rječnika ni Vukova ni Ivekovićeva, koji već ne dostaju današnjemu nam razvitku jezika i znanosti. Samo nas na tu evoluciju potiče demokratsko stajalište, koje želi napredak u svakoj narodnoj stvari, koje nastoji puk pridići k sebi, pomaknuti ga dalje k cilju, a ne, kao u dra. V., zastarjelo aristokratsko gledište, koje je konzervativno, koje ne trpi napretka, koje uživa u vjekovnim predsudama, kao i neuki prostaci.

Za nas vrijedi aristokratizam duševni, a ne historičko-staleški, kojemu je izvor često mutan, nizak, a bitak je njegov danas više štetan, nego koristan mnogim narodima i zemljama. (Eno Engleske i Rusije, da i ne pominjemo svoje nevolje !)

Zato ako nam treba nova riječ ili naziv u kojoj struci ili prilici, demokratski ćemo se dogovoriti o njemu i uzeti ga, ako ga ima, iz starinskoga jezika „signatum praesente nota", kako veli Horacije, ili ćemo riječ uzajmiti od srodnoga jezika davši joj hrv. nastavak „parce detorta", ili ćemo „licentia sumpta p u d e n t e r" stvoriti nove besjede „cinctutis non exaudita Zriniis", no prema duhu narodnom. Ali ne ćemo bez potrebe kod tolikoga obilja današnjih riječi iskapati starinske ili bez opće priznatoga ukusa uvlačiti tudjice u svoj jezik. Ta kud bismo dospjeli s našim književnim govorom, kad bismo dopustili svakomu nesposobnome za to piscu, da nam u košnicu naših

riječi gura čitave osinjake, koji bi mogli podušiti domaće pčele i izgristi med njihov — slatkoću jezika hrvatskoga.

I tim istim jezikom podobni smo bez ruskih i starinskih riječi govoriti „na jedan način o Napoleonu, a na drugi o djaku Grabancijašu, na jedan način o Bogu, a na drugi o šeširdžiji". Ta već sama narodna pjesma zna drugačije da pjeva o Kraljeviću Marku i Zrinoviću banu, a drugačije o budalini od Orašca Tali ; jednim riječima o ljepoti djevojci, a drugim riječima o crnom Arapinu.

Tä divno je čudo, što se aristokrat-pisac poziva za opravdavanje svojih barbarizama na priprostoga, bezimenoga pjevača narodne pjesme, koji je u svoje umotvore upleo „bezbroj turanskijeh" riječi. Dakle aristokrat je svijesno usvojio ono, što je naivnost pjevača narodnoga pogriješila i što se općenito drži manom pučkog umještva. Pa koja je onda razlika medju afektacijom inteligentna čovjeka i naivnošću ili neukošću priprostoga pjevača? Ta baš priprosti ljudi (vojnici, mornari) rado afektiraju, da se iskažu, miješajući u svoj govor tudje riječi, kojih često i ne razumiju, — a eto se za njima — plebejcima — povodi i aristokrat dr. V., premda je protivnik „seljačkoga niveliranja itd.".

I to je baš ono, što mu mora zamjeriti ne samo „profesor slavenske filologije i Hrvat Milčetić", nego svaki čovjek zdrava ukusa. Tu ne koristi ni poziv na svjedoka „staroga Omira, toga besmrtnoga učitelja ritmičkoga i proporcionalnoga izražavanja misli, koji je drugim riječima govorio o Zevsu, a drugim o Terzitu", jer taj će svjedok i sasvim protivno izjaviti. Homerovi se kraljevi (Njihova veličanstva Agamemnon i Ahilej !) znadu žestoko posvaditi i grdnim riječima opsovati (kako u prošlome vijeku još samo pokojni kralj Milan i ministar mu Garašanin) sipajući jedan drugome u lice : teška pijanice, gulikožo itd. (Hom. Il. I. pj.) Znak, da su u afektu, u plamenu strasti svi ljudi jednaki. Kralja bogova i ljudi Zevsa umije nam Homer prikazati vrlo osornim i slabim kavalirom spram nježne mu polovice Here na očigled svih božica i bogova u samom dvoru kraljevskom. (Vidi I. pj. pod kraj). Neka dakle ne šalje dr. V. pozivnice po svjedoka Homera, koji, kad bi i htio u tome svjedočiti po volji piščevoj, ne bi ipak mogao njemu u prilog reći, da je govoreći drukčije o Zevsu nego o Terzitu uzajmljivao riječi iz tudjega kojega jezika, kad je imao svojih. Isto ga tako ne bi izbavio iz neprilike ni sjajni prijevod Franceza L e c o n t a d e l' I s l e, kojega doduše ne poznajem, ali jamačno nije

ni on u svom prijevodu posudjivao riječi iz talijanskoga ili španjolskoga rječnika, da štogod uzvišenije prikaže u svom franceskom jeziku.

Da, istina je, što tvrdi g. dr. V., da „pisci stvaraju primjere, provode reforme, bogate rječnike", kao što je učinio n. pr. drugi jedan izvrsni, a stariji od Leconta de l' Isle-a, prevodilac Homerov, naime Talijan Vicenzo M o n t i, kao što su kod nas radili pisci i prevodioci Vuk, Daničić, Kurelac, Trnski, Maretić (u svom prijevodu Ilijade i Odiseje). Ali to su pisci, koji su vrlo dobro u tančine proučili svoj rodjeni jezik i kao vrsni znalci pučkoga govora obogatili rječnik njegov novim riječima, udešenim prema prirodi i duhu narodnome. A ne pristajemo uz misao, da svaki pisac „ima suvereno pravo stvarati jezik", osobito ne takav pisac, koji i ne poznaje dovoljno materinsku riječ. Proti takovoj slobodi i proti zarazi takih pisaca ne bi bio lijek ni obrana ikakav pravilnik ili rječnik Akademije, koju dr. V. prekorava, da „ne vrši zadatak čuvanja jedinstva i unapredjivanja narodnoga jezika".

To je istina, naša Akademija izdaje svoj znanstveni, literarno-historijski rječnik, a nije pošla putem talijanske A c a d e m i a d e l l a C r u s c a, koja je sa svojim V o c a b o l a r i o d e l l a l i n g u a i t a l i a n a išla za čišćenjem tal. jezika književnoga, kako joj samo ime pokazuje. No koliko je Academia della Crusca tim svojim rječnikom čuvala čistoću literarnoga govora, toliko je donekle i sprečavala veći razmah i napredak talijanske knjige, te je već pomenuti M o n t i predlagao neke svoje ispravke i dodatke njezinu rječniku. A tako bismo i mi morali popuniti naše rječnike: Vukov, koji nema ni svih narodnih riječi, i Broz-Ivekovićev, koji od iste rane boluje i koji sadrži jezik samo od nekoliko pisaca (dva tri pisca više nego Vukov), a ne donosi ni najobičnijih svemu narodu poznatih besjeda.

I mi bismo vrlo rado vidjeli, da naši ili stariji ili mladji spremljeni stručnjaci zatrpaju tu prazninu i da nadopune rječnik još novim potrebitim besjedama u svim područjima života i znanosti; ali ne možemo priznati to pravo (izuzevši velike pisce-pjesnike) nestručnjacima i nevještima, da nam nagrde jezik neskladnim riječima pod maskom „nuancâ" i pod izlikom „prelijevanja šarâ".

Da opravda pisac svoje „šare" (bolje: šarenilo) u jeziku, navodi mišljenje bugarskoga pjesnika Slavejkova o Vukovu i Daničićevu prijevodu Sv. Pisma, da mu naime nedostaje „nuancâ". Za primjer iznosi riječ *gô* (gol), koju Bugari u svome prijevodu pridaju n. pr. Ivanu Krstitelju, a za Isusa vele n a g, „jer ta riječ ima više veličanstva

i delikatnosti prema božanstvu". Stoga su tu riječ mogli, veli pisac, i Vuk i Daničić tako upotrebiti, kad je i Vukov rječnik ima u izričaju: „pod n a g i m Bogom".

Sve je to lijepo i dobro u bugarskom jeziku, a mišljenje Slavejkova i ostalih Bugara o prijevodu Vukovu i Daničićevu može biti i neobjektivno radi narodnog antagonizma. Nego ostavimo to, pa ogledajmo malo te inačice *gô* i *nag* u hrvatskom jeziku, te ispitajmo, kakva je medju njima razlika, osobito da li riječ n a g „ima više veličanstva i delikatnosti", nego „gô".

Obadvije se riječi upotrebljavaju po čitavom narodu štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga narječja, samo što se kod štokavaca rjedje čuje n a g, nego g o, dok se u čakavaca (znam sigurno) govore ojednako često, a mislim i u kajkavaca. Ali kod čakavaca je n a g jači, krepči, puniji izričaj, označuje veću mjeru golotinje, nego riječ „gô"; n a g će reći s a s v i m g ô, bez ičega na sebi, a g ô može imati koji komad odjeće na sebi. I čakavcu je zazornija besjeda n a g u razgovoru, nego li g ô. A takvo značenje te riječi izbija takodjer iz onih primjera, što ih Vuk i Broz-Iveković navode u svojim rječnicima: „g o *nag*, kao od majke rodjen; pod *nagim* Bogom (n. pr. nema ništa); plug vuku šest djevojaka mljezimica g o l i j e h *nagijeh*". Kako se vidi iz reda riječi u prvom i trećem primjeru, gdje n a g stoji uvijek za što veće pojačanje pojma golotinje iza *go*, bit će i u štokavaca riječ n a g silnija, krepča ili barem s većom oznakom golote, nego besjeda g ô, jer drukčije ne bi bilo nikakva razloga iza jače metati slabiju.

Prema tome, ako se hoće predočiti Hrista na križu bez odijela, onda je karakterističan izričaj n a g za potpunu golotinju njegovu, a nipošto za to, što bi ta riječ tobož imala „više veličanstva i delikatnosti prema božanstvu" u našem jeziku, jer dapače čakavci izgovaraju „n a g" uz neku primjesu putenosti.

Treba, treba svima nama puno mozgati o svom rodjenom jeziku, pa i „sinovima dubrovačke Budmanove škole", jer kolikogod bio Budmani vrstan profesor, sigurno je imao i loših učenika, k o j i b i z a b o r a v l j a j u ć i p r a v i z a d a t a k n a r o d n o g a b o r c a i p r o s v j e t i t e l j a m o g l i o d v o j i t i o d p u k a s a s v o j i m j e z i k o m i z a n i j e t i s e o p e t p o p u t s v o j i h n e k i h s t a r i h p r e d j a u m a g l o v i t e s f e r e n e r a z u m l j i v o s t i i l i z a l u t a t i k r i v i m s t a z a m a n e n a r a v i t o s t i.

Ne smijemo predaleko od bistra i živa izvora, jer ćemo ožednjeti, omlitavjeti, iznemoći; ako ga pak natrunimo koječim bez potrebe, smutit ćemo ga i ne će nam se račiti.

Zato čast i ruskomu i staromu slovenskomu jeziku, i mi ih poštujemo, ali bez nužde ne treba iz njih „da crpamo jačinu i otmenost da ne padnemo u svakodnevni čaršijski govor, koji ne pristoji uzvišenim predmetima", kako misli dr. V. Čudno mišljenje, kao da „jačine i otmenosti" nema u hrvatskom jeziku, nego je mora uzajmljivati od ruskoga i staroslovenskoga — i kao da ne potječu i ruski i staroslovenski iz vrela „čaršijskoga" i „seljačkoga" govora. Ta riječi „toržestven" je porod bio na „čaršiji", te joj tamo na trgu i pupak odrezan.

Pa zar „jačina i otmenost" jezika stoji samo u pojedinim riječima? Ne, ne, jer se izvor mnogih riječi već izgubio, značenje već izblijedjelo; jačina i plemenitost jezika ističe se jošte više poredbama, različnim prenosima ili obratima riječi, poredjanjem riječi, retoričkim i dr. figurama itd.

Najobičnija, svakidanja, služinska, sa trga uzeta riječ „crpati" ili „crpsti", koju se ne žaca, kako gore čitasmo, upotrebiti ni knez dr. V., lijepo pristaje u metafori i najuzvišenijim stvarima. „Crpsti" ili „crpati" jest prosta pučanka, dijete prljavih vodonoša, rodjeno s pomoću babice onomatopoje imitacij m, prilikovanjem, prikladanjem, oponašanjem naravnoga zvuka ili pljuska vode, kad se u nju zagrabi posudom; ako nije možda u davnoj svezi s latinskim glagolom c a r p e r e (ili sa h a u r i r e?), što će takodjer biti isprva onomatopoja prirodnih glasova radnje svoje.

„Crpsti na izvoru, crpsti vodu", konkretno; otuda prenos „crpsti snagu, sile", apstraktno; „crpsti rudnik" opet konkretno, „crpsti znanje", apstraktno itd. itd.

Prema tome najjednostavnijem primjeru jasno se razabira, kako i druge riječi i najneznatnijega roda (osim sramotskih dakako) mogu imati pristup i u najodličnije i najsjajnije dvorove, ako ih naravski njihov pratilac i uvodilac-pisac znade udesiti i novim ruhom zaodjenuti. I tako „nejasne" i „generične" i „seljačke" riječi postaju jasnije, specifične, fine, i obrnuto, kako već hoće pisac, ili „usus tyrannus", jer jezik je živ organizam, okretan, napredan demokrat, koji mrzi stagnaciju konservatizma. Ali ne trpi ni nametnicâ, kao ni njegovo tlo i zrak i bilje eksotičnih tudjica. On se neprisiljeno sam po sebi preporadja, pomladjuje i čisti i prirodno preobrazuje.

I mi se klanjamo sudu čuvenoga ruskoga filozofa Solovjeva o staroslovenskom prijevodu Sv. Pisma, koji se njemu činjaše „najbliži jevrejskome originalu zbog veličanstva i božanske tajanstvenosti... kao i same vjernosti prijevoda radi". Da, istina je, prema onome, što smo i mi čitali (Ovo su sve dosad plurali čednosti! da ne bi tko pomislio na plural majestetički?), po duši moramo reći, da je staroslovenski prevodilac savjesno pazio na original, da mu se što bliže prikuči i da ga što vjernije snimi. Zato mu je i jezik i stil gdjegdje nenaravan, nerazgovjetan, mutan s onim njegovim apsolutnim dativima i drugim osobinama, kojima je htio dostići izvor odviše se ropski priljepljujući uza nj.

Ali onome (Solovjeva) prividjanju ili naziranju veličanstva i božanske tajanstvenosti u tom prijevodu sasvim su drugi psihički uzroci, a ne riječi staroslovenske, kako to pomišlja dr. V. Što pobudjuje u nama čuvstvo veličanstva i tajanstvenosti, osobito tajanstvenosti (jer čuvstvo veličanstva ostaje u nama trajnije)? Tajanstven nam je prvi put vidjen i pohodjen kraj, planina, grad, gradina, na brzu ruku pogledana slika ili kip dublje koncepcije, prvi put pročitana pjesma s neobičnijim metrom i uzvišenijih misli, prvi put slušana glazba s istanjenom karakterizacijom koje ideje i t. d. Kad pak onaj kraj i ona mjesta obadjemo i ogledamo sa svih strana, kad sliku i pjesmu na tanko proučimo i raščinimo, kad glazbu više puta slušamo i sasvim shvatimo, nestane one predjašnje tajanstvenosti — pa i ako svjesnije umjetnički uživamo, uživamo lišeni ipak nekog čara, neke slasti one tajanstvenosti. Zaludu, slikarski *clairobscure* i u životu nekako prija, godi biću ljudskom od iskona, kao da je u svezi s dualističkim postanjem ili sastavom čovjeka: sa dušom — svjetlošću i sa tijelom — tminom. Iza danjega blještava sjaja rado gledamo i večernje zapadno rumenilo, a nauživ se mrkog noćnog mraka, punog tajna, željno iščekujemo veseli ruj svjetlonoše zore.

S odviše slušane glazbe, s previše gledane slike ili kipa, sa proučena pjesmotvora, s prepoznata nam kraja iščezne onaj prvi čar, kako se rasipa pelud s utrgnuta cvijeta ili prašak s krila uhvaćena lepira. Što više i samo čuvstvo veličanstva jenjava, ishlapljuje, pod dojmom svakidašnjosti. Pitajte vodiče i turiste najviših vrhunaca i najveličanstvenijih vidika. Svakidašnjost ohladi i najžarče čuvstvo.

Taj je isti uzrok i nezadovoljstvu velikih duhova (a katkad i nas malih i srednjih), nezadovoljstvu sa svojim djelima, kad ih stvore,

jer su im se tad u zamisli i u mašti njihovoj pričinjala bajnija i ljepša, nego sad ostvarena s ograničenim konturama bez one aureole i sjaja tajanstvenosti i nejasnih šara.

Jednako nam se i poluzastrta prošlost prividja zamamnijom od vedre sadašnjosti, jer nam blagim prijevjesom zaborava briše sitne, a prekriva velike neugodnosti tadašnjih dana, dok bistroća sadašnjosti prejako njima bode oči naše.

Za to nam se i original čini uvijek šarniji i krasniji nego najvjerniji i najbolji prijevod, jer su nam riječi prijevoda odviše prozirne i poznate, a riječi izvornika sjaju posebnim nekim svjetlom, oko kojega je naša fantazija ovila obojeno staklo, koje im pridaje neko ljepše znamenje, što ga same po sebi nemaju, kao što voda realnu luč ili mjesečevu i sunčevu svjetlost fantastički rasiplje svojom površinom.

Tako nekako tumači i knez Krapotkin u svojim memoarima svoje udivljenje i začaranost od čitanja Goetheova Fausta, jer ga tek prvi put čitao i nije pravo razumio.

Tako treba da shvatimo i sud Solovjeva o veličanstvu i tajanstvenosti u staroslov. prijevodu Sv. Pisma, jer mu je taj bio zagonetniji, neobičniji, nerazgovjetniji od sasvim jasnoga i svagdanjega i razumljivoga prijevoda ruskoga.

To se može donekle tumačiti i onim Ovidijevim mjestom u Metamorfozama (I. 500.—502.), gdje se Apolon divi ljepoti tijela Dafnina, koje vidi, a što ne vidi, još krasnijim drži (si qua l a t e n t, m e l i o r a putat).

Ima i drugih analogija, kojima se može objasniti ta psihološka pojava.

To i toliko rekosmo zato, da nam ne bi možda g. V. sa svojim ruskim nihilistima u zrak bacio mučno podizanu zgradu narodnjega jezika hrvatskoga, jer od nedavna znamo, kako se slična zaraza „poriva" i „prelesti" lako uhvatila naših pisaca.

SENJ U XVII. VIJEKU.

NAPISAO MILE MAGDIĆ.

Pod konac drugoga decenija XVII. vijeka promijenili su se posvema odnošaji grada Senja. Uskoci, ti junački sinovi hrvatskoga naroda, koji su Turcima i silnoj mletačkoj republici zadavali tri sta jada, morali su ostaviti kršni kameniti Senj i hrvatsko Primorje, te se naseliti daleko u kopno. Njihove kuće budu pootimane, barke im spaljene, a u grad Senj unišla je njemačka posada. Kralj pako Ferdinand III. dao je Senju dne 14. srpnja 1640. nov zakon ili statut,[1] koji je sastojao od 189 članaka i po kojem se je imalo upravljati gradom.

U ovoj kulturno-historijskoj raspravi govorit ćemo o žiteljstvu, gradskoj upravi, kaznama, običajima i o kulturnim prilikama grada Senja u XVII. vijeku.

1. Žiteljstvo.

Žiteljstvo grada Senja u XVII. vijeku bilo je većinom hrvatsko. Uz Hrvate nalazimo samo nekoliko njemačkih i talijanskih porodica, koje su se u Senj doselile s raznih razloga. Tako dovede njemačke porodice vojničko zvanje, a talijanske porodice dodjoše amo po trgovini, jer je u ono doba Senj bio u živom trgovačkom saobraćaju s Italijom. Od njemačkih porodica spominju se u različitim gradskim spisima ova imena: Aichelburg, Failer, Marburg, Portner, Richter, Ritter, Stauber i Wernegg, a od talijanskih pako: Battaglia, Locatelli, Marchioli, Marotti, Minoli, Nicolini i de Santis. Dok su talijanske porodice sačuvale sebi svoju narodnost, njemačke se porodice, koje su u Senj došle poslije mira sklopljena s mletačkom republikom dne 26. rujna 1617. u Madridu, na brzo pohrvatiše, osobito ženidbenom svezom, tako da se je već u drugoj polovini XVII. vijeka na iste tužila vojnička oblast, da su najveći buntovnici i gori od rodjenih pravih Hrvata.[2]

---

[1] Taj statut, koji je pisan sredovječnom latinštinom a čuva se u arkivu grada Senja pod br. XX., priopćio sam u „Vjestniku kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva", god. II., str. 81—97. [2] Gradja za povjest književnosti hrvatske, knj. I., str. 40.

Žiteljstvo gradske općine dijelilo se u tri razreda: 1. na plemiće (nobiles), koji su sami sebe nazivali „vlastela" ili „patriciji"; 2. na gradjane (cives), koji su imali kuće i bavili se trgovinom i obrtom; 3. na stanare (inquilini), koji nijesu bili Senjani. Stanari stanovali su ili u svojim kućama u gradu, ili su u tudjim kućama plaćali stanarinu, a bilo je medju njima i trgovaca i obrtnika.[1]

Plemići su imali pravo na sve veće časti u gradu i ove povlastice: Bijahu prosti u gradu Senju i njegovu kotaru od svake daće, od svakoga tereta i od svake rabote.[2] Mogli su otseliti iz Senja sa svojom imovinom i porodicom kada i kamo su htjeli, i mogli su služiti gdjegod su koga htjeli.[3] Od žita i od ostale trgovačke robe nijesu plaćali nikakove „trgovine", išli tom robom u Senj ili iz Senja.[4] A nijesu plaćali nikakove daće ni onda, kada su išli robom na more ili s mora, već samo onda, ako su vozili na more žito na prodaju. Slobodno su mogli izvoziti morem žito, što su ga davali svojim težacima u vinogradima i na imanjima za njihovu hranu.[5] Nijesu plaćali ništa ni od blaga, već ako su ga gonili za mesnicu.[6] Kada su prodavali svoje konje, nijesu plaćali nikakove daće; ako li su pako kupili konje za prodaju, tada su plaćali daću običnu.[7] Od vina svoga, ni od vina iz Marka i Romagne[8] za porabu domaću nijesu plaćali ništa; ako li su pako tudje vino vozili u Senj na prodaju, tada su plaćali daću običnu.[9] Osim njih nije smio nitko u Senju držati volova za vožnju.[10] Nijesu bili obvezani na kakvu službu realnu ili osobnu, urednu ili izvanrednu.[11] Njihova dobra i imanja bila su slobodna od svakoga realnoga, urednoga ili izvanrednoga tereta.[12] Po starodavnom običaju grada Senja nijesu bili dužni plaćati „trgovine" od kakve mu drago robe, nabavljene za njih, niti od drugih stvari za hranu i odjeću, došle krajem ili morem u Senj, ili se iznašale izvan grada.[13] Mogli su slobodno uvoziti lijes i krajem i morem i nijesu plaćali nikakove „trgovine" ili daće.[14] Svoja imanja mogli su prodati slobodno i bez ikakva realnoga tereta, kao da su ostala njihova.[15] Svoje onemoglo blago mogli su ubiti na mesnici bez ikakve daće.[16] Imali su pravo voziti grede i drva s otoka,[17]

[1] U statutu od godine 1640. govori se samo o plemićima, gradjanima i stanarima, po čemu sudimo, da u ono doba u gradu Senju drugih žitelja nije bilo. [2] Statut od godine 1640., čl. I. [3] Ibidem, čl. II. [4] Ibidem, čl. III. [5] Ibid. čl. IV. i CVIII. [6] Ibidem, čl. V. [7] Ibidem, čl. VI. [8] Marke i Romagna su pokrajine u Italiji. [9] Statut od godine 1640., čl. VII. [10] Ibidem, čl. X. [11] Ibidem, čl. CIV. [12] Ibidem, čl. CV. [13] Ibidem, čl. CVII. [14] Ibidem, čl. CXI [15] Ibidem, čl. CXIII. [16] Ibidem, čl. CXIV. [17] Ibidem, čl. CXVII.

te izabirati za plemiće i za gradjane one, koji ne bijahu Senjani.[1] Ako su imali brodove ili barke, nijesu plaćali za usidrenje u luci senjskoj.[2] Napokon su imali pravo izabirati župnika ili opata crkve sv. Križa u senjskoj drazi.[3]

Gradjani uživali su takodjer neka stanovita prava. Tako nijesu gradjani plaćali nikakove „trgovine" i daće od svojih stvari, samo nijesu smjeli držati volova za vožnju.[4] Mogli su slobodno izvoziti morem žito, što su ga davali svojim težacima u vinogradima i na imanjima za njihovu hranu.[5] Bili su slobodni od daće i kakove mu drago carine za stvari što su ih dovažali u grad ili izvozili iz grada, bile koje mu drago vrste, osim vina, što su ga dovažali iz Markâ, za koje su morali plaćati.[6] Bili su slobodni od svake „trgovine" za žito i sočivo, što se je za njih dovažalo u grad.[7] Nijesu plaćali za usidrenje svojih brodova ili baraka u luci senjskoj.[8]

Stanari morali su plaćati sve zakonom ustanovljene daće, a nijesu imali niti aktivnoga niti pasivnoga izbornoga prava, pa prema tomu nijesu mogli sudjelovati u gradskim poslovima.

U statutu od godine 1640. nalazimo još ove zanimljive ustanove, što su se odnosile na tadašnje senjske žitelje: Od Miholja pa sve do novoga ljeta nije smio nitko na malo prodavati inostrano vino, nego samo senjsko.[9] Po nedjeljama nije se smjelo inostrano vino na malo prodavati, dok se je služila velika misa u prvostolnoj crkvi sv. Marije, a niti poslije, što je zvono treći put zvonilo.[10] Tko je htio u Senju kupiti kuću, morao je u gradsku blagajnu platiti jedan dukat.[11] U gradsku blagajnu morao je trgovac plemić od svakih 100, trgovac gradjanin od svakih 70, a trgovac stanar od svakih 50 dukata platiti jedan dukat.[12] Isto tako morao je u gradsku blagajnu platit po jedan dukat plemić od svakih 100, gradjanin od svakih 70, a stanar od svakih 50 kabala kupljene soli.[13] Nijedan Senjanin, bio on vojnik ili ne bio, bio plemić, gradjanin ili stanar, nije smio pod kazan smrti bez posebne dozvole senjskoga kapetana prenoćiti izvan grada.[14] Nijedna zgrada nije se smjela u gradu sagraditi, koja bi bila na štetu gradskim zidinama ili obrani grada.[15] Pod kazan smrti i konfiskacije imetka

[1] Ibidem, čl. CXXXIII. [2] Ibidem, čl. CXLII. [3] Ibidem, čl. CXLVI. [4] Ibidem, čl. XVI. [5] Ibidem, čl. CVIII. [6] Ibidem, čl. CIX. [7] Ibidem, čl. CX. [8] Ibidem, čl. CXLII. [9] Ibidem, čl. C. [10] Ibidem, čl. CI. [11] Ibidem, čl. CXLIX. [12] Ibidem, čl. CLXV. [13] Ibidem, čl. CLXVI. [14] Ibidem, čl. CLXXVIII. [15] Ibidem čl. CLXXIX.

bilo je plemićima, gradjanima i stanarima grada Senja zabranjeno upotrebljavati zarobljene Turke kano pastire ili težake okolo gradskih zidina, da se ne bi zarobljenicima tim pružila prilika, da istraže putove i položaj te stanje grada.[1] Ribariti u senjskoj luci nije smio niti plemić, niti gradjanin, niti stanar, nego samo senjski kapetan i onaj, kojemu je kapetan dozvolio.[2] Niti plemić, niti gradjanin, niti stanar, nije smio trgovati sa solju, medom, tankim gredama, obručima i manjim veslima, nego samo senjski kapetan.[3] Prodavači i kupci morali su upotrebljavati samo onu mjeru, što je baždarena bila od senjskoga magistrata.[4] Tko bi prodao veća vesla preko mora Mletčanima ili drugima, ne bi samo izgubio vesla, nego takodjer život i imetak.[5]

2. Gradska uprava.

Na čelu grada Senja bila su u XVII. vijeku dva suca, koji su podjedno bili i rektori grada. Jedan se je zvao vlasteoski ili gospocki, a drugi gradjanski ili pučki sudac. Suci su se imali birati svake godine na dan sv. Mihajla arkangjela t. j. dne 29. rujna izmedju plemića grada Senja. Pučkoga suca birali su plemići i gradjani, a gospockoga senjski kapetan.[6] Pučki sudac čuvao je gradski pečat i mogao je za svaki pečat tražiti četiri soldina, samo od plemićâ nije smio ništa primiti.[7]

Suci sudili su redovito svakoga utorka, četvrtka i subote, sjedeći za stolom, u gradjanskim i kriminalnim parnicama, te su dapače u svojem gradskom području odredjivali i kazan smrti (jus gladii) za zločince.[8] Kad su obavljali sudačke poslove, bili su im dodijeljeni ovi gradski službenici: općinski pisar (scriba communis), dvornici („douuornici") i ličnik (praeco).[9] Tuženi bijaše pozvan na sud po dvorniku, ili, ako dvornika nije bilo, po kojem gradjaninu ili po rektorovu slugi.[10] Ako gradjanin zakonito pozvan nije došao pred sud, morao je platit za prvi put 12 solad, za drugi put platio je globu istu ; treći put pako bio je bez svakoga obzira osudjen.[11] Tko se ne bi zadovoljio osudom gradskih sudaca, mogao je prizvati na senjskoga kapetana, samo protiv osude radi duga u novcu, što je bio uzet na

[1] Ibidem, čl. CLXXX. [2] Ibidem, čl. CLXXXI. [3] Ibidem, čl. CLXXXIII. [4] Ibidem, čl. CLXXXIV. [5] Ibidem, čl. CLXXXV. [6] Ibidem, čl. XIX., XXX., CXIX. i CXX. — Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, knj. XII., str. 84. [7] Statut od god. 1640., čl. XLVI. [8] Ibidem, čl. XXVII., XXX. i CLXXVI. [9] Ibidem, čl. XXVIII. [10] Ibidem, čl. XXIX. [11] Ibidem, čl. XXXII.

obveznicu, nije se moglo prizvati, već je osudjeni dužan bio pokoriti se osudi senjskih sudaca.[1] Uz suce bila su i tri zaprisegnuta ispitatelja plemića, koji su uz potpis svoj imali ispitivati sve isprave, sastavljene u gradu Senju i oporuke, ako su valjane po pravu i običaju senjskom. Od ovih postavljaše jednoga senjski kapetan, a drugoga i trećega birali su plemići i gradjani.[2]

Osim već pomenutih gradskih službenika bili su još ovi gradski činovnici i službenici: 1. Gradski kancelar („cancellarius"), koji je pisao gradske zapisnike, isprave i ugovore, te je on jedini bio vlastan pisati pisma vjerodostojna, tako, da što bijaše pisano rukom drugom, ne imadjaše vjerovanja ni valjanosti nikakove, osim ako se dokaže, da je to učinjeno u otsuću gradskoga kancelara i dozvolom senjskoga kapetana ili jednoga rektora.[3] 2. Pristav („pristauus"), koji je bilježio sudbene odluke i uvodio u posjed.[4] 3. Dva naućira („nauclerii"), koji su bili organi javne sigurnosti. Zadaća im je bila pregledavati sve mjere grada Senja i skupa sa stražarima čuvati grad ob noć.[5] 4. Šest stražara („custodes"), koji su bili podredjeni naućirima, te su skupa s njima imali čuvati grad ob noć.[6]

Sucima kao rektorima grada bilo je o bok vijeće iliti senat („consilium aut senatus"), koji su suci sazivali zvonom crkve sv. Marije Mandaljene, te su mu i predsjedali.[7] U nj su imali pravo dolaziti plemići i gradjani. Plemić, koji na glas zvona ne bi došao u senat, kaznio bi se prvi put globom od 24 libre,[8] drugi put globom od 48 libara, a treći put gubitkom plemstva ; gradjanin pako prvi put globom od 18, drugi put globom od 36 libara, a treći put isključenjem iz općine.[9] Senat riješavao je u opće sve važnije gradske poslove i birao gradskoga kancelara i tako zvane naućire.[10]

Globe, daće i drugi dohoci pripadali su gradskoj općini t. j. tekli su u gradsku blagajnu. Novci čuvali su se u škrinji s tri brave. Jedan ključ čuvao je sudac, drugi jedan plemić, a treći jedan gradjanin, koji su za to odredjeni bili.[11] Ova trojica morala su svaka tri mjeseca položiti račun o dohotku i izdatku.[12] Nadzor nad gradskom blagajnom imao je senjski kapetan, koji je kano patron i čuvar općinske imovine dužan bio

[1] Ibidem, čl. XXXIX. [2] Ibidem, čl. CXXXVI. [3] Ibidem, čl. XXI. [4] Ibidem, čl. XXXVI. i XXXVIII. [5] Ibidem, čl. CXXVII i CXXVIII. [6] Ibidem, čl. CXXVII. i CXXX. [7] Starine, knj. XVII., str. 73. [8] Libra je imala 20 soldina, a 1 soldin 12 denara [9] Statut. od godine 1640., čl. CLIII. i CLIV. [10] Ibidem, čl. XXI. i CXXVII. [11] Ibidem, čl. CLXX. [12] Ibidem, čl. CLXXI.

paziti, da ne bi čuvari ključeva gradske blagajne upotrebljavali općinske novce na svoju korist.[1] S toga se nije smio izdati novac iz gradske blagajne bez znanja i dozvole senjkoga kapetana, a mogao se je izdati samo onda, kad je to bilo na ugled i korist čitave općine ili kada bi se predujmio za otkup onim Senjanima, koji su bili zarobljeni od Turaka.[2]

Za gradske povelje i isprave upotrebljavala su se u Senju u XVII vijeku dva gradska pečata, naime veliki i mali. Veliki gradski pečat od čista je srebra, okrugla oblika, te mjeri u promjeru 49 milimetara. U njem je sv. Juraj na konju, jašući na lijevo, kako bode u vrat krilata zmaja, koji se pružio ispod konja. Izmedju dva sitnozrnata kolobara teče naokolo ovaj gotički natpis: † Sancte armiger alme dei Segniam defende Georgi t. j. sveti Jurju, vojniče majke božje, brani Senj. Mali je gradski pečat od mjedi, okrugla oblika, a mjeri u promjeru 38 milimetara. U njemu se razabire na lijevo okrenuti lik sv. Jurja na konju, koji se propinje iznad zmaja. Desnicom maše sveti Juraj mačem, a ljevicom drži uzdu. Pečat je zarubljen zrnatim kolobarom. Na desnoj strani lika teče pokraćeni natpis: S. COIS., a na lijevoj SEG. t. j. sigillum communitatis Segniae ili na hrvatski: pečat općine senjske.[3] Pečat bio je ili utisnut na samu ispravu ili je pako visio na svilenoj ili konopljenoj vrpci umetnut u drvenu ili limenu kutiju ili u čisti pčelinji vosak.

Grb grada Senja, što ga je Senjanima poradi njihove vjernosti i velikoga junaštva protiv Turaka potvrdio kralj Rudolf II. poveljom, izdanom u Zlatnom Pragu dne 2. svibnja 1607., i što ga grad Senj još današnji dan rabi, jest ovaj: Osovljen vojnički štit crvene boje, skoro do sredine njegove u poprijeko nabujalo valovito more, a na njemu s desne strane štita krilati zmaj šarene masti, zakrivljena i uzdignuta repa, otvorenih ralja isplaziv crven jezik vatru rigajući, smjera na lijevu stranu štita i na zelenu livadu laznuti, a do modrosiva grebena morskoga, iznikla iz zelena polja, čitav vojnik oklopnik, cijelo mu tijelo odijeva vojničko oružje, mlada je ljepolika stasa, vedra lica i crnih tankih brkova, glavu mu pokriva kaciga, iskićena perjanicom od bijela i crna čapljina perja, koje se u kiti osovilo, prsa mu kiti crven križ, a prepasan je zlatnim vojničkim pasom i mačem opasan, noge raskoračio, lijevom stoji ravno i nepomično na zemlji

[1] Ibidem, čl. CLXXII. [2] Ibidem, čl. CLXXIII. i CLXXIV. [3] Obadva ova pečata čuvaju se sada u arkivu grada Senja.

ili na zelenoj livadi gazeći dvoglavu zmiju, koja se otvorenih ustiju i isplaženih crvenkastih jezičaka okrenula naprama priplivajućemu zmaju, desnom pako u moru na zatiljku zmaja, desnom rukom zamahnuo uzdignutim vojničkim buzdovanom kano prijeteći zmaju, lijevom drži koplje boje žute kano šafran, zabodeno u zemlju, s koga se vije zlatna zastava s dva jezika, usred zastave diže se iz modrasta oblaka slika blažene djevice Marije, držeći u naručju djetešce Isusa. Zastava ima natpis: „Patrona Hungariae” t. j. zaštitnica Ugarske.[1]

Gradska općina senjska imala je u XVII. vijeku pravo pošiljati svoje poslanike ne samo na ugarski i hrvatski sabor, nego dapače i na kraljevski dvor. Tako smo, primjerice, našli zabilježeno, da je gradska općina godine 1640. kano svoga poslanika na kraljevski dvor odaslala bila Matiju Veroneza,[2] godine 1697. Pavla pl. Rittera-Vitezovića,[3] a godine 1698. Pavla pl. Rittera-Vitezovića i Martina Milaneza.[4]

3. Kazne.

Kazne za prestupnike i zločince bile su u XVII. vijeku vrlo oštre, neke dapače okrutne, kao što u cijelom tada evropejskom svijetu. Ovdje navodimo iz statuta samo nekoje: Tko bi ukrao 24 libre, morao je za prvi put platiti 24 libre ili izgubiti uho i biti šiban; tko bi ukrao 50 libara, morao je za prvi put platiti 50 libara ili izgubiti jedno udo; tko bi ukrao 100 libara, morao je biti obješen, ako je štetu i platio.[5] Skvrnitelj djevojke ili poštene žene kaznio se smrću.[6] Tko bi tukao poštenu ženu ili djevojku istoga staleža, platio bi 6 libara, ako bi pako to učinio nepošten čovjek, morao je platiti 24 libre.[7] Tko bi udario štapom, platio bi 24 libre,[8] a isto toliko morao platit onaj, tko je udario kamenom u ruci.[9] Ako je tko udario bačenim kamenom, platio je 6 libara.[10] Tko bi drugoga tukao u njegovoj kući, platio bi 50 libara.[11] Tko bi na silu ušao u tudju kuću, platio bi 24 libre.[12] Za krivu

[1] Izvorna povelja na pergameni čuva se u arkivu grada Senja pod br. XVII. [2] U jednoj ispravi od god. 1640., koja se čuva u arkivu grada Senja pod br. XIX. [3] U jednoj ispravi od god. 1697., koja se čuva u arkivu grada Senja pod br. XXIV. [4] Gradja za povjest književnosti hrvatske, knj. I., str. 49. — M. Sladović: Povêsti biskupijah senjske i modruške ili krbavsk, str. 181. [5] Statut od godine 1640., čl. XLII. [6] Ibidem, čl. XLVII. [7] Ibidem, čl. LV. [8] Ibidem, čl. LVI. [9] Ibidem, čl. LVII. [10] Ibidem, čl. LVIII. [11] Ibidem, čl. LIX. [12] Ibidem, čl. LX.

mjeru, kojom se mjerilo žito, plaćalo se 24 libre,[1] a za krivu mjeru u dućanu plaćalo se 6 libara.[2] Mesar zbog krive vage na mesnici platio bi 24 libre.[3] Tko je u srditosti drugomu strgnuo kapu ili šešir s glave, morao je platiti 20 solad.[4] Svaki, koji bi pozvan bio na sud zbog duga ili zbog druge kakove zakonite parnice, pa ne bi kazao na sudu istine, platio bi svaki put globu od 6 libara.[5] Svaki koji bi izišao iz krčme ne plativši dobiveno vino protiv volje krčmareve, morao je za svaki put platiti globu od 6 libara.[6] Tkogod bi tukao poštenu ženu, udatu ili udovicu ili djevojku, koje prodavaju svoje vino u svojoj kući, platio bi globu od 24 libre.[7] Tko je drugoga ćušnuo, platio je svaki put 50 libara.[8] Svaki, koji bi unišao u tudji vinograd i odnesao groždja, morao je platiti globu od 6 libara i naknaditi učinjenu štetu, kako ju procijene dobri ljudi.[9] Tko bi pogriješio protiv statuta, platio bi za prvi put 12 libara, a za drugi put 24 libre ; treći put pako isključio bi se iz općine.[10] Ako bi se tko usudio uvrijediti sud ili ga obijediti, da je krivo sudio, platio bi za prvi put globu od 12, a za drugi put globu od 24 dukata ; treći put pako bio je lišen časti i proglašen nepoštenjakom.[11] Ako je muž ranio muža, platio je globu od 9 dukata.[12] Ako je klevetala žena muža ili muž ženu ili ako su se žene klevetale medju sobom, morala se je za prvi put platiti globa od 12 libara, a za drugi put globa od 24 libre ; treći put pako priputila bi se žena na križ u velikom groblju.[13] Tko bi drugoga uvrijedio pred sudom, platio bi globu od 6 libara.[14]

Nije li bilo svjedoka, bila je tuženomu, da se uzmogne izreći valjan sud, ponudjena svečana prisega. Onaj, koji je polagao prisegu, morao je, dok je prisizao, lijevu ruku držati na statutu.

Katolici polagali su prisegu po ovom obrascu : „Ja prisižem gospodinu bogu otcu, sinu i duhu svetomu, dvoru nebeskomu, da ja hoću danas pravo povidat u vsih artikulih na što me budete pitali, da neću gledat priazni i nepriazni, blaga, srebra, zlata, ni nikakove rodbine van neiznamši, i da neću ništa zatajati, nego da hoću pravu božju istinu povidati u što sam godi vistovit tako mi pravi bog pomozi i moja vira kerštjanska, kada mi bude najtežja potriba na moj poslidnji dan, kada se bude moja duša telom razdilit kako budem mogal ovu

[1] Ibidem, čl. LXIII. [2] Ibidem, čl. LXIV. [3] Ibidem, čl. LXVI. [4] Ibidem, čl. LXIX. [5] Ibidem, čl. LXXIV. [6] Ibidem, čl. LXXV. [7] Ibidem, čl. LXXVI. [8] Ibidem, čl. LXXIX. [9] Ibidem, čl. LXXXIII. [10] Ibidem, čl. CLII. [11] Ibidem, čl. CLIX. [12] Ibidem, čl. CLXI. [13] Ibidem, čl. CLXIII. [14] Ibidem, čl. CLXIX.

rotu i prisegu na sudnji dan na onoj oštroj pravdi božjega sina pram gospodinu odgovorit, na to mi bog i njegovog sina spasitelja našega krvave rane i vse četvero božje evandjelje pomozi te u najposlidnje vike vikov. Amen."

Pravoslavni prisizali su ovako : „Ja prisižem, tako meni bog pomozi i moja vjera rišćanska, dvanajst apuštolov, četiri evandjelista, i vas dvor nebeski, da ja hoću danas kazivati pravu božju istinu, što budem znal i na što budem pitan i ništa zatajati, tako mi se nezaterlo devetero sjeme, sjeme od serca, sjeme od vola, od konja i od ostaloga blaga i kruva čiem se čoek hrani i oda šta žive na ovom svjetu i ako se ja danas krivo zakunem, ter nekažem pravu božju istinu : neimal u kumu kuma, u drugu druga, u priatelju priatelja, i štogod se mučil, zaludu se mučil, nego mi se vse hrdjom i čadjom stvorilo, tako nam se naša liturdjija žabom nestvorila, vodili me biesna i viesna od namastira do namastira, i nemoglo mi se lieka naći i na koncu konca, da bi bekao kao koza, da bi lajao kao pašče, tresnula me nebeska visina, a proždrla me paklena dubina, gdie vrazi pakleni budu mučili dušu moju po vse vjeke. Amen".[1]

4. Običaji.

O senjskim običajima u XVII. vijeku piše opširno kranjski historičar barun Valvasor. Valvasor naime, koji je u drugoj polovini XVII. vijeka bio časnikom u karlovačkoj krajiškoj vojsci, te kao takav po prilici izmedju godine 1658—1663. pod zapovjedništvom senjskoga velikoga kapetana Petra grofa Zrinskoga služio i u senjskoj posadi, imao je prilike promatrati senjski život na samome vrelu. Evo što piše Valvasor kano očevidac o tadašnjim senjskim običajima : Senjani i muškarci i žene drže se strogo starih svojih običaja. Nijedna žena, ako nije plemenita roda ili udata za plemića ili vojničkoga časnika, ne smije nositi zaslona. U crkvi nemaju žene mjesta u klupama, već mora svaka sa svojim kćerima klečati na svojoj grobnici. Koje pako nemaju u crkvi svojih grobnica, izaberu si stanovita mjesta u uglu crkve, gdje mogu klečati. Senjani su svi rimokatoličke vjeroispovijesti,

[1] Obrasci ovih prisega čuvaju se u arkivu grada Senja medju različitim gradskim spisima. Prvi ih je priopćio, u koliko je nama bar poznato, Manojlo Sladović u svojem djelu pod naslovom : „Pověsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske", str. 284—285.

a službu božju, crkvene molitve i druge obrede obavljaju hrvatskim — ili kako Valvasor kaže — ilirskim ili slavonskim jezikom. Oni imadu još mnogo praznovjernih i čudnovatih običaja, koji se osobito vide kod smrti i pokopa. U starije doba, kad bi tko umro, dali bi mu skupa u mrtvačku škrinju hljebac kruha i vrč vina, da mu bude popudbinom na tako daleku putu. Obukli bi ga u najljepše odijelo i nakitili ga prstenjem, lancima, i ružicama, kano da ide u svatove. U sadašnje doba, ako tko umre, sastanu se žene one kuće sa svim ženama rodjaka i prijatelja, postave se raspletenih kosa oko mrtvaca, koji leži usred sobe, pa onda svaka od njih na pose nariče nad mrtvacem, ističući na dugo i široko pokojnikova slavna djela, njegovo dično ime i njegovu ljubav prema domovini. Kada pako umre žena, narikuju nad njom muškarci, koji slave njezinu ljepotu i čednost, ljubav prema mužu, djeci i prijateljima i njezinu dobrotu prema siromacima. Dok leži mrtvac u kući, sjede muškarci pokunjeni od žalosti u kojoj drugoj kući pokrivene glave i zamotani u svoje kabanice, te plaču tiho, a susjedi i prijatelji dolaze im u pohode i tješe ih u žalosti. Na protiv plaču žene, vičući u sav glas, nariču pjevajućim glasom mrtvaca, grebu si lice, da im gdje kad procuri krv, i udaraju se šakama u gola prsa. Čupaju si vlasi i meću ih mrtvacu u ruke ili mu ih zatiskuju u prsa. Tko vidi prvi put, kako te žene mahnitaju u žalosti, pomislio bie da su lude i bijesne ili da je sam vrag u njih unišao.

Kad na odredjeni dan mrtvaca nose u crkvu i za tim na groblje, idu svećenici, koji pjevaju, dva po dva napred i drže u ruci goruć, voštanice. Za njima idu bližnji rodjaci, dobri prijatelji i susjedi takodjer dva po dva, i to tako, da običavaju mladji i dalnji prijatelji ići sprijeda, a stariji i bližnji rodjaci od traga. Iza njih nose mrtvaca u otvorenoj škrinji, obučena u najljepše odijelo i nakićena zlatnim lancima i ružicama. Ako je muškarac, metnu mu na glavu kalpak s perjanicom, a o bok sablju ili mač, što ga je za života najviše nosio. Uz škrinju idu za tim žene u jednakom redu, najprije najmladje, a najzad najstarije i najbliže prijateljice, ali samo jedna po jedna, a sve raspletenih kosa i otvorenih prsiju. Iza mrtvaca idu pokojnikova majka, žena, baba i prababa, ako su još sve žive, a svaku prate po dvije dobre žene, prijateljice ili znanice, koje sebi, ako su djevojke, zastiru lice žalobnim velom. One tješe rascviljenu prijateljicu, koju vode pod rukom i brane joj, da si ne čupa previše kosa, da si prsa ne lupa šakama i ne grebe lice noktima. Takove tješilice i same pri tom suze liju. Čim više si rodjaci pokojnikovi grebu lice, čupaju vlasi i lupaju šakama u prsa, tim su većma, kako misle ljudi, ljubili pokojnika. A koji toga ne čine, ne služi im na čast i svijet sudi, da im za pokojnikom nije mnogo žao. Tješilice imadu često puta dosta posla miriti mahnite žene, koje tako same sebe mrcvare. Moraju im ruke držati i gotovo se s njima natezati, a gdje kad dapače moraju i u pomoć zvati. Kod žena su tješilice žene, a kod djevojaka pako djevojke. Tko takova što prvi put vidi, prestrašiti će se od takova postupka, te će misliti, da vidi pred sobom same lude žene, tako grozno bijesne i mahnitaju.[1]

Kad donesu mrtvaca u crkvu i polože ga na sredinu, postave se te žene u prijašnjem redu oko škrinje ili kleknu na tle ili padnu dapače ničice na zemlju, pa se opet stanu kano lude grepsti, u prsa lupati i kose čupati. Pri tom podignu tolik vapaj i lelek, da ne možeš ni riječi razumjeti svećenika, koji pjeva mrtvačke molitve ili služi misu. Za to vrijeme stoje muškarci u klupama s lijeve strane crkve, i to pokrivene glave, jer ne skidaju nikada kapa s glave, osim ako je podizanje pri misi. No čim ono prodje, metnu opet kape na glavu. Kad je pako crkveni obred gotov, poljube muškarci jedan za drugim mrtvaca. Najprvo počme najstariji, a za njim onda ostali po starosti, tako da najmladji mrtvaca najzadnji poljubi. Iza toga upute se svi muškarci do kuće pokojnikove, pred kojom prozbori gradski sudac ili u njegovu otsuću koji drugi općinski starešina kratko pohvalno slovo, u kojem ocrta pokojnikova slavna djela, da je naime bio hrabar junak, ubio mnogo neprijatelja, krepko branio domovinu, a na koncu svojega govora u kratko spomene, kolik je gubitak njegovom smrću zadesio općinu i kako je svima umrijeti. Najbliži i najstariji prijatelj pokojnikov zahvali se gradskomu sucu ili drugomu govorniku na iskazanoj ljubavi, prijateljstvu i časti. Za tim podju oni, koji su u žalosti, u pokojnikovu kuću, dok se ostali razidju svaki svojoj kući. Žene pako prate mrtvaca iz crkve dalje na groblje i na novo plaču, cvile, viču i bugare, te se uz to nemilice grebu i tuku. Kad pokopaju mrtvaca, pokriju si glavu rupcem i otidju do pokojnikove kuće, a putom plaču opet i leleču na sav glas, samo si ne grebu više lica

[1] Dne 27. travnja 1696. izdalo je gradsko poglavarstvo, vojničko zapovjedništvo i senjski kaptol odluku, da prigodom smrti ne smije nitko u sprovodu narikovati, jadikovati i kose si čupati pod kazan globe 25 zlatih na korist bratovštine presvetoga sakramenta. (Ta isprava čuva se u arkivu senjskoga kaptola).

i ne čupaju kosa. S njima idu zajedno tješilice i druge prijateljice, pa onda sve skupa čekaju pred kućom tako dugo, dok dodje svećenik i poškropi ih posvećenom vodom. U znak žalosti poskidaju onda u kući za neko vrijeme sve urese, kano: zastore, slike i slične stvari. No takova pokućtva ne imadu baš u izobilju, a gdje kad upravo ništa, ali za to će se u njihovim kućama naći sva sila svakojakih pušaka, koje drže za najveći ures, kad ih u sobama povješaju. Tu vidiš svakovrsnih običnih pušaka, pištolja, karabinaka, sabalja, palâ, kukâ ili tako zvanih baltica, buzdovana, različitih ražanja i svakojakih konjskih sprema i sedala. Kad su poskidali sve urese u kući, otvore širom vrata i prozore i ostave ih tako punih četrnaest dana otvorene, a za to vrijeme plaču i nariču žene dan i noć, a bliži rodjaci, dobri prijatelji i susjedi dolaze ih marljivo tješiti i donašaju im o podne i pod večer vina, kruha i izabranih jela. Sedmi i četrnaesti dan poslije pokopa obdržavaju se zadušnice, kod kojih tugujuće žene leže licem na grobu, te na novo silno plaču i leleču. Poslije obavljenih zadušnica otprate ih opet tješilice kući.

Senjani nose crnu korotu. Roditelji za djecom i djeca za roditeljima, kao što i supruzi jedno za drugo, nose korotu tri godine. Oženjena braća i udate sestre nose korotu dvije godine, a neoženjena braća i neudate sestre samo godinu dana. Za to vrijeme kite grobove svojih rodjaka više puta ružicama i škrope posvećenom vodom iz spužve, koju istiskuju nad grobom. Žene i djevojke, koje žaluju, običavaju na glavi nositi žute, a udovice pako crne rupce. Muškarci, koji su u žalosti, ne strižu za to vrijeme vlasi niti briju brade, pa s toga izgledju gdje kad mrki i kano divlji ljudi.

Na badnji dan imadu Senjani još čudnije običaje, koji potječu iz dobe poganstva. Na taj dan pozove svaki kuće gospodar ili kuće gospodarica k sebi jednoga gosta, mladića ili djevojčicu, po primjeru svojih poganskih praroditelja, koji su štovali boga Badnjaka. S toga i ne zovu oni tu večer poput drugih kršćana Isusova večer, nego badnji večer. Drvo, što one večeri na vatru meću, polijevaju prije vinom i pustė ga cijelu noć gorjeti. Jedan ukućanin pako mora stražiti cijelu noć zajedno s jednim momkom, koga zovu badnjakom i ujedno paziti, da ne bi taj momak zaspao kod ognjišta. Tu večer pokrivaju stol bijelim stolnjakom, što su ga oteli neprijatelju. Usred stola naslažu tri hrpe velikih vijenaca, koje pletu od bršljana i iskite zlatnim i srebrnim prstenjem i lancima, pospu po stolu i malo pšenice i drugoga

žita, a za tim metnu još na nj kruha, vina, voštanica, meda i soli. Za taj stol, koji ostaje netaknut sve do sv. triju kralja, ne smije nitko sjesti, jer je posvećen božjemu sinu ili Božiću. Na sam Božić dodje pomenuti gost o podne u kuću i donese hljebac kruha i bršljanom nakićen vrč pun vina, te zaželi sretan Božić. Toga gosta dočekaju s velikim veseljem i prime ga vrlo lijepo. Na to se poljubi gost sa svakim ukućaninom. Poslije objeda darivaju gosta novcem i drugim darovima, a zajedno dadu mu na uzvrat drugi hljebac kruha i bršljanom nakićeni vrč vina, što sve ponese sa sobom kući. Te ceremonije traju tri dana i ponavljaju se svaki dan dva puta, naime o podne i u večer. Ta tri dana ne smije nitko ići u tudju kuću, već samo gost, ali se za to mogu sastajati pred svojim kućama i u crkvi. Što god ih u slijedećoj godini zadesi dobra i zla, sve to pripisuju svome gostu i prema tomu kažu, da su imali sretna ili nesretna gosta. Kad ta tri dana jedan drugoga gdje god sretne, zagrli ga obima rukama i poljubi ga prijateljski, želeći mu sretan Božić. I najljući neprijatelji vrše medju sobom taj običaj, kano da su najveći prijatelji. Na novu godinu, kad se gdje god sretnu dobri prijatelji, i muškarci i žene, isto se tako ljube i jedan drugomu čestitaju. Na taj dan običavaju i dječaci i djevojčice ići s jabukom od kuće do kuće, čestitajući k novoj godini, gdje im se obično utisne u jabuku nešto novca, po jedan grošić, a gdje kad više, gdje kad manje.

Na pokladni utorak okrabulje se i zbijaju po gradu svakojake ludorije i šale, kakove samo mogu čovjeku na um pasti. Na čistu srijedu iliti pepelnicu obuku se takodjer u neobično i čudno odijelo, namažu si lice čadjom od tavâ i kotlova, pa tako lete okolo po ulicama, zvone na vratima i pitaju, da im se donese brašna, ulja, kruha i vina. Kad se takovih krabulja priličan broj sakupio, nalože na trgu ili na ulici vatru, umijese od brašna i vode kolač, ispeku ga, pa onda sjednu jesti i piti, zbijaju svakojake ludorije i oplakuju pri tom Bacchovu smrt.

Na početku korizme nastaje tako zvani dječji rat. Svi dječaci iz cijeloga grada podijele se u dva tabora, te se sakupe u gornjem i dolnjem gradu. Dječaci gornjega grada postave se na dugačkom brežuljku, koji Art zovu, i pozivlju one druge iz dolnjega grada, da se saberu u gradu pod kaštelom. Ovi se odmah sakupe i stanu onda sasvim ozbiljno udarati kamenjem na svoje protivnike, ne bi li se kako dočepali brežuljka i silom istjerali one, koji se na njemu

utaboriše. Ovi pako brane svoje mjesto, naime brežuljak, te nastoje, da isto tako kamenjem odbiju navalu svojih protivnika. U tom se sastoji ova pobjeda i slava, radi koje jedni na druge tako žestoko udaraju kamenjem, da skoro nitko na ulici nije siguran. Taj dječji rat traje često do Gjurgjeva dana, a katkada dapače još i dulje.

Deset dana prije sv. Ivana Krstitelja snašaju Senjani velike hrpe smrekovine, zapale ih na večer, pa ih onda preskakuju. To čine gotovo svaku noć, dok ne prodje osam dana iza sv. Ivana, a najviše dakako u večer na dan samoga sv. Ivana. Te lomače zovu oni kolede, po negdašnjoj svojoj poganskoj božici Koledi, kojoj su običavali u to vrijeme paliti krijesove, dok su još bili pogani. U oči blagdana sv. Ivana Krstitelja običavaju sve djevojke ići u vrtove, plesti vijence od stanovitoga bilja i njima si vjenčati glave, nadajući se, da ih tako svu onu godinu ne će boljeti glava. No da ih ne zadese i druge kakove nevolje i nezgode, veže jedna drugoj ruku vrpcom ili svilenim koncem, te se takove onda medju sobom zovu kume ili kumice. Sedmi dan iza toga skinu takovu vrpcu ili svileni konac s ruke, te ih privežu za zelenu granu stabla, utvarajući si, da su se na taj način za tu godinu riješile svake tjelesne bolesti.

Zaruke im traju gdje kad tri, četiri, dapače i po pet godina i čim dulje traju, tim je veća čast za zaručnike. Za to vrijeme i to odmah iza zaruka, polazi zaručnica kuću svoga vjerenika, a ovaj opet njezinu i smatraju se kano članovi dotične porodice.

Jezik, kojim Senjani govore, jest hrvatski ili — kako Valvasor veli — dalmatinski. U čitanju i pismu služe se trojim pismom: u crkvenim stvarima rabe glagolsko, u dopisivanju s Turskom cirilsko, a za običnu porabu latinsko.

Najviše trguju drvima, koje izvažaju po moru u Dubrovnik, po svoj Italiji i mnogim drugim mjestima.

Inače su Senjani vrlo gostoljubivi ljudi, a svoje vole od srca rado. Hrane se sirom, kruhom i mesom. Češnja jedu vrlo mnogo, a osim zdrave friške vode, koje imadu u izobilju, piju jošte osobito rado ovčje i kozje mlijeko. Za vino pako malo mare.

Senjsko je podneblje vrlo zdravo, s toga ima kod njih jako starih ljudi. Senjani su jaki i stasiti ljudi te vanredno valjani i neustrašivi vojnici, kakovih ćeš malo gdje naći.[1]

[1] Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, knj. XII., str. 84—90.

5. Kulturne prilike.

U XVII. vijeku bio je Senj najznamenitiji trgovački grad hrvatskoga Primorja, te se je u ono doba ista Rijeka, koja je u trgovačkom pogledu daleko zaostajala za Senjom, po njemu zvala Senjska Rijeka. Senjani bili su u živom trgovačkom saobraćaju s Levantom, sjevernom Afrikom i osobito s Italijom. Pomorska trgovina senjska s Italijom bila je tako zamašna, da su velike trgovačke kuće iz Firence, Ankone i Venecije imale u Senju svoje podružnice, a nekoji su Talijani dapače ondje ostali kano trgovci i gradjani. Senjani trgovali su s voskom, svake vrste žitom, kožama, vinom, vunom i poglavito drvima. Trgovina žitom bila je neznatna. Žito donosili su u Senj većim dijelom krajišnici na konjima ili magarcima. Rijetko kada bio je to njihov vlastiti proizvod, već je to bilo žito, što su ga mjesto plaće dobivali od kranjskih i koruških staleža. Osim toga dovažao se svake godine iz Kranjske u Senj mjesto plaće za senjsku miliciju 3771 star[1] pšenice, koju bi trgovci otkupili od milicije. Kako je u ostalom bila sprečavana trgovina žitom, razabira se iz toga, što se je svaki put, kad se imalo ukrcavati žito, moralo to prijaviti senjskomu kapetanu. Ovaj bi tada sazvao gradske suce i priopćio im tu stvar, te bi odredio, neka se istraži, je li grad dovoljno opskrbljen žitom. Izvoz žita dozvolio bi se samo onda, kad bi se dokazalo, da grad ima više žita, nego li ga sam treba.[2]

Sa solju, medom, tankim gredama, obručima i manjim veslima nije smio trgovati niti plemić, niti gradjanin, niti koji drugi stanovnik grada Senja, nego samo senjski kapetan, pa su se senjski kapetani i služili tim pravom u potpunoj mjeri.[3]

Po kopnu trgovali su Senjani s vojničkom Krajinom i s Turskom. Knez Petar Zrinski dozvolio je kano kapetan senjski pismom od 8. lipnja 1661. Senjanima, da može njihova općina pobirati namet od trgovine s Turskom. Da se vidi, kako se je u ono doba u Senju pisalo hrvatski, priopćujemo ovdje to pismo, što ga je Zrinski pisao svojom rukom, od riječi do riječi: „Na potribovanye comunitadi[4] Segnske prauizno dopuschia se, da mogu od suxagn, ki iz Turske zemglie simo targhovinu donose i van z ghrada iznose, komunitadi novu inpostu[5]

[1] Star je žitna mjera od 120 mletačkih litara. [2] Vaniček: Specialgeschichte der Militärgrenze, I. Bd., str. 401—402. [3] Statut od godine 1640., čl. CLXXXIII. [4] Komunitad (talij. comunità) = općina. [5] Inposta (talij. impòsta) = namet.

koliko pravizno postane, plachiati, zvan onogha, ki sto svomu ghospodaru u cem nosi, to mu ye slobodno. Dano u Segniu 8. junia 1661. (L. S.). Groff Zrinski Petar v. r."[1]

Mjesni promet promicali su godišnji sajmovi, koji su se obdržavali na dan sv. Jurja mučenika, na dan sv. Petra i Pavla i na dan sv. Mihajla arkangjela, te nekoliko dana prije i poslije tih blagdana. Dohoci Jurjevskoga i Petrovskoga sajma morali su se upotrebiti za uzdržavanje senjskih gradskih sudaca i činovnika.[2]

Senjskoj trgovini smetala je dosta blizina turskoga carstva, odakle je dolazila kuga i nesigurnost trgovcu. Bilo je godina, kada kuga nije prestala harati, a ta nesreća ponavljala se skoro svake treće ili četvrte godine. Primjerice spominjemo samo godine 1655., 1679. i 1682., kada je kuga harala osobitom žestinom. S toga je grad Senj morao mnogo puta na dugo vremena prekinutf sve sveze s vojničkom Krajinom i Dalmacijom, a po gradu moralo se „skroz proklamu[3] svim i svakom navistiti", da će se smrću kazniti onaj, koji bi se usudio primati kakovu robu, bilo sumnjivu ili nesumnjivu, ili općiti s onima, s kojima je svako općenje zabranjeno.[4]

U XVII. vijeku bili su žitelji grada Senja vrlo nabožni. To nam svjedoči velik broj crkava, u kojima se tada častio i slavio Bog. Dok današnji dan u Senju ima u svemu samo pet crkava, bilo ih je u XVII. vijeku, kako nam pripovijeda Valvasor, ovih četrnaest: 1. Prvostolna crkva sv. Marije, 2. Crkva sv. Jurja, patrona grada Senja, 3. sv. Ane, 4. sv. Inocencija, 5. sv. Marije Mandaljene, 6. sv. Ivana Krstitelja, 7. sv. Duha, 8. sv. Roka, 9. Crkva majke Božje, 10. sv. Antuna opata, 11. sv. Vida, 12. sv. Marije, 13. sv. Franje i 14. Crkva sv. Nikole. Samostana bila su u gradu dva, naime samostan reda sv. Franje i samostan reda sv. Dominika, dok su se još tada pred gradom vidjevale razvaline prijašnjega Franjevačkoga samostana i samostana koludrica sv. Petra, što ih je godine 1558. dao porušiti general Ivan Lenković, da se ne bi Turci utvrdili u njima.[5]

Uz crkvu sv. Duha bila je bolnica, koja je dobivala negda svake godine novčanu pripomoć u iznosu od dvadeset i četiri rajnska forinta iz dohodaka senjske tridesetnice. To se razabire iz molba senjskoga

[1] Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine, knj. II., str. 312. [2] Sajamski privilegiji od godine 1489. i 1652. u arkivu grada Senja Fasc. I., br. 6. i pod br. XXII. [3] Proklama (talij. proclama) = proglas. [4] Zapisnici grada Senja iz XVII. vijeka. [5] Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, knj. XII., str. 79.

kapetana Sigismunda Gusića i dominikovačkoga priora Angela, kojima mole godine 1612. nadvojvodu Ferdinanda, da dozvoli iz dohodaka senjske tridesetnice novčanu pripomoć od dvadeset i četiri forinta na godinu za manastir Dominikovaca u Senju.[1]

Za svoje uzdržavanje dobivao je u ono doba prvostolni kaptol iz dohodaka senjske tridesetnice svake godine stotinu, a franjevački i dominikovački samostan po dvadeset i četiri forinta.[2] Kaptol senjski bio je „locus credibilis" ne samo za Senj, nego i za čitavu Liku i Krbavu, te si je poslije reokupacije Like stekao velikih zasluga time, što su senjski kanonici o trošku kaptola senjskoga obavili pokrštenje ličkih Turaka.[3] Tako je, primjerice, sam senjski kanonik Marko Domazetović godine 1689. u Perušiću pokrstio dvije stotine četrdeset i šest Turaka, koji su stanovali u četrdeset i četiri kuće.[4]

Senjsku mladež obučavali su na početku XVII. vijeka Dominikovci, a kad su oni godine 1634. otišli iz Senja, predao je tadašnji biskup senjski Ivan Krst. Agatić samostan sv. Nikole Pavlinima,[5] koji su u svome samostanu otvorili latinsku školu sa šest razreda. Glavni je predmet bio latinski jezik, dok su ostali predmeti bili sporedni. Predavalo se isključivo latinskim jezikom, a u nižim razredima uzimao se na hrvatski jezik samo toliko obzir, u koliko je služio kao stupanj latinskomu jeziku. Jedan izmedju Pavlina obavljao je i katekezu u prvostolnoj srkvi sv. Marije, a držali su i njemačke propovijedi za njemačke časnike, koji su služili u senjskoj posadi. Medju Pavlinima bilo je vrlo malo Hrvata, bili su to većim dijelom Nijemci i gdje koji Slovenac.[6]

Radi više naobrazbe polazili su Senjani u XVII. vijeku u strani svijet, naročito u Rim, Bolognu, i Padovu, gdje su učili filozofijske i teologijske nauke.

Spomena je vrijedno, da je Senj već početkom XVII. vijeka imao svoju gradsku uru. Razabira se naime iz iskaza o razdiobi dohodaka senjske mitnice od godine 1605.—1612., što su ga dne 18. lipnja 1612. sastavili senjski podkapetan Ivan Juraj pl. Alchelburg i vojvoda Pavao Dianišević, da se je svake godine za uzdržavanje gradske ure trošilo dvanaest forinata.[7] Godine 1643. dozvolio je senjski biskup

[1] Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine, knj. II., str. 19. i 23. [2] Ibidem, str. 23. i 28. [3] Sladović: Pověsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske, str. 167. [4] Ibidem, str. 179. [5] Ibidem, str. 108. i 232—233. [6] Ibidem, str. 233. [7] Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine, knj. II., str. 28.

Ivan Krst. Agatić, da se i na tornju prvostolne crkve sv. Marije postavi ura.[1]

U Senju bilo je u XVII. vijeku i obrtnika, a po gotovo takovih zanata, koji su mogli obzirom na potrebe senjske milicije imati posla i zaslužbe. Poznato nam je iz nekih spisa onoga doba, što se čuvaju u arkivu grada Senja, da je bilo čižmara, krojača, kovača, zidara, mesara, bravara, zlatara, stolara i puškara.

Od bratovština spominje se samo jedna, naime ona od presvetoga sakramenta, koja je osim humanitarne imala i nabožnu svrhu.[2]

Pošta biia je u Senju već na početku XVII. vijeka. Razabira se to iz izvještaja senjskoga kapetana Danila Barbe od 9. listopada 1600., kojim javlja nadvojvodi Ferdinandu, da kod otpreme službenih pisama vlada nered, te moli, da se u Senj postave dvije pješačke poštarske sluge i da se iz Rijeke otprema pošta u Vrhnik (Ober-Laibach).[3] Na osnovu ove molbe naložio je nadvojvoda Ferdinand dne 13. listopada 1600. generalu Jurju Lenkoviću, da uredi poštu od Senja prama Brinju i u Vinodol i Rijeku u svrhu, da se pošiljke sigurnije i brže otpremaju, pošto se je dogodilo, da su pisma iz Graca u Senj ili natrag išla po četrnaest dana.[4] Na to je general Lenković dne 14. studenoga 1600. predložio, da se u Senju, Brinju i u Ogulinu namjeste po dvije pješačke poštonoše, jer će se ovi imati manje bojati Martoloza, nego da ide pošta na konjima, koje bi neprijatelji uvrebali. Pošta morala bi ipak i u napredak, kao što do to doba polaziti pješke preko Grižana u Rijeku, a odanle na konju u Ljubljanu, a mogla bi se urediti na trošak dotacije za Karlobag, koji je iza mletačke navale ostao pust.[5] Za cijelo je to odmah učinjeno, premda o tom nemamo vijesti.

Od javnih zgrada ističe Valvasor osim već napomenutih četrnaest crkava još i kraljevski kaštel,[6] u kojem je stanovao senjski kapetan, „forticu" Nehaj nad Senjem, visoku i čvrstu kulu sv. Save i gradsku vijećnicu, za koju veli, da je „ein feines Rathaus".[7]

Napokon pripovjeda Valvasor, da u Senju nijesu sve sami nebojše i valjani vojnici, nego da ima i učenih muževa, vještih i junačkome maču i naučnomu radu. Primjerice spominje Pavla Rittera-Vitezovića,

---

[1] Sladović: Pověsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske, str. 175. [2] Ibidem, str. 181. [3] Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine, knj. I., str. 280. [4] Ibidem, str. 281. [5] Ibidem, str. 282. [6] Sada biskupski konvikat „Ožegovićianum". [7] Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, knj. XII., str. 79.

čovjeka plemenita ne samo rodom, nego i umom te viteza imenom i staležem. Opisujući veoma laskavo njegove neobične vojničke sposobnosti, duboko znanje i pjesnički dar, nabraja njegovih trinaest tiskanih djela, medju kojima je jedino „Sigetsko odilenje" pisano hrvatskim jezikom. Navodeći još njegovih šesnaest netiskanih latinskih djela, kaže, da ne će ni spominjati drugih, osobito onih, što su pisana „ilirskim" jezikom. U kratko spominje i glasovitoga učenjaka i biskupa senjskoga Marka Antuna de Dominisa, čovjeka inače vrlo nestalna u vjeri.[1]

---

[1] Ibidem, str. 90—91.

O PRIMJENI BIOLOGIJE U SOCIOLOGIJI.

NAPISAO IVAN KRMPOTIĆ.

U našemu narodu postaju popularni samo oni socijalni problemi, koje mu, zaodjenute u lijepo i lagano umjetničko ruvo, pružaju naši socijalni pisci. Izravnog plodnog interesa za biologijske i sociologijske činjenice nema. Inteligencija je doduše na čistu s time, da će upoznavanje sa sociologijskim činjenicama donijeti narodu neprocjenjive koristi, ali s biologijskim činjenicama ne izlazi na kraj redovno ni ona sama. Otuda u primjeni biologije u društvenoj nauci mnogi nedostaci. Osvrt na ove nedostatke u našoj štampi prikazati će biologijske osnove sociologije u istinitijemu obliku, pa će na taj način potaći razvoj ove korisne nauke kod nas. U svojemu Titu Dorčiću, što ga je izdala predprošle godine Matica Hrvatska, rješava ponajbolji naš socijalni pisac V. Novak jedan hrvatski socijalni problem. Kritika je najvećim dijelom obratila pažnju umjetničkoj strani ovoga djela; Novakov problem ističe doduše, ali mu ne posvećuje onoliku pažnju, koliku zaslužuje. Ali ima i iznimaka. Medju ovima spominjemo ocjenu Milčinovićevu i Dvornikovićevu. Lj. Dvorniković (sarajevski „Školski Vjesnik" od g. 1907. br. 5—6, 7, 9, 10, 11—12) piše tim povodom raspravu pod naslovom: „J e d a n k u l t u r n i p r o b l e m". Na osnovu citata iz Tita Dorčića nalazi Dvorniković, da je suština Novakova problema u ovome: „Mogu li se tekovine ljudskog znanja i umijeća, koje kulturom zovemo, d a v a t i n e p o s r e d n o s a m i m u z g o j n i m n a s t o j a n j e m, i l i i m a l i t u p o s e b n i h u v j e t a, p o d k o j i m a t o d a v a n j e m o ž e d a u s p i j e? N a d a l j e: j e s u l i t i u v j e t i z a p r i m a n j e k u l t u r e s a m o i n d i v i d u a l n i, n a o k o s l u č a j n i i l i s u v e z a n i z a i z v j e s n e s t a l n e z a k o n e, p o k o j i m a k r o č i n a p r e d a k k u l t u r e u l j u d s k o m d r u š t v e n o m r a z v o j u? N a p o k o n: k o j i s u t i z a k o n i k u l t u r n o g r a z v i t k a u d a n a š n j i m d r u š t v e n i m p r i l i k a m a?" Čitajući Tita Dorčića mi nismo dobili utiska da Novak u njemu riješava ovaj kul-

turni problem, barem ne kao glavni. Nama se čini, da ga više zanima drugi jedan naš socijalni problem, kako ćemo to kasnije razložiti. Ovdje ne možemo da predjemo, preko ovog zanimivog i znamenitog Dvornikovićeva problema, naročito ne preko načina kako ga riješava. Novak provadja u svojoj pripovijesti, veli Dvorniković, novelistički neke teorije o kulturnom procesu, koje se moraju o s v i j e t l i t i s a č i s t o n a u č n o g s t a n o v i š t a i t i m e s v e s t i n a p r a v u m j e r u. Pogledajmo, kako to čini Dvorniković. Dvorniković veli: „Novakov Tito riješava tu stvar ovako: „Potomak izvjesnog društvenog razreda, koji nije imao po svom trajnom, kroz više generacija provedenom životu i zanimanju, udjela na stvaranju i primanju viših tekovina kulture, ne može da u jednoj svojoj generaciji postane organičkim sudionikom te kulture. On je na prosto ne može asimilirati, nego tek iz vana oblijepiti se njom. Z a a s i m i l a c i j u t a k v e k u l t u r e t r e b a postepena p r i u d e š e n j a n j e g o v a d u š e v n o g o r g a n i z m a, a t o s e p r i u d e š a v a n j e t e k g e n e r a c i j a m a m o ž e p r o v e s t i". Pitanje, koje Novak iznosi sa tendencijom ove svoje pripovijesti na površinu, nije doduše novo u današnjem stanju antropološke nauke, no ono je još uvijek novo u organizmu pedagoške nauke, *a napose u njenom dosadašnjem stanju kod nas.* Osnovne ideje toga problema, — p r i r o d j e n e n a i m e r a z l i k e u s p o s o b n o s t i z a p r i m a n j e k u l t u r e, ne poznaje ona pedagogija, koju klasičnom zovu — — —. Filantropisti se po svom uzgojnom programu pogotovo nijesu mogli osvrtati n a p r i r o d j e n e u v j e t e z a k u l t u r n i k a p a c i t e t p o j e d i n i h d r u š t v e n i h k l a s a...

Princip evolucije u razvoju organičke prirode primijenjen i na razvoj čovječje naravi, otvorio je posve nove vidike na uvjete ljudskog kulturnog obrazovanja. Pojavio se tu jedan posve novi, d o s e l e p o s v o j i m u č i n c i m a p o z n a t i, ali radi nepoznavanja njegovih uzroka neuvaženi faktor, a to su prirodjene sklonosti za primanje kulturnih tekovina. Nije ovdje mjesto, da rekapituliramo sve faze evolucionističke nauke u tom pravcu, p o č e v š i o d L a m a r k a p a d o H ä c k l a; spomenućemo u svezi sa našim predmetom samo to, da je bez obzira na neke čisto hipotetičke izvode iz te evolucionističke nauke induktivnim putem n e o s p o r i v o u t v r d j e n o, d a p o s t o j i n e k i s t a l n i r e d u k u l t u r n o m n a p r e d o v a n j u pojedinca, d r u š t v e n o g r a z r e d a, pa i čitavoga ple-

mena i naroda... Kad je antropološka nauka na temelju evoluciono-bioloških činjenica iznijela ove zakone ljudskog kultiviranja, mogla je za svoju potvrdu naći dovoljno materijala u svoj kulturnoj i političkoj istoriji čovječanstva. Ideja čovječnosti, slobode i jednakosti, koja općenito prodire u XVII. vijeku, oslobodila je kmetove, izvojevala gradjansku ravnopravnost i pribavila snagu nastojanju oko opće narodne prosvjete. Upravo ova pošljednja ideja: jednaki pristup prvom vrelu kulture — naobrazbi — imala je da poravna prve puteve jednakosti. Pale su društvene ograde, ako i nijesu tim pale sve one prilike, koje su ih stvorile; no baš te prilike, tu zapreku konačnom izravnanju, ima da ukloni opća prosvjeta naobrazbom svih društvenih slojeva. Ali sad se javlja ono pitanje, koje smo prije istakli kao problem moderne kulture, što ga i Novak u pomenutom djelu obradjuje: može li to biti?

Reforma društva otvorila je vrata prosvjetnoj ideji, društvena razlika staleža više joj ne smeta. Stoji samo do sposobnosti subjekta u svih staleža, da kulturu uspješno prima, — je li u sviju jednaka ta sposobnost? — Opazilo se, da potomci kmetskoga staleža, ne mogu u prvoj generaciji postati društveni i duševni aristokrate, pa makar im se dali i svi vanjski uvjeti za taj prijelaz. Kao što se moglo razabrati iz dosadanjeg razlaganja, *neosporne su činjenice, a u glavnome ispravne su i teorije* izvedene iz njih o procesu kultiviranja, kada se radi o prijelazu njegovu izmedju raznolikih *skupina*. No jest tu još nešto po srijedi, po čemu se činjenice vazda ne slažu potpuno s teorijama, koje su na njihovu temelju izvedene. U toj se stvari može kazati: istina, u glavnom jest ovako, ali se tu nešto ne slaže. Ova neskladnost izbija takodjer pred misaonim čitaocem Novakove pripovijesti. Jer i ako se ondje iznesene činjenice objašnjuju naučnom teorijom, i opet bilanca ostavlja neki suvišak, koji nema ni potvrde u iskustvu ni opravdanja u teoriji, što se tu iznaša. Da se taj suvišak, koji muti sklad izmedju teorije i prakse na čistac izvede, nužno je da uočimo i one komponente, koje u računu Novakovih izvoda nijesu u obzir uzete. Time bismo se primakli i pravom riješenju njegova kulturnog problema." Mi se ne ćemo upuštati u daljnje razlaganje onih komponenata, koje postavlja Dvorniković s razloga, što je i ova komponenta, koja je dala povod ovoj Dvornikovićevoj raspravi t. j. nasljedjivanje staliških sposobnostih ili barem sklonosti, problematične vrijednosti. A i samog Novaka je po našem mišljenju zanimao više od ovog kulturnog problema naš hrvatski agrikulturni i u opće ekonomski problem. Istina je, Novak stavlja Sabljaku u usta ove riječi: „Neoporecivo je — da čovjek iz nižih klasa ne stiče tako lako smisla za plodove više ljudske kulture. On svoju naobrazbu shvaća poglavito s praktične strane — — nema potrebe užitka znanosti i umjetnosti. ... prijelaz iz niže kulture u višu ide postepeno i samo se iznimno provede u prvoj generaciji." Istina je, da Novak svjetuje da se odbijaju seljačka djeca od gimnazija i sveučilišta, ali bojeći se, da ne shvati tko ovaj njegov zahtjev kao kakav aristokratizam ističe ovo: „Nije moja teorija nikaki *aristokratizam* — kao što mi ga neki predbacuju. Ne tvrdim ja, da se djeci nižih društvenih klasa ima uskratiti pristup k višim naukama. Nipošto. Jer ona mogu da budu — zašto a da i nebudu sposobnija za nauke, nego djeca najviših staleža. K nauci su pristupna, ali k višoj kulturi rijetko. — Zato sam *s praktičnih razloga* protivnik toga, da se iz obitelji, gdje je jedino dijete kao što je u Dorčića — otme to dijete onomu, što se u njegovu krv uživjelo nasljedstvom prenašanim kroz stotine godina od jedne generacije na drugu. — Pa čemu i turati u više škole našega seljaka? Mi smo agrikulturan narod s ogromnim postotkom seljačkoga strališa, a koliko još neobradjene zemlje leži utaman. a ona što se obradjuje, obradjuje se kao u doba početka ljudske kulture.

Dižimo seljaka školama udešenim racionalno prama napretku u njegovom stališu, a odbijajmo ga od gimnazija i sveučilišta izim u slučaju, da se pokaže genijalnim. Zemlju će nam poplaviti ljudi s ispitima, a bez plaće, dok rodna gruda čeka badava *na vješte ruke* da joj *podignu vrijednost* i ljepotu. — *Zaostali smo,* a naši ljudi udaraju u veliku politiku; *da se narod ekonomski podigne i dodje do primitivne političke svijesti, ta briga kanda im je ispod časti. Ekonomska pitanja gledaju se i riješavaju samo sa stanovišta lične koristi ili najviše s gledišta lokalnih probitaka.* Novak upućuje, kako se vidi, široke slojeve naroda ovako: „Hrvatska ima svojih socijalnih problema, koji izviru odatle, što naš seljački stališ broji ogroman postotak od svega pučanstva, a drži u

posjedu daleko pretežiti dio od sveukupnog plodnog tla. Agrikulturan smo narod *a ne računamo, kako treba, s ovom činjenicom.* Treba već jednom početi riješavati ekonomska pitanja *sa stanovišta opće narodnih interesa.* Treba unaprijediti naše obrte, treba podići našu trgovinu, da nas ne zaguši jaki val svjetske trgovine. Ovo su faktori našeg n a-odnog napredka i opstanka. Ali Novak uvidja, da se ni za korak nećemo moći pomaći naprijed, ako seljački , obrtnički i trgovački sinovi, a naročito oni prvi i drugi budu i nadalje hrlili u gimnazije i na sveučilišta u onome broju, u kojemu hrle danas. A kako da se doskoči tome zlu bez stezanja i čije slobode pristupa k naobrazbi? U tome se utječe Novak s jedne strane pedagogijskoj, a s druge prirodnim znanostima, koje bi imale uporedo da utvrde: 1. kako djeca nižih striša u prvom redu seljačkog i obrtničkog nijesu u prvoj generaciji pristupna *barem višoj kulturi,* a druga, da u njih imade prirodjenih staliških sposobnosti i sklonosti.

Tito Dorčić je dapače *rodjeni ribar.* To potvrdjuju prirodne znanosti. Wolf, učenik Haeckelov, uvjeren da ima u njega baštinjenih sposobnosti za ribarski zanat proučavajući Tita Dorčića pita ga: „Kako privabi k sebi ribu? — Tito odgovara: „Ne da se to kazati, gospodine profesore. — Ja neznam, kako je to, ali mogao bih se na sigurno kladiti, da ću ribareći s drugim na istome mjestu, uloviti dva puta više nego on. To čovjek ima u sebi, a ne zna, kako.

„Ja sam o tom razmišljao, pa mislim, da znam uloviti ribu zato, što joj poznam ćud. Kao što svaki živi stvor, tako ima i riba svoju ćud. I to drugačiju ćud u drugo doba dana i drugo doba godine. To treba pogoditi." — „A kako vi to pogodite?" — „Eto to je ono, što neznam, gospodine profesore. Slutnjom kako li. To je u meni, a da neznam, kako, i ja se tim služim, a da opet neznam kako. — *Sve ima svoju dušu... i nauka* i *trgovina* i *zanat* i *ribarija... sve...* Tko pogodi tu dušu i zna je shvatiti, taj postane majstor, a onaj drugi ostane šegrt do smrti..."

O ovoj izjavi Titovoj sudi prirodoslovac Wolf ovako: „Kako shvaća i kako logično prosudjuje...!; a u pogledu shvaćanja nauke u školi nazvao ga je pukim strojem, a ostali profesori djakom „koji sve nauči a ništa ne zna". Na usta Wolfova izvadja Novak generalno, da pojedini striši hereditiraju svoje stališke sposobnosti, a da niži stališi nisu sposobni za višu kulturu — pokazuje čitav život Tita

Dorčića. Sve nastojanje i razlaganje Novakovo ide za tim da potakne predstavnike našeg seljačkog i naših obrtničkih striša, da se zbog opće narodnih interesa dadu na odgajanje *„svojih rodjenih sposobnosti"*. A da utvrdi, da ima takvih rodjenih staliških sposobnosti, utiče se Novak u riješavanju svojeg ekonomskog problema isto onako prirodnim znanostima — u prvom redu biologiji — kao i Dvorniković u riješavanja svojega kulturnog problema. Obojici je temelj svega razlaganja i dokazivanja u tom, što uzimlju da ima nasljedjivanja staliških sposobnosti. A što veli na to biologija? Daje li ona obliku moć hereditacije? Francuski biolog F. Le Dautec odgovara (Traité de Biologie Paris 1906.) na ta pitanja ovako: „Jedan glasoviti pisac tvrdio je nedavno, od šale, držim, da je pojava kasta bila u prilog dobrobiti čovječanstva. Cijelo njegovo umovanje sadržano je po prilici u tome, što bi hereditacijom, koja može da fiksira novo stečene karaktere, ako bi se isti zanat (striš) tjerao u obitelji kroz mnogo generacija uzastopce, potomstvo te familije postalo sposobnije za obavljanje ovoga zanata (striša) i dosljedno, pokazivalo manje poteškoća da mu se posveti i u njemu bude sposobnije. Tako, da bi, kao što ima pčela, koje izgradjuju stanice, isto tako bilo ljudi *rodjenih postolara, — po logi ribara, rodjenih činovnika.* To je zanimiva nevjerovatna stvar. Hereditacija je jedna već dosta čudnovata stvar, da nam ne pada na um davati joj još veću moć. Reći ću odmah, ako bi kroz stotinu generacija silili slonove na prenašanje greda (dasaka) i metanje na hrpu, da se ovaj posao nebi ni najmanje fiksirao u organizmu slonovu. Da se koji karakter može hereditirati (a još ni u tome slučaju ne mora to nužno uslijediti), potrebito je, da ovaj karakter *bude potpuno fiksiran u organizmu roditelja,* ako se ovaj karakter odnosi na izvadjanje izvjesne operacije, *potrebito je da ova operacija postane posve instinktivna* (sekundarni instinkt), *što se nikad ne dogadja za nijedan ljudski striš,* izvršivanje toga striša zahtijeva uvijek, pa i kod najjednostavnijeg i najduže izvršivanog, *neku neophodnu inteligenciju.* Nije sposobnost za striš što se hereditira, nego samo možda koja fizikalna obilježja proizlazeća iz izvršivanja striša kao velike ruke u kovača itd. A ovo nije samo puka tvrdnja.

Razlika izmedju čovjeka, koji zna govoriti francuski i onoga, koji zna govoriti engleski od prilike je ista kao ona, koja dijeli postolara od krojača odijela; a svatko zna, da dijete poteklo od familije,

*

u kojoj se nije govorilo nego francuski od četiri stoljeća, nauči isto tako lako engleski kao svoj materinski jezik. Jedina razlika, koja bi se mogla očitovati hereditarno medju potomcima familije engleske i familije francuske (a ova razlika bi odgovarala karakteru iste vrsti kakav je onaj što dijeli ruke kovačeve od ruku druge koje kategorije ljudi), odnosi se na elemente proizvodjenja glasa, a ne na jezičnu stranu. Potomak rase, koja ima mukli izgovor, imati će glas više guturalan, ali neće govoriti h e r e d i t a r n o jezik svojih predja, isto kao što ni unuci nürenberškog bačvara nebi znali, da nisu naučili, praviti bačve, pa da je i njihov čestiti djed uspio, da uda svoju kćer za radnika svojega ceha. *Nasljedstvom se mogu prenašati iza dugotrajne vježbe neke općenite oznake ustrojstva, a ne moć izvadjanja poslova kojega stališa, pa ni sama veća sposobnost da se nauči*". Ovim se ruše temelji razlaganja Novakova, Dvornikovićeva i Milčinovićeva. *Prirodne znanosti ne govore u prilog njihovu razlaganju nego upravo proti njemu.* Milčinović s mnogo oštroumnosti i dubine obradjuje problemnu stranu Tita Dorčića (u Savremeniku od g. 1907.). Slikovito veli, da je Novak u Titu Dorčiću upoznao *„oči hrvatskoga naroda"* i zagledao duboko u njih. I što sve nije u njima opazio. Da nisu bistre, da nisu jake i da sve više i više slabe. *One se odvraćaju od onoga, što je za njih, a otimlju za nečim, što nemogu stignuti* i naprežu se i zamućuju se, dok ne oslabe posve i ugasnu.

Ovo je doista lijep prikaz Novakova Tite Dorčića, a Novakova krivnja nije što se njegov „liječnički nož" nije pokazao kao uspješno orudje u operaciji, koja bi donijela narodu ozdravljenje. Milčinović svršava svoju ocjenu ovako: „Zvali mi njegovu teoriju aristokratizmom ili kako drugačije, ne mijenja ništa na stvari. Glavno je, *da je osnovana na istini, na činjenicama,* da gotovo svaki dan susrićemo po koji živi dokaz, koji potvrdjuje Novakov nazor". I Milčinović je dakle toga uvjerenja da se striške sposobnosti hereditiraju i da to utvrdjuju prirodne znanosti. Ne škodi našemu narodu, što ove znanosti ne potvrdjuju Dvornikovićeve razlaganja, jer bi dalnje konsekvencije iz njega izvedene bile: nesposobnost ogromnog dijela hrvatskoga naroda (kao seljačkog) za primanje više kulture (barem u dogledno vrijeme), a po tome razumije se, prema ostalim narodima kulturna zaostalost. Ali je šteta, mogao bi tko reći, što ne pomažu ni Novaka u njegovu riješavanju našega ekonomskog problema. Ali što može i očekivati sociologija od neispravne primjene biologijskih činjenica?

Jasno je samo po sebi, da ju samo ispravno primijenjivanje biologijskih činjenica i teorija može podići i unaprijediti. Kada se otresemo dogmatskog primjenjivanja *univerzalnih svemoćnih* biologijskih faktora u društvenoj nauci, postići ćemo posve druge rezultate. U našoj sociologijskoj literaturi operira se takodjer kao i u stranoj s t e o r i j o m e v o l u c i j e, p r i n c i p o m d i o b e r a d a i b o r b o m z a o p s t a n a k. Kako se primjenjuju? Najvećim dijelom dogmatski — kao svemoćni faktori. Samoj primjeni ovih faktora u sociologiji ne može danas biti opravdana prigovora s nikoje strane, ali načinu primjenjivanja može se mnogo prigovoriti. Kada naši sociolozi kažu: „Darvinizam je revolucionirao skoro sva znanstvena područja, pogotovo sociologiju, koja se tako rekavši pod okriljem Darvinizma rodila", ovome nemože biti prigovora — ovo je utvrdjena činjenica. Ali mnogo dalje idu u ovoj mladoj nauci oni, koji označuju *borbu za opstanak* „z n a n s t v e n i m t e m e l j e m i p r i n c i p o m, k o j i m s e t u m a č i n e s a m o *razvitak solidarnosti*, n e g o u o p ć e s v a e v o l u c i j a i r a z v i t a k ž i v o t a u n a r a v i", — oni koji pitaju: „Zar Finot zaboravlja, d a j e r a t o t a c s v e g a, zar nezna, da ni u nebu nisu svi jednaki" i oni, koji vele, da je u našoj narodnoj poslovici: „Čija sila onoga i pravda" s a d r ž a n a j e z g r a n o v i j e p r i r o d o s l o v n e n a u k e, koja od Darvina ovamo, po kom se i zove darvinizam, uči, da u borbi za bitak samo j a č i organizmi uspijevaju, a slabiji propadaju. Kraj ovih dolaze u našoj sociologijskoj literaturi i druge po nešto suprotne tvrdnje, koje takodjer govore, dakako u ime zastupnika čiste prirodne znanosti, da je teorija evolucije „n a j m o ć n i j i p r o t u o t r o v ideji o jednakosti, jer je darvinizam sa svojom naukom o n e i z b j e ž i v o j b o r b i z a o p s t a n a k, u k o j o j n u ž d n o m o r a j u p r o p a s t i s l a b i j e r a s e i i n d i v i d u i, sve prije nego socijalistički". Izmedju ove posljednje i onih prvih tvrdnja postoji doduše neka zapreka, ali je i ona u istoj mjeri dogmatska kao i prve. U prvom redu pretpostavlja, da je Darvinova teorija prirodnoga odabiranja u borbi za opstanak j e d i n i i d o s t a t n i f a k t o r u t u m a č e n j u r a z v o j a o r g a n s k o g a s v i j e t a, onako kao što se je to uzimalo u filogenetskoj periodi u razvoju prirodnih nauka (zastupnici: Karl Vogt, E. Haeckel, Huxlex itd.). Sociologija ne računa dovoljno s time, da ova mišljenja pripadaju već gotovo sasvim historiji, i da njihovo mjesto zaprema dublje shvaćanje biologijskih

problema. Borba za opstanak ne dostaje za tumačenje sve evolucije i razvitka života u naravi, ali nije najmoćniji otrov ideji jednakosti, pošto ne zagovara aristokratizam onako, kako se to pretpostavlja. Ova pretpostava počiva na neispravnom primjenjivanju Darvinove teorije prirodnoga odabiranja u borbi za opstanak. Ova teorija ne uči, kao što se krivo shvaća, da u borbi za opstanak nuždno pobjedjuju jače rase i jači individui nego *sposobnije* rase za opstanak u odredjenom milieu i *sposobniji* individui za opstanak u odredjenom milieu. „Sposobniji *ne znači jači*, veli F. Le Dautec, jer *ima slučajeva, gdje je najjači najnesposobniji za opstanak*, pa to i primjerima utvrdjuje. Još ćemo upozoriti na ove riječi toga francuskog učenjaka: „Mi opredijeljujemo *prekasno* (après coup) najsposobnijima one, koji su ustrajali u borbi, i kažemo da smo utvrdili zakon *ustrajanja najsposobnijeg* ; što će reći, u jezgri, da oni *koji su ustrajali, ustrajali su* ; ili mi još kažemo, da nestaju manje sposobni po prirodnom odabiranju, što će reći, da oni, *koji su nestali, nestali su*. — Evo na što se svadja u svojoj biti Darvinov princip. On predstavlja jednu istinu *a priori*, on ne tumači dakle ništa, ali stvara jezik neizmjerno lagodan za pripovijedanje *pojava varijacije*. Ovako ćemo lakše razumjeti, kakvu ulogu ima borba za opstanak u razvitku solidariteta. Kao što se je i u samoj sociologiji došlo do spoznaje, da je nauka o evoluciji samo: „općenita istina, koja ne može na mnoga pitanja odgovoriti", tako se je u biologiji došlo do spoznaje da ni Darvinova teorija prirodnoga odabiranja u borbi za opstanak ne može sama da protumači descendenciju organskoga svijeta. A kako je sa razvitkom solidariteta? Sociolozi upućuju svakom prilikom na razvitak solidariteta u životinjskim udrugama biljoždernih sisavaca, pčela, mravi, termita itd. Samoj uporedbi životinjskih udruga s udrugama ljudi nema prigovora, ali načinu, kako se uporedjuju, dade se prigovarati. U tome poslu dajemo opet riječ F. Le Dautec-u. Jedno poglavlje njegove biologije nosi natpis: „Sloboda i jednakost kod životinja". Pisac ističe, da je ovim sociologijskim razmatranjima, što se nalaze u tome poglavlju, ostavio prvotnu formu članku, što ga je bio objelodanio u „Revue philosophique" (1903). Evo što veli u tome poglavlju o primjeni biologije u sociologiji: „Ne divljasmo li se toli često savršenom uredjenju društva pčela, odricanju, neprestanoj požrtvovnosti radilica, i tolikim drugim osobinama, koje bi bile doista za duboko udivljenje, *kad bi pčele bile ljudi ?*" Kod nas se često ovakove razlike izmedju ljudskih i životinjskih udruga ne prave nego se rezonira ovako: „Izvor je društva u uvidjavnosti shodnosti. To nam dokazuje i povijest i etnografija primitivnih naroda, kao i zoologija, u koliko nas uvjeravaju, da su sva društva nastala radi zadovoljivanja potreba. Bez uvidjavnosti nebi si mogli rastumačiti, zašto žive medju pticama i sisavcima oni, koji se hrane bilinama u većim grupama, a divlja zvjerad u dvoje. Biljožderi si mogu postavljati straže, a zvjerad ih ne treba". Govori li zoologija zaista na ovaj način u prilog teoriji uvidjavnosti? F. Le Dautec nam odgovara na ovo pitanje niječno. S punim pravom označuje on ovo gledanje biologijskih pojava kroz prizmu ljudskih svojstava najvećom zabludom. Le Dautec ističe, da je jedna sterilna žena dobila nagradu za krijepost zato, što je uzgojila djecu svoje susjede, a kod pčela je to obična stvar. Zato naglašuje, da se zasluga neda ocijeniti, nego ako je poznata prava vrijednost žrtve. A ovu vrijednost, veli Le Dautec, upoznajemo samo tako, ako se uputimo, u koliko nam to opažanja dozvoljavaju, *o naravi i instinktima* bića, koja sastavljaju društvo životinja, iz kojeg želimo crpsti pouku, pa ako se onda postavimo na stajalište jedne od njih opažajući čine i kretnje svojih družica.

Tako ćemo naći, da radilice *bez ikakvih poteškoća i ikakove žrtve* obavljaju svoj posao jednako kao što trutovi (tobože lijenčine !) obavljaju odredjeni svoj posao, a matica opet svoj. Tako je princip razdiobe rada, koji je po sociologiji klica društvu, proveden kod pčela potpuno savršeno, ali je veliko pitanje: je li uvidjavnost shodnosti osnov društvu pčela ? Da je izvor *danas nastajućim* udrugama ljudi uvidjavnost shodnosti, to je sociologijska činjenica. Samo bi svakako bilo poželjno da se znade, što je o toj uvidjavnosti shodnosti mislio primjerice „krapinski čovjek" ? Ali sociolozi njeki svadjaju „uvidjavnost shodnosti" na „borbu za opstanak" ovako: „borba je za opstanak ne samo temelj socijalnoj moralnosti, nego i glavni pokretač pojedinim individuima, da se njenim pravilima pokoravaju, možda i nesvjesno, dok su na nižem stupnju razvitka. No s napretkom prosvjete napreduje i u pojedinim individuima svijest o principu, da uzajamnost u radu s drugima na korist izvjesne grupe ili društvenoga saveza koristi i njima lično. (Ovo bi bila svjesna borba za opstanak). Taj temelj socijalnoga morala univerzalan je ne samo u životu ljudskom, nego i u životu svih živih stvorova na zemlji. One životinje, koje žive u izvjesnim grupama, čoporima, jatima, stadima, i rade u

njima solidarno, kako u svrhu zaštite od neprijatelja, tako i svrhu lakšega živovanja, održavaju se u borbi za opstanak, množe se i sve se više rasprostiru na zemlji; dok nasuprot samoživi grabežljivci, pa neka su još tako jaki, postepeno izumiru i nestaju. (Ovo je nesvjesna borba za opstanak.) Po toj nauci izlazi, da s napretkom prosvjete (što se i naglašuje), nesvjesna borba za opstanak postepeno prelazi u svjesnu borbu za opstanak medju ljudima, te bi morali logično zaključiti, da u društvu pčela n. pr. nema svjesne borbe za opstanak, a po tom ni uvidjavnosti shodnosti.

Od velike je važnosti ovo pitanje: podudara li se ova nesvjesna i svjesna borba za opstanak, na koju se oslanja sociologija, sa onom borbom za opstanak, o kakvoj govore savremena biologijska istraživanja? Po razlaganju Le Dautec-ovu ne podudara se ni najmanje. Sociologija pretpostavlja ovdje da „borba za opstanak" *vodi varijaciju*, a Le Dautec primjerima dokazuje da borba za opstanak *ne vodi varijaciju*, dakle *ni razvitak solidarnosti*. Kada smo se ovako ogradili od antropomorfoziranja u proučavanju društava životinja i označili znanstvenu vrijednost borbe za opstanak, trebalo bi sada da se istakne *što vodi varijaciju* i s kojih se uzroka životinje udružuju? Ovo posljednje pitanje ima za nas veći interes, jer i sociologija od njegova riješenja može crpsti korist. Ali upravo na ovo potonje pitanje odgovaraju biolozi mnogo teže nego na prvo. Le Dautec dijeli udruženja različitih vrsti životinja medjusobno od udruženja individua iste vrsti. O udruženjima životinja u opće izražava se Le Dautec ovako: „Doista su potrebe borbe za opstanak bile ishodište udruženjâ medju životinjama iste ili različitih vrsti; *bez da se bavimo samom genezom ovih udruženja*, možemo konstatirati brojne primjere oko sebe: (Upozoravamo na Le Dautec-ovo shvaćanje Darvinova principa prirodnog odabiranja u borbi za opstanak)! Sad navodi domaće životinje i korist, koju imadu one od čovjeka a čovjek od njih. O udruženjima individua iste vrsti veli ovo: „Mnogo je teže shvatiti primitivne razloge udruženja bića iste vrsti. Individui jedne vrste imadu u istinu jednake potrebe, pa bi se dosljedno morali naći neposredno u većoj konkurenciji *medju sobom*, nego sa životinjama različitih vrsta. Po Darvinu je životna konkurencija izmedju dva bića tim veća, što su si ta dva bića bliža. Ako si pako individui iste vrsti udruživši se u borbi

proti elementima i ostalim vrstama osiguraju hrane više nego što im treba, *vitalna konkurencija prestaje medju ovim bićima*, a njihovo udruženje postaje korisno; *možda su* mladi potekli od istog para počeli seriju ovih udruženja medju individuima iste vrsti; napisalo se o tom mnogo stranica, a da se nije riješilo pitanje. U svakom slučaju vjerojatno je, da se individui iste vrsti providjeni dosljedno istim ustrojima, kad nisu u konkurenciji za hranu, mnogo lakše sporazume za zajednički posao, nego individui različitih vrsta. *Možda* u neku ruku veseli životinje, kad se nadju u zajednici sa sličnim bićima, imajućim primjerice isti miris... Vrlo je teško pripisivati zbiljnu korist životu u grupama, ribama kao što su sardine i sledjevi; čini se nasuprot, da bi ove životinje imale više koristi da se rasprše; našle bi obilniju hranu a manje bi, čini se, bile izložene svojim neprijateljima.

Poznato je, da je običaj sledjeva putovati svakoga ljeta i u jeseni na ista mjesta prema obali da izbacuje na plića mjesta ikru. Putuju u društvu. Jedan sledj pristaje uz drugog, da četa, trupa, vojska postaje sve veća, mnogobrojnija i snažnija. I često, kad žurno navaljuje k mjestu za izbacivanje ikre, u tako se ogromnim i gustim masama pojave, da donje izdignu gornje iznad morskog ogledala (i naprave se „riblji brežuljci"), da medju njih bačeno veslo zastane, pa čak nastupa za čamce opasnost, da ne budu iznad vode dignuti i izvrgnuti. Po svjetlom odsjevu u uzduhu, koji postaje odbijanjem sunčanih ili mjesečevih zraka od srebrenastih sledjevih ljusaka, pozna odredjeni pazilac takav pohod još iz daleka.

Ovdje smo upućeni na hipoteze. Nije nemoguće da bi strah nepromišljen i nerazborit ovdje mogao biti zašto; straši se od onoga, što se ne razumije, a ništa ne može izgledati manje nerazumljivo nekom biću od bića, koje nalikuje na nj; moguće je dakle da se pljašljive vrste, one koje se ne mogu održati nego bijegom pred navalama svojih neprijatelja, osjećaju dobro našavši se u grupama brojnih sličnih individua.

Za plove riba ja ne vidim drugog tumačenja života u grupama. Za ptice nije više sasvim tako; vrane raspolažu sa paziteljima, koji paze na sigurnost onih, koje spavaju; tu ima diobe rada... Prva stvar, koja nas iznenadjuje, kad počnemo proučavati društva životinja, *to je velika razlika koja postoji medju različnim društvima*; mi nalazimo tako rekuć sve prelazne stadije izmedju slučajnog saku-

pljanja, u kojem svaki individuum ostaje autonoman i savršenog udruženja, u kojemu individui nisu više nego dijelovi zajedničkog mekanizma.

Dvije su kategorije životinjskih društava: 1. ona, u kojoj su individui adaptirani na različne funkcije morfologijski različni; 2. ona, u kojoj su (osim spolnih razlika...) svi individui morfologijski slični. Po ovome što je do sada rečeno, razabire se, da je velika pogreška držati, da životinja misli i osjeća kao čovjek (prem se je tome teško oteti) pa onda pripisivati životinjama one uzroke udruživanja, koji nas nukaju da se udružujemo. Mi neznamo nikada, što misli jedna pčela; čudimo se što medarice ne počivaju, kao da smo sigurni da one trebaju počivanja i mi im se divimo, što rade bez prestanka mjesto da se lagodno odmaraju, što bi im možda bilo nesnosno.

Ipak reći će se: budući da je navika života u grupama svojstvena velikom broju životinjskih vrsta, mi smo u pravu da mislimo, kako taj običaj potiče od svojstava zajedničkih ovim vrstama, a kako i mi pripadamo socijalnoj vrsti, mi možemo naći u nama pravi razlog udruživanja. Ovaj bi se način mišljenja dao obraniti, kada bi mi pripadali *prvim ljudskim generacijama, koje su živjele u društvu;* od onda ali sama činjenica da smo živjeli u društvu modificirala je naše organizme, *veliki broj običaja postavši hereditarnima* dadoše nova obilježja našoj vrsti, i danas, pravi razlog, s kojega nam je nemoguće, a da ne živimo u društvu, jest, što su naši predji bez prestanka živjeli na taj način; nemoguće je čovjeku dvadesetog vijeka, da se postavi u mišljenju na stajalište čovjeka rase od Spy-a ili Cro-Magnon-a (ili kod nas na stajalište „krapinskog čovjeka").

Osim poznavanja okolnog svijeta (milieua) ima i drugih duševnih operacija, koje nisu u nikakvoj svezi s izvanjim svijetom i koje po tom nemaju nikakva direktnog utjecaja na uzdržanje života bića. Kod bića providjenih artikuliranim govorom ne mogu se rezultati duševnih operacija provesti van u formi jezika, a ovom artikuliranom govoru imade se pripisati progresivno usavršivanje ljudskih djelatnostih; hvala budi artikuliranom govoru, da je lako prenašati na djecu sintezu rezultata sabranih tijekom generacija u iskustvu njegovih starijih. — Okanimo se dakle toga, da tražimo *u sebi* razloge, s kojih tolike životinje živu u grupama i ograničimo se na proučavanje životinjskih društava tako, kako ih možemo opa-

žati danas. *Svaka životinjska vrsta imade posebne mogućnosti i posebne želje.*

Iz ovoga razabiremo, da primjene rezultata savremenog biologijskog istraživanja u sociologiji nije tako lagana stvar, kako se misli. Na dva se načina ova primjena pojednostavljuje. Ili se djelatnosti i svojstva životinja gledaju kroz prizmu svojstava i djelatnosti ljudi — dakle antropomorfozirajući, ili se svojstva i djelatnosti ljudi *izjednačuju* sa onima, što ih ima koja životinjska vrsta višega ili nižega ustrojstva. Na oba se načina dolazi do neispravnih zaključaka. Vratimo se sada k Novaku i Dvornikoviću. Dvorniković veli, da je nazor o nejednakoj stališkoj sposobnosti za primanje više kulture iznijela antropološka nauka na temelju evoluciono-bioloških činjenica, a kad a je iznesen, da je mogla za potvrdu naći dovoljno materijala u svoj kulturnoj i političkoj istoriji čovječanstva. Kako stoje prirodne znanosti spram ovoga nazora, prikazali smo do sada; a sada ćemo ogledati Dvornikovićeve historijske dokaze. Tu ćemo dakako izlučiti ono, što se odnosi na različite rase od onoga, što se tiče pojedinih društvenih stališa, jer se to neda nikako uporedjivati jedno s drugim.

Kako pomaže kulturna i politička historija čovječanstva antropološkoj nauci u dokazivanju nejednake stališke sposobnosti za primanje više kulture? Po Dvornikoviću: „Našla je tu potvrdjeno ne samo, da su se pojedina ljudska plemena različito razvila prema svojim geografskim prilikama, nego da su se i u kolu pojedinih plemenâ i narodâ opet razvile pojedine skupine društvene uslijed posebnih prilika njihova životnog položaja. *Treba li jače potvrde ovom istorijsko-socijalnom zakonu, nego li što je pojava kasta u orijentalnih naroda, ropstva u grčkom i rimskom svijetu pa i drugdje, kmetovanja srednjeg pa i novog vijeka?*" Već prije smo citirali ove Dvornikovićeve riječi: „Opazilo se, da potomci kmetskog staleža ne mogu u prvoj generaciji postati društveni i duševni aristokrate, pa makar im se dali i svi vanjski uvjeti za taj prijelaz". A kao najjači historijski dokaz, da su ta opažanja ispravna, bila bi sama pojava kmetovanja srednjeg pa i novog vijeka. Kako se vidi, ovdje nema govora o dokazu ili potvrdi, nego o pukoj pretpostavi. Pretpostavlja se da stališi hereditiraju svoje stališke sposobnosti. Prema ovoj pretpostavi se onda naravski uzimlje, da se te sposobnosti tijekom generacija jačaju, stališke, kastovne itd. razlike sve se više zaoštruju, u skrajnjim svojim

konsekvencijama, imale bi da nas dovedu do onakve usavršene diobe rada u ljudskom društvu, kakvu nalazimo u društvu pčela. Svaka bi kasta obavljala svoj posao bez ikakvoga napora instinktivno. Ali ovako daleko nas ne prati istorija. Kasta je nestalo, nestali su i narodi, u kojima se pojaviše, a Dvorniković nam razlaže, s kojih uzroka ovako: „Snaga i prevlast, najprije fizička, a onda umna, stvorile su prilike za društvenu razliku. A što je podržavalo te prilike? *To, što je kasta generacijama ostala u svom položaju, pa su se po zakonu našljedstva ne samo uzdržale, nego povećale sposobnosti za uzdržanje tog položaja.* Svaki je pripadnik svoje kaste već s porodom donio na svijet neku izvjesnu predispoziciju za svojstva, nužna, da se kasta kao takova održi. Medjutim ovaj najstariji oblik separiranja društvenih razreda nije ipak mogao trajno obastati. Kaste su nosile klicu svoje propasti u tom obliku već u uvjetima svog održanja; uništio ih je *biološki zakon degeneracije,* ustanovljen iz postepenog nazadovanja ljudskih organizama, koji se u odveć uskom krugu rasplodjuju. *Gdje god nijesu prekoračene granice kastâ, tamo sa propašću njihovom nastupa i propast onoga naroda, kome pripadaju*". I u srednjem vijeku se nasljednim prenosom snaga društvenog diferenciranja unutar pojedinih društvenih razreda: plemstva, viteštva, svećenstva, seljačkog i kmetskog stališa ne samo prenaša nego i jača i tako se ova razlika društvenih stališa podržaje vjekovima. Razvitkom gradjanskog stališa najprije se rasklimaše okovi sredovjekog feudalizma. Taj stališ nema više kastičkog obilježja, ali radnički stališ sjeća na ropstvo i kmetstvo. Dapače ima jedan čisto biološki momenat, k o j i r a d n i č k o m s t a l i š u p r i j e t i k a s t i č k o m d e g e n e r a c i j o m, a *to je načelo podjele rada.* Velika produkcija moderne tvorničke industrije provela je to načelo do skrajnosti. Pojedinac radnik upućen je često za cijelog svoga života na jednu vrstu mehaničke radnje, kraj koje moraju da zakržljaju ostale njegove sposobnosti. On dotjera doduše do velike vještine u svom poslu; ali zbog nedostatka prilika i vremena, da se razvije i u drugim pravcima svoga bića, postaje on robom svoga zvanja. Ako još to njegovo zvanje ostaje tradicionalno u njegovoj porodici — što u istinu kraj njegovih skučenih socijalnih prilika često biva — onda se po čisto biološkim uvjetima stvara mogućnost postanka kasta. Radnički staleži rudarâ, željezarâ i sličnih radnika velikih poduzeća dovoljnim su nam primjerom zato". Sve ovo historijsko dokazivanje Dvornikovićevo počiva, kako

se vidi, na z a k o n u o n a š l j e d s t v u pa mu, znajući da se stališke sposobnosti ne nasljedjuju, nebi ni posvećivali tolike pažnje, da tu nije govor o *biološkom zakonu degeneracije.*

Kad se uoči historijska činjenica, da je kasta, kakve su bile u orijentalnih naroda, n e s t a l o, a pretpostavi, da se stališke sposobnosti hereditiraju, najjednostavnija je kombinacija uzeti, da nose klicu svoje propasti v e ć u u v j e t i m a s v o g a o d r ž a n j a — u postepenom nazadovanju ljudskih organizama, koji se u odveć uskom krugu rasplodjuju — naime u k r u g u k a s t o v n o m. Ovako zakon nasljedstva postaje doista svemoćnim. A mi vidimo, kako jedna neispravna primjena biologije u sociologiji povlači za sobom i mnoge druge od velikog zamašaja. Od Dvornikovićevog stališkog (n. pr. kod radničkog stališa, kojemu prijeti kastovna degeneracija) i kastovnog kruga za rasplodjivanje nesravnjivo je uži krug krvne srodnosti i spolnog ujedinjenja izmedju bratića. Ženitbe izmedju bratića nastavljale su se kod nekih familija kroz mnoge generacije. Kod životinja i bilja znamo za još uže krugove, sve do hermafroditizma. Ni u ovim najužim krugovima najveće krvne srodnosti nije se moglo ustanoviti ni dokazati, d a o d s a m o g u j e d i n j e n j a k r v n i h s r o d n i k a potječe kakva degeneracija potomstva. Druga je stvar ako jedan ili drugi ili oba srodnika imadu kakvu manu n. pr. da su skrofulozni. „Ako se oženi dvoje *skrofuloznih* bratića, veli Y. Delage (L' Hérédité), stvar neće biti možda više kobna, nego kad se ožene sa strancima isto tako skrofuloznima kao što su oni sami, a l i ć e b i t m a n j e, nego kad bi njihovi strani supruški drugovi bili jače skrofulozni nego što su supruški drugovi srodnici". A kako se nije nikada nigdje moglo komparativnom statistikom dokazati, da su različite mane, bolesti, zakržljanja osjetljivo češće kod ženidaba krvnih srodnika, nalazi Delage, „da je utjecaj krvne srodnosti u pogledu degeneriranja jednak upravo ništici. Krvna srodnost stoji u pogledu hereditiranja izmedju partenogeneze i amfimiksije; sama po sebi ni ne pomaže ni ne odmaže degeneriranje; sve ovisi o i n d i v i d u a l n o m s t a n j u krvnih srodnika, koji se medjusobno žene." Prirodne nauke ne poznaju dakle Dvornikovićeva „biološkog zakona degeneracije", pa je prema tomu Novak mnogo dosljedniji u provadjanju svoje hipoteze o baštinjenju staliških sposobnosti. On je od Tita Dorčića napravio biće, koje *instinktivno* vabi ribu k sebi i razabire joj ćud. T o j e v e ć u n j e m u, a d a n e z n a, k a k o i s l u ž i s e t i m e

a da opet nezna, kako. Pa kada bi se stališke sposobnosti u istinu nasljedjivale, mogao bi se Titov opis kao praoca nove vrsti kralježnjaka doista postaviti o bok inim opisima životinjskih vrsta u zoologiji, ako i ne bi budući dvoživac zato predstavljao „Rückbildung". Novak je tuj, kako veli Milčinović „u promatranju i prikazivanju potpuni i mirni prirodoslovac". Dakako u zoologiju ne bi mogli uvrstiti Novakova razmatranja o duši: ribarije, nauke, trgovine, zanata. Tito instinktivno pogadja dušu ribarije, isto onako, kao što pčela medarica po Maeterlincku pogadja „dušu košnice". „Da protumači pasivnu poslušnost kojoj se divimo kod pčela, i koja netreba nikada nikakva prinudjivanja, hvata se Maeterlinck, veli F. Le Dautec, mistične moći koju zove l'esprit de la ruche, i koju slušaju bez prigovaranja radilice, kraljica i trutovi; — lijepa fikcija, koja omogućuje da se ljudima pripovjede iz života pčela stvari najmanje ljudske i koja im daje poetsku eksplikaciju. U istinu duh košnice to je točna hereditacija nagomilana u svakom pčelinjem mozgu, a koja diktira radilicama zadaću radilica, a kraljici zadaću kraljice. Svaki član društva točno se je po nasljedjivanju adaptirao odredjenoj funkciji," koju ima da vrši, tako da nikada izvršivanje koje zadaće nije teško, svaki ne želeći ništa izvan onoga, što je upravo njegov dio društvene djelatnosti". Na pitanje: ima li kod ljudi što slična? odgovara Le Dautec da ima, ali *u mnogo manjem stupnju* i s razlogâ, koje je lako shvatiti. Ponajprije poslovi čovjeka bijahu mnogo raznoličniji u različitim prilikama (stadijima) njegove historije, nego što su bili oni pčela. Jednoličnost života pčelâ olakšala je fiksaciju svih socijalnih poslova bez iznimke, u hereditarnom instinktu. Čovjek je nasuprot bio u promjenljivim okolnostima podvržen različitim zakonima, a to osobito stoga, što su stvari moguće čovjeku daleko brojnije od stvari mogućih pčeli. Stoga što je on *mnogo inteligentniji* od pčele (u smislu prije označenom), njegovo je društvo *mnogo manje savršeno* od pčelinjeg. Zaključak iz ovih razmatranja u pogledu hereditacije jest ovaj: *Rasna se svojstva hereditiraju sva, a stališka se svojstva ne hereditiraju.* Kod hereditiranja svojstava izmedju individua iste rase nema odredjenih pravila. Veliku ulogu ima amfimiksija u pitanju hereditacije. Zna se, da djeca mogu nalikovati ili isključivo na oca, ili isključivo na majku ili ponješto na oboje, ili na nijedno. Zna se, da se po slučaju može pojaviti kod mlada čovjeka tip kojega od njegovih dosta udaljenih predja.

Kada se dva ljudska individua sjedine, nitko ne može predvidjeti kakvo će biti potomstvo. Variabilitet potomstva jednog para ljudi jest neograničen. Razlika medju braćom, ne samo po formi nego i po karakteru čini iluzornom svaku uporedbu sa uvjetima kod pčela. Nejednakost, koja proizlazi iz specifičnih (vrsnih, rasnih) karaktera, nasljedjuje se. Uvijek vukovi kolju ovce a suprotno se nikada ne dogadja. Ali, hvala amfimiksiji nejednakost, što proizlazi iz individualnih karaktera, ne nasljedjuje se. Kada bi se ljudi rasplodjivali partenogenetski, dijete bi imalo sve karaktere svoga roditelja, ali ovako obligatorno miješanje spolova uspostavlja ravnotežu u svakoj generaciji. Usprkos ropstvu u starom, pa nevoljništvu u srednjem i novom vijeku još nema, veli Le Dautec, *hereditarno domaće rase ljudi.* Nevoljnici bijahu vrlo različita porijetla i dosljedno amfimiksija lokalizirana medju njima nije mogla dati lahko produkte jednog te istog kalupa. — Ali što je sa borbom za opstanak? I ona se isto tako kao i hereditacija primjenjuje neispravno u sociologiji kao univerzalni i svemoćni faktor podoban da protumači sve. Težina pitanja obzirom na primjenu ovoga biologijskog faktora u sociologiji leži u tomu da znamo: „vodi li borba za opstanak varijaciju ili ne vodi?"

F. Le Dautec stoji kao i mnogi drugi biolozi na stanovištu, da nevodi, pa riješava pijanje o primjeni borbe za opstanak u tumačenju razvitka životinjskih udruga (i udruga ljudi) ovako: „Darvin je pokazao da je izvan društava životinjskih, pravi zakon prirode, zakon jačega, „ego nominor Leo" ili, barem, najbolje adaptiranog okolnim uvjetima. Ali je posve nelogično protezati unutar vrstâ ono što je ustanovljeno, kad se radi o različitim vrstama." Protivna struja, koja se drži toga da borba za opstanak vodi varijaciju, govori o gomilanju korisnih varijacija i uzlaznom smjeru u povijesti razvitka u ljudskom društvu. Ovdje se radi o „presadjivanju čistog Darvinizma u sociologiju". S presadjivanjem, kako se ono izvadja prečesto kod nas, zabavili smo se tijekom ovoga razmatranja, a pri koncu ćemo primjerom pokazati, da i to presadjivanje može biti ispravnije. U Njemačkoj je nagradjeno djelo Wilhelma Schallmayera: „Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker." O ovome djelu referira kod nas u -„Sa vremeniku" od g. 1907. prof. Dr. E. Müller.) „Razvitak čovjeka, veli ovaj njemački presadjivač, počiva samo djelomice na probiru i baštinjenju prirodjenih varijacija, a dje-

lomice stoji do probira i gomilanja kulturnih tvorevina *putem predaje*. U opreci s povješću razvitka životinjskoga i bilinskog carstva, *koji razvitak počiva na baštinjenju*, počiva ljudska socijalna i kulturna povijest pretežito na predaji." Ovako i ovaj presadjivač čistog Darvinizma u sociologiju ističe dobro razliku, što postoji izmedju društvenog razvoja životinja, i društvenog razvoja kod ljudi.

Ali je vrijedno da se naglase i ono njegovo mišljenje, o opreci što postoji izmedju ljudske kulture i Darvinove teorije prirodnog odabiranja u borbi za opstanak. Schallmayer dolazi do zaključka, da su n e p o v o l j n i u t j e c a j i k u l t u r e v e ć i o d p o v o l j n i h. „Probir se priječi i pogoršava *poradi rata*, jer ide u prilog tjelesno slabijima, koji ostaju kod kuće, te se ekonomski pomažu, dok tjelesno jači gube život i zdravlje na bojnim poljima. Probir postaje gorim poradi posjedovnih odnosa, jer se i manje sposobni mogu oduprijeti, ako su dobro situirani, nepogodama glada, zbog kojega su prije ti slabiji propadali. I spolni probir trpi radi posjeda, jer prečesto nijesu kod izbora bračnoga druga odlučne prirodjene prednosti, već odnosi posjedovni ; veći posjed je i poticalo, da se ograniči plodnost : broj poroda je to manji, što je porodica imućnija. Probir se *kvari* i poradi toga, što mnogo muških, a još više ženskih ne stupe u brak radi naših socijalnih i ekonomskih odnosa. Velika su zapreka probiru prostitucija i spolne bolesti. Probir se kvari i uspjesima liječničke znanosti i u opće individualnim smjerom našega humaniteta. Alkoholizam izravno oštećuje zamet. Uz mnogobrojna oštećenja generativnog razvitka stvorila je naša kultura i takovih stanja, koja na taj razvitak povoljno utječu : čovjek može sebi odijelom i stanom stvoriti umjetnu klimu i to bolju, što je kultura dalje uznapredovala. Ali ako omjerimo nepovoljne utjecaje o povoljne, opažamo da su nepovoljni kud i kamo veći." Nakon ovoga nabrajanja, što sve u našoj kulturi *kvari* prirodni probir, razumljiv nam je posvema zaključak, da *razvitak čovjeka* počiva *samo djelomice* na *probiru* i baštinjenju prirodjenih varijacija. A da li je prirodni probir u borbi za opstanak onaj faktor, koji makar i djelomice *vodi varijaciju* u razvitku čovjeka i njegova društvenog života, mnogo je teže riješavati na području same sociologije nego u biologiji, već stoga, što u biologiji otpada kvarenje probira kulturom. — A što veli biologija o moći prirodnog obira ? Sam Darvin ga nije smatrao svemoćnim faktorom, ali svakako najglavnijim u tumačenju evolucije organskog svijeta. U čitavoj filogenetskoj periodi, koja počimlje s Darvinom naimlje se sa strane pristaša njegovih selekcija kao faktor, koji je dostatan, da protumači čitavu evoluciju. Sve činjenice u području biologije tumačile su se samo u duhu ove teorije. U ovom obliku je ta teorija popularizacijom prodrla u inteligentne slojeve kulturnih naroda. U biologijskoj periodi, koja nastupa iza filogenetske, nije već tako. Mnogobrojne biologijske činjenice, što su se prije tumačile samo u'duhu Darvinove prirodne selekcije, ne tumače se više tako, nego posve drugim faktorima. Ispostavilo se, da ne vodi varijaciju u mnogim slučajevima, gdje se je prije držalo da vodi. Ovim se dakako nije porekla eksistencija Darvinova principa prirodne selekcije u borbi za opstanak, ali ne dobiva više ulogu faktora, koji vodi varijaciju, nego ulogu, kakvu mu daje n. pr., F. Le Dautec. Tako vidimo, da nije jezgra sve prirodoslovne nauke od Darvina ovamo sadržana u našoj narodnoj rečenici : „čija sila onoga i pravda", niti je borba za opstanak faktor, kojim se dade protumačiti solidaritet, a kamo li čitavi razvitak života u naravi. Ako je Darvinova teorija i rodila sociologiju, već sada ne može da prima ova mlada nauka od svoje roditeljice dovoljno hrane za svoj napredak i razvitak, nego je upućena, da ju prima iz savremenih biologijskih istraživanja. Iz neispravne primjene ovih istraživanja i u opće prirodoznanstvenih činjenica u Novakovu i Dvornikovićevu riješavanju naših socijalnih i kulturnih problema, možemo crpsti pouku, da sociologija samo od ispravne primjene biologije može imati koristi.

POPULARIZACIJA KEMIJSKE NAUKE.

NAPISAO FRAN BUBANOVIĆ: GRONINGEN, HOLANDIJA.

Dvojako pristupa laik k znanosti: ili joj ništa ne vjeruje, ili je opet sasvim precijenjuje. Ovaj potonji biljeg nose i počeci pojedinih nauka — jer i oni su dakako skroz laičke naravi. Treba samo spomenuti težnju alkimista i iatrokimista, kojima su bile poznate istom nekolike kemijske pojave i promjene, a već su postavljali cilj svome radu izvan nedosežnih granica. Jer dok su prvi vjerovali u „kamen mudraca", koji će imati to svojstvo, da svojim dodirom pretvara obične kovine u zlato, drugi su nastojali pronaći t. zv. „životni eliksir", koji će uzdržati čovjeka vječito zdrava i mlada.

Jednako biva i danas. Bio sam svjedokom, gdje je jedan ured poslao kemijskom institutu za sudbena istraživanja košulju sa krvavim mrljama uz zahtjev, da se dokaže ne samo, da je to čovječja krv, nego i iz kojeg tjelesnog organa potječe. Fiziološka kemija raspolaže doduše sredstvima, da može razlučiti posebnim biološkim reakcijama čovječju krv od one ostalih sisavaca, ali onaj potonji zahtjev leži sasvim izvan granica njezinih. A nije to osamljen primjer! Danomice susrećem ljude, koji na osnovu nejasnih i čestoputa krivih novinskih notica i raznih brošura za popularizaciju nauke izriču najčudnovatije i najsmionije misli o promjenama i silama u prirodi.

S druge strane dolazi nevjerovanje u faktične rezultate i spoznaje, što su ih znanosti do danas mukom i trudom sagradile. Fraza — koja se rodila u hiperkulturnoj Francuskoj — o krahu i nemoći nauka gledom na protumačenje pitanja i problema, što muče čovječanstvo, takodjer nalazi široko i prostrano tlo. Vjerujući u tu nemoć utječu se onda ljudi mističnim i nadnaravnim silama i utjecajima, koji vladaju čovjekom i prirodom. Ili opet u drugu ruku, nose u duši potpuni skepticizam pram napretka misaonog čovječanstva.

Jedna i druga opaska tiče se dakako ljudi, koji o nauci i njezinim tekovinama vode račun ili bi ga bar po svojoj naobrazbi voditi morali

— a gdje su istom oni široki slojevi, kojima je sve to sasma deseta i nepotrebna stvar.

Da je tome tako, imade više razloga.

Kome je poznato, kako su se moderne nauke razvijale, osobito, kako su baš prirodne znanosti u relativno kratko vrijeme sakupile, rasprodale i protumačile mnogobrojne pojave i promjene u prirodi, biti će mu jasno, da su njihovi rezultati morali udariti biljeg mislima i nazorima o samom čovjeku, društvu i njegovim uredjenjima i tekovinama. Rodila se prirodoslovna filozofija, koja je našla najjačeg i najizrazitijeg predstavnika u Englezu Herbertu Spenceru. Nazori njegovi stupili su i u život, pa se može s pravom kazati, da je moderno englesko socijalno uredjenje sa svim svojim praktičkim institucijama od velike česti plod njegove filozofije. On je bio onaj, koji je povukao veliku sintezu (za to je i nazvao svoj sistem sintetičkim sistemom filozofije) pojedinih grana i grančica prirodnih nauka, koje su stajale osamljene i neplodne za sam život i društveno uredjenje, pa je tako priveo nove i djelotvorne sokove u njegov razvoj. Nije dakle dostajao sam napredak znanosti, nego je bio potrebit još jedan korak, što ga je učinio Herbert Spencer. Njegov rad i njegov uspjeh pokazuje nam najjasnije, u čemu leži bit i zadaća prave i djelotvorne popularizacije znanosti.

Većina literature, što no se krsti popularnom naukom, a zastupana je upravo kolosalnim mnoštvom knjiga i časopisa, ne nosi tih biljega. Popularizacija nauke shvaćena je u tom smislu, da se pred čitaoca iznose pojedine interesantne tekovine iz najrazličitijih područja, šareno i zamamno opisane — ali bez jedinstvene veze, bez preglednog i dubljeg shvatanja. Koje onda čudo, da takova literatura prolazi kroz misaoni život čitaoca ne ostavljajući u njemu izrazitih tragova, novih misli i novih nazora — nego poput senzacijonalnih novinskih notica časoviti interes, bljesak, koji doskora utrne.

U novije vrijeme opaža se očiti napredak u tom nastojanju. To je u prvom redu zasluga ljudi, što se kupe oko njemačkog društva „prijatelja prirode: Kosmos". Mjesečnik i edicije toga društva osobito radovi W. Bölschea i Urania Meyera i t. d.) izmiču se polako iz okrilja gore označene šablone, pa na širokom osnovu onih misli, što no su ih dobacile u filozofiju prirodne nauke, iznašaju tekovine njihove pred najšire slojeve. Vanredna raširenost i široka djelatnost tog društva donijeti će bez sumnje lijepe plodove.

*

Radi se naime o slijedećem.

Krivi nazori o cilju i zadaći prirodnih nauka temelje se na nepoznavanju elementarnih zasada njihovih. Ali — gore spomenute opaske tiču se ljudi, koji posjeduju srednjoškolsku i akademsku naobrazbu, koja im je morala podati to poznavanje. Koliko kemijskih formula, koliko fizikalnih dokaza, koliko ruda i životinja su oni za vrijeme svog studija preturili mozgom ? A ipak je sve to s vremenom ugasnulo kao i vremena grčkih nepravilnih glagola. Zašto je tomu tako ?

Razlog tome jest taj, što nijesu bili kadri kod izgradjivanja svojih nazora o životu, o svijetu, o sebi samima upotrijebiti tog materijala, jer — ili u opće nijesu izdjelali takovih nazora ili, ako su ih izdjelali, to su kod toga sudjelovali sasvim drugi faktori. Zasade prirodnih nauka ostale su samo kao blijeda uspomena. (N. pr. većina „inteligentnih" ljudi, kad im se spomene kemija kažu „a ha ! : H2SO4, H2O" — i to je sve što znadu). Nijedna od tih zasada nije oplodila njihovog mišljenja, nije prodrla tako duboko, da je postala svakidanjom svojinom njihovog misaonog života, faktorom, koji igra kakovu ulogu kod promatranja i tumačenja pojava i promjena u sebi i oko sebe. A da je tomu tako leži očito u načinu, na koji dolaze rezultati prirodnih nauka kod podavanja općenite naobrazbe u školama.

Velika je dakle zadaća popularizacije prirodnih nauka u tome, da se premosti jaz izmedju ukočene znanosti o sebi i običnog misaonog života, što ga čovjek nosi u duši. Primaknuti treba rezultate njihove što bliže tom životu — drugim riječima, dovesti ih u savez onog velikog jedinstva, što postoji u životu, prirodi i vascijeloj znanosti.

Svrha je ovim recima, da prikažu, e da li je to moguće za jednu znanstvenu granu, što se nazivlje k e m i j o m.

Ta nauka proučava promjene i zakonitosti tih promjena, što se zbivaju sa materijom. Na osnovu njezinih rezultata dobiva čovjek sve dublji pogled u narav i gradju materije. Sve pako, što u prirodi zamjećujemo, jesu svojstva te naravi i te gradje njezine. Zato je kemija osnov ostalim prirodnim naukama.

U tom prodiranju u narav i gradju materije kemija je u relativno kratko vrijeme učinila upravo neočekivane korake. To pokazuje mnoštvo grana, što sačinjava čitava zgradu te nauke. To pokazuju otkrića, što danomice iznenadjuju naučni svijet.

Ali u drugu ruku kemija priznaje, da je u tom prodiranju još vanredno mnogo stvari, što leže izvan dosega njezinih dosadanjih

istraživalačkih metoda i pomagala. Tu je primjerice još uvijek neprotumačena g r a d j a b j e l a n k o v i n a, tjelesa, što no su bitni sastavni dio organizama i jedina, nenadoknadiva hrana čovjeka, za koju je rekao nedavno preminuli fiziolog E d u a r d P f l ü g e r : „Den das Verständniss der Constitution des lebendigen Eiweiss enthält die Räthsel der Welt". To je samo jedan primjer.

Koja je prema tome zadaća popularne kemije ?

Obično se misli, da bi takova kemija imala popularno prikazati skup tehničkih i praktičnih tekovina te nauke, što no su našle primjenu u industriji i običnom životu. N. pr. fabrikacija sode, sapuna, sumporne kiseline, raznih boja i t. d. U drugu ruku — kako je to pokušao jedan njemački srednjoškolski učitelj u „Kosmosu" — imala bi popularna kemija polazeći od običnih, svakomu poznatih procesa uvadjati čitaoca u kemijske nazore i kemijsko tumačenje njihovo. To je on primjerice demonstrirao na p e p e l u c i g a r e.

Ovaj potonji način imade dakako veliku prednost pred prvim — ali oba ne odgovaraju gore istaknutim mislima o popularizaciji nauke. Jer tako bi se mogle istom fragmentarno i razbacano podati pojedine osnovne zasade kemije, koje bi dakako proširile znanje i iskustvo čitaoca, ali ne bi bile kadre ostaviti snažnih utisaka, koji bi podavali cjelovitu i jedinstvenu sliku te nauke. Treba poći još nešto dublje.

Na osnovu toga, da su sve znanosti samo jedna jedinstvena cjelina kao i priroda, što se u njima odrazuje, treba sav šaroviti i mnogostrani materijal kemijske nauke skupiti oko onih kardinalnih stupova, na kojima ta jedinstvenost počiva. To je u jednu ruku z a k o n o j e d i n s t v u p r i r o d n i h s i l a i n e u n i š t i v o s t i m a t e r i j e, a u drugu n a r a v n i s i s t e m k e m i j s k i h e l e m e n a t a, kako ga je zasnovao i protumačio ruski kemik D i m i t r i j e M e n d j e l j e j c o. Te dvije ideje moraju sačinjavati žarište popularne kemije. Samo tako ne će ona podati niz činjenica, što se dadu naučiti i opet zaboraviti, nego će u misaoni život čitaoca baciti iskru, koja će mu osvijetliti pogled u prirodu oko njega. Taj pogled ostati će i onda, kad se izbrišu iz pamćenja data, imena i brojevi, pače što više, on će biti kadar, da kao samostalni i jaki faktor sudjeljuje u čitavom misaonom životu njegovom. On će oploditi nazor njegov o svijetu u opće.

I takovih pokušaja imade već u literaturi. Tako je primjerice pomenuti Dr. W. Urania-Meyer u svom djelu „N a t u r k r ä f t e"

posvetio posebno poglavlje kemiji. Nema tu poznate razdiobe na anorgansku i organsku kemiju, nego su činjenice i kemijski zakoni skupljeni u jedinstvenu sliku oko gore spomenutog osnova. Kod toga izabran je takav materijal, da se čitaoc ne može izgubiti u pojedinostima, nego da mu uvijek ledbi pred očima ona duboka unutarnja veza, koja te pojedinosti svadja u jednu jaku cjelinu.

U drugu ruku takova je metoda najpodesnija i za znanstveno prikazivanje cjelovite kemijske zgrade. Zagrebački sveučilišni profesor Dr. J a n e č e k udesio je svoja predavanja iz anorganske kemije na osnovu Mendjeljejevog naravnog sistema elemenata. Time postizava dvoje. U jednu ruku olakšava svakom slušaču upoznavanje svojstava pojedinih elemenata, jer dovadja do uvidjavnosti, da postoje sličnosti i razlike izmedju pojedinih elemenata i grupa elemenata, koji svi zajedno čine jednu cjelinu, u drugu ruku opet drži uvijek pred očima duboku misao, koja iz jednostavnih činjenica vodi daleko do granica, gdje se znanost sastaje sa filozofijom. Niz golih fakata, brojeva i eksperimenata dolazi time u posve drugo svjetlo.

Da završim.

Popularizovati kemiju ne znači posabrati i popularno kazati silesiju sad više sad manje interesantnih činjenica njezinih — zadaća je puno teža, treba prikazati unutarnju vezu i filozofiju tih činjenica.

O SOCIJALNIM POJAVAMA I O SOCIOLOGIJI.

NAPISAO M. EBRIĆ.

Danas nema kod nas valjda odraslijega čovjeka, koji ne bi već više puta čuo, pa i izgovorio riječi, kao što su socijalizam, socijalist, socijalna nauka, socijalni pokret, socijalna politika, socijalno pitanje, i dr. ; što više : ima kod nas mjesta i krajeva, gdje su te riječi i djeci poznate. Pa ipak se usudjujem ustvrditi, da su vrlo rijetki oni, koji te riječi s razumijevanjem izgovaraju i koji si nastoje dati računa o značenju njihovu, a još ih je manje, koji pobliže promatraju pojave, što ih nazivljemo tim imenima. To u ostalom nije ni čudo, jer je to već slabost ljudi, da se zadovoljavaju vanjštinom, da im je dosta, ako se izgovori i čuje koja zvučna fraza. Za jezgru se malo tko brine. Tako je i s riječima, što smo ih malo prije spomenuli. Pa ipak te riječi označuju pojave i pitanja, koja odlučuju životom i srećom i pojedinaca i cijeloga čovječjega roda, a mnogi se znameniti umovi muče i nastoje, da nadju riješenje za one zagonetke, koje sve jednim imenom nazivljemo s o c i j o l o š k i m p r o b l e m o m. U povodu svih tih pitanja nastale su i razne nauke, koje nose ime „s o c i j a l n e n a u k e", ali ipak, kad se kaže, socijalna nauka ili socijalna znanost, onda se pomišlja na ponajglavniju izmedju njih, koja zapravo obuhvaća sve ostale, — pomišlja se na nauku, koja se zove s o c i j o l o g i j a. Zbog njezine važnosti sam naumio, da koju reknem o njoj i o predmetu, kojim se ona bavi, a to je društvo i društvene (socijalne) pojave. Ipak želim, da se prije pozabavimo pitanjem, što je znanost uopće, i sa potrebama čovjeka, koje su uzrokom postanku raznih znanosti, a to je ono, što jednom riječi zovemo „i n t e r e s".

*

Što je dakle interes?

Vrlo često čujemo, da se ovaj interesira za ovo, onaj za ono, da ovaj radi samo za svoj interes, ili da netko prati neko pripovijedanje s interesom. I kamate zovemo vrlo često interes. Čini se, da su sva

ova značenja riječi i n t e r e s medju sobom sasvim protivna, da nemaju ništa zajedničkoga, pa ipak nije tako. Riječ interes naime znači ponajprije s v r a ć a n j e n a š e p a ž n j e n a n e k u s t v a r, dakle uvijek, kada se kaže, da nas nešto interesira, to onda znači, da su naše misli zaokupljene s tom stvari, da su se svratile na tu stvar; ali nijesu samo misli nije samo p a m e t zaokupljena tom stvari, nego i s r c e, t. j. naša ćuvstva i težnje, ili ukratko : cijelo naše biće se s onom stvari, koja nas interesira, nekako kao sraste. Ovakova stvar može za nas imati ili korist ili štetu ili nema ni jedno ni drugo. Ali budući da se naše misli najviše kreću oko stvari, koje nam mogu koristiti, zovemo često interesom i korist samu.

Prema tome vidimo, da imademo posla sa dvije vrsti interesa, jer jedanput govorimo o interesu, kada se radi samo o želji, da naučimo ili čujemo nešto novoga, iz puke znatiželje ili težnje za znanjem i istinom ; drugi puta opet zovemo interesom takovu težnju, koja ne ide samo za znanjem bez obzira na korist, nego joj je baš korist ono glavno, a znanje ima samo po tom vrijednost, što je vezano korišću. Ona prva vrst interesa, gdje se naša težnja za znanjem ne veže na kakovu posebnu korist ili na korisnu porabu toga znanja, nego gdje se ide za znanjem radi znanja samoga, ta vrst zove se t e o r e t s k i i n t e r e s. Ali ako je naša težnja upravljena na korist ili na znanje radi koristi, onda se takav interes zove p r a k t i č n i i n t e r e s.

*

Sve ljudsko znanje uvjetovano je ovim dvovrsnim interesom, ali znanje samo je vrlo raznovrsno, jer su i pojave na ovom svijetu jako raznolike. Ima takovih pojava, koje medjusobom nemaju nikakove sveze i sličnosti, kao na pr. krijepost i kuća ; ali ima i takovih pojava, koje su medju sobom slične, ili su u nekoj svezi. Takove pojave su n. pr. munja, grmljavina, brzojav, telefon, dinamomašine, Röntgenove zrake i mnoge druge, koje sve spadaju u područje elektriciteta. Ovakove pojave, koje nekim načinom zajedno spadaju, čine za sebe jednu vrst, a sve pojave, što se na tom svijetu zbivaju mogle bi se razdijeliti na više većih ili manjih vrsti.

Izmedju pojava, koje sačinjavaju jednu vrst, postoji neka sličnost ili sveza, medju njima vlada neki red i pravilnost, tako da o njihovu odnošaju možemo postaviti neke općenite rečenice, koje vrijede za sve te pojave, a koje zovemo p r a v i l a ili z a k o n i.

Kada ovakove pojave pobliže odredimo, t. j. kad ispitamo njihova svojstva, te ih prema njihovoj većoj ili manjoj sličnosti razvrstamo tako, da o njima imamo potpun pregled, kada nadalje nadjemo opća pravila ili zakone, po kojima se one ravnaju, onda velimo, da smo te pojave z n a n s t v e n o o b r a d i l i, a ovakovu sustavnu obradbu i istraživanje zovemo z n a n o s t.

*

Jedna takova vrst pojava, koje čine za sebe jednu posebnu skupinu, te su predmet posebne nauke, jesu t. zv. s o c i j a l n e p o j a v e.

Čovjek naime ne živi pojedince, nego u društvu, t. j. u manjim ili većim skupinama. Kao pošljedica ovakoga zajedničkog življenja ljudi nastale su i nastaju razne psihičke i psihičko-materijalne pojave, koje ne bi mogle nastati, da ljudi živu svaki za sebe. Takove su pojave n. pr. sve vrste ljudskoga društva, kao što su pleme, narod, zadruga, država, crkva i dr., nadalje svi običaji i uredbe, koje vrijede u tim društvima, kao što su jezik, pravo, moral, etiketa, ceremonije i t. d.

Sve te i takove pojave zovu se d r u š t v e n e ili socijalne pojave prema latinskim riječima „s o c i u s" (drug) i „s o c i e t a s" (društvo).

*

Temeljna pojava, kao podloga svim ostalim socijalnim pojavama jest društvo samo po sebi, jer bez društva ne može biti ni društvenih pojava. Za to treba da odgovorimo na pitanje : „što je društvo" ?

Kada čujemo riječ društvo, onda uvijek pomišljamo na manju ili veću skupinu ljudi, koji imadu nešto zajedničko. To zajedništvo može biti jače ili slabije, trajno i brzo prolazno. Tako zovemo n. pr. društvom skupinu ljudi, koji jedno veče sakupili su se oko stola, da se pozabave ; ali društvom nazivljemo i takovu skupinu ljudi, koja zajednički stiče imetak i dobitak dijeli medju svoje članove (n. pr. dionička društva), ili skupinu ljudi, koji se sastaju, da unapredjuju znanost ili umjetnost i slično. Političke stranke, staleži, država i crkva takodjer su društva, ali društva većega stila i duljega trajanja. Zajedništvo je u ovim društvima mnogo čvršće i stalnije nego u onima, što smo ih prije spomenuli.

Kako vidimo, ima vrlo raznolikih društava, ali sva ta društva imadu neku organizaciju, t. j. razdiobu funkcija u društvu, gdje su

članovi vezani nekim obzirima. Društvo bi prema tome mogli označiti kao organizovani skup ljudi.[1] Ta organizacija je n. pr. u jednom stolnom društvu više puta tako neznatna, da se pravo ni ne opaža, ali i tamo je ipak ima. Predmet razgovora veže n. pr. prisutne članove u neku svezu, a redovito vod i jedan glavnu riječ, dok ostali sudjeluju koji više, koji manje, a svi skupa su vezani nekim stanovitim obzirima.

Osim već spomenutih društava, čujemo u novije doba još vrlo često govoriti o ljudskom društvu, ili naprosto o društvu u nekom posebnom značenju. Prvi, koji je taj naziv uveo u nauku bio je Saint Simon (1760.—1825.). On ga ističe kao nešto, što postoji mimo države i u protimbi sa državom, jer je opazio, da u čovječanstvu ima takovih interesa i pojava, koje prelaze granice državne i s kojima se često kose interesi ove ili one države, ili gospodujuće klase u državi. Za to Saint Simon u svojim djelima i zabacuje državu, jer ju ne smatra idealom čovječanstva, nego ističe ljudsko društvo (societé humaine ili naprosto societé) i sanja o nekoj reorganizaciji evropskoga društva,[2] a u svom zadnjem djelu „Opinions littéraires, philosophiques et industrielles" (1825.) govori on o glavnim zadacima „ljudskoga društva".[3] Ljudsko društvo prekoračuje prema tome državne granice, kao što to čini i crkva, koja ima interesa i mimo države. Ali nije samo crkva i vjera, koja se ne veže na jednu državu, nego ima takovih pojava mnogo više, koje se ne vežu ni na pojedine države, ni na pojedine vjere, nego su opće čovječje. Takove su pojave n, pr. moral, znanost i kultura uopće. Kod postajanja svih tih pojava nije sudjelovao samo jedan narod lili jedna država i jedno doba, nego mnogi narodi i generacije i članovi raznih država od najstarijih vremona do danas, za to ih i smatramo dobrom cijeloga čovječanstva, a to čovječanstvo kao faktor historije i uopće faktor svakoga razvoja, ticao se taj materijalnih ili moralnih interesa, nazivljemo „ljudskim društvom" ili naprosto „društvom". U Francuskoj se uvijek, kad se misli na čovječanstvo, govori samo o societé i societé humaine, a medju Nijemcima se je udomila osobito riječ „Gesellschaftsordnung", t. j. društveni poredak, a razlikuju se

[1] Dr. A. Eleutheropulos: Soziologie. 2. izd. 1908. str. 28.
[2] Réorganisation de la societé européenne. 1814.
[3] Ispor. Gumplowicz: Allgemeines Staatsrecht. 2. izdanje 1897. str. 171. i 172. Opaska.

dva društvena poretka i to današnji, t. zv. gradjanski, i „budući" : socijalistički.[1]

Danas se je riječ društvo u ovom potonjem značenju svuda tako udomila, da se upotrebljava skoro svaki dan i u svim mogućim prigodama.

*

Nauka o društvu i o društvenim pojavama zove se sociologija. Ona ima da ispituje, kako je društvo postalo, kako se razvija, ima da nam pronadje bitna obilježja društva i protumači pojave, koje su proizvod ljudskog udruživanja. Društvo, kako smo ga malo prije spomenuli, biti će prema tome poglaviti predmet sociologije, ali u njoj moraju biti zastupani svi oblici ljudskoga udruživanja, zvali se oni država, crkva, staleži, stranke i sl. Dakako da će se na onakova društva, koja su došla do veće važnosti, svraćati i veća pažnja. Tako je n. pr. država oblik društveni, u kom danas osim neznatnih izuzetaka živi cijelo čovječanstvo. Za to će sociologija proučavanju države imati posvetiti osobitu pažnju. Ona će imati da odgovori na pitanja: što je država, kako je postala, što su njezina bitna obilježja i t. d.? Isto tako će sociologija morati protumačiti obitelj i njezine razne oblike, jer je obitelj općeniti oblik zajedničkoga življenja ljudskoga, tako da si ne možemo ni pomisliti čovječanstvo bez obitelji.

Osim ovih svomenutih pitanja, koja već vijekove postoje, ima ih još i takovih, koja su osobito u novije vrijeme postala aktuelna. Tako su n. pr. staleške borbe danas došle tako daleko, kao još nikada prije, — premda ih je i prije bilo, — a postigle su svoj vrhunac navlastito u t. zv. radničkom pokretu, te su se već mnogi svijetli umovi, državnici i političari dali na pomno proučavanje radničkoga pitanja i drugih pitanja, koja su s tim u svezi. Od kakove je važnosti ovo pitanje, posvjedočava najbolje činjenica, da se pod nazivima socijalno pitanje i socijalni pokret pomišlja navlastito na radničko pitanje i na borbu radništva za emancipaciju od kapitalizma. Sasvim je dakle prirodno, da će se sociologija imati osobito baviti staležima, da ispita, kako su postali i kako bi se dale izgladiti staleške opreke, koje su osobito u zadnje vrijeme izbile jače na površinu.

Osim ovih spomenutih vrsti ljudskih udruživanja (države, obitelji i staleža) ima ih još mnogo drugih, ali sociologija se nema baviti

[1] Ispor. Gumplowicz, citirano djelo i mjesto.

samo takovim udruženjima, nego i takovim pojavama, koje se zovu društvene ili socijalne pojave, a za koje smo rekli, da su produkat zajedničkoga življenja ljudi. Takove pojave su, kako smo već spomenuli razne uredbe i običaji, koji vladaju, ili su vladali u tim udruženjima, kao što su pravo, moral, pristojnost i dr. Svatko valjda uvidja da izvan ljudskoga društva ne može biti govora o pravu ili o pristojnosti i da su te i slične pojave uvjetovane društvom i da su pitanja, što je pravo i kako je nastalo i t. d.? vrlo važna i zanimiva za socijologiju.

*

Kako pojedini dogadjaji u svijetu nijesu osamljeni, nego su posljedice jednih a uzroci drugih dogadjaja, ovi opet uzroci ili povodi dalnjim dogadjajima, tako se ni ljudsko znanje ne može ograničiti na jednu vrst pojava, nego mora da prelazi iz jednoga područja na drugo, za to nije čudo, da jedna nauka zasijeca u drugu i da jedna drugu treba kao pomoćnicu. Kako god zidar. stolar, pokrivač i bravar samo zajedničkim sudjelovanjem mogu da sagrade kuću, tako i znanosti ne mogu da sagrade zgradu opće spoznaje bez medjusobne pomoći. Ni zanati, niti uopće različita zvanja ne mogu biti jedno bez drugoga. Drvo se o drvo oslanja, a čovjek na čovjeka. Tako se isto oslanja jedna nauka na drugu. Prema tomu će i sociologija trebati pomoći drugih nekih nauka, ali će i mnoge druge nauke trebati nju.

Ne ću da se ovdje upustim u opširno razlaganje odnošaja, u kojima socijologija stoji naprama drugim naukama, nego ću samo ukratko navesti nekoliko primjera.

Ona je, kako smo rekli, nauka o ljudskim udruženjima i o općim svojstvima njihovim. A budući da su ljudi vezani na zemlju, nema sumnje, da će za socijologiju biti od velike važnosti one nauke, koje se bave proučavanjem te zemlje i prilika na njoj. Za to je n. pr. za nju važna geografija (zemljopis), koja proučava oblik i prilike naše zemlje, i geologija, t. j. nauka, koja nam ima da prikaže povijest naše zemlje, t. j. kako je zemlja postala ovakova, kakova jest i kada se je na njezinoj površini pojavio čovjek, koji je u svojim udružbama predmet socijologije.

Suvišna je stvar i isticati važnost cijele prirode za čovjeka, kada znamo, da su gore i vode, rude, bilje i životinje takav faktor u životu čovjeka, da ne djeluju samo na način njegova života nego odredjuju

veličinu i oblik njegovim udružbama[1] i daju smjer njegovu mišljenju i čuvstvovanju. Za to će prirodne nauke, koje se bave tim granama prirode, biti od velike pomoći socijologiji.

Treba li još isticati, da je socijologija uopće nemoguća bez ostalih nauka, koje se bave čovjekom, kao što su n. pr. antropologija, etnografija, povijest, psihologija?! Ove nauke upoznaju nas sa tijelom i sa dušom čovjeka, njegovom sadašnjosti i prošlosti i daju socijologiji gradivo i temelje za dalnja njezina proučavanja. Zgodno kaže Ratzenhofer za povijest, da je socijologija zapravo njezina svrha; a za odnošaj njezin sa psihologijom veli, da one mogu uspijevati samo u najtjesnijoj medjusobnoj svezi, jer to odgovara uzročnoj svezi, koja vlada medjupojedinačnim i društvenim životom.[2]

Još ćemo spomenuti jednu nauku, koja se — da tako reknemo sva — sastoji u brojenju i brojevima; ali ti brojevi, na prvi pogled suhoparni, kažu, ako su razvrstani kako treba, na jednoj stranici više nego cijela knjiga. Mnogi će se odmah sjetiti, da ovdje govorimo o s t a t i s t i c i, koja se i zove tako, što nam ima u brojevima pokazati, kakovo je n. pr. stanje (status) pučanstva muškog, ženskog. mladog i starog, sposobnoga za rad i nesposobnog, pomnožava li se pučanstvo (radjanjem i useljivanjem) ili se možda umanjuje (umiranjem i iseljivanjem) i t. d. Njezinu važnost za socijologiju neka nam pokaže samo jedan primjer — recimo — iz područja ženskoga pitanja, koje već i kod nas spada medju važnija pitanja. Ne ćemo se njim baviti u cijelome njegovu opsegu, ne ćemo sada govoriti o ravnopravnosti žena s muškarcima, ni o pitanju ženske opskrbe izvan braka, nego samo o jednoj strani toga pitanja, koje je kod nas već više puta izbilo u novinama ili knjižicama pod naslovima kakovi su n. pr. „Zašto se naše djevojke ne udavaju?", „Zašto se muškarci ne žene?" ili „Kako ću si naći muža?" i t. d. Tu se govorilo, kako će si djevojke uvećavati tjelesnu ljepotu, ili kakovom će duševnom naobrazbom djevojka predobiti muškarca, ili se je preporučalo, kako djevojke u današnjim teškim prilikama treba da budu dobre kućanice i čedne u zahtjevima, ako već nijesu bogate, ili da budu kreposne i t. d. Ali kolikogod su svi ti zahtjevi opravdani, ipak vidimo da nijesu odlučni, jer se vrlo često dogodi, da muškarac uzme ženu, koja većine ovih

[1] Ispor. Herbert Spencer: Prinzipien der Soziologie. Dtsch. v. Vetter. I. svezak I. dio III. pogl. §. 19.

[2] Soziologie 1907. str. 5. i 1.

svojstava nema. Nitko se — čini mi se — u tim člancima nije sjetio, da usporedi broj žena sa brojem muškaraca. Tu bi mu bila u pomoći statistika, koja bi pokazala da ženskoga stanovničtva ima kod nas od prilike 13.000 više nego muškoga.

Odbijemo li od toga ženske mladje od 18, a starije od 50 godina, ostati će zacijelo još 6 do 7 hiljada ženskih, koje su sposobne za udaju, a nemogu se udati, pa imale baš i najsjajnija svojstva. Sjetimo li se, da muškarci rijetko kad se žene ispod 24. godine, da se nadalje mnogi radi svoga socijalnog položaja ne mogu uopće ženiti (katolički svećenici i razni redovnici), ili su im na putu ženidbi velike zapreke (časnici), izići će nam broj žena, koje bi se mogle udati, naprama broju muškaraca, koji bi se mogli oženiti, nerazmjerno velik. Iz ovoga jednoga jedinog rezultata statističkoga promatranja vidimo, da se riješenje ženskoga pitanja nema i ne može tražiti u tom, da se svaka odrasla ženska udade, nego na sasvim drugoj podlozi, ali nam ujedno i pokazuje, kako nas nepoznavanje ili neuvažavanje statističkih podataka može dovesti na sasvim krivi put, na kome za cijelo ne ćemo doći do valjanoga riješenja ovako važnoga socijalnog problema, kao što je žensko pitanje.

*

Promotrili smo do sada nekoliko slučajeva, koji nam pokazuju, kako su neke nauke za socijologiju ne samo korisne, nego i potrebite, a sada pogledajmo, ne pruža li i socijologija korist drugim naukama, nije li ona potrebita njima.

Ne trebamo mnogo razmišljati, da i tu dademo jestan odgovor, osobito gdje se radi o t. zv. posebnim socijalnim naukama, kao što su državna i pravna nauka. Ne treba da govorimo o Platonovoj idealnoj državi ili o Utopiji Tome Morusa, dosta je da pročitamo razne definicije o državi, pa da se uvjerimo, kako je neplodna nauka o državi: ako se ne osniva na socijološkom principima. U tim se definicijama države nije reklo ono, što je država u istinu bila i što jest. nego što bi ona prema subjektivnome nazoru, prema stanovištu, željama i idealima pojedinoga državoznanca, političara ili filozofa imala biti.[1] Slično vrijedi i za nauku o pravu i o pravnim idejama, kao i o kazni i o raznim kaznenim teorijama, ako se ne osniva na činjenici, da ove imaju svoj temelj u ljudskome društvenom saobraćaju, nego im se

[1] Gumplowicz: Allgem. Staatsrecht str. 34. i dalje.

izvor traži u kojekakovim apsolutnim idejama. Zgodno pripominje Gumplowicz,[1] da sve te pojave, „niču iz prirodnoga razvoja društva i društava. Za to je prije svega važno, da si stvorimo jasan nazor o tome razvoju samom, o njegovu izvoru, njegovim uzrocima, njegovim elementima i njegovim faktorima, o njegovu smjeru u cijelosti i u pojedinostima. Ovaj je nazor dosele bio djelomice nejasan, a djelomice pogrješan. Poradi toga lebdile su pojedine političke i socijalne znanosti u zraku i nijesu mogle doći do jasne spoznaje o svojoj medjusobnoj svezi. U neizvjesnosti o svome pravom, u naravi društva usadjenom, temelju nastojale su, da ga raznolikim metafizičkim i spekulativnim pretpostavkama nadomjeste. Socijologija podala je svim tim naukama zajedničko gledište i zajednički temelj, iz kojega logički niču one sve. Ona stoji na čelu svim tim znanostima i odredjuje svakoj od njih mjesto u cjelokupnom sustavu."

Ali socijologija nije samo posebnim socijalnim naukama postavila zajednički temelj, nego je otvorila nove vidike i ostalim naukama, kao što su n. pr. povijest, psihologija, etika, estetika i dr. Predaleko bi zašli, kada bi uzeli dokazivati zamašaj za svaku pojedinu nauku. Dosta će biti, ako spomenemo samo jednu od njih, n. pr. povijest, koja se je još do nedavna shvaćala kao prikazivanje ratova i dvorskih spletaka, a malo se je obazirala na kulturne momente, da se pravo shvati razvoj naroda i država. Širih i općih vidika, s kojih bi se jedinstveno shvaćali dogadjaji, rastavljeni prostorom i vremenom, nije bilo. Tekar od onoga vremena,[2] kada su historičari počeli promatrati dogadjaje sa socijološkoga gledišta, može se povijest zapravo smatrati učiteljicom života („magistra vitae").

*

Kako su znanosti uopće nastale iz praktičnoga znanja i težnje za istinom, tako imadu da i udovolje dvostrukoj svrsi, naime da vode čovječanstvo spoznaji svega bivovanja i da mu koriste u životu. Prema toj se praktičnoj koristi, što ju daju čovječanstvu, ponajviše i ocjenjuje vrijednost pojedinih znanosti, pa se prema tome neke znanosti cijene više, neke manje. Tako se n. pr. fizika i kemija više cijene od jezikoslovlja, povijesti, etike i drugih nekih nauka, jer je korist, što ju ljudstvo ima od onih prvih dviju nauka očita, dok se korist ovih

[1] Allgem. Staatsrecht str. 461.

[2] Bilo je od prilike to u sredini XIX. stoljeća.

potonjih ne očituje tako jasno, ali se ne da poreći. Ako dakle želimo da potpuno shvatimo važnost socijologije, treba da ju promotrimo i s toga gledišta, sa gledišta koristi, da vidimo, mogu li se njezini naučni rezultati primijeniti u životu čovječanstva uopće, a u životu naroda i država napose.

Ovdje najprije imadem naglasiti, da praktično djelovanje ne spada više u područje same znanosti, to je način, kojim se pravila i zakoni, što ih je znanost otkrila, upotrebljavaju u korisne svrhe. Tako n. pr. brzojav, telefon i dr. nijesu više znanost sama, nego praktična uporaba nauke o elektricitetu: kako postaje struja, kako se širi elektriciteta i kako djeluje na željezo i t. d. Jedan od najnovijih izuma nauke o elektricitetu, brzojav bez žica, primjena je znanstvene spoznaje, da se elektricitet može širiti u daljinu i bez žica i sličnih vodiča, nego na sličan način kao i svjetlo i da se dade uhvatiti, kako je to pronašao znameniti fizičar Hertz. Ove rezultate znanosti upotrebili su onda praktično Marconi i dr. za brzojave bez žica.

Sasvim slično je i sa socijologijom. Njezina je zadaća, da ispita zakone, koji se tiču postanka, razvoja i bitnih oznaka socijalnoga života i riješiti će ju valjano, ako nam pokaže, kako je došlo do ovakoga oblika socijalnoga života, kakov je danas, što je u tom životu nepromjenljivo, stalno, a što je izvrženo premjenama, jer je baš to važno znati za onoga, koji želi mijenjati socijalni život i time prelazi iz znanosti na polje praktičnoga rada, prelazi na polje p o l i t i k e.

Kada se spomene riječ politika, onda se obično pomišlja na novinarske polemike, a vrhunac politike je u izbornim agitacijama i u bombastičkim saborskim govorima.[1] Tako se kod nas u glavnom shvaća politika. Ali svaki pametan čovjek znade, da to nije politika, nego političko naklapanje i diletantizam. Velik dio krivnje leži dakako na onim „političarima", koji su uzrokom, da je prevladalo ovakovo shvaćanje politike. Ne ću da budem nepravedan, pa da obijedim cijelu našu javnost radi takovoga shvaćanja, jer ima i takovih, koji politiku shvaćaju ozbiljnije, ali ono prvo mišljenje je na žalost mnogo raširenije.

Kada dakle spominjemo politiku, onda imamo pomišljati na cijelokupni rad i na borbu, kojima je svrha, da se neko stanje, u kom se nalazi država, narod, ili uopće ljudsko društvo, promijeni na bolje,

[1] Ne ću tim da kažem da ne treba više puta i novinarskih polemika, agitacija i saborskih govora, nego želim da se ne smatra samo to politikom.

ili prema želji onoga, koji vodi politiku. Svatko dakle, tko hoće politički djelovati, ima pred očima neki cilj, za kojim teži. Cilj je lako postaviti, ali nije lako naći način, kako će se taj cilj postići. Tu treba često velike političke mudrosti, da se upozna politički položaj, da se uvidi, koji faktori dolaze u račun, i da se omjeri njihova snaga. U kaosu tolikih raznolikih većinom medjusobno protivnih ideja, interesa i nagona naći onu ideju, koja će nas dovesti do cilja, to je ono, što ima da umije političar, ako će da s u s p j e h o m vodi politiku, jer je u s p j e h svrha politike,[1] a nema gorega od bezuspješne politike. Ona će pako biti redovito bezuspješna, ako se ne budu uvažavali socijalni zakoni i ako se političari ne budu pokorovali socijalnoj nuždi. Tako n. pr. griješe redovito oni, koji vode t. zv. idealnu politiku, jer ne uvažavaju to, da mase obično nemaju shvaćanje za dalekosežne i idealne ciljeve. Masama su shvatljivi samo bliži ciljevi, ali i ovi samo u toliko, u koliko je materijalni interes jasno vidljiv.[2] Ideja se je naime svaki puta blamirala, ako se je razlikovala od interesa.[3]

Ne treba ni spominjati, da se voditelji francuskih revolucija nijesu obazirali na socijalne zakone, nego su djelovali više pod dojmom čuvstava i strasti. Za to nije ni čudo, da nijedna revolucija nije imala onoga uspjeha, komu su se oni nadali. U ime trojstva „jednakost, bratstvo, sloboda" klalo se je, ubijalo i palilo, a ni za sto godina n je postignuto ono, što je uz tolike žrtve trebalo postići. Pri tom je osobito loše prolazila sloboda, jer istom što je pao jedan despotizam, pojavio se je drugi, više puta i gori, samo pod drugom firmom i s drugim ljudima. Zgodno primječuje Spencer, kako su tri francuske generacije pokazale svijetu, da se tip socijalnog ustrojstva ne da revolucijom b i t n o promijeniti, jer se lako može uvidjeti, da se u političkoj organizaciji, koja se je polagano razvijala, ne mogu tako dugo proizvesti bitne promjene, doklegod karakter gradjana ostane nepromijenjen. Treba samo imati na umu, da je svojstvo agregata uvjetovano svojstvima onih jedinica, koje ga sačinjavaju.[4] Tko dakle želi mijenjati društveno uredjenje, treba da ima na umu onu istinu, da priroda ne čini skokova, jer ta istina vrijedi i za socijalni razvoj, koji ide polako i

[1] Ispor. Ratzenhofer: Wesen u. Zweck der Politik I. sv. str. 47. i 49.
[2] Ratzenhoofer: Wesen u. Zweck der Politik, Leipzig 1893. Svezak I.
[3] W. Sombart: Sozialismus u. sociale Bewegung 6. Aufl. 1908. str. 70.
[4] Einleitung in das Studium der Sociologie I. sv. str. 152. i 153.

postepeno. Za to za velike ideje treba dugo pripravljati teren, treba odgajati generacije u stanovitu svrhu. Ako dakle mi Hrvati hoćemo da vodimo uspješnu politiku, t. j. da dodjemo do jedinstva i samostalnosti, moramo početi već od mala odgajati generacije, kojima će biti duboko usadjene te ideje. Ujedno treba konsekventno pripravljati teren tim generacijama, koje čeka ovakova zadaća, što se je do sada vrlo slabo činilo, jer je naša politika kolebala, a kako se čini, još se ne vodi jedinstveno, nego se počima sad ovako, sad onako, a započeto se ne svršava, da o narodnoj disciplini ni ne govorim. Zato i možemo za sobom viditi veliki niz političkih neuspjeha, mnogo više nego uspjeha. Za to bi vrlo dobro bilo, kada bi svaki inteligentan Hrvat, a pogotovo političar, za bolju orijentaciju imao uza se, zgodnu knjigu, koja bi bila politički „vademecum", samo bi ju trebalo napisati, a valjda bi se i našao tko, koji bi to učinio. Kao oslon mogla bi mu poslužiti knjiga Gustava Ratzenhofera „Wesen und Zweck der Politik", jer je to najbolja knjiga te vrsti.

Mogli bi nabrojiti još cijeli niz raznih pokušanih a neuspjelih reforma, koje su već u svom osnutku bile odsudjene na neuspjeh, jer se njihovi začetnici nijesu obazirali na zakone socijalnoga razvoja; ali ako je i bilo koji puta i uspjeha, taj nije ni iz daleka bio takav, kakovomu su se nadali. Najboljim primjerom za to su nam razni ruski pokreti. Treba samo pročitati Krapotkinove memoare, pa će se uvidjeti istinitost ovih riječi. Uzmimo samo za primjer otkup kmetova, koji je imao da riješi agrarno pitanje u Rusiji. Ne treba ni spominjati, kako se je riješilo, kad znamo, da u nekim krajevima Rusije zna još i danas zavladati glad i da mnogi ruski mužik živi gore od najsiromašnijeg zapadno evropskoga radnika.

I u Bosni čeka agrarno pitanje svoje riješenje, premda monarkija već trideset pet godina ondje vlada. Nije u ostalom ni čudo, jer je agrarno pitanje — osobito u Bosni za Austro-Ugarsku — jedno od najškakljivijih pitanja, budući da nije samo gospodarski momenat odlučan, nego i drugi navlastito psihički i socijalni. Uvidjajući to austrijski političari, voljeli su neriješiti toga pitanja; a i bolje je da ga uopće nijesu riješili, nego da su ga zlo riješili. Kada ga po vremenu bude riješavao sam bosanski sabor, bit će jedan žalac u narodu manje: naime pomisao, da mu tudjinac dijeli njegovu imovinu.

Sada ću još samo da koju reknem o postanku i imenu socijologije i da spomenem nekoliko njezinih ponajglavnijih zastupnika.

Ime socijologiji potječe od francuskoga filozofa Augusta Comte-a (1798.—1857.), koga neki zovu i utemeljiteljem socijologije, premda su se s pojavama i problemima, što ih mi danas zovemo „socijalnim", bavili već i grčki filozofi, a poslije njih, ali prije Comte-a, još i mnogi drugi. I Comte sam ima najjači poticaj za svoj „Sistem pozitivne filozofije", u kom socijologija zauzima važno mjesto, nedvojbeno zahvaliti idejama St. Simona, kod koga nalazimo već sva gesla modernoga i najmodernijega socijalizma.[1] Prema tome vidimo, da glavna zasluga Comte-ova nije u tom, što je on „utemeljio" socijologiju i ime joj dao, nego u tom, što je istraživanje socijalnih problema osnovao na induktivnoj metodi[2] i time ju odvratio s polja besplodnih apsolutnih ideja i osnovao na pozitivnom temelju. Glavna su mu djela.: Système de la politique positive (1822.) — Cours de la philosophie positive, 6 svezaka (1842.). — Système de politique et traité de sociologie, 4 sv. (1854.).

Najznamenitiji sociolog je svakako Herbert Spencer (1820. do 1903.). On polazi od Comtea, ali ga daleko nadvisuje svojim znanjem prirodnih i historijskih nauka. Osim toga je imao pred sobom mnoge radnje o primitivnim narodima i putopise svojih zemljaka, dakle vrlo veliku gradju, koju je on upravo sjajno obradio u svome sistematskom djelu „Principi socijologije". Ovo djelo ima tri sveska, a sastavni je dio njegova „Sistema sintetičke filozofije", koji u engleskom originalu obuhvata 10 svezaka, i to: svezak I.: Prvi principi 1862. — svezak II. i III.: Principi bijologije 1864.—7. — svezak IV. i V. Principi psihologije 2. izdanje 1870.—72. (1. izdanje u jednom svesku 1855.) — svezak VI., VII. i VIII. Principi socijologije 1876.—1896. — svezak IX. i X. Principi etike 1879.—1893. Osim ovoga glavnoga djela vrijedni su spomena njegov uvod u Socijologiju (The Study of Sociology 1873.) i njegova autobiografija.[3]

Interes za socijalna pitanja tako je velik, da već nije moguće nabrojiti imena svih onih, koji se tim pitanjima bave, a još manje sva djela, što su ih napisali. Zato ćemo nabrojiti samo nekoje.

---

[1] Gumplowicz: Allgem. Staatsrecht, str. 172.

[2] Eleutheropulos: Soziologie str. 13.

[3] Kratku karakteristiku njegove nauke prikazao sam u sarajevskoj „Nadi" god. 1900.

Quetelet († 1874.) je nastojao da zakonitost socijalnih pojava dokaže aritmetički pomoću statistike.

Izmedju francuskih sociologa spomenuti ćemo još Ed. de Ro-bert-y-a, Gustava Le Bon-a, C. Bonglé-a, Alfreda Fouil-lée-a, Gabriela Tarde-a i dr.; od ostalih spomenuti ćemo de Greefa, Paula v. Lilienfelda, Alberta Schäffle-a, Ljudevita Gumplowicza, Ferria i dr.

U novije vrijeme napisali su sistematska djela o socijologiji Dr. A. Eleutheropulos, Simmel, Gumplowicz, Ratzenhofer i dr. Krasno je pisana Gumplowiczeva socijologija, a pregledno i konsekventno provedena Ratzenhoferova.

Osim spomenutih i mnogih nespomenutih djela posvećeni su gojenju socijologije koje u glavnom, koje sasvim mnogi časopisi, izmedju koji je najpoznatiji „Revue internationale de sociologie" što ga uredjuje René Worms, a izlazi od 1893. godine.

*

Nadam se, da nijesam pogriješio, što sam s ovo nekoliko riječi svratio pozornost čitatelja na jednu od najzanimljivijih nauka, jer je socijologija takova nauka, koja se bavi ljudskim pojavama, koje su baš za to za ljude i najzanimivije, a osim toga pretresa ona pitanja, koja su za život čovječanstva upravo važna i postaju sve važnija.

O SLOBODI VOLJE.

NAPISAO DR. ALBERT BAZALA.

Našao sam negdje rečenicu zapisanu: da filozofijski pojmovi imadu povijest, ali nemaju sadržaja, a sve mi se nekako čini, da je problem slobodne volje imao veću povijest nego sadržaj. Nema važnijega sustava u povijesti filozofiji, koji ne bi taj problem kušao kako tako riješiti, ali i nema problema, koji bi tako neodredjen, mutan prolazio kroz povijest filozofije kao ovaj. Nema ga upravo zato, koji bi se bio dao tako zakretati i previjati, da su se na njem izlomile mnoge oštrice uma ljudskoga, ali ga nijesu presjekle. Nema ga, koji bi imao toliko neuspjelih rješenja kao ovaj, sigurno samo poradi svoje sadržajne neodredjenosti. Imao je očito za svoj sadržaj preveliku povijest. A ipak je oduvijek držao ovaj problem „velikim pitanjem" (une grande question). Svakoga se — veli Du Bois-Reymond — prividno tiče, svakome je pristupan, usko skopčan s osnovnim uvjetima ljudskoga društva, najdublje zadire u vjerska uvjerenja, pa je tako u povijesti duha i kulture igrao ulogu neizmjerne važnosti, te se u njem jasno odrazuju razvojni stupnjevi ljudskoga duha. Jednima se činilo, da o slobodi volje ovisi vrijednost ljudskoga života; tako veli Fichte: „Samo sistem slobode zadovoljava; oprečni ovome ubija i uništuje srce. Hladan i mrtav stajati, te samo promjenu prilika promatrati, biti mrtvo zrcalo prolaznih likova — to je nesnošljiv bitak." Drugima se činilo, da je uvjerenje o slobodi volje najveća zabluda duha ljudskoga, i ako su morali zapanjeni stati pred činjenicom, da onaj isti čovjek, koji se tolikih zabluda otresao, ovu tako tvrdokorno drži. Doista mora da je u ljudskoj duši neka oprečnost, koju je dobro označio Goethe, kad veli: Neka čovjek samo pomisli, da je slobodan, već se osjeća vezan, a neka se usudi držati vezanim, odmah se ćuti slobodan.

Ima li dakle slobodna volja ili je nema — tako se ponajviše pitalo, a odgovori na to pitanje kreću se u dva oprečna smjera, poznata pod imenom determinizma i indeterminizma.

Indeterminizam tvrdi, da je volja slobodna; to mu znači: čovjek je u svom htijenju neovisan od uzroka i utjecaja; jer i ako se volji svagda nameću neki uzroci i razlozi, odluka njezina od njih neovisna tako, da se uz iste uvjete može odlučiti i ovamo i onamo. Volja se dakle odlučuje bez obzira na motive. Zastupnici toga smjera pozivaju se ponajviše na čuvstvo slobode; bez čuvstva slobode nema — vele — ni odgovornosti ni ubrojivosti, nema ni zasluge ni grijeha. Slobodu zahtijeva dakle ćudoredna svijest, te u etici leži dokaz za nju, kako reče Kant. Determinizam zastupa protivno mišljenje. Po njem je volja vezana na motive, te nužno proizlazi iz značaja čovjeka i posebnih prilika, u kojima se nalazi. Tko bi dakle poznavao sve motive i sve prilike, mogao bi u svakom pojedinom slučaju odrediti, kako se volja morala odlučiti. Svijest o slobodi je iluzija; ako se čovjek osjeća slobodan, ne mora još da to i jest. Dokaz pak, da to čovjek nije, izvodi se ne samo iz općenoga zakona uzročnosti, nego i pozivom na socijalnu vezanost pojedinca i ovisnost od društva, na utjecaj baštine, vidljiv osobito u patologijskim pojavama, pa i na t. zv. moralnu statistiku, koja pokazuje, da je poprečni broj nekih zločina, propusta, pa i drugih čina prilično postojan, da se dakle htijenje ljudi pod relativno postojanim utjecajima prilično jednako očituje.

Ovako dakle obadva smjera jezgru problema slobodne volje nalaze u pitanju, da li se htijenje razvija pod utjecajem motiva ili ne. Indeterminizmu je htijenje nekaki izolirani faktor, determinizmu automatski produkt; onaj se doduše oslanja na svijest o slobodi, ali dolazi u opreku s mnogim činjenicama našega iskustva; ovaj vodi više računa o ovim potočinjenicama, ali ne može da protumači svijest o slobodi, a i odgovornost i ubrojivost zadaje mu poteškoća. I onda ne prestaje pusto raspravljanje za i proti, koje nalazi svoju povijest samo u slaboćama i manama protivnika. No već toliki utrošeni trud morao bi nas uvjeriti da je problem slobodne volje ili prividan ili krivo postavljen, i da rješenje njegovo valja tražiti u drugome pravcu.

Počnimo sa pojmom slobode. Schopenhauer drži, da je pojam slobode negativan; to znači, on svagda kazuje, da nečega nema. Tako govorimo o slobodnom padu, kad tijelo ne pada n. pr. niz strminu, koja bi bilo kako sprečavala njegovo padanje, nego samo u zraku govorimo o slobodnom razvoju, kad se biće razvija ne-

spriječeno onako, kakova mu je priroda. Sloboda dakle znači svagda nenazočnost nekih odredjenih prilika, slobodu od nečesa; sloboda uopće ili naprosto nije ništa. Svako biće dakle, pa i čovjek, može nekako biti vezano, a da se ipak u neku ruku može zvati slobodnim. Tako nijedno biće ne može djelovati drukčije nego prema svojoj prirodi, prema zakonima svoga bivstva; a da tim ne prestaje biti slobodno; baš naprotiv, što više je njegovo očitovanje proizišlo iz njegove prirode, to je slobodnije — jer nije spriječeno stranim utjecajima. Sloboda nije bezakonitost ili slučajnost nego mogućnost djelovati po zakonu, prirodi ili vlasnosti. U takovu smislu slobodan je čovjek, ako može nesmetano gibati udovima — makar da ne može letjeti; slobodan je i onda, kad duševni život njegov nije spriječen bolesnim (patološkim) poremetnjama, makar ne može zaviriti u — četvrtu dimenziju. Otud i to slijedi, da čovjek u jednom obziru može biti slobodan, a u drugom neslobodan; tako je sputan čovjek s obzirom na tijelo neslobodan, ali s obzirom na duh može biti slobodan.

Shvatimo li slobodu tako — naime kao nenazočnost odredjenih prilika — uz istodobnu vezanost na neke prirodjene uvjete, ne će očito nikome biti čudno, ako ne tražimo „slobodu", nego „slobodu od nečesa". I to „nešto" treba odrediti, da ustanovimo uvjete, pod kojima smijemo govoriti o slobodi. No onda ne će nitko moći prigovoriti, ako slobodu ne tražimo pored uzročnosti ili izvan zakonite vezanosti. Sloboda nam naime ne će biti uzrok djelovanja, ni sila, koja bi bila kadra što proizvesti, nego tek stanoviti oblik djelovanja. Sloboda ne može razbiti kariku uzroka, jer ne stoji nad njima, nego je sva u njima, kao izvjesni i u neku ruku nama vrijedni način djelovanja, t. j. stanovita djelovanja kvalificiramo kao slobodna.

Primijenimo ovo na ljudsko htijenje. Pitanje je: možemo li volju zvati slobodnom, i ako da, u kojem smislu.

Pod voljom razumijevamo sve naše htijenje; volja je dakle samo skupno ime; nije nikakovo biće. Ovo treba dobro držati na umu, te će možda biti zgodnije, da govorimo o slobodnome htijenju — a slobodnoj volji samo kao sposobnosti za slobodno htijenje. Smijemo li dakle zvati htijenje slobodnim?

Valja spomenuti unaprijed, da je svijesno htijenje vrhunac duševnoga aktiviteta. Najniži stupanj toga aktiviteta su t. zv. refleksne kretnje, koje nastaju u povodu izvanjskoga

podražaja, a većinom su korisne za odredjenu svrhu (n. pr. sklapanje vjedja, da što ne udje u oko); izvodimo ih pak, da i ne mislimo na svrhu. Daljnji stupanj sačinjavaju t. zv. instinkti, koji takodjer služe stanovitim životnim svrhama; ni kod njih svrha nije svijesna, ali izbor sredstava, da se svrha poluči, vrši se manje više svijesno i namjerice. Kod nagona postaje već i svrha svijesna, ali kako njima upravljaju poglavito jaka čuvstva, znadu biti siloviti tako, da prevladaju razbor; kod svijesnoga htijenja nastaje odluka u povodu jasnih sudova, upravljenih na promišljenu svrhu; i izbor sredstava biva na osnovi promišljanja i jasna sudjenja. Valja spomenuti i to, da je čovjek doduše sposoban svijesno — hjeti, ali da se u njegovu htijenju i djelovanju sa ovim najvišim stupnjem bore i oni niži, te u pojedinim slučajevima i prevladavaju; da se jaka čuvstva, afekti kao strah, očaj znadu nametnuti volji, te njom zagospodovati, poznata je činjenica.

Prema onome, što smo prije spomenuli, ne će se kod slobode volje raditi o tom, da bude slobodna naprosto, nego o tom, da bude od nečesa slobodna. Indeterminizam tvrdeći, da je volja neovisna od izvanjskih utjecaja kao i od unutrašnjih motiva, hoće da ima naprosto „slobodu". No ne samo da takova „sloboda" nije drugo van isprazna riječ, nego je i nema; tome se naime protivi cijelo naše iskustvo. Ono nam kazuje, da su svagda neki razlozi pokrenuli našu volju, i što su nam ti razlozi jasniji, svijesniji, to više držimo volju baš svojom, dok naprotiv nekako otklanjamo odgovornost ondje, gdje nam se izmiču; a i kad sudimo djelovanje drugih, svagda želimo da iznadjemo motive njihovu htijenju, jer nam se čini nemoguće, da bi bezrazložno bilo. S kakovim bismo pouzdanjem mogli očekivati, da će pošten i značajan čovjek raditi, kako treba, kad bi htijenje njegovo bilo nemotivirano, kad bi on doista bio gospodar „de vouloir et de non vouloir pas", kako to indeterminizam tvrdi. Tko bi nam jamčio, da najčestitiji čovjek ne će sad na svu svoju čestitu prošlost pogaziti i poći putem nepoštenja i zloće, kad ne bismo vjerovali, da ga čvrsti motivi, stalna i dragocjena mu načela drže na putu kreposti? S pravom se dakle u kritici indeterminizma ističe: da je on ne samo kriv, nego da je ispravan da ne bismo mogli zamisliti gori dar prirode, nego što bi bila takova volja. Ta to bi bila pusta samovoljnost, skrajna nesaveznost i neproračunivost. Determinizam ima tu prednost, da je njegova tvrdnja u skladu s iskustvom, te sljedbenici toga smjera ne prestaju iznositi materijal fiziološki i patologijski, sociološki i statistički, da dokažu, da je volja

doista vezana na motive. Koliko se tim svim materijalom dokazuje, neosnovanost tvrdnje indeterminističke, da je volja neovisna od motiva, vrijedi on potpuno, ali kad iz toga izvodi zaključak, da volja ne može biti slobodna, onda se počinjaju dvije pogreške u jedan mah: prva tim, što se — baš kao kod indeterminizma — pod slobodom zahtijeva apsolutna sloboda, koja je isprazna riječ, te ne znači ništa; uslijed toga pak se počinja i druga pogreška, da — se dokazuje previše; naime zato, što je volja vezana na motive, da je već i neslobodna. Ali prema našemu shvaćanju, da je sloboda nenazočnost nekih prilika uz istodobnu vezanost na neke prirodjene ili bivstvu stvari vlasne uvjete, ne će se ni kod slobode volje raditi o nazočnosti ili nenazočnosti motiva nego o kakvoći nazočnih motiva. Da se volja priklanja jačemu motivu, ne znači dakle još, da je neslobodna, dok ne znamo, kakav je taj jači motiv — jer po kakvoći toga motiva dobiva volja vrijednost, koju označujemo slobodom. Ne radi se dakle o tom, je li, nije li motivirana, nego kako je motivirana.

Uz koju dakle motivaciju smijemo čovjeka zvati slobodnim? U prirodnom je stanju čovjek — kao i ostala živa bića — pod utjecajem instinkta i nagona; njegovo je djelovanje u tom stanju pretežito impulzivno, to znači: u njegovoj svijesti prilično naglo bukne neka ćutna potreba ili se pojavi pred njom neka predodžba s jakim čuvstvima, pa onda pod pritiskom ovim naglo nastaje čin; mogli bismo skoro reći, čin izlazi iz čovjeka eruptivno. Osim toga se i smjer htijenja naglo mijenja, prema časovitoj dispoziciji ili baš u času jačim motivima. No nad ovom „kulturom instinkta" uzdiže se viša kultura volje. Čovjeku su naime u razvoju neki instinkti i nagoni nestali, tim, da ih je zamijenilo svrhovito svijesno htijenje; a onda je i po upotrebi volja dobila prednost, te su instinkti i nagoni manje upotrebljavani postali nesigurni — a danas od velike česti i nijesu čovjeku onako biologijski važni, kako su mu negda bili i kako su životinjama još i sad. Istina jest, da čovjek svijesnim htijenjem ne postizava biologijsku svrhu onako sigurno, kao što to biva po instinktu i nagonu, ali taj gubitak izravnava se dobitkom. Prvo je čovjek postigao razvojem duha to, da ne stoji pod neposrednim utjecajem ćutnih dispozicija i nagonskih poriva, — nekako kao da je razmaknuo početnu i krajnju granicu htijenja; ne prelaze naime ćutni porivi odmah i neposredno u čin, nego se izmedju njih i čina upletoše drugi faktori, koji po njima

nekako prebiru, pa ih prema prilikama ublažuju, sprečavaju ili puštaju. Uslijed toga moguće je, kad se u svijesti pojavi naglo jedna predodžba ili čuvstvo i teže k ostvarenju, da onim rastavljanjem nastanka volje od njena svršetka priteku u svijest i drugi motivi, pa da s onima zametnu borbu, u kojoj čovjek sudi, bira i odlučuje. Recimo: djak sjede, da uči; u to mu dopre do ušiju vika i glas drugova, što se napolju igraju; u njem će nastati za ovaj čas ugodno čuvstvo, da bi pošao k njima; sad je moguće dvoje: ili će ga to čuvstvo toliko obladati, da će i ne misleći baciti knjigu i poletjeti k njima, ili će pak pred njegovom svijesti sinuti misao, da mu valja zadaću svršiti, jer ako je ne svrši, da će mu kasnije veće neugodnosti nastati, nego je vrijedna zabava ovoga časa; u njem će nastati borba motiva. Spomenuto je, da može i prije nego nastane borba motiva, želja za zabavom prevladati, a i u samoj borbi može čuvstvo o sadašnjoj ugodi biti jače nego ostali motivi. Ne samo u djeteta, nego odrasla čovjeka često podlegne razum čuvstvu, afektu, strasti, i u njega često prevlada čas nad svim predjašnjim mišljenjem; no ti slučajevi, koliko ih bilo, ne mogu omaliti vrijednost one tečevine, da u navali motiva možemo odoljeti prvome nasrtaju čuvstva i ćudi, te naše htijenje upraviti smjerom, koji će više odgovarati cijelomu našemu biću. Tim doduše gube htijenja onu naivnu i prostodušnu neposrednost, ali zato prestaju biti izolirani produkti časa i dolaze u svezu s cijelom osobnosti, jer imademo prilike, da na svako htijenje ne pustimo djelovati samo sadašnje nazočne motive, nego da i prizovemo u pomoć i na savjet svu našu prošlost i razmišljanje o budućnosti. I to je drugi dobitak. Čovjek je dakle duševnim razvojem najprije dobio toliko, da ne stoji pod neposrednim prisiljem mehanizma psihičkoga; čini njegovi prestaju biti siloviti, provalni akti; čovjek je dobio tim toliko, da osim prirode — nagona i instinkta — u nj postaje faktor duh, osim prirodnih nagona dobivaju mjesta i razumski, a onda i idejalni zahtjevi; onda je dobio i to, da htijenje njegovo dolazi u svezu sa svim predjašnjima, da dakle u svakoj hotnji po mogućnosti sudjeluje čitav čovjek, čitav život, sva iskustva i razmišljanja; jednom riječi: htijenje dolazi u najuži dodir s osobom, pa ga zato i s punim pravom svak zove svojim, jer se sav za nj založio. Što ima slučajeva, gdje čovjek časovito ili na neko vrijeme podliježe mehanizmu psihičkoga zbivanja, ili takovih, gdje uslijed patologijske dispozicije to i trajno biva, to su ovi slučajevi doduše i istiniti i zanimljivi, ali protiv našega

mišljenja dadu se baš tako slabo upotrebiti, kao da bi tko tim htio dokazati, da dobrih strojeva nema, što ima — zlih. Očito je naime, da je čovjek po svojem razvoju stekao sposobnost, da se razumnim rasudjivanjem otima mekanizmu psihičkome, odnosno da nagonske i ćutne neobuzdane energije razumno upotrebljava. Znademo dobro, da ta sposobnost nije svemoćna ni po vremenu ni po opsegu; znademo, da možemo podleći navali nagona, afekta u času, da navike mogu ovu sposobnost na više vremena sputati, da je baština znade kadgod vrlo ograničiti, a u pojedinim slučajevima (kod ludjaka i t. zv. rodjenih zločinaca) pače i gotovo posve dokinuti, ali znademo i to, da nijesu svi ljudi ovako teško baštinjenom bolesti opterećeni i da se valjanim uzgojem ona sposobnost dade jačati i proširiti. A to nam dostaje, da odredimo slobodu volje.

Sjetimo se samo onoga, što je bilo rečeno, da ni kod slobode volje ne ćemo tražiti, da bude nemotivirana, nego ćemo tražiti motivaciju, koja nam se u nekom obziru čini vrijedna. Prema tome reći ćemo, da smatramo takovom razumsku motivaciju, te zovemo slobodnim sve djelovanje, koje izvire iz razumskoga svijesna promišljanja. Čovjek, koji ubije drugoga n. pr. u navali srdžbe ili pijanstvu, ne može se u punoj mjeri zvati slobodan, jer je jakim afektom ili prekomjernim alkoholom bilo spriječeno djelovanje razuma; naprotiv čovjek, koji sjedne u zasjedu i ubije susjeda, s kojim se prije mjesec dana zavadio, radio je promišljeno, svijesno: razmislio je o najzgodnijem mjestu za svoj čin i o načinu, kako će ga učiniti, a sigurno i to, kako će ga sakriti, te i potrebne — po njegovu sudu — pripreme za to učinio; da te pripreme nijesu dostatne, da ima ljudi lukavijih i mudrijih i domišljatijih od njega, to ne umanjuje nimalo slobodu njegova htijenja. Slobodan je dakle u tom smislu svaki, tko radi prema razumu — bilo djelo dobro ili zlo; najveći zlikovac kao i najveći kreposnik u tom su smislu jednako slobodni, ako su za njihovo htijenje odlučni motivi razumski — ili da još bolje označimo: ako su motivi razumski bili jači od svih drugih. Ovakovu slobodu možemo zvati psihologijskom; a samo za korak dalje, pa dolazimo do slobode moralne, pod kojom razumijevamo htijenje, koje je motivirano ćudorednom svijesti, ili drugim riječima: moralno slobodan je čovjek, u kojega su jači od svih drugih motivi ćudoredni, ili čovjek, u kojega životu odlučuju ćudoredna načela. Psihički potpuno razvit čovjek može dakle

biti psihologijski slobodan prema mjeri utjecaja, što ga na sve njegovo htijenje ima r a z u m, koliko je to htijenje i u m n o, toliko prelazi psihološka sloboda u moralnu.

Govorili smo o slobodi volje ; no kako naše h t i j e n j e, ako je doista htijenje, izvire iz same osobnosti, bit će pravije govoriti o slobodnu čovjeku. Čovjek dakle po svojem duševnom razvoju može biti slobodan. U mogućnosti moramo to priznati svakome ; u istinu pak nije mjera slobode jednaka u svih ljudi. Ima ljudi, u kojih je od prirode ćud povodljiva i pristupna razboru i razumskome utjecaju ; ima ih opet, u kojih je ćud opora, nagoni prejaki, afekti siloviti, neobuzdani, te se opiru razumu i ne rijetko — preko njega predju na dnevni red ; ako uzmemo u obzir i druge prirodjene dispozicije, napose pak patologijske, bili bi to glavni prirodni uzroci nejednakosti slobode ; k tome dolazi još i društvo, u kojem čovjek uzraste, način uzgoja i tečaj obrazovanosti, — koji čine razliku medju ljudima po slobodi duševnoj : u prosudjivanju pojedinih ljudi i njihovih djela treba uzeti u obzir sve ove prilike, da se uzmogne steći pravi sud o djelu njihovu. No i čovjek — koji je prirodnim sposobnostima i valjanim uzgojem postigao sposobnost, da bude slobodan, ne mora to u svakom činu biti ; ima momenata, gdje i najrazboritiji i najumniji podliježe navali ćudi, pa je u tom slučaju postao neslobodan. Sloboda dakle nije miraz, kojim bi nas priroda opremila, nego tečevina, za koju se moramo uvijek nanovo boriti ; s l o b o d a n i j e d a r n e g o z a d a t a k. Priroda nije sve jednako opremila, da taj zadatak izvrše ; jednima je — to su teškom bolesti ponajviše uslijed grijeha roditelja ili svojih in Baccho et Venere opterećeni — manje ili više oteta mogućnost, da se uzdignu do života duha, drugima je po prirodnim darovima i sposobnostima manje ili više otešćana, a samo nekima je lak uzlaz u carstvo duha, uma. A i tko se je jednom dovinuo ne smije skrštenih ruku stajati, jer će mu izmaći — već mora neprestano raditi, da se po svakom očitovanju života održi u njem. Nitko se nije rodio slobodan, ali se svak rodio za slobodu — ona je cilj ljudskoga nastojanja.

Ovakovim odredjenjem slobode dobiva cijeli duševni život značaj rada. U čovjeku se bori priroda i duh, a koliko mu uspije surovo prirodne energije navratiti na umna djelovanja, toliko je izvojštio slobode. Ovakovo shvaćanje slobode ne traži, da volja preko uzročnoga niza zahvati u tijek dogadjaja, kao kaki deux ex machina, nego traži, da se elementi onoga niza razviju i usavrše, te tako mekanično zbi-

vanje promijene u slobodno. Ovakovo je shvaćanje slobode daleko od svake samovolje i raspuštenosti, zadovoljava zahtjevima ćudorednim, rješava jednostavno pitanje odgovornosti i ubrojivosti, — a u drugu ruku ne zapada u zablude determinizma, koji čovjeka smatra pukim strojem ili igračkom izvanjskih prilika. Po našem je shvaćanju i s najstrožom zakonitosti spojiva sloboda ; moguće je, da čovjek — i ako je maleni faktor — bude ishodištem novih duševnih energija, koje su kad se skupe, od vremena do vremena kadre život ljudski promijeniti unaprijediti. Ovako se cijeli rod ljudski polaganim korakom dovija umnome životu ; čovjek boreći se za slobodu svoju radi ujedno i za slobodu društva, u kojem živi, i slobodu čovječanstva ; utire pute tome da bi se život sve više udesio prema umnim svrhama. A budući da se baš u tom sastoji odlika čovjekova, može se reći, da ovakovo shvaćanje omogućuje, da čovjek doista postane, što po odredjenju prirodnome jest — naime čovjekom.

NOVA MIŠLJENJA
O PRAVIJEKU SLAVENA, O SEOBI HRVATA I O POSTANKU GLAGOLICE.

NAPISAO DR. FERDO PL. ŠIŠIĆ.

Počeci su svakoga naroda redovito zavijeni gustom maglom, dajući obilno prilike fantaziji i hipotezama, da se razviju prema onoj staroj: „In dubiis libertas". Dašto, toj je nezgodnoj pojavi glavnim razlogom upravo potpuno ili djelomično pomanjkanje vrela i to savremenih, kako domaćih, tako stranih.

O najdrevnijoj historiji Slavena uopće postoje danas u glavnom dvije škole. Jedna tvrdi, da su Slaveni u srednjoj Evropi autohtoni, a druga, da su se onamo doselili iz srednje Azije u kasnije doba. Prva je škola starija i zastupana poglavito od povjesničara, a druga, koju Poljak Eduard Bogusławski zove „berlinsko-austrijskom školom", mladja je, a glavni i najodličniji su joj predstavnici filolozi (Miklošić, Jagić). Za prvu bi se školu moglo još i to kazati, da je slavenskija, dok je druga više internacionalna, gradeći izvode svoje lih na doslovnom tumačenju pozitivnih i nesumnjivih izvora. U našoj historiografiji vlada danas isključivo „berlinsko-austrijska" škola, tako da su rezultati i mišljenja one prve škole tek malo komu, dapače i stručnjaku, poznati. Njezini su zastupnici u prvom redu Rusi i Poljaci, a onda Česi, što takodjer čini, da su im djela kod nas manje poznata. Za ovom autohtonskom školom povodili su se kod nas samo diletanti, a i to s težnjom, da bi tako „ojačali" svoj moderni politički program. Kao rijetku pojavu kod nas u tom pravcu, treba napomenuti radnju što ju je napisao Dr. Ivan Ružić: Stara i nova postojbina Hrvata. (Odlomak iz hrvatske pravne povjesti). Zagreb 1903.

Naumio sam, da u ovoj referadi iznesem pred mnogobrojne čitatelje matičina „Kola" neka nova mišljenja, i to iz područja jedne i druge škole, a naročito iz one gradje, koja je po nas Hrvate od najveće zanimljivosti. To su nove radnje Čeha Ivana Peiskera i Poljaka Eduarda Bogusławskoga.

Ivan Peisker privatni je docenat iz socijologije i pravne historije na sveučilištu u Gracu. Prema tome daklè osnov s kojega on polazi u svojim naučnim radnjama, jeste u prvom redu sociološki. Ime njegovo pročulo se prvi puta, kad je objelodanio veoma zanimljivu radnju „Slovo o zádruge" (Prag 1899.) u kojoj je uzeo dokazivati, da zadruga nije prvotno slavenska institucija, već mnogo docnija, specijalno hrvatsko-srpsko-bugarska stvar, a nastala pod dojmom poreznoga sistema, najprije bizantinskoga, a onda turskoga. Premda su se protiv Peiskerova mišljenja digli Čeh Karel Kadlec (K „Slovu o zádruze". Kriticka úvaha o nové theorii Dra. Jana Peiskera. Prag 1900.) i Poljak Oswald Balzer (O zadrudze slowianskiej uwagi i polemika. Lavov 1899.), ipak je ona nepokolebiva vjera u pradavnost i općenost zadruge kod svih Slavena znatno uzdrmana, a to poglavito poradi daljih radnja Peiskerovih, koje cjelokupni davni život slavenski prikazuju upravo u diametralno oprječnoj slici, nego li su to činili veliki slavenski pisci iz doba romanticizma u prvoj poli XIX. vijeka. Takova je radnja „O plugu" u kojoj se dokazuje, da je to riječ prvobitno germanska koju Slaveni od Germana preuzeše, a naročito veće djelo: „Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turkotataren u. Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung (Stuttgart 1905.), iz kojega izlazi upravo precrna slika drevnoga života slavenskoga. Kroz stoljeća živjeli su Slaveni u ropstvu Germana i Turana, pa su od njih naučili zemljoradnju (od Germana) i stočarstvo (od Turana). Otale i dolazi, da je Slaven i riječi za te pojmove uzeo od svojih gospodara ; ni plug, ni skot (= blago), ni mlijeko nijesu njegove, već germanske, šta više, Peisker izrijekom kaže, da su Slaveni po tome robovanju i dobili ime prema rom. lat. riječi sclavus, njem. Sklave! Razumije se, ove su Peiskerove tvrdnje izazvale buru negodovanja kod raznih slavenskih naučenjaka, no njega ne samo da to nije smelo, već se eto sprema na novo djelo, koje će doskora izići na njemačkom i engleskom jeziku pod natpisom: „Neue Grundlagen der slawischen Altertumskunde". Prema predobjavi (Vorbericht), koja je nedavno ugledala svjetlost (Stuttgart 1910.), raspravlja Peisker u toj najnovijoj radnji svojoj ovo :

Pored vijesti drevnih arapskih geografa iz IX. vijeka, koje je nauka tek u naše dane počela razumijevati i upotrebljavati, od osobite je

važnosti otkriće poljskoga botanika Rostafinskoga (Les demeures primitives des Slaves. Bulletin krakovske akademije 1908.), koje nam omogućuje, da pratimo Slavene sve do u evropsku kolijevku njihovu, ali i nov dokaz pruža poznatoj sociološkoj tvrdnji, da jedan narod onaki postaje i kroz vijekove taki ostaje, kako mu je bilo u kolijevci, i kako se ovdje još obrazovao na tijelu i duhu. Rostafinskijeva nomenklatura drveća naime, dovodi nas potpunom sigurnošću do kolijevke slavenske, i to na ovaj način. Slaveni nemaju svoga izraza za bukvu — jer preuzeše od Germana ono buky — ali ga zato imaju za grab. Uslijed toga nalazila im se kolijevka izvan bukove oblasti u pravcu Königsberg-Odesa, a unutar granice graba, koja u širokom luku opasuje močvare rijeke Pripet, ili tako zvanu Poleziju. Zemljišni značaj ove osebujne kolijevke, obrazovao je i pučki značaj slavenstva.

U tom su nepreglednom i bezdanom moru od blata jedino sitni pješčani otočići bili prikladni za nastavanje, a žitelji njihovi mogli su doći u medjusobni saobraćaj jedino zimi, kad bi močvare čvrsto smrzle, dok su inače samo najbliži susjedi znali jedni za druge.* Otale i poznato pomanjkanje smisla za stvaranje država kod Slavena, šta više, Peisker naglasuje, da je uslijed toga Slavenima manjkao svaki narodni pojam, a u najboljem se slučaju može govoriti samo o manjim seoskim savezima. Trava, krma uopće, slabo je uspijevala u tom moru rogoza, pa otale i ono kukavno stočarstvo, gdjegdje još i danas kod Slavena, a izvan svake je sumnje, da ga još ni u X. vijeku ondje, u kolijevci slavenskoj uopće nije bilo, — dosljedno tome, drevnim Slavenima nije poznato bilo muzeno mlijeko, već samo ono, što su sisavci u mladosti pili od matere (mlez, hrv. mljezivo). Kad to znamo, onda nam i jest razumljivo, zašto su riječi: mlijeko, plug, skot germanske. Uopće tek omanji dijelovi rodne zemlje prisiliše drevnog Slavena na intenzivniji rad, i to bez životinja, pa tako se i zgodi, da je Slaven obiknuo zadovoljavati se i manjim komadima zemljišnog posjeda.

Nadalje dala je i ona, blatnom moru svojstvena, a od pjesnika opjevana tišina, slavenskoj poeziji i glazbi poznati pravac, dapače i čitavoj slavenskoj ćudi poznatu mekoću. Kako močvara ne može da bude zgodno bojište, otale i slavenska nesposobnost za ratovanje i potpuna nestašica bojnoga reda, koju okolnost toliko naglasuju drevni pisci VI. vijeka kao Jordanes (XXIII., 119), Ivan Efeški (VI., 25) i Pseudo-Maurikios (X., 5). No poradi brojnih plovnih rijeka svojih, bješe Polezija otvorena ljeti nordskim gusarima, a zimi, kad sve smrzne, južnim nomadskim (poglavito turanskim) konjanicima. Otale i prečesti užasni i grozni lovovi na ljude, koje naročito arapski geografi IX. vijeka tako plastički opisuju. Drevni se Slaven u toj nevolji samo tako spasao, da se za nenadane razbojničke navale bacio u vodu, te dišući na trstiku, prevario svoga zlotvora. I tako ga eto nevolja učini jadnim amfibijem. Ovi lovovi na Slavene, za kojih je nerazmjerno više mrtvih bilo, nego li živih, upravo su prastari, jer ih se može na osnovu izvora slijediti sve do VI. vijeka, kad su Slaveni bili lovina za skandinavske Rose, docnije normanske Ruse, dok su oni prije toga vremena nesumnjivo tisuću zala prepatili od germanskih Herula, Gota i Bastarna. Južni im opet susjedi bjehu od vajkada razna turanska plemena u pontskoj stepi, koji ih, razumije se takodjer nijesu štedili.

* Ogromna ova močvara isušena je tek prije nekoliko godina nakon rada od više decenija. Pripet je pritoka Dnjepra.

Pa tako je dakle Slaven sin i produkat svoje kolijevke, močvara polezijskih, baš onako kao što je konjanički nomad turanski sin i produkat centralno-azijskih stepa i pustinja, a samo grozna sudbina učini ova dva ekstrema neposrednim susjedima, i to tako, da je Slavenu prepustila ulogu mekog nakovnja, a Turanu tvrdog čekića, pa kad se ovom još pridruži i germanski bat, onda je slavenski nakovanj s obih strana dotučen do plohe. Ova se sudbina slavenska ne izmijeni ni poslije nehotičnog proširenja prema Visli i Donu, a značajno je, da su za sve to vrijeme Slaveni bili vegetarijani, hraneći se isključivo biljevnom hranom, kako nam to potvrdjuju još i u historičko doba, u VI. vijeku tako zvani Pseudo-Caesarius za Slavene na donjem Dunavu, a Konstantin Porfirogenet za ruske Slavene u X. vijeku.

Kad su se Slaveni stali okupljati u neke političke zajednice, činili su to pod dojmom turanskim, dapače njihovi knezovi bjehu od reda ljudi turanske krvi! To se vidi po tome, što su po sigurnim historičkim svjedočanstvima pili kobilje mlijeko (kumys), što je osebina turanske rase. Prema tome su dakle Slaveni i u proširenoj postojbini bili potpuno prepušteni samovolji razbojničkih naroda.

Proširenje slavensko sve do Odre i istočnih Alpa s jedne strane, a do Peloponeza s druge, zgodilo se tek za avarskoga jarma. Avari

utemeljiše prvu državu svoju izvan opsega stepe oko godine 561. u slavenskoj istočnoj Galiciji, gdje su sebi podložili Duljebe i Volinjane. Odavle provališe, poduprti srodnim turanskim plemenima, kao primjerice Bugarima, preko Češke do gornjega Maina, Regnice, Sale, Labe, pa ća do Istočnoga mora, te prorijediše tom golemom prostoru žiteljstvo ubijanjem i gonjenjem. Poslije toga naseli se glavno središte avarsko u današnjoj Ugarskoj, te prodre sve do Jadranskoga mora. Čitav ovaj opustjeli prostor od Istočnoga do Jadranskoga mora naseliše sada Avari sa svojim slavenskim robljem i to ne po narodima, primjerice Čehe na jednom mjestu, Hrvate na drugom i tako dalje, već sasvim ispremješano, to jest onako, kako bi koga gonili pred sobom, nakon što su ga uhvatili, zarobili. Ovu prevažnu činjenicu dokazuje Peisker time, što se nalazi odlomaka pojedinih slavenskih naroda rasutih od Istočnoga mora sve do Peloponeza. Tako naseliše Avari jedan dio Bodrica (Obodrici) u Meklenburgu, drugi na ušće Tise, jedan dio Duljeba i Volinjana na ušću Odre, drugi u južnoj Češkoj, a treći u Panoniji (tik današnjeg Medjumurja). Tako su i Hrvati i Srbi raskomadani i na razne strane porazbacani. Iz ove smjese stvoriše se današnji slavenski jezici, koji (kako je poznato) stvaraju jedan neprekidni lanac pomalo prelaznih dialekata, tek mnogo kasnije, pa se konačno prilagodiše i političkim svojim granicama. Prigovore slavenskih filologa u ovakovu shvaćanju stvari, pobijaju i obezkrjepljuju činjenice same.

Medjutim Avari ne nadjoše više čistih, već otprije od Germana i ranijih Turana pokorenih Slavena. Razumije se, ovi su dosadanji gospodari njihovi sada podijelili i sudbinu svojih nemoćnih i jadnih podanika. Ovo se u prvom redu opaža kod Srba i Hrvata, kod kojih nalazimo vićaze, viteze — germanske Wikingere. Ovi vićazi morali su se pokoriti Avarima, pa postaše slavenski župani. Prema tome dakle, Peisker poriče Slavenima uopće svako samorodno plemstvo, a i ono što ga u docnije vrijeme pokazuju, kao primjerice poznatih hrvatskih dvanaestero plemena, nijesu ništa drugo, nego pohrvaćeni bivši germanski odnosno turanski im gospodari. I istu riječ župan, dakle i župa smatra avaro-bugarskom.

Razumije se, ovu veliku avarsku državu, — koja nije zaostajala za hunskom, a samo nešto za mongolskom XIII. vijeka, — ne valja nipošto poimati kao ostale evropske državne tvorbe iz onoga doba. O kakovoj svjesnoj i energičnoj centralnoj vladi nema ni govora, dapače ni sam zapovjedajući elemenat nije bio homogen, već smjesa kojegdje porazbacanih horda, koje se po vremenu budi od svoje volje, budi prisiljene pridružiše Slavenima. Medju ovima bile su bugarske najvažnije, dapače oni i preživješe svoje avarske gospodare. Medju slavenskim seljaštvom nijesu ove horde stalno obitavale, već bi ponajviše preko zime proboravili po slavenskim selima. Slaveni morali su se brinuti za prehranu njihovu i njihovoga blaga, te stoga se na jesen oskrbiti u tu svrhu. Osim toga morali su Slaveni, kukavno oboružani, kao pješaci pratiti Avare u boj. Ljeti pako, ove bi horde sa svojim konjima popasle ravnicu i planinu, te stalno polazile za grabežom.

Ovo, s najgadnijim zlostavljanjem, bespravnim stanjem i sistematskim oskvrnjivanjem slavenskih žena skopčano robovanje, dovodilo je do ustanka, pa kad su Avare oko godine 600 nešto razne pošasti, a nešto bizantinski ratovi veoma oslabili, zbaciše gornjofranački Slaveni, pod vodstvom Franka Sama, prvi avarski teški jaram oko godine 603., a ne 623., kako se dosada grješkom uzimalo. Gornjo-franačkim Slavenima pridruži se još i sjevero-češki i zapadni dio Alpinskih Slavena. No župani im i nadalje ostadoše na čelu, očito jer se za avarskoga gospodstva oni posve asimilovaše sa slavenskim seljačkim pukom. Ostale i medju Slavenima u doba poslije Avara dva razreda pučanstva: gospodujući župani i njihovi rodovi, te podaničko seljaštvo ili kmetovi.

Ovako evo uči u novije doba Čeh Peisker. A sada da vidimo što kaže Poljak Bogusławski.

Edvard Bogusławski stariji je muž. Rodio se 1848. u Varšavi, gdje je svršio sveučilišne filozofske nauke, služio kao srednjoškolski profesor, te konačno postao novinarom, u kojem zvanju još i danas živi u svom rodnom gradu. Nema sumnje, Bogusławski je veoma načitan muž, radi s puno uvjerenja i oduševljenja, no nije svagda ni pred očima naučenjaka njegove autohtonističke škole uspio, dok je protivnicima svojim prototip slavenskoga fantaste.

Od njegovih brojnih spisa, navest ćemo samo neke. Glavno mu je djelo „Historija Slowian" u dvije knjige (Kraków 1888. i 1899.). Temeljne svoje misli iz ovih knjiga izišle su i na njemačkom jeziku pod natpisom: „Methode und Hilfsmittel der Erforschung der vorhistorischen Zeit in der

Vergangenheit der Slaven" (Berlin 1902) i „Einführung in die Geschichte der Slaven" (Jena 1904). U njima on opširno razlaže svoje pristajanje uz autohtonističku školu. On uči ukratko sabrano ovako.

Arijci (Indoevropljani) autohtoni su u Evropi, te se odavna odseliše u Aziju (naime u Perziju, Indiju i Baktriju). Ova praarijska zemlja nalazila se s obih obala Dunava, gdje su danas Bugarska, Rumunjska, Besarabija, Srbija, Ugarska i Hrvatska, a prostirala se na istok do Dona, a na zapadu do Jadranskoga mora. Sjevero-italski Veneti su Slaveni, a isto tako smatra da je ime Slaveni postalo od germanskoga naroda Suevi, koji su jedno vrijeme vladali nad jednim dijelom Slavena. Nadalje smatra, da je Zarathustra (Zoroaster, Zalmoxis) naučao svoju dualističku vjeru još u ovoj praarijskoj zemlji. Ime Dunav tumači kao rijeka, tekuća voda, upirući se na staroindijsko „dhuni", što znači rijeka, na slavensko „dunaj", što je nekoć značilo tekuću vodu i na litavsko „dunotus" istoga značenja.

Sa seobom hrvatskom zabavio se Bogusławski još i posebnom manjom radnjom: „Počatki Chorwacji illiryjskej" (Kraków 1893.).

Kako je poznato, o doselenju Hrvata postojala su dosada u glavnom dva mnijenja. Jedni držeći se točno riječi bizantinskoga cara Konstantina Porfirogeneta kažu, da su Hrvati oko godine 627. na poziv cara Heraklija iz zakarpatske Bijele ili Velike Hrvatske došli na jug, te ovdje od Avara na sablji osvojili sebi novu domovinu. Drugi, i to više njih, povodeći se za pokojnim berlinskim profesorom Ernstom Dümmlerom tvrde, da je ono što piše car Konstantin Porfirogenit izmišljena priča i da su Hrvati, najprije pod općim imenom Slavena kroz više vijekova polako napučili svoju domovinu i ovdje onda u VIII. vijeku stvorili državu. Bogusławski zabacuje oba ova mišljenja.

Ponajprije dokazuje on, da je na Balkanskom poluotoku bilo autohtonskoga slavenskoga življa još od najstarijih vremena, a zvali su ga u rimsko doba „goto-tračkim", „dako-getičkim", „dako-tračkim" i „panonskim". Naziv „Slaveni" prihvatiše oni kasnije, baš kao i Gali naziv „Francuzi", kad ono medju njih dodjoše Slaveni bizantinskih izvora, pa stoga kao što se nitko ne će naći, koji bi porekao da su Gali praoci današnjih Francuza, tako ne valja ni ono žiteljstvo odvojiti od docnijih Slavena. Jezik tih

balkanskih autohtonih Slavena bijaše današnja naša kajkavština i čakavština.

Poslije toga dokazuje Bogusławski, da su Karpi Hrvati, to jest, da je naziv Karpi jednak s nazivom Hrvati, a ime samo da potječe od planine Karpati. Prvi ih puta nalazi godine 444. prije Isusa pod nazivom „Kallipide" kod Herodota, gdje da je učinjena zamjena slova *l* za *r*, dakle „Karpide" mjesto „Kallipide", čemu on nalazi više primjera kod Grka, a najbolje u tom, što se godine 340. prije Isusa odista spominju „Karpide" kod drugih pisaca. Ovi Karpi bjehu po caru Maksimianu Herkuliju oko god. 295. preseljeni u današnju Hrvatsku, Bosnu i Dalmaciju. Ime se njihovo sačuvalo u gradu Krapini, koja se nekoć zvala Karpina, a u sredovječnim se zvaničnim spisima zove Korpona. Ovo je kasnije car Konstantin Porfirogenet pobrkao, zamijenivši cara Maksimijana Herkulija s bizantskim carem Heraklijem iz VII. vijeka (602.—641.). Isto je tako car pisac zamijenio Avare s Hunima, kad priča, da su Avari 449. godine osvojili Dalmaciju, a naročito Salonu, jer neki bizantski pisci izrijekom zabilježiše pod tom godinom navale hunske u zemlje Dunavu na jugu, dok Avara tada još nije bilo ni blizu Balkanskome poluotoku.

O Srbima i njihovom doselenju, uči Bogusławski, da su identični sa Sarmatima, te da su takodjer naseljeni po caru Maksimijanu Herkuliju u Meziji oko god. 295., dakle onda kad i Karpi (= Hrvati). Riječ župan zabilježena je kod Grka kao sarmatska u formi „zoapan", a značila je vladara, gospodara.

Dugo poslije doseljenih Hrvata i Srba, ili bolje Karpa i Sarmata, dolaze na Balkanski poluotok od VI. vijeka dalje Slaveni, koji potom i proširiše ime svoje u onim stranama, a jezik im se donekle sačuvao u staroj Meziji, Traciji i Makedoniji.

U pitanju o postanju glagolice pisao je Bogusławski prvi put u drugoj knjizi svoje „Istorije Slavena" (pg. 177.—198. : „Pismo glagolickie i jego reforma za pobytu Gotów w Dalmaciji i Liburnii"), a onda u „Methode und Hilfsmittel" (pg. 83.—88. : „Existierte die glagolitische Schrift in Dalmatien zur Zeit der Gothen vom Jahre 488—536?"). Nedavno i opet je svratio pažnju na ovo zanimljivo pitanje u raspravi: „W kwestyi pisma illiryjskiego zwanego glagolica" (Warszawa 1909).

U tim radnjama kaže Bogusławski ovo:

U doba kad se Hrvati pod imenom Karpa u današnjoj im domovini nastaniše, već je postojalo jedno glasovno pismo u Iliriji, a zvalo se g l a g o l s k o. Kako je poznato, danas se redovito uzima, da je glagolica pismo sv. Ćirila, a ćirilica pismo sv. Klimenta, i da su oba pisma iz IX., odnosno iz prve pole X. vijeka po Isusu. Poznato je i to, da su stari hrvatski popovi nekoć tvrdili, da je glagolica pismo sv. Jerolima, kako nam to nesumnjivo dokazuje isprava pape Inocenta IV. od god. 1248. senjskomu biskupu Filipu. Bogusławski zabacuje sve ove tvrdnje, jer on smatra glagolicu još i starijom od samoga svetoga Jerolima, koji je živio od 346.—420. po Hristu.

On kaže:

Glagolica ne potječe ni iz grčkoga minuskulnoga i kurzivnoga pisma, kako tvrde Taylor i Jagić, ni iz arbanaškoga, kako mišljaše Geitler, već je rezultat nama inače nepoznatoga daljega razvitka i reforama, mijenjajući i dopunjujući oblik svoj kroz stoljeća. U glagolici nalazimo još najviše o r i e n t a l n i h znakova, koji joj daju originalan značaj, sasvim različit od grčkoga. Već na prvi pogled vidi se, da takovo pismo nije nikako moglo nastati u IX. vijeku po Hristu i da u ono doba upravo n i k o m e t a k o v i znakovi ne bi mogli pasti na pamet pored tadašnje grčke i latinske azbuke.

Glagolica nesumnjivo je srodna s gotskim pismom Ulfilinim, koje je sastavljeno oko god. 370. po Hristu, no pored svega toga, ipak j e g l a g o l i c a i o d g o t s k o g p i s m a m n o g o s t a r i j a. Za tu tvrdnju svoju nalazi Bogusławski jak dokaz u tome, što kod glagolice teče b r o j č a n a v r i j e d n o s t pismena n e p r e k i d n o, dok se ćirilica i gotsko pismo ravnaju prema grčkom pismu.

Temelj gotskom pismu bile su r u n e, koje je Ulfila nastojao da prilagodi grčkom alfabetu, ali imena njihova pridržao je za svoj alfabet. Baš ova nam imena pokazuju srodnost izmedju glagolice i gotskoga pisma, jer veći dio imena glagolskih pismena jeste onaj r u n a, a tek manji grčki ili slavenski. Tako su runski nazivi, kojih ima svega četrnaest, primjerice ovi: *az* (nordski os, gotski ans, anglosaski ôs,) g l a g o l (hagal, hagls, haegl), i ž e (is, eis, is), n a š (naud, nauths, neod), t v r d o (thorn, thournus, dorn), f e r t (—, pairthr, peord), i ž i c a (—, ezec, —). Ovu pojavu tumači Bogusławski tako, da su neka glagolska imena uzeta iz gotskoga u Dalmaciji izmedju g. 488. i 536., to jest za i s t o č n o - g o t s k o g a v l a d a n j a.

Svakako su obje gotske države, istočna i zapadna, davno prije sv. Ćirila propale, a s njima i Goti, tako istočno-gotska god. 555., a zapadno-gotska god. 711. K a k o d a o n d a p r o t u m a č i m o u p l i v g o t s k i n a n a z i v l j e n a š i h p i s m e n a, a k o s u o n a t e k k a k i h t r i s t a g o d i n a p o s l i j e p r o p a s t i i s t o č n o - g o t s k e d r ž a v e i p r o p a s t i g o t s k o g a e l e m e n t a u o p ć e u n a š i m z e m l j a m a, s t v o r e n a?

Kad se sve to uvaži, zaključuje Bogusławski, dolazimo do rezultata, da sv. Ćiril nije nipošto izumitelj glagolice, već samo njezin r e f o r m a t o r, onako kao što je Ulfila to bio kod Gota. Počeci glagolskoga pisma vrlo su tamni i sežu daleko natrag u veliku starinu.

Eto, to su rezultati Peiskerovi i Bogusławskovi, s kojima sam želio da upoznam brojne čitatelje našega „Kola". A jesu li pouzdani i istiniti? O tome ja ovdje niti mogu, niti hoću da raspravljam, jer je to izvan opsega one zadaće, koju sam sebi stavio.

SUTLA.

(ZEMLJOPISNO-POVJESTNIČKA CRTICA.)

NAPISAO VJEKOSLAV KLAIĆ.

Malena je rijeka, gotovo potok, ta naša hrvatska i slovenska Sutla, pa ipak je kroz tisuću i više godina politička granica dviju država. Inače rijeke spajaju narode i zemlje ; naša Sutla je kroz tolike vjekove jedan isti narod dijelila na dva politička područja, u gdjekojem pogledu i na dva kulturna svijeta. Uza sve to ipak nije naroda razdvojila, već se je u brojnim zgodama pokazalo, da ni koje političke medje ne mogu ono rastaviti, što je sama priroda ujedinila. Slovenci s desne strane Sutle, a Hrvati s lijeve ostali su jednokrvna braća sve do danas, a ostat će i kroz dalja stoljeća. Jer krv nije voda, pa bila voda i obilatija od Sutle.

I.

Rijeka Sutla, koju i slovenski i hrvatski puk zove Sotla (pa i Sukla ili Sokla), a Nijemci Sottel i Sottla, izvire u Štajerskoj na podnožju brda Njivice u općini Terlično, a u sudbenom kotaru rogatačkom. Izvor Sutle tik je uz medju hrvatsku (Maceljsku goru) ; odanle tvori ona kroz sav svoj tok granicu izmedju Štajerske i Hrvatske sve do svoga ušća u Savu izmedju Podsusjeda i Brežaca. Uz desni brijeg njezin nižu se štajerski sudbeni kotari Rogatec, Šmarje, Kozje i Brežci; uz lijevi brijeg stere se varaždinska županija i jedan kotar zagrebačke.

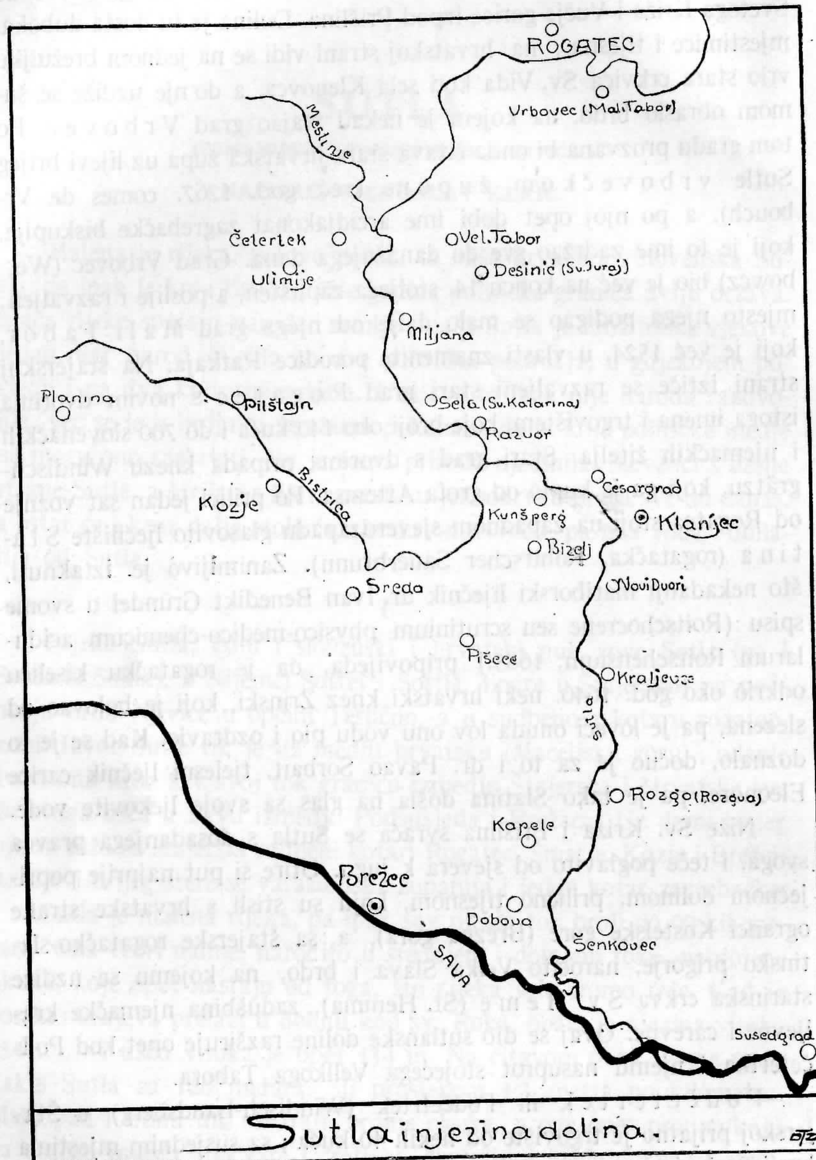
Sutla je malena rijeka, pa ipak sav njezin tok broji do 90 kilometara. Ona tvori naime, naročito u srednjem i dolnjem toku, nebrojene okuke, koje opet nastaju od toga, što rijeka vrlo tromo teče. Kad iz gorskih krajeva prelazi u dolinu kod sv. Roka, obala je njezina visoka 254 m., na ušću visoka je opet 134 m. Na čitavom putu svome pada dakle Sutla za 120 metara, ili prosjekom 1·3 metra po kilometru. Slabi pad i tromi tok stvaraju brojne okuke, a ove opet prouzrokuju na mnogo mjesta močvare i čreti u dražestnoj inače dolini njezinoj.

Spustivši se Sutla kao gorski potok od svoga izvora do Sv. Roka, teče najprije od istoka k zapadu uskom dugodolinom iz-

medju Rogatačkih brda i ogranaka hrvatske Kostelske gore sve do Svetoga Križa i Vučje gorice izpod Prišlina. Dolina je tu dosta duboka, mjestimice i tijesna ; na hrvatskoj strani vidi se na jednom brežuljku vrlo stara crkvica Sv. Vida kod sela Klenovca, a do nje uzdiže se šumom obraslo brdo, na kojem je nekad stajao grad Vrbovec. Po tom gradu prozvana bi onda čitava stara hrvatska župa uz lijevi brijeg Sutle vrbovečkom župom (već god. 1267. comes de Vrbouch), a po njoj opet dobi ime arcidjakonat zagrebačke biskupije, koji je to ime zadržao sve do današnjega dana. Grad Vrbovec (Werbowcz) bio je već na koncu 14. stoljeća zapušten, a poslije i razvaljen; mjesto njega podigao se malo dalje od njega grad Mali Tabor, koji je već 1524. u vlasti znamenite porodice Ratkaja. Na štajerskoj strani iztiče se razvaljeni stari grad Rogatec s novim dvorima istoga imena i trgovištem, koje broji oko 140 kuća i do 700 slovenačkih i njemačkih žitelja. Stari grad s dvorima pripada knezu Windischgrätzu, koji ga je kupio od grofa Attemsa. Po prilici jedan sat vožnje od Rogatca stoji na zapadnom sjeverozapadu glasovito lječilište Slatina (rogatačka, Rohitscher Sauerbrunn). Zanimljivo je iztaknuti, što nekadanji mariborski liječnik dr. Ivan Benedikt Gründel u svome spisu (Roitschocrene seu scrutinium physico-medico-chemicum acidularum Roitschensium, 1685.) pripovijeda, da je rogatačku kiselicu odkrio oko god. 1640. neki hrvatski knez Zrinski, koji je bolovao od slezena, pa je loveći onuda lov onu vodu pio i ozdravio. Kad se je to doznalo, dočuo je za to i dr. Pavao Sorbait, tjelesni ljećnik carice Eleonore, pa je tako Slatina došla na glas sa svoje ljekovite vode.

Niže Sv. Križa i Prišlina svraća se Sutla s dosadanjega pravca svoga, i teče poglavito od sjevera k jugu. Utire si put najprije popriječnom dolinom, prilično tijesnom, koju su stisli s hrvatske strane ogranci Kostelske gore (Brezna gora), a sa štajerske rogatačko-slatinsko prigorje, naročito Velka Slava i brdo, na kojemu se uzdiže starinska crkva Sv. Heme (St. Hemma), zadušbina njemačke kraljevne i carevne. Ovaj se dio sutlanske doline razširuje opet kod Podčetertka i njemu nasuprot stojećega Velikoga Tabora.

Podčetertek ili Podčetrtek (Windisch-Landsberg) u Štajerskoj prijatno je trgovište od nekih 40 kuća ; sa susjednim mjestima broji 82 kuće i 400 slovenskih žitelja. Više trgovišta uzdiže se na 80 do 100 hvati visokoj stijeni grad Četertek na dva sprata, sa 30 i više soba i s kapelom. Grad pripada grofu Attemsu, te je 1874. ob-

novljen. Na južnom pročelju ima dvije kule, a na istočnoj strani uru. Već s ovoga grada širi se divan vidik na hrvatsko Zagorje ; no još je prostraniji vidik, kad se popneš od grada na bliži visoki ravnjak, gdje je nekad stajao prvotni grad. S ravnjaka se vidi do 40 crkvî na hrvatskoj strani. Vide se i hrvatski vlastelinski dvori Veliki Tabor blizu Desinića, po kojima su nekad grofovi Ratkaji (koji su ih god. 1502. dobili od hercega i bana Ivaniša Korvina) imali pridjevak „od Velikoga Tabora". Ratkaji su u obće držali čitavo lijevo područje Sutle od Vrbovca pa do kotara grada Cesargrada, pa su se podanici njihovi nazivali „Ratkajci" za razliku od „Cesaraca", podanika Cesargrada.

Iza Podčetertka i Velikoga Tabora teče Sutla od sjeverozapada k jugoiztoku, a dolina se njezina sad širi sad suzuje, tvoreći tri manje kotline. Prva i najmanja kotlina vodi uz ulimski potok do imanja i grada Ulimje (Olimie, Ulimia), za koji priča pobožna predaja, da ga je god. 1015. utemeljila sv. Hemma. U drugoj polovini 17. stoljeća osnovan bi u Ulimju samostan hrvatskih Pavlina, koji je spadao pod Lepoglavu ; po ukinuću samostana kupili su Ulimje god. 1810. grofovi Attemsi. Druga i najveća kotlina dopire od štajerskoga Imenog vrha (Stadelberg) i hrvatske Poljane na jug do štajerskoga Sv. Križa i hrvatskoga Razvora. Tu se na hrvatskoj strani nižu sela i vlasteoski dvorci: Poljana, Miljana (selo i dvori), Plavić, Zagorska Sela s vrlo starom crkvom sv. Katarine i vlasteoskim dvorcem Poklekom, napokon selo Razvor s vlasteoskim dvorcem istoga imena. Na štajerskoj strani nižu se sela : Imeno (Stadeldorf), Golobinjek (Taubendorf), Prelaska (Prelasdorf), Sedlarjevo (Satteldorf), Buče (Fautsch), Polje (Felddorf) i Sreberńik (Silberberg). Dok do sela Imena vodi uz Sutlu samo jedna cesta, i to na Štajerskoj strani, to se kod Miljane odvaja od nje druga naporedna cesta s hrvatske strane, tako da odsad prate Sutlu gotovo sve do ušća dvije ceste : jedna štajerska do Brežaca, a druga hrvatska do Harmice. Treća kotlina napokon siže od Razvora i Srebernika do uskoga klanca Zelenjaka, što ga tvore Kraljevo brdo (Königsberg) u Štajerskoj i Cesarsko brdo u Hrvatskoj, i na kojima se vide ruševine sredovječnih gradova Kunšperga (Königsberg) i Cesargrada. U toj kotlini nižu se na hrvatskoj strani sela Kumrovec, Brezje i Razdrto, a na štajerskoj Kunšberg, Bistrica i Sv. Peter pod Svetimi gorami.

Najzanimljiviji i najslikovitiji kraj čitavoga porječja Sutlina nesumnjivo je uzani klanac Zelenjak. Tu se je dolina tako stisla,

Ulaz u Zelenjak sa sjevera

(Po starom drvorezu od god. 1882.)

da uz korito rijeke ostaje na hrvatskoj strani jedva nešto prostora za cestu, dok sa štajerske strane hridine i stijene Kraljevog brda gotovo strše nad koritom rijeke, tako da i štajerska cesta mora obilaziti brijeg sa zapadne strane. Već ulaz u klanac prikazuje se lijepo ; tu se uzdiže pred njim brdo, a na njemu stara kapelica, posvećena Majci Božjoj od Rizvice. Sam klanac dug je preko dva kilometra, prosječno je visok 166 m., dok se brda s obje strane njegove uzdižu preko 500 m. (Cesarsko brdo ili Japica 509 m., Margaretino brdo 508 m.). Na obronku jednoga brda uzdiže se u visini od 462 m. podor Cesargrad, kojemu su još nedavno bili gospodari grofovi Erdedi ; a na obronku drugoga u visini od 411 m. stoji podor Kunšperg (Königsberg), koji je nekad pripadao raznim gospodarima, medju inima i grofovima Tattenbachima, a sada ga drži knez Windischgrätz. Narod u Hrvatskoj priča, da su nekad gradili oba grada u jedan mah, pa da su si pri tome kladivce dodavali s jednoga brda na drugo. Očito hoće tim da iztakne, kako su oba grada posve blizu, i kako ih rastavlja tek uzani klanac. Sav je klanac u bujnom zelenilu, kako mu ime kaže, pače i voda rijeke Sutle mjestimice je posve zelena. Po tomu dobiva tjeskobni inače klanac vrlo prijatno lice, te nije možda izmišljotina, kad se pripovijeda, da je slavni naš Antun Mihanović, šetajući baš tim klancem, spjevao hrvatsku himnu „Lijepa naša domovina".

Na južnom izlazu iz klanca proširuje se dolina Sutle. Tu stoji kao straža na hrvatskoj strani trgovište Klanjec s franjevačkim samostanom, zadušbinom grofova Erdeda ; a na štajerskoj strani Bizelj (Wisell), grad i gospoštija kneza Windischgrätza. Grad se Bizelj uzdiže na okrugloj glavici pred južnim podankom Kraljevog brda, te je pristupačan kolima tek sa sjeverozapadne strane, jer se glavica na sjeveru, istoku i jugu strmo ruši. Obličje grada je starinsko, te ima utvrde nalične zidovima. Svoj sadanji obseg dobio je, naročito na sjeverozapadnoj strani, tek mnogim novijim prigradnjama. Zapadno pročelje ukrašeno je na uglovima dvima okruglim kulama ; kod produženja južnoga pročelja prigradjena je god. 1623. velika kapela Sv. Jeronima. Kraj kapele je glavni ulaz u grad, koji iznutra zatvara lijepo četverouglo dvorište s cisternom. Razizemlje jesu pivnice i stanovi za služinčad ; u prvom spratu redjaju se kneževe odaje. Glavna dvorana (palača) je na jugoistočnoj strani grada ; iz nje vode jedna vrata na kor kapele, a druga na balkon, s kojega se širi divan vidik na jug i istok, naročito na Hrvatsku. Gradu kao na dohvat razastrlo se preko

Sutle hrvatsko trgovište Klanjec, koje se spominje već 1463. kao pripadak grada Cesargrada, i iz kojega još i danas vodi (zanemareni) kolni put do rečenoga grada. Samostan i crkvu Sv. Leonarda u trgovištu podigli su grofovi Erdedi i darovali su ga Franjevcima, koji su prije obitavali u bližem mjestu Radakovu. Baš ime mjesta Radakovo, zatim imena mjesta Bobovec i Tomaševec kažu, da su se ti Franjevci s nešto puka doselili iz Bosne. God. 1628. darovao je hrvatski ban i grof Sigismund Erdedi franjevačkomu definitoru Mihajlu Kumaru već prije obstojalu kapelu sv. Leonarda s grobljem u trgovištu Klanjec. God. 1630. opet, dne 3. veljače, izdaju ban Sigismund Erdedi i brat mu Nikola u Cesargradu (arx Chasarvara) pismo, kojim obriču, da će na čast sv. Franji podići samostan „u varoši Klanjcu pod Cesargradom" (in oppido nostro Klaincz sub castro Chasarvara). U samostanskoj crkvi, u raci tik pred glavnim žrtvenikom, sahranjen je u posve sačuvanom lijesu od kovine osnivač samostana, plemeniti grof i ban Sigismund Erdedi († 28. lipnja 1639. u 43. godini svojoj). Na mjestnom groblju u Klanjcu počiva A n t u n M i h a n o v i ć, pjesnik hrvatske himne.

Niže Klanjca i Bizelja posve se rastvara dolina Sutle. Na štajerskoj strani opasuju je vinorodna Bizeljska brda, zatim brdašca, na kojima se uzdižu grad i selo P i š e c e (Pischätz), zatim sela Dramle i Kapele; na hrvatskoj strani stere se u dolini vlastelinski dvorac N o v i d v o r i, koji su nekad spadali pod Cesargrad (spominju se već 1619. kao „nova curia"), te su u njima stanovali grofovi Erdedi, pošto su na početku 18. stoljeća zapustili Cesargrad. Na jugu Novih dvora nižu se redom župna mjesta Kraljevec, Rozgo (Rozgva) i Marija Gorica sa Svetim Križem, gdje se je Sutla posve prikučila prigorju Kostelske gore. Napokon kod Harmice u Hrvatskoj i Rigonaca u Štajerskoj dolina se Sutle pretvara u nizinu, koja se stapa s ravnom Posavinom izmedju Brežaca i Podsusjeda.

Prema svemu, što je izloženo, može se tok rijeke Sutle razdijeliti na troje: na gornji tok od izvora do Svetoga Križa i Vučje gorice ispod Prišlina, na srednji do izlaza iz klanca Zelenjaka, i na doljni do ušća u Savu.

II.

Sutla je rijeka mjestimice ribama prilično bogata. Ima u njoj somova, koji put i 30 do 40 kilograma teških, zatim krapova, šćuka i drugih vrsti, kao što su ostriž, peš, gavčica, uklja, klen, mren, manjak,

platnica i t. d. I raka je nekad bilo; no ti su u novije doba (iza g. 1882.) mjestimice posve utamanjeni. Ima i riba grabilica, kao što je bolen.

Rijeka nadalje služi i za obrtne svrhe. Na izvoru i u gornjem toku imade staklanâ, kao u Logu na štajerskoj strani, i pod Malim Taborom (na Brodu) na hrvatskoj. Nadalje imade duž čitavoga toka mlinova i stupa; oko god. 1885. bilo je na Sutli 18 mlinova i 11 stupa.

Sutla napokon pomaže i prometu. Već bi spomenuto, da ju duž desne obale prati cesta na štajerskoj strani, najprije od staklane kod Loga pa do Sv. Križa, a onda od Podčetertkado Dobove i Brežaca; duž lijeve obale na hrvatskoj strani započinje cesta kod Miljane, pa vodi sve do Harmice, gdje se sastaje s cestom, koja vodi iz Zagreba u Štajersku. U novije doba radi se, da se u dolini Sutle izgradi i željeznica. Pruga od Sv. Roka i Dobovca (tik hrvatske medje) pa do Rogatca i Slatine već je izgradjena; sada se snuje i o tom, da se od postaje M e s t i n j e na pruzi izmedju Slatine (rogatačke) i Grobelna sagradi pokrajna pruga južnim pravcem sve do Brežaca. Kad se to izvede, bit će čitava dolina Sutle željeznicom spojena ne samo s Bečom i Trstom, nego i sa Zagrebom. Tim će se donekle nadoknaditi, što se nikako ne može postići, da se dozvoli izgradnja ono nekoliko kilometara željeznice iz Krapine do Sv. Roka i Dobovca, da bi se tako spojila dolina Krapinice i Krapine s dolinom Sutle.

Za promet izmedju hrvatske i štajerske obale imade na Sutli više mostova. Prvi je kod sv. Roka (cesta iz Krapine i Varaždina u Rogatac), drugi kod Rogatca i Huma (cesta iz Zagreba i Pregrade), treći izmedju Imena i Miljane, nadalje na putu iz Sela na Štajer, iz Razvora u Sveti Peter, i Figarov most iz Movrača u Črešnice; onda izmedju Harmice i Dobove (cesta iz Zagreba u Brežce), i napokon željeznički most izmedju postaja Savskoga Marofa i Dobove.

Živahnijemu prometu u dolini Sutle pomažu takodjer pritoci te rijeke i njihove doline. Značajno je, da su pritoci Sutle na lijevoj ili hrvatskoj strani (osim Skarnika) posve neznatni, pače ni spomena vrijedni, i to radi posebnoga smještaja Kostelske gore, s koje teku potoci gotovo naporedo sa Sutlom, pa se onda slijevaju s Krapinicom i Krapinom. Znatniji su pritoci Sutle na desnoj, štajerskoj strani, naročito na srednjem toku njezinom. Tu je najprije S l a t i n s k i p o t o k, kojega dolinom vodi cesta i željeznica iz (rogatačke) Slatine prema sv. Križu. Još je znamenitiji M e s t i n j s k i p o t o k s više manjih pritoka; njegovom dolinom vodi cesta iz Slatine u Podčetertek.

No najznamenitiji i najdublji pritok Sutlin je B i s t r i c a (Feistritz). Ona postaje od više izvor-potoka u brdima oko Planine (Montpreis), koji se slijevaju u jedno korito kod Pilštajna (Peilenstein). Isprva teče Bistrica prema istoku, onda jugoistočno kraj Kozja (Drachenburg) i Podsrede (Hörberg). Od potonjega mjesta kreće prema sjeveroistoku, prolazi kraj Sv. Petra pod Svetimi gorami i Kunšperga, pa napokon kod Srebrnika utječe u Sutlu. Bistrica je gorski potok; od riba ima u njoj samo pastrva. Njezinom dolinom vodi cesta iz sutlanskih krajeva na zapad u dolinu Savine kod Celja. Napokon imade na Bistrici do dvadeset mlinova, tri pilane i jedna stupa. Njezina vodna snaga izrabljuje se još u željezarama kod Edelsbacha.

III.

Sve se čini, da je u dolinama Sutle i njezinih pritoka bilo života i prometa još za vladanja Rimljana.

U trgovištu Rogatcu i bližoj mu okolici našlo se je dosada različitih rimskih starina, po kojima se naslućuje, da je tu obstojala veća ili manja naseobina. Pišu neki, da je u tom mjestu bilo naročito udomljeno štovanje perzijskoga boga sunca M i t h r e, kojega bijahu Rimljani primili medju svoje bogove, te mu podizali spomenike, žrtvenike i hramove. U Rogatcu da je stajao veličanstveni hram, iznova popravljen nekim Aurelijanom, i da je na hramu stajao latinski napis: Templum dei solis Mithrae Aurelius utriusque Pannoniae dux labefactum restituit. Drugi opet tvrde, da je u Rogatcu bila rimska postaja (mansio) R a g a n d o, kojom je prolazila cesta iz Celja u Optuj. Napokon imade ih, koji sude, da se je u rimsko vrijeme brdo sv. Donata (884 m.) kod Rogatca zvalo M o n s C l a u d i u s. Ako se i ne može sve to nepobitnim dokazima utvrditi, nema ipak ni najmanje sumnje, da je Rogatac već za Rimljana postojao, premda mu nije još ni ime ustanovljeno.

Drugi tragovi rimskim naseobinama našli su se u okolišu gradova Kunšperga i Bizelja, dakle s obje strane klanca Zelenjaka. O naseobini ispod B i z e l j a pisao je još god. 1878. A. Müllner ovako: „Dvije milje i pol k sjeveru od ušća (Sutle) uzdiže se na štajerskoj strani grad Bizelj južno od 540 m. visokog Kraljevog brijega (Königsberg). Istočno bizeljskim brdima stoji mjesto Kupce (Kopice), oko kojega se prema Sutli prostiru ravna polja, koja se onda onkraj rijeke šire prema (trgovištu i) manastiru Klanjcu u Hrvatskoj. Niže toga mjesta Kupce (Kopice) nalazi se na tim poljima nekih 12 do 15 jutara zapremajuća prostorija, gdje ima brojnih trnjem i šikarjem zaraslih ruševina, koje označuju ostatke stare varoši. Čitava prostorija zove se „V zidji", a sjeverna čest njezina „Stare šance". Da je to rimsko naselje, dokazuju ova našašća: 1. Ulomcima opeka bogato izpremiješani mort na zgradama, izpod kojih se nalaze brojni veliki i mali kanali; 2. Našlo se je latinskih napisa, koji su medjutim razneseni, jer je to mjesto služilo kao kamenolom. Moguće da bi se još štogod pronaći moglo, jer se priča, da su manastir u Klanjcu i dvorac Novi dvori u susjednoj Hrvatskoj izgradjeni od gradje tih ruševina. 3. U kući Pristeliča br. 12. u Orešju nalazi se lav s ovnovom glavom pod pandžama, koji potječe jamačno od nekoga u Štajerskoj vrlo čestoga lavljega spomenika; 4. Našlo se brojnih pjeneza od zlata, srebra i mjedi, kovanih u doba rimskih careva. Za moga boravka od jednoga samo sahata u tom mjestu dobio sam više komada od Konstansa i Konstancija. 5. Napokon našlo se često željeznih predmeta najrazličitije vrsti."

Novija iztraživanja na ovome mjestu pokazuju, da tu nije doduše stajala rimska varoš, nego po svoj prilici r i m s k o t a b o r i š t e. Prostorija „Kopice" izmedju sela Orešja i Sutle slična je četverokutu, koji su oblik imali rimski tabori (castra romana). No što je još zanimljivije, jednaka prostorija nalazi se i na sjevernoj strani Kraljevog brda, po prilici kod sela Sv. Peter pod Svetimi gorami. Prema tomu se nagadja, da je u rimsko doba kao i sada vodila cesta s južnog podanka Kraljevog brda na sjeverni, pa da su za obranu i zaštitu te ceste bila podignuta s obje strane dva taborišta, u kojima su stanovali stražari te ceste. Bilo medjutim jedno ili drugo, svakako stoji, da je i tu bilo naseobina za rimskoga vladanja.

Manje tragova rimskim starinama našlo se je na hrvatskoj strani Sutle. God. 1906. odkriven bi jedan rimski grob na nekom pašnjaku kod sela V i n o g o r e; po predmetima, nadjenim u grobu, sudi se, da potječe iz druge polovice drugoga stoljeća po Isusu. Nagadja se takodjer, da bi se moglo naći još i više rimskih grobova, odakle bi slijedilo, da je ondje bila i rimska naseobina. Nešto na rimsko vladanje kao da podsjeća i ime sredovječnoga grada K o s t e l a na cesti iz Pregrade u Rogatac, po kojemu bi u najnovije doba prozvano i čitavo gorje uza Sutlu na hrvatskoj strani. Premda se ime Kostel spominje prvi put tek god. 1330., nije ipak nemoguće, da je na mjestu

toga grada nekad stajao kakav rimski c a s t e l l u m, kao što su kod K o n o b e ili Petrovskoga tik Krapine mogle biti rimske c a n a b a e (gostinjac).

Rimske starine, nadjene u Rogatcu i ispod Kraljevog brda, potakle su Müllnera, te je nagadjao, da je dolinom Sutle u rimsko doba prolazila pokrajna cesta, koja je spajala Posavinu s Podravinom, te je vodila iz Neviodunuma (kod Krškoga) na Savi u Poetovium (Optuj, Ptuj) na Dravi. On piše: „Odkriće rimske varoši (ispod Bizelja) čini mi se i zato znamenitim, jer se tim dade ustanoviti pravac ceste izmedju Neviodunuma i Poetovija. Čitava ta naseobina (kod Bizelja) stoji gotovo točno na pol puta izmedju Neviodunuma i Rogatca, koji je već dugo poznat po našašćima. Samo je cesta prolazila onom enklavom Hrvatske, koja se je pružila u Štajersku izmedju Bizelja, Podčetertka i Rogatca. Od Rogatca do Poetovija opet je udaljenost jednaka, kao od Bizelja do Rogatca. Cesta dakle, odredjena odkrićem kod Bizelja, tekla je ovako: Od Neviodunuma išla je preko Save, onda duž Sutle na štajerskoj strani do Bizelja, tu je prešla Sutlu izpod Kunšperga, pa je onda više Klanjca prolazila Hrvatskom do Rogatca, a odanle duž Rogatačkoga potoka prema Sv. Vidu i Poetoviju. Odredivši udaljenost po miljama, može se ustanoviti ovaj niz postaja: N e v i o d u n u m (Trnovo kod Krškoga) 3 austrijske ili 15 rimskih milja; B i z e l j 3 austrijske ili 15 rimskih milja; R o g a t a c 3 austrijske ili 15 rimskih milja; S v. V i d k o d P t u j a."

Na najnovijoj karti rimske pokrajine Panonije, koja je g. 1902. izašla uz dopunjak trećemu svesku Mommsenovih rimskih napisa (Corpus inscriptionum latinarum) zabilježena je već rečena cesta onako, kako ju je Müllner odredio. Medjutim istaknuta nalazišta rimskih starina ne moraju biti baš postaje kakve rimske ceste. Izmedju Drave i Save tekla je u rimsko doba takodjer g r a n i c a r i m s k i h p o k r a j i n a N o r i k a (Noricum) i P a n o n i j e (Pannonia), i to tako, da su gradovi Neviodunum (Trnovo kod Krškoga) i Poetovium (Ptuj) bili u Panoniji, a Celeia (Celje) i Ragando u Noriku. Starinari obično stavljaju tu granicu nešto zapadno od Sutle; no nema nikakvoga razloga, da se ne bi moglo za granicu prihvatiti dolnji i srednji tok same Sutle.

Svakako je u rimsko doba ili cesta prolazila dolinom Sutle ili je već tada Sutla od velike česti bila granica izmedju dviju pokrajina: Norika i Panonije.

IV.

Na tlu starorimske provincije Norika nikoše u srednjem vijeku dvije nove pokrajine: B a i o v a r i a (Bavarska) i C a r a n t a n i a (Korutanska). Prvu su naselili njemački Bavarci, a drugu Slaveni (Korutanci, Horutani), predji današnjih Slovenaca. Korutanska spominje se prvi put u polovici 7. stoljeća, a obuhvatala je poglavito današnju Korušku i Štajersku. Već u prvoj polovici 8. stoljeća došli su korutanski Slaveni pod bavarske vojvode, a onda su g. 788. za Karla Velikoga zajedno s Bavarskom spali pod vlast franačke države. Nema sumnje, da je Korutanska onoga doba zadržala prema Panoniji one iste granice, koje je imao Norik za rimskoga vladanja. Tako je nedvojbeno Sutla bila granicom izmedju Karantanije i Panonije, koju su potonju (naročito dolnju) stali Franci nazivati i S l a v o n i j o m ili S l a v i n i j o m (Sclavinia, Sclavonia), jer je poglavito bila naseljena Slavenima, predjima današnjih Hrvata. Nešto prije g. 800. došla je i dolnja Panonija ili Slavonija pod franačku vlast, ali tako, da je zadržala svoje domaće knezove, koji su stolovali u starorimskom gradu Sisku (Siscia). Tada je i Sutla ostala granicom izmedju franačko-bavarske Korutanske i Slavonije, koje su knezovi priznavali vrhovnu vlast franačkih kraljeva i rimskih careva.

God. 818.—822. bijaše se podigao Ljudevit, knez Slavonije ili dolnje Panonije, da oslobodi svoju oblast od franačkoga gospodstva. Za žestokih bojeva, koji su s toga planuli, franačke su vojske iz Korutanske krajevima oko Sutle provaljivale u Ljudevitovu kneževinu prema gradu Sisku. Obratno je i knez Ljudevit na Sutli prelazio medje svoje oblasti, da Slovence u Korutanskoj podigne protiv franačke vlasti. I zaista su se Korutanci, kao i na jugu Save Krajinci (Carniolenses) pridružili knezu Ljudevitu, p a j e t a d a S u t l a p r e s t a l a b i t i g r a n i c o m i z m e d j u d v a p l e m e n a j e d n o g a n a r o d a. Ali samo za kratko vrijeme, jer je ogromnoj sili franačkoga carstva pošlo za rukom, da najprije svlada korutanske Slovence, a za njima i junaka Ljudevita (822.).

Izmedju god. 861. i 870. oslobodila se je dolnja Panonija ili Slavonija franačke vlasti. Bilo je to za kneza Mutimira, koji je po svoj prilici takodjer stolovao u gradu Sisku. Da se ne vrate vremena Ljudevitova, osnovaše tada franački vladari na skrajnjoj jugoistočnoj granici Korutanske neku vrst k r a j i n e ili m a r k u (M a r c h i a). Ta je marka obuhvatala desno pobrežje Sutle, zatim čitavo porječje sav-

skoga pritoka Savine, koje je poznato pod imenom Savinjske župe ili grofovije (comitatus Sovuina). Po ovoj župi prozvana bi poslije čitava krajina Savinjskom krajinom ili markgrofijom (marchia Saunia). Marchia spominje se doduše prvi put tek god. 895., i u njoj mjesto Richenburch (danas Reichenburg) na Savi, ali nema ni najmanje sumnje, da je ta krajina već mnogo prije osnovana. Franački su vladari u njoj naselili mnogo njemačke gospode, koji su zapremili najljepše krajeve i mjesta, te stare žitelje slovenske učinili svojim podanicima (kmetovima). I tako su Nijemci preoteli mah na slovenskoj zemlji.

Kao prvi poznati markgrofi Savinjske krajine spominju se Vilim I. (980.) i sin njegov Vilim II. († 1036.). Supruga prvoga a mati drugoga bila je sv. Hemma, rodjakinja njemačkoga kralja Henrika II. Pobožna legenda mnogo priča o zaslugama sv. Hemme za širenje kršćanske vjere u Savinjskoj markgrofiji, koja je u crkvenom pogledu pripadala salzburškoj nadbiskupiji. Baš za vladanja obiju Vilima i sv. Hemme nalazimo i prve izvjestne povjestne podatke o krajevima uz desni brijeg Sutle. Tako se u jednoj ispravi od god. 1016. prvi put spominje ime rijeke Sutle (Zotla, Zoutla) i sela Kozja (Traskendorf) na Bistrici. Iz rečene povelje, kao i druge od god. 1028. doznajemo, da su rečeni markgrofi posjedovali kao svoje lično vlastničtvo ne samo prostrane predjele oko Savine, nego i čitavo desno pobrežje rijeke Sutle od izvora do današnjih Kapela, gdje je njihova svojina medjašila s imanjima salzburške nadbiskupije. Po silovitoj smrti mladjega Vilima, koji je stradao za bune odmetnoga korutanskoga hercega Adalbera god. 1036., ostala su brojna imanja otca i sina obudovljeloj majci sv. Hemmi. Ona je velik dio tih imanja darovala za samostan koludrica u Krki, koji je ona 15. kolovoza 1042. utemeljila. Medjutim poslije smrti njezine ukinut bi samostan u Krki, a prostrana imanja njegova biše podijeljena krčkoj biskupiji (episcopatus Gurcensis), koju je 6. svibnja 1072. utemeljio s dozvolom cara Henrika IV. i rimskoga pape tadanji salzburški nadbiskup Gebhard. Prvi krčki biskup bio je Gunther (1072.—1090.).

Od god. 1072. bio je dakle krčki biskup gospodar desnoga pobrežja Sutle i njezinih pritoka, naročito Bistrice. O lijevom pobrežju, naime o slavonskom (hrvatskom), nemamo za ono vrijeme baš nikakvih vijesti; ali je vrlo vjerojatno, da je malo poslije (oko 1076.) bilo pod vlašću hrvatskoga kralja Dimitrije Zvonimira, šurjaka ugarskih kraljeva

Gejze i Ladislava. Kad je na to u Njemačkoj planula borba izmedju kralja Henrika IV. i pape Gregorija VII. radi investiture, stradali su ne samo krčki biskupi kao privrženici papini, nego su takodjer koruški hercezi po nalogu kraljevu udarili na hrvatskoga kralja Dimitriju Zvonimira kao kletvenika pape Gregorija VII. Nesumljivo je tada bilo okršaja i na Sutli, pri čemu su ugarski Arpadovići pomagali svoga šurjaka, te ga obranili od sile njemačkoga kralja. Nekoliko godina iza smrti Dimitrije Zvonimira zavladao je Slavonijom šurjak njegov, ugarski kralj Ladislav (1091.), te je u njoj osnovao zagrebačku ili zagorsku biskupiju (1093.). Tako je Sutla postala granicom ne samo izmedju njemačke države (Teutonia) i vladanja ugarskih Arpadovića (Hungaria), nego takodjer izmedju krčke i zagrebačke biskupije. Dok je na desnom pobrežju njezinom prevladala njemačka gospoštija, stao se je na slavonskoj strani širiti ugarski upliv. Jedino tako možemo protumačiti, da su u 12. stoljeću Nijemci stali Savinjsku markgrofiju nazivati ugarskom markgrofijom (marchia Hungarica), jer joj je bilo odbijati napadaje ugarskih kraljeva i njihovih službenika.

U oblasti krčkih biskupa pomalja se iza Kozja (Trachendorf) najprije god. 1130. kao njihov predij mjesto Rogatec (Roas, Rohats, Rohatz), i namah za njim Kunšperg (Königsberg, Chuongisperch, Chunigesperch). U ovim su mjestima jamačno nastali i prvi sredovječni gradovi onoga kraja. Poslije Rogatca i Kunšperga pomaljaju se Četertek i pod njim trgovište Podčetertek (Landsperch, danas Windisch-Landsberg), onda Bizelj (Vizel), zatim Sredas trgom Podsredom (Herberch, danas Hörberg), i napokon Planina (Muntpareiz, danas Montpreis). Kako krčki biskupi nijesu mogli sami da upravljaju svima svojim prostranim posjedovanjima ili predijima, davali su ih oni u leno raznim njemačkim plemićima kao svojim kletvenicima (vazalima). Tako nalazimo kao gospodare sutlanskih krajeva gospodu od Rogatca, gospodu od Kunšperga itd. Jedini Četertek pridržali su biskupi za sebe, te su u njemu stolovali, kad su boravili u sutlanskim krajevima. Inače su gradom Četertkom upravljali biskupski kaštelani. Ali ti biskupski kletvenici nijesu vazda držali vjeru svojim lenskim gospodarima, osobito ako su planule borbe izmedju kraljeva i biskupa. Tako je primjerice krčki biskup Henrik došao u sukob sa svojim vazalom Otonom od Kunšperga, koji je stajao uz njemačkoga kralja Fridrika I. Hohenstaufovca protiv svoga neposrednoga lenskoga gospodara. Nakon žestoke borbe raz-

valio je biskup Henrik god. 1167. grad Kunšperg, te je Otona i ortaka mu Reinberta zarobio i posve ih poništio. (Chuongisperch destruxit, Ottonem et Reinbertum cepit, de quibus ut de ecclesie hostibus magnifice triumphavit). Tek god. 1173. izmirio se je Oto posredovanjem koruškoga hercega Hermanna s biskupom. Taj mu je tom prigodom povratio i grad Kunšperg, kojim su potomci Otonovi dalje vladali.

Tek u 13. stoljeću pomaljaju se na povjestnom popríštu slavonski krajevi uz lijevi brijeg rijeke Sutle. Tu je bez ikakve sumnje najstariji grad V r b o v e c (Vrbouch, Orboch, Wrbowcz, Urbocz), koji bi podignut gotovo nasuprot gradu Rogatcu. Vrbovec bio je tada stolica slavenske (hrvatske) župe ili knežije, koja je obuhvatala poglavito današnje općine Hum na Sutli (Brezno, Orešje, Poredje) i Desinić (Bidružica, Jalševec, Žbilj, Stara vas, Gaber), naime oblasti potonjih gradova V e l i k o g a i M a l o g a T a b o r a. U prvo je vrijeme Vrbovec bio kraljevski grad, kojim je kao i podredjenom mu župom upravljao posebni župan (comes), odbijajući kao na predstraži navale Nijemaca iz Korutanske. Po gradu i župi Vrbovečkoj prozvan bi i arcidjakonat zagrebačke biskupije, te se već g. 1269. spominje neki magistar Petar s pridjevkom Lijepi (magistrum Petrum, dictum Pulchrum) kao vrbovečki arcidjakon. Značajno je, da se u tom čitavom arcidjakonatu još u prvoj polovici 14. stoljeća (oko god. 1334.) spominju samo tri crkve, očit dokaz za nesredjene prilike u onom izloženom kraju. Crkve su to bile: crkva sv. Jurja na Sutli (de Zothla, danas crkva sv. Jurja u Desiniću), c r k v a s v. K a t a r i n e n a m e d j a m a (in metis, danas S e l a z a g o r s k a), i napokon crkva sv. Vida pod gradom Vrbovcem (sub castro Vrbouch, danas kapela sv. Vida u Klenovcu). Pisac, koji nam javlja o tim crkvama, dodaje, da bi ih se još mnogo moglo iznova podići (plures de novo poterunt fabricari). Vrbovečkoj župi ili knežiji na istoku i jugoistoku javlja se vrlo rano druga knežija, naime zagorska ili Z a g o r j e (Zagoria), koja je u prvi kraj obuhvatala područje rijeka Krapine i Krapinice, kao i njihovih pritoka. Zagorska knežija jamačno je vrlo stara, jer se prvi nasljednici zagrebačkoga biskupa Duha, po imenu Singidun (1102.) i Manasses (1111.) zovu takodjer i zagorski biskupi (episcopus Zagoriensis). Da li je poslije znameniti C e s a r g r a d (Kayspersperg) stajao na tlu prvobitne vrbovečke ili zagorske knežije, ne može se ustanoviti, jer se taj grad po imenu spominje prvi put tek god. 1399. Tada pripada već zagorskoj knežiji.

V.

Kad su Magjari na koncu 9. stoljeća zauzeli današnju Ugarsku, prijetila je od njih neprestana pogibao njemačkomu kraljevstvu, a naročito vojvodini Korutanskoj. Za obranu od magjarskih navala biše u 10. stoljeću od iztočnih krajeva Karantanije uz postojeću već Savinjsku markgrofiju uredjene još dvije nove: jedna oko Drave kod Ptuja, a druga oko Mure, Murice i Rabe (gornjokorutanska markgrofija, marchia Carentana). Ovu potonju stali su u 12. stoljeću nazivati Š t a j e r s k o m markgrofijom (marchia Styrie); ona bi god. 1180. podignuta na posebnu vojvodinu ili hercegovinu. Poslije proteglo se je ime vojvodine Štajerske takodjer na ptujsku markgrofiju, a nakon dugoga vremena i na savinjsku, pa tako je napokon i Sutla postala granicom izmedju Slavonije i Štajerske.

Po izumrću domaćih vojvoda štajerskih (1192.) pridružena bi ta vojvodina Austriji, kojom su vladali vojvode iz porodice Babenberga. Posljednji muški član te porodice, po imenu Fridrik II. Ratoborni, mnogo je ratovao s ugarsko-hrvatskim kraljem Belom IV., te je napokon 15. lipnja 1246. u boju na rijeci Litavi tužno poginuo. Tako ostadoše obje vojvodine, Austrija i Štajerska, u polovici 13. stoljeća bez gospodara. Sada planu ljuta borba za baštinu Babenberga, u koju se upletoše ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. i češki kralj Većeslav I. sa svojim sinom Otakarom, tada još markgrofom moravskim. Tek posredovanjem pape Inocentija IV. došlo je 22. rujna 1254. do mira u Budimu, po kojemu je kralj Bela IV. dobio Štajersku, a mladi češki kralj Otakar II. vojvodinu Austriju. Ali već nakon poraza kod Kroissenbrunna (1260.) morao je kralj Bela IV. prepustiti Štajersku svome slavodobitnomu protivniku Otakaru.

Za ratovanja kralja Bele s austrijskim vojvodom Fridrikom i poslije s češkim kraljem Otokarom (1242.—1260.) bili su osobito izloženi krajevi oko Sutle. Za to je kralj povjerio nekomu magistru Androniku, sinu Andrijinu od plemena Kadarkaluz, da „budno i oprezno stoji na straži na granici kraljevstva" (ut ... in custodia confinii regni nostri vigilem et providam adhiberet diligenciam). Magistar Andronik vršio je svoju službu savjestno i uspješno, te se je pokazao „za obranu one granice vrlo koristan, pače i potrebit (propter tuicionem confinii illius plurimum fructuosus imo pocius necessarius); stoga mu je kralj darovao neke posjede u knežiji Zagorju (quosdam terras castri de Zegueria, Pocoy videlicet et Pruzlou) blizu granice kraljevstva (prope confinium

regni nostri existentes), da bi se mogao ondje svraćati i utaboriti (pro terra descensuali). Darovani posjedi (Pocoy et Pruzlou) sterali su se u susjedstvu zemljama grada Kebela (castri de Cubul) i tik do posjedovanja rvača Salomona, koji je tada držao zemlje na jugu Veternice i Očure oko potoka Velike. Darovnicu svoju za magistra Andronika obnovio je kralj Bela 26. listopada 1248., naloživši podjedno banu i županu varaždinskomu Ekchu, da ga u posjed uvede. Gdje je magistar Andronik stajao na straži, ne spominje se nigdje, ali imena V e l i k i i M a l i T a b o r u području staroga grada Vrbovca nastala su jamačno od toga, što su na onim mjestima dulje vrijeme stajali utvrdjeni tabori. A to je bilo svakako već prije turskih provala.

Odstupom Štajerske god. 1260. nijesu prestale borbe izmedju kralja Otakara i ugarsko-hrvatskih kraljeva, već su na mahove uzplamtile jače nego prije. God. 1267. nalazimo bana Ernerija, osobitoga pouzdanika kralja Bele IV., u žestokoj borbi s krčkim biskupom Dietrichom II. i njegovim kletvenicima u dolini Sutle i njezinih pritoka.

Već bi spomenuto, da su krčki biskupi, boraveći u krajevima oko Sutle, redovito stolovali u gradu Četertku. Tako je primjerice biskup Ulrich I. dne 10. travnja 1251. izdavao povelje u Četertku (in Lantsperch) u nazočnosti svoga kletvenika Henrika od Rogatca (domino Heinrico de Rohats) i kastelana Ditrika od Četertka. Malo zatim, 6. kolovoza 1251. boravio je isti biskup Ulrik I. kod Bizelja (apud Vizel), te je izdavao povelje u prisutnosti rečenoga Henrika od Rogatca, zatim mladića Otlina i Henrika od Kunšperga (de Chungesperch). Kad je Otlin ili Oto od Kunšperga ponarastao, nalazimo ga god. 1265. u Svetim gorama kod Kunšperga (in monte sancte Marie apud Chungesperch), gdje no s dozvolom svoga lenskoga gospodara, krčkoga biskupa Dietricha II., dariva samostanu (cenobio Fontis Gratie) u Studenicama selo R a z v o r (Raswor), što ga je „u feudno ime posjedovao od rečenoga biskupa" (quam feodaliter possedi ab episcopo memorato). Budući da je to selo Razvor i danas još na lijevoj, hrvatskoj obali Sutle, nije nevjerojatno, da su krčki biskupi, dotično njihovi kletvenici držali i druga neka mjesta na toj strani. Pa tako nije nemoguće, da je radi njih i došlo do sporova izmedju biskupa i bana Ernerija (Ernsta).

Baš na samu novu godinu 1267. boravi krčki biskup Dietrich II. na svome gradu Četertku (in castro nostro Lansperch) na Sutli. Jamačno je tada zajedno sa svojim kletvenicima vodio rat na bana Ernerija. Ratovanje svršilo se je primirjem, koje su biskup Dietrich II., Oto od Kunšperga i drug njihov Kench utanačili s banom Ernerijem, i koje je imalo trajati do Duhova (5. lipnja) iste godine. Ali prije, nego što je odredjeni rok minuo, sastali su se 2. lipnja u Zagrebu pouzdanici bana Ernerija, po imenu moravečki župan Toma, okićki župan Ivan Jurislavov, zagrebački župan Inus i vrbovečki župan Barleus, pa su pred zagrebačkim kaptolom izjavili, da se primirje (treuga) imade produljiti do Miholja, naime do 29. rujna one godine. Podjedno su očitovali pod prisegom, da će prihvatiti svaku odluku, koju bi obrani sudci do toga roka u spornim pitanjima izrekli. Sva četiri župana pristala su još na želju biskupovih pouzdanika, da do konačnoga riješenja spora ostanu biskupu i njegovim njemačkim kletvenicima (Teutonicis) na granici (in confinio) pašnjaci (campum et erbas campestres) na onoj zemlji (in illa terra), koju su sve dosad prema pogodbi (pactualiter) za pastvu goveda (pro pascendis pecoribus) držali; izuzimlju se samo livade i šume. Nema medjutim podataka o tom, kako se je spor konačno svršio.

Iste godine 1267. oko 15. rujna postao je banom čitave Slavonije siloviti H e n r i k II. G i s i n g o v a c (Németh-ujvárac), porijeklom Nijemac iz Štajerske, gospodar brojnih posjedovanja na medji ugarsko-štajerskoj. Čim se je zabanio, zapala ga je knežija Zagorje s gradovima, koje je dosad ondje držao neki knez ili župan Farkaš (Farcasius). Bit će, da je Henrik Gisingovac tom prigodom zadobio i vrbovačku župu, pa je tako svoju porodičnu vlast proširio do Sutle. Dvije godine iza toga, naime 1269. obladao je češki kralj Otakar II. Koruškom i Kranjskom, pa je onda odanle radio da zagospoduje i Slavonijom. U tom nastojanju bio mu je pomagačem ban Henrik II. Gisingovac, koji je po smrti kralja Bele IV. (2. svibnja 1270.) sa svojim sinom Ivanom k češkomu kralju prebjegao, te mu sve svoje gradove na medji ugarsko-štajerskoj i slavonskoj predao. Tako je čitava dolina Sutle zajedno sa Zagorjem došla pod vrhovnu vlast češkoga kralja, koji je onda za osiguranje svoje vlasti u tima krajevima dao podići čvrsti grad S a m o b o r tik istoimenoga trgovišta nasuprot utoku Sutle u Savu.

Ali baš radi toga i drugih uzroka planuo je rat izmedju češkoga kralja i ugarskoga-hrvatskoga kralja Stjepana VI, za kojega su ljuto stradale zemlje obaju vladara. Tek 3. srpnja (dotično 14. srpnja) 1271. utanačen bi mir izmedju oba kralja. Otakar II. vratio je Stjepanu Zagorje (castra Farcasii de Zaguria) i ostale gradove i kotare zajedno

sa Samoborom; no za to se je Stjepan morao u ime svoje i svojih nasljednika odreći svih prava na Štajersku, Kranjsku i Korušku. Zanimljiva je ustanova toga mira, kojom bi odredjeno, da će m a n j e p a r b e n a g r a n i c i K r a n j s k e, K o r u š k e i S a v i n j s k e m a r k e p r e m a S l a v o n i j i (circa confinia Karinthiae, Carnioliae et Marchiae) rješavati ban čitave Slavonije sporazumno s kapitanima Koruške i Kranjske. Nema po tom sumnje, da je za posljednjega rata bilo žestokih okršaja u krajevima oko Sutle.

Henrik II. Gisingovac zadobavio se je već slijedeće godine 1272. opet vlasti u Ugarskoj i Slavoniji. Po svoj prilici vraćena bi mu i knežija Zagorje, jer još unuk njegov Petar s pridjevkom Herceg prima god. 1330. „prihode od svojih gradova Krapine, Kostela i Oštrca u Zagorju na granici Njemačke" (proventus pro suis castris Korpona, Koztol et Wzturch in confinio Teutonie in Zagaria). Ali on ipak nije držao čitavoga Zagorja, pače je radi grada Belca došao u sukob s c e l j s k i m g r o f o m F r i d r i k o m I. Tek 3. svibnja 1334. riješen bi spor izmedju Celjskoga grofa i Gisingovca, a riješio ga je kao mirovni sudac štajerski maršal Herdegen od Ptuja. Celjski knez Fridrik imade grad Belec (Bielcz) predati Petru Hercegu, koji će unj uvesti plemenitoga meštra Nikolu. Ako bi došlo izmedju stranaka do dalnjih razmirica, imadu se izravnati na stanku, koji će biti n a r i j e c i S u t l i (Sottla).

Celjski grofovi — do god. 1341. zvani gospodari od Sanecka — nastojali su već odprije, da obladaju posjedima krčkih biskupa s desne strane Sutle. To su gledali postići ženitbom, kupom, zajmovima na založena imanja, a koji put i silom. Jednako su pregnuli, da svoju neposrednu vlast prošire i preko Sutle u Slavoniju. No tek grofu H e r m a n u II. (1385.—1435.) pošlo je to srećno za rukom. Kao vjerni službenik cara i kralja Sigismunda Luksemburgovca umio je Herman tako ugadjati svomu gospodaru, da ga je ovaj obasuo častima i posjedovanjima. Uz Rogatec, Planinu i Sredu (Hörberg), koje bijahu grofovi Celjski već prije stekli, dobio je Herman god. 1395. još i grad Kunšperg, tako da je držao desno porječje gornje i srednje Sutle osim grada Četertka, koji je i dalje ostao u vlasti krčkih biskupa. K svemu tomu darovao mu je kralj Sigismund 17. kolovoza 1397. grad Vinicu na zapad Varaždinu, zatim razvaljeni tada grad Vrbovec (castrum Orbouch tunc expactum) nasuprot Rogatcu (prope castrum Rohacs) s čitavim kotarom njegovim, a napokon 27. siječnja 1399.

još i čitavu knežiju Zagorje sa svima gradovima u njoj, a to su bili Lobor (Labar), Oštrc (Ostroch), Belec (Beelth), Trakošćan (Trakhenstein), Lepoglava (Lepaglawa), Kostel (Costal) i C e s a r g r a d (Chazar) na Sutli.

Tako su Celjski grofovi na koncu 14. stoljeća okupili ogromno imanje, kojemu je gotovo u sredini bila dolina rijeke Sutle.

VI.

Car i kralj Sigismund oženio se je 15. studenoga 1405. u gradu Krapini Barbarom, kćerju grofa Hermana II. Tim se je još više podigao ugled knezova Celjskih, koji se odsad broje medju najznamenitije kneževske rodove u alpinskim i podunavskim zemljama. I Herman Celjski († 1435.), i njegov sin Fridrik II. († 1454.), kao i unuk Ulrik II. († 1456.) vrše bansku čast u hrvatskom kraljevstvu, a osim toga mnogo utječu u poslove vojvodina Austrije, Štajerske, Koruške i Kranjske, kojima vlada porodica Habsburg. Veliku moć svoju izrabljuju knezovi ili grofovi Celjski, da u dolini Sutle sasvim potisnu vladanje krčkih biskupa. Osobito nastoje da se zadobave grada Četertka; biskup Ivan, ne mogući ga obraniti od sile njihove, predaje ga radije 12. studenoga 1441. njemačkomu kralju i štajerskomu vojvodi Fridriku III. iz kuće Habsburg. Tako se je na Sutli sukobila vlast njemačko-rimskoga cara sa silnim grofovima, vazalima dviju država.

Celjski grofovi, sušti Nijemci, sklapaju rodbinske sveze ne samo s hrvatskim knezovima Frankapanima, nego i s bosanskim banima (kraljima), pače i sa srpskim despotima. Gordi su i objestni sa svoje sreće, pa gaze ljudske i Božje zakone. Njihovom krivnjom odigrava se u Zagorju (Krapini) i na Sutli (u Desiniću) krvava tragedija, u kojoj tužno pogibaju dvije hrvatske plemenite kćeri: kneginja Elizabeta Frankapanka i plemkinja Veronika iz Desinića. Strašna se ta tragedija zbiva godine 1422. do 1428.; kneginja Elizabeta izdahnula je u Krapini u bračnom krevetu od noža svoga vjenčanoga druga, mladoga grofa Fridrika II. Celjskoga, — a nebogu Veroniku utopiše u ribnjaku službenici staroga grofa Hermana, koji nije mogao pregorjeti, što mu je prevrtljivi sin zavolio običnu plemkinju. Fridrik se je Celjski poslije kao kajao za grijehe svoje mladosti, pa je osnovao zadušbinu u Strigovu u Medjumurju, za koje se je tada nagadjalo, da je rodno mjesto sv. Jeronima.

Grof Ulrik II. Celjski poginuo je 9. studenoga 1456. u srpskom Beogradu, a s njim je izumrla porodica tih silnih grofova. Sada su planule žestoke borbe za ogromnu baštinu njihovu. Za tih borba opet je Sutla postala granicom dviju država, na kojoj su se borili njemačko-rimski kralj Fridrik III. Habsburgovac i ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin.

Najveći dio celjske baštine u Slavoniji zapao je službenika njihova Jana Bitovca (Vitovca) od Grebengrada, slavonskoga bana, kojemu je kralj Matijaš 16. lipnja 1458. darovao grad Krapinu i posjedovanja razvaljenoga grada Vrbovca na Sutli. Bitovec radio je, da predobije i Cesargrad na Sutli, ali tu mu se je opro štajerski plemić Andrija Baumkircher, kojemu je kralj Matijaš god. 1463. potvrdio Cesargrad zajedno s Risvicom, Kumrovcem, Tuhljem, Kraljevcem i trgovištem Klanjcem. Po smrti Andrije Baumkirchera (1471.) zadržao je Cesargrad sin njegov Juraj, koji nije imao potomaka, te je oporukom od god. 1492. ostavio sva svoja posjedovanja svojoj sestri, ženi grofa Andrije Stubenberga, i onda svome prijatelju, potonjemu nadbiskupu ostrogonskomu Tomi Bakaču od Erdeda. Stoga se porodi parnica izmedju Stubenberga i Tome Bakača od Erdeda. koja se svrši tek pred smrt kardinalovu (11. lipnja 1521.) tako, da je Cesargrad napokon došao u vlast njegovu. Još prije svršetka parnice bijaše kardinal namijenio Cesargrad svome sinovcu Petru Erdedu, po kojemu je ostao rečenoj porodici. U ostalim gradovima u Zagorju i uza Sutlu bijaše se održao sve do smrti svoje ban Bitovec (1468.), pače i sinovi njegovi Juraj, Ivan i Vilim; no god. 1488. oteo je kralj Matijaš Jurju i Vilimu, „zagorskim grofovima”, sve gradove njihove, pa je onda knežiju Zagorje podijelio svome naravnomu sinu Ivanišu Korvinu, potonjemu hercegu i banu hrvatskomu, koji se je god. 1496. oženio Beatricom Frankapankom. Kad je Ivaniš Korvin 1504. umro, udala se je god. 1509. Beatrica Frankapan po drugi put za kneza i markgrofa Jurja od Branibora. Još god. 1502. darovao je herceg i ban Ivaniš Korvin grad Veliki Tabor plemiću Pavlu Ratkaju i njegovoj braći; a god. 1523. prodao je rasipni Juraj Braniborski grad Mali Tabor (Kys Tabor, alio nomine Vrbowcz) Ladislavu Ratkaju i ženi mu Uršuli za 3050 ugarskih forinti. Tako su prvih decenija 16. stoljeća obladali lijevim porječjem Sutle Ratkaji i Erdedi: Ratkaji u Malom i Velikom Taboru, a Erdedi u Cesargradu. Njima su ti krajevi ostali i kroz dalja stoljeća.

Oblasti i gradove na desnoj obali Sutle bijaše si nakon izumrća Celjskih grofova kao vrhovni lenski gospodar prisvojio car i kralj njemački Fridrik III. Habsburgovac, koji je podjedno bio i vladar vojvodine Štajerske. On ih dalje razdavao kao lena svojim vjernim službenicima. Tako je Rogatec god. 1475. zapao Vilima Auersperga, a god. 1486. Ivana Rohatschera. U Kunšpergu opet izmijenili su se kao gospodari: Juraj Burger (1472.), Urban Strauss (1481.), Andrija Gall (1506.), Ivan Cvetković (1509.), Krsto Gradeneck (1511.), Ivan Helfenberg (1575.), Anton i Petar Gereci (1578.), dok ga napokon ne dobiše grofovi Tattenbachi. Potonji grofovi bijahu već prije, svakako u 16. stoljeću, dobili i grad Bizelj. Najviše borbe bilo je oko grada Četertka (Windisch-Landsberg). God. 1479. oteo ga je kralju Fridriku III. ugarski kralj Matijaš zajedno s drugim brojnim gradovima u Štajerskoj; poslije dobili su ga opet stari njegovi vlastnici, naime biskupi krčki, dok ga nije 1. rujna 1614. biskup Ivan Jakov prodao grofu Ivanu Krsti Tattenbachu. U 17. stoljeću bili su grofovi Tattenbachi vlastnici Bizelja, Kunšperga i Četertka sve do onoga časa, kad je grof Ivan Erazmo Tattenbach kao saveznik hrvatskoga bana Petra Zrinskoga poginuo od krvničkoga mača. God. 1686. prodali su vjerovnici nesrećnoga Tattenbacha grad Četertek grofu Ignjatu Mariji Attemsu, kojega potomci i danas još drže taj grad.

VII.

Još se ne bijahu u dolini Sutle smirile borbe oko baštine Celjskih grofova, javila se je nova nevolja, — naime Turci. Narod onih krajeva umije i danas svašta pričati o Turcima i krvavim bojevima na Sutli. U Klanjcu pripovijedaju, kako je neki paša turski došao pod Cesargrad, pa se utaborio na „Velikom travniku”. Tu da je pečena pijetla razkomadao i zaprijetio, da će jednako učiniti s gradom. No u taj tren grunuo je top na Cesargradu, a topovsko zrno raznijelo je pijetla i pašu. Turci su se stoga tako prepali, da su smjesta pobjegli!

Ovjerovljena povjestnica zabilježila je trinaest turskih provala u Štajersku do konca 15. stoljeća. Za nekih provala stradala je i sutlanska dolina. Najstrašnije provale zgodile su se god. 1469.—1483., a bilo ih je devet. Osobito su krvave bile provale god. 1474. i 1475., kad je i Slavonija ostala tako opustošena, „da se često po deset milja daleko nije vidjelo ni kuće ni čovjeka”. Tek čvrsti gradovi mogli su odoljeti turskim nasrtajima. Puk je u to vrijeme stao podizati utvrdjene

t a b o r e, da bi se s imanjem svojim mogao u njih skloniti, kad Turci iznenada u zemlju provale.

Izmedju okršaja, koji su onih godina zaredali, najosudniji je b o j n a S u t l i 24. k o l o v o z a 1475. Dvanaest tisuća Turaka pod Ahmet-pašom bijesnilo je na Dravskom polju oko Ptuja, pa je onda dolinom Sutle provalilo prema Posavini kod Brežaca. U polju izmedju Bizelja, Cesargrada i Brežaca došlo je do boja izmedju Turaka i progonećih ih četa štajerskih, kranjskih i koruških kapitana, koje je vodio Sigismund Polheim, kapitan u štajerskoj Radgoni. Kršćanska četa brojila je samo 450 momaka, ali je uza sve to udarila na stražnju četu turske vojske. Ahmet paša vratio se na to u pomoć svojoj stražnjoj četi, pa tako je došlo do boja sa čitavom turskom vojskom. Kršćanski vitezovi borili su se kao lavovi, pomlatili su do 2000 Turaka; no napokon podlegli su kud i kamo pretežitijoj sili turskoj. Četiri sto kršćana ostalo je mrtvih na bojnom polju; ostatak pao je u tursko sužanjstvo. Medju zarobljenicima bio je vrhovni kapitan Sigismund Polheim, koruški kapitan Juraj Schenck i kranjski kapitan Ljudevit Kozjak; medju mrtvima i zarobljenicima spominju se članovi najodličnijih rodova onih pokrajina, kao Tattenbach, Mordax, Semenić, Dietrichstein, Gall i Hohenwart. Turci ucijenili su zarobljene vitezove velikim ucjenama; tako su za Schenka tražili 4000 forinti, za Kozjaka 2000, za ostale 1000—500; najmanja ucjena iznosila je 400 forinti. Budući da se za veći dio zarobljenika nije odkupnina mogla namaknuti, biše oni poslije odvedeni u Carigrad, gdje su u tamnicama izginuli.

Nakon poraza kršćanskoga na Sutli obnavljali su Turci sve žešće svoje navale, a vodja im je pri tom bio neki odmetnik iz Koruške, po imenu Miha Zvitar. Tek poslije god. 1483. odlanulo je onim krajevima, te se sve manje javlja o turskom četovanju.

God. 1527. postao je Ferdinand I. Habsburgovac, gospodar Štajerske i ostalih austrijskih zemalja, kraljem Hrvatske (i Slavonije). Za njegova je vladanja dva put (1529. i 1532.) turska sila zaprijetila Štajerskoj, pa je jamačno bilo kreševa i u dolini Sutle. Ali baš za Ferdinanda stala se osnivati i s l a v o n s k a k r a j i n a, koja je imala biti štit i branik ne samo ostaloj Slavoniji, nego i Štajerskoj. Staleži su štajerski mnogo prinosili za uzdržavanje krajine; a podjedno su sami u svojoj zemlji stvorili različite uredbe za obranu od turskih provala. Medju inim zaveli su na visokim bregovima zasebne postaje, u kojima su bili smješteni stražari, da pale vituljače (krijesove) i topove, pa da tako narodu navieštaju dolazak Turaka. Ovakove postaje zvali su Slovenci „g r o m a d e". God. 1564. bilo je u Štajerskoj već 25 takovih postaja; najzapadnije bile su u z t o k S u t l e, kao u B r e š c i m a, K u n š p e r g u i R o g a t c u.

Štajerska je kroz dva stoljeća zaista mnogo gotova novca do prinijela za slavonsku krajinu. No potrebe su te krajine bile ogromne, jer je neprestano trebalo popravljati i obnavljati od Turaka razvaljene gradove. Slavonija nije za tolik posao imala dovoljno radnika ni teglećega blaga za dovažanje gradje. Stoga se i razumije molba sabora Hrvatske i Slavonije od 12. travnja 1584. na nadvojvodu Karla, kojom traži, neka on zajedno sa staležima Štajerske i Kranjske zaključi, da se za utvrdjivanje gradova na slavonskoj krajini imadu upotrebiti pripadnici onih gradova Štajerske i Kranjske, koji medjaše s kraljevinom Slavonijom. Sabor poimence nabraja te medjašne gradove (vicinarum arcium huius regni), i to B r e ž e c (Bresecz), P i š e c e (Pischets), B i z e l j (Bizek), K u n š p e r g (Kusporgh), K o z j e (Kosio), S r e d a (Zreda), Č e t e r t e k (Chetertek), R o g a t e c (Rogatetz) i R e i c h e n b u r g (Rohenburg) u Štajerskoj, a K r š k o (Kerchko), R a k a (Raka), K o s t a n j e v i c a (Kosztainicza), T u r a n j (Thuran), manastir P l e t e r (monasterii Plether), M e t l i k a, K o č e v j e, Č e r n o m e l j i t. d. u Kranjskoj. Molbu svoju obrazlažu staleži tim, što se radi „o z a j e d n i č k o m s p a s u (pro communi salute) tako susjednih pokrajina Štajerske i Kranjske, kao i ove bijedne domovine" (Slavonije).

VIII.

Sve nevolje, koje su kroz stoljeća snalazile krajeve oko Sutle, tištile su poglavito k m e t o v e štajerske i slavonske. Teški tereti, koje su ubogi kmetovi snosili, postali su za turskih provala upravo nesnosni. Stoga nije čudo, da su već god. 1514. i 1515. planuli s e l j a č k i u s t a n c i. Ali te seljačke bune biše krvlju ugušene, na što je stanje kmetova bilo još nevoljnije. A gospodari tih posve bijednih slavenskih kmetova bili su na štajerskoj strani zgoljni Nijemci, a na slavonskoj ili doseljeni tudjinci ili otudjeni domaći velikaši. K tomu su pojedini štajerski velikaši držali bogate posjede u Slavoniji (kao Ungnadi Samobor i Varaždin), a slavonski magnati u Štajerskoj (kao Sekelji Ormuž, i Tahi Stattenberg). Slavenski su kmetovi strašno stradali od jednih i drugih, jer su ta gospoda postupala s njima gore nego s nijemom marvom. I tako se je u krajevima oko Sutle medju

kmetovima kroz više godina potajice spremala nova seljačka buna „za staru pravdu". Neposredni pak povod buni dao je poglavito slavonski velikaš Franjo Tahi, koji je jednako zatirao svoje kmetove pod Susjedom u Slavoniji kao i pod Stattenbergom na Štajeru.

Pravo sijelo velike seljačke bune u veljači 1573. bili su baš krajevi oko Sutle: zagorska knežija u Slavoniji i nekadanja savinjska grofovija u Štajerskoj. Tu su se i štajerski Slovenci i slavonski Hrvati sporazumjeli, da satru vlast svoje tudjinske ili otudjene gospode, pa da onda budu neposredni podanici svoga kralja i cara. Kokotovim perom pozivali su jedni druge na bratinsku slogu, a zimzelenom zakitili su svoje klobuke oni, koji su uz slogu pristali.

Glavni vojvoda ustanka bio je doduše hrvatski pribjeg Ilija Gregorić iz Brdovca, koji je zasnovao i ratnu osnovu, kako da se skrše objestna gospoda; ali gotovo u svakom mjestu na štajerskoj strani Sutle našlo se je vodja, koji su puk dizali na bunu. U Kunšpergu iztakao se je Filip Kukec, u Sredi Pavao Šterc i Juraj Župan, u Bizelju i Pišecima Krsto Pustak, Filip Večerić i Petar Župan. Sama buna planula je najprije pod Cesargradom, gdje su seljaci provalili u grad, ubili kastelana, te ugrabili oružja i puščanoga praha. Odanle vodio je Ilija Gregorić pobunjeni puk niz Sutlu do Save, da onda dolinom Savine prodre do Celja i Stattenberga. On će podići na noge čitavu Savinjsku grofoviju, dok će se hrvatski kmetovi okupiti pod Matijom Gubcem u dolini kod Stubičkih Toplica.

Seljačka buna hrvatsko-slovenska silno se je dojmila gospode i u Hrvatskoj i u nutarnjo-austrijskim zemljama, pa su napregli sve sile da je u zametku uguše. Seljačka vojska Ilije Gregorića razbita bi u Štajerskoj kod sv. Petra pod Svetimi Gorami kod Kunšperga (8. veljače 1573.), a namah sutradan raspršena bi i vojska Matije Gubca kod Stubičkih Toplica. Slavodobitna gospoda proslavila su svoje pobjede groznim krvoprolićem.

IX.

Gospoda su se štajerska i slavonska našla složna, da do kraja ponište svoje zdvojne kmetove*. Ali inače bilo je medju njima mnogo kavge i krvi u svako doba i svakom prigodom.

* God. 1659. utanačile su gospoštije Veliki Tabor u Hrvatskoj i Četertek (Landspergh) u Štajerskoj poseban ugovor, kako će izmjenice vršiti sud nad svojim kmetovima, i kako će pribjegle kmetove uzajamno vraćati.

Najviše je bilo kavge radi medja njihovih gospoštija i radi granice izmedju Slavonije s jedne, a Štajerske i Kranjske s druge. Bila je tomu kriva i rijeka Sutla, koja je svoje korito mnogo mijenjala, pa privaljivala veće ili manje krajeve sad Slavoniji, sad Štajerskoj. I tako se kavge za medje gospoštija kroz stoljeća izmjenjuju s vapajima, da se granica izmedju Štajerske i Slavonije (Hrvatske) konačno ustanovi.

Već od god. 1567. traže tako hrvatsko-slavonski sabori, kao i ugarski, da se imenuju povjerenstva, koja će istražiti i odrediti medje Ugarske i Slavonije prama Štajerskoj i Kranjskoj. Hrvatsko-slavonski sabor od 4. siječnja 1570. moli nadvojvodu Karla, neka poradi kod staleža štajerskih i kranjskih, da izaberu komesare, koji bi s komesarima kraljevina Hrvatske i Slavonije obašli sva preporna mjesta na granici i medje ustanovili (pro revisione metarum et terminorum regni Sclavoniae cum provinciis Styriae et Carnioliae — ad revisionem et reambulationem locorum contentiosorum in metis et linitibus regni). Sabor predlaže namah, da se oba povjerenstva sastanu na Jurjevdan 24. travnja, a mjesto sastanka neka bude Šenkovec na Sutli (locus possessionis Synkoucz penes fluvium Szuthlae). Bit će, da se molba hrvatsko-slavonskih staleža nije ispunila, jer oni i na potonjim saborima traže jednake komisije. Hrvatsko-slavonski sabor bijaše dapače već izabrao i svoje povjerenike, medju njima kapitane Gašpara Alapića i Petra Ratkaja ; ali sa strane štajerskih i kranjskih staleža ne bi sve do travnja 1582. još ništa učinjeno. Medjutim bijaše planula kavga radi medja izmedju Petra Ratkaja, gospodara Velikoga i Maloga Tabora, i štajerskoga velikaša Kristofora Raka, gospodara grada Srede (Hörberg). Sada je nadvojvoda Ernest u ime kralja Rudolfa sam pozvao hrvatske i slavonske staleže, da odaberu povjerenike, koji bi medjaše izmedju obiju stranaka uredili i povod smutnjama uklonili. Sabor se je 17. prosinca 1584. odazvao pozivu, te je izabrao osam lica u komisiju (Stjepana Kaštelanovića, kanonike Gašpara Stankovačkoga i Nikolu Mikca, banovca Ivana od Zaboka i viceprotonotara Ivana Petričevića, Mihajla od Vurnovca, Krstu Vragovića od Maruševca, i plemićkoga sudca zagrebačke županije Franju Stolnikovića). Komisija imala bi započeti svoj rad prve nedelje (28. travnja) iza Uskrsa slijedeće godine, a dotle će nadvojvoda Karlo izvijestiti hrvatskoga bana o tom, koje su povjerenike izabrale vojvodine Štajerska i Kranjska. Oba povjerenstva obaći će čitavu granicu Slavonije prema Kranjskoj i Štajerskoj, te ustanoviti, što pripada kraljevini,

a što vojvodinama. Započet će svoj rad odredjujući medje grada Lipovca, koji je pripadao tadanjemu banu Tomi Erdedu, prema vojvodini Kranjskoj; nadalje će ustanoviti granicu izmedju štajerskoga grada Brežca i slavonskoga Susjedgrada, onda izmedju Velikoga Tabora (Petra Ratkaja) i grada Srede (Kristofora Raka), i napokon izmedju kraljevske varoši Varaždina i štajerskoga grada Ormuža u Štajerskoj, koji je tada pripadao Mihajlu Sekelju. Hrvatsko-slavonski sabor obnovio je 11. travnja 1585. svoje zaključke glede rečene komisije, te je pače 20. travnja 1586. ponovno pozvao nadvojvodu Karla, da dade izabrati povjerenstvo štajersko-kranjsko, koje bi sa slavonskim konačno riješilo sve sporove glede medjaša; ali nadvojvoda nije iz nekih razloga htjeo prihvatiti ovakovo obćenito odredjivanje granice, već je zahtijevao, da se jedino ustanove medje izmedju posjedovanja Kristofora Raka i Petra Ratkaja. Tako je došlo do spora izmedju hrvatsko-slavonskih staleža i nadvojvode Karla. Nadvojvoda je zatim posebnim pismom zapovijedio banu Tomi Erdedu, da on sam po stanovitim ljudima dade izviditi medjaše izmedju gradova Velikoga Tabora i Srede; ali protiv toga ogradio se je hrvatsko-slavonski sabor 4. siječnja 1587., „jer ban protiv javne odredbe sabora nije na pismo nadvojvode smio nikakvu djelomičnu pregledbu (nullam particularem revisionem) izmedju Raka i baštinika Ratkajevih provesti".

Osobito žestoke bile su kavge izmedju grofova E r d e d a i grofova T a t t e n b a c h a radi zemljišta na Sutli izmedju gradova Cesargrada (Novih Dvora) i Bizelja. Puk u onim krajevima još i danas priča o tim često i krvavim smutnjama. Posebice pripovijeda o kavgi radi zemlje Lug na Sutli, koja je obuhvatala nekih trideset i pet rali. Ta je zemlja prvobitno spadala pod Bizelj, jer je bila na desnoj strani Sutle. No rijeka je najednom promijenila svoj tok, te udarila više k zapadu i privalila tu zemlju hrvatskoj obali. Sada je planula kavga izmedju Erdeda i Tattenbacha. Erdedi je zemlju naprosto posvojio, jer je na hrvatskoj strani. Na to je Tattenbach po svome župniku u Sušici dao Erdeda u crkvi sv. Lovrinca prokleti. Župnik govorio, a puk za njime: „Preklet bil grof Erdedi". Ali Erdedi nije znao šale. Skupio je svoje slobodnjake, provalio preko Sutle u Štajersku, dotjerao župnika u crkvu sv. Lovrinca, te ga prinudio, da jednakim načinom prokune Tattenbacha.

O kavgi izmedju Erdeda i Tattenbacha imade i povjestnih podataka. Dne 15. ožujka 1614. molio je Ivan Krsto Tattenbach štajersko

zemaljsko vijeće, da mu odpusti porez za neka zemljišta, koja je Sutla uslijed promijenjena toka od njegove gospoštije na Bizelju odkinula. Radi tih zemljišta pokrenuo je poslije Tattenbach i parnicu protiv bana Sigismunda Erdeda. Parnica je god. 1643. zapela, ali se je poslije više puta obnavljala, te bi tek 19. srpnja 1830. nagodom izmedju Austrije (Štajerske) i Hrvatske dokončana. Prijeporno zemljište prepušteno bi tada Hrvatskoj i pridano gospoštiji u Novim Dvorima.

Kao svijetli tračak sred vječitih tmurnih kavga izmedju feudalne gospode s obje strane Sutle ukazuje se osnutak p a v l i n s k o g a s a m o s t a n a u U l i m j u kod Četertka. Ta je pojava još utješnija po tome, što je samostan utemeljio hrvatski velikaš na štajerskom tlu, i što je novi manastir pripao hrvatskoj pokrajini pavlinskoga reda.

U Ulimju ili Ulimjama (god. 1208. villa Wolin in Marchia) obstojao je stari kašteo, za koji se priča, da ga je još god. 1015. podigla sv. Hemma. Kašteo s imanjem mijenjao je tijekom stoljeća razne gospodare, kao Mordaxe i Tattenbache. U 17. stoljeću držali su ga hrvatski grofovi Erdedi. Glasoviti protonotar hrvatski I v a n Z a k m a r d i († 1667.), osobiti prijatelj i dobrotvor pavlinskoga reda, kupio je 19. novembra 1658. od grofa Nikole Erdeda za 12.000 forinti kašteo i posjed Ulimje, pa je onda nakon predhodnih dogovora tijekom god. 1661. dne 22. listopada 1662. oboje zapisao redovnicima sv. Pavla. Već slijedeće godine udje nekoliko hrvatskih Pavlina u Ulimje, te preuzeše upravu kaštela i imanja. Tek kad je stiglo odobrenje od nadvojvode i biskupa u Ljubljani, biše Pavlini god. 1664. svečano uvedeni u novi samostan. Tom prigodom našlo se u Ulimjama na okupu brojno hrvatsko plemstvo i s njime novi general pavlinskoga reda Pavao Ivanović. Prvi prior novoga samostana bio je Šimun Bogović. Slijedećih godina pregradjivali su kašteo u samostan, te su uza nj podigli i crkvu blažene djevice Marije. Crkvu je posvetio god. 1688. zagrebački biskup Aleksandar Mikulić.

Samostan i crkva bili su odsad kroz jedno stoljeće zalog bratinstva i ljubavi medju jednokrvnom braćom s obje strane rijeke Sutle. Osobito je na glas izašla čudotvorna slika sv. Franje Žaverija u samostanskoj crkvi. Samostan je sve više napredovao, jer su ga darivali gospoda i plemići hrvatski. Posve izgradjeni samostan imao je tri krila, koja su okruživala četverouglasto dvorište; na četvrtoj strani zatvarala je dvorište velika samostanska crkva. Osim daljih darova zakladatelja Zakmardija, kojega je žena u crkvi sahranjena, dobio je samostan god. 1668. od grofice Elizabete Ratkaj vlastelinski dvorac

s imanjem Vrba, a god. 1700. od Rozine Rozalije udove Lichtenberg za 4500 forinti založeno imanje Poredje. Samostan bio se je tako podigao, da su u njem redovito živjela po 24 redovnika, i da su u njemu pavlinski bogoslovi učili moralku. Koji put premjestili bi onamo i pavlinske novake, koji su inače prebivali u Remetama kod Zagreba.

God. 1782. ukinuo je kralj Josip II. samostan u Ulimjama, kojega su bogata posjedovanja pripala vjerozakonskoj zakladi. Dne 10. rujna 1810. prodavali su na javnoj dražbi samostan u Ulimjama. Tom prigodom kupio ga je tadanji zemaljski kapitan štajerski, grof Ferdinand Maria Attems. Novi su gospodari dali dva krila samostanska razvaliti, od trećega načinili su vlasteoske dvore na dva kata i s dvije okrugle kule.

Tako je nestalo pobožne zadušbine hrvatskoga protonotara na štajerskom tlu !

X.

Iz vremena ilirskoga pokreta, kad su Slovenci, naročito oni južnoga Štajera, obnovili tisućljetno bratimstvo s Hrvatima, redjaju se takodjer drage uspomene u toj pitomoj dolini sutlanskoj.

Na hrvatskoj strani, na imanju davno već izumrlih grofova Ratkaja, tamo na onom mjestu, gdje se od Prišlina gorski obronak spušta prema Sutli, stoji nasuprot štajerskom sv. Križu V u č j a g o r i c a, nekad dvori i posjed Krizmanića. Tu je 2. lipnja 1766. ugledao svjetlo mnogo slavljeni I v a n K r i z m a n i ć, god. 1818. do 1849. župnik u zagorskoj Bistrici i opat petrovaradinski. Njegov je gostoljubivi dom bio kroz trideset i jednu godinu stjecište ne samo Ilira, nego i svih Slavena, koji bi u Hrvatsku zavirili. Iz njegova je doma Ljudevit Gaj svoju ljubu Paulu, kćer brata mu kapitana Stjepana Krizmanića, poveo k Božjem žrtveniku.

Takodjer na hrvatskoj strani, ondje kod klanca Zelenjaka, a ispod razvalina Cesargrada zaklopio je opet trudne oči drugi slavljeni ilirski borac, pjesnik hrvatske himne A n t u n M i h a n o v i ć. Proživio je posljednje dane svoje u erdedovskim Novim Dvorima, gdje je i dočekao smrtni čas. Na novom groblju u trgovištu Klanjcu podignut mu je lijep spomenik od crnog mramora i sa željeznom ogradom, a na spomeniku je uklesano : „† Antun pl. Mihanović, ces. i kr. ministerijalni savjetnik, glavni konzul u miru, posjednik c. kr. krsta Franje Josipa, vitez željezne krune, posjednik kr. grčkog reda Spasitelja, velevojvodskog toskanskog reda sv. Josipa i ces. turskog Medžidije. Rodjen 10. lipnja 1796., preminuo 14. studena 1861. : Lijepa naša domovina. A. Mihanović."

Ali i na štajerskoj strani imade ilirskih uspomena, koje se okupljaju oko grada Četertka i trgovišta Podčetertka. Tu u trgovištu Podčetertku živio je i djelovao je u doba najživljega pokreta ilirskoga liječnik i uzorni slovenski rodoljub dr. S t j e p a n K o č e v a r (1808.—1883.), oduševljeni Ilir i možda najvjerniji pobratim Stanka Vraza. Već god. 1842. piše Kočevar hrvatski u Danici ilirskoj, te opisuje meteor, što je pao nedaleko od sela Miljane na Sutli ; god. 1848. sabire dobrovoljne priloge za hrvatsku vojsku Jelačića bana, te se

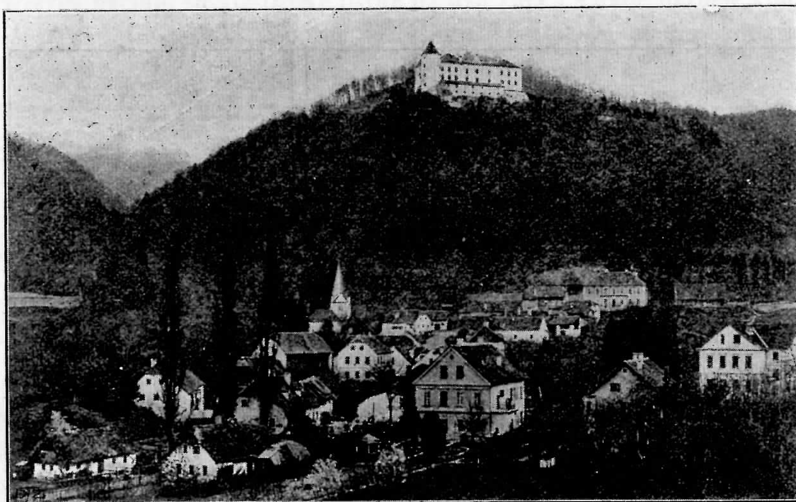
Novi Dvori kod Klanjca. **Cesargrad.**

opravdava, što ne može više skupiti „zavoljo siromaštva i manjkanja narodnoga duha u našem kraju".

I Stanko Vraz zalazi više puta u Podčetertek. Uz pobratima Kočevara imade on tu daljega rodjaka Herzoga, upravitelja grada i imanja Četertka kod grofa Attemsa. Prvi put, čini se, boravi Vraz u tom gradu na početku god. 1840., te piše iz njega 7. rujna prijatelju Prešernu : „Ti ćeš se čuditi, kako sam amo zalutao. Podčetertek niže se na južnom obronku dolnještajerske Švajce, ima dosta zdrav zrak i lijepe vidike. Kako me je prošlih poklada zdravlje izdalo, te sam poslije vazda poboljevao, te u to sedam tjedana ozbiljno u živčanoj groznici odležao, primio sam prijateljski poziv za promjenu zraka od dobroga daljega rodjaka, koji je ovdje upravitelj grofa Attemsa. Ti znaš, da su dalji rodjaci uvijek bolji od bližih, pa tako se rado odazvah

dobro mišljenomu pozivu svoga strica. Ljubezni doček sa njegove strane i sa strane njegove djece vrlo mi je godio; suviše je ovdješnji ugledni mladi liječnik i vatreni slavenski patriota dr. Kočevar vrlo mnogo doprinio, da mi se je duša razvedrila. U tom milom meni kolu već sam tako ojačao, da ću dojduće nedelje moći svoj put u Dolnju Kranjsku nastaviti..."

Vraz je i poslije više puta zalazio u Podčetertek, da se odmori i oporavi. Ali ne samo zato. U Herzoga bila je kći A n k a, koju je Stanko osobito zavolio. Dne 29. rujna 1848. piše on svojoj rodjaki

Podčetertek.

iz Zagreba pismo, koje se ovako započinje: „Draga Anko! Tvoje nježno pisamce, što si ga meni iz Gradca pisala, primio sam baš kad sam kod prozora u gradu Četertku stajao, i gundjajući u bradu popijevku „Rastavljen s Tobom da živim i t. d." na to mislio, uz koga Ti u taj čas po gradačkim ulicama prolaziš? Da Te još jednom vidim, ostao sam u petak i subotu u mjestu, te sam tek posljednjega dana pod noć oko pol 10 ostavio grad prisluškujući sve do 11 sati, da li se sa sjevera čuje štropot kola, kojima se Ti iz Gradca vraćaš. Ali i to je bilo utaman. I tako sam dalje pošao u Miljanu, gdje sam u zoru sjeo u kola...."

IZ „DJEDOVIH PRIČA".*

OSTAVŠTINA JOSIPA KOZARCA.

Njemu je njegov S l a v i r sve na svietu; u po dana i u po noći misli on samo na njega i na one veličajne sivaste hrastove. Ne vjerujem, da se već i ne razgovara s njima; ne vjerujem, da nije svakom ime dao...! Duša ti drhće, kad udješ u tu ogromnu polak svjetlu, polak tamnu šumu; nigdje joj ni kraja ni konca, pa da ne piskutne ovdje-ondje hitra vjerevica, da ne vidiš sad tu, sad tamo traga podkove Jakobova vranca — mislio bi, da nema nigdje svieta, da si samac tu na toj pustoj zemlji; — a srce ti stišće ledena tjeskoba. Ko da ni vjetra nema, misliš, sve je mrtvo, sve je bez života i duše; obazireš se, ne bi li što živa smotrio, pogledaš i u vis, a gle! tamo izmedj granja, krpice plavog neba; gle! oblaka, kako se naganjaju ko sive nemani; gle! kako se vršike visokog hrašća lelijaju ko pijane glave, misliš, sad će se nagnut, sad će se strovalit jedan preko drugog — — al oni stoje, ani su se tako zibali i lelijali prije sto godina pa će i još stotina... Tako je nama, kad udjemo u tu našu hrastovu šumu. Al nije tako Jakobu! Gledjte ga, kako jutrom juri na konju, smrknut ko jesenski dan, ko da bi nas sviju zgazio... Al da ga vidite, kad udje u sjenu svoga S l a v i r a, kako se razvedri, kako mu se guste obrve pruže, ukočeni brci zatitraju, a očima se misliš smije; kako razgovara s konjem, a konj hrza i njiska od dragosti... Sad treba unutra, polahko ko u crkvu; treba vidjet, je l' se što promienilo od juče, je li sve na svom starom mjestu; pa ko da su se dogovorili: Jakob motri lievo, vranac desno.

— Jasen se tamo bieli, glogovina s desna je gusta, — tamo je sve u redu, šapće u Jakobu duša. Dodju i do bare, sva se zeleni od šaša, a u njoj pište patke i kokoške pletuć navrh vode lagana gnjezda od suha rogoza. Liepi, šareni patki (mužaci) skupili se na čistini u sried bare; čuju korake iz šume, podignu u strahu sjajne zelene glave,

* Ovo je nastavak priča, sto su počele izlaziti god. 1887. u „Hrvat. Omladini", koju je uredjivao Josip Milaković.

— a kad vide, da je Jakob, zarone od veselja i stanu se kupat ko pomamni... Jakob napaja vranca, a dok pije, motri on i lievo i desno, ne bi l' spazio, ima li traga, da nije već tko došo kupit pačja jaja.

— Dobro je, ne vidja se još ništa... Sutra je nedjelja, misli Jakob, sutra će kojekakve skitalice s košarom u taj šaš, pa lakomi povadit mi sva gnjezda... Poradujte se, dočekat će vas Jakob, pa da vam ne bude žao!... A vi mi ostajte s bogom! pogleda tamo na pâtke, počekat ćemo do jeseni, dok se uhranite; — onda, vesela vam majka!... Tek on povuče uzdicom, a oni tamo na pučini digoše se halabukom, pa ko striela poletiše dva-tri puta preko bare, te munjevito popadaše u najgušći šaš. Zna Jakob dobro, što je to: okrene se na konju naokolo, a gle! tamo s druge strane bare, kako tik povrh šume leti suri orô, dulji od hvata... I on je gladan, i on mora jesti! Tko zna, na kojem hrastu ili briestu sjedi njegova ženka u ogromnom gnjezdu, spletenu od debelih šiba i granja, pa grije ono jedno ili najviše dvoje mladih... Jedno je samo, ždere bo mnogo, pa da ih je više, tko bi ih sviju nahranio....

Jakob krene dalje, treba obić 2000 rali! Razgovara se staračko sam sobom: Pokraj bare nije hrašće toliko pozeblo ko unutri; uz baru bilo je vjetra, te je rašćerao mraz, dočim unutri gusto, pa se mraz objesio ko magla. Al ipak bit će žira dosta, možda i šiške, ako bog da, pa eto svietu liepe krajcare pod jesen...

Što je ono tamo; kroz granje ko da se nešto bjelucka, a vranac, znajuć što goso misli, pokasa ravno onamo. Što se je bielilo? — U jasenovoj kori usječen malen križić. Jakob obidje dva, tri puta okolo-naokolo, motreć vršike, te se pod jasenom sustavi. Tko je dobra vida nek upre okom, pa će vidjet, kako vrh jasena zakriese o suncu sitne, sićušne zlatne pahuljice — pčele! Našle su dublje u jasenu, pa se nastanile u njem puneć ga medom. Znaju to dobro kojekakve hulje, te nedjeljom i svetkom zadju šumom, tražeć „pčelaca"; a kad kojeg nadju, izrežu križ na kori, da mogu to drvo laglje naći i pod jesen, kad bude saće puno, posjeći ga a med izvaditi.

— E, dobro! neznani delijo, vidjet ćemo, tko će o Miholju med oblizivat, ja ili ti; govoraše Jakob u sebi i krene dalje.

Evo i prosjeke. Kolika je! pružila se preo ciele šume, od jednog sela do drugog; s lieve strane bielasa se zvonik jedne, a s desne strane blista se zlatna jabuka na tornju druge crkve. Po prosjeki procvale jagode; žvižduć preliće od grma u grm crna kosovica, a vrh hrasta

skupilo se nekoliko kreštelica, drečeć se ko babe, kad se potuku. Malo podalje čuje se klepka (gvozdeno zvono) na marhi; Jakobu se pričini, ko da zvoni s ovu stranu prosjeke. Vranac pokaše uzduž, pa gle! Jakob se nije prevario: jedno desetak goveda pase s' ovu stran prosjeke, u zabrani.

— Hop — hooop! vikne Jakob iz sveg grla.

— Evo me, gospodine! pojavi se iza hrasta dječak-govedar.

— Aha! tu si... što je to, zar se tu pasu goveda, u zabrani? Ne znaš ti, da je prosjeka medjaš, je li? Dabome, u zabrani je ljepša trava! Hodi amo, da te naučim poštenja, hodi der samo, hodi!...

Pa kakav je i star sagne se Jakob na konju te će derana povuć malo za uši, da laglje zapamti, gdje je granica!...

— A sad se seli odatle, pa da te niesam više ni blizu prosjeke vidio, a kamo l' preko nje.

— Nekate me javit gospodine, ubit će me otac; zareve govedar.

— Ne boj se, ne ću ja tvom otcu ništa; nisam ja krvopija, da mu izpijem peticu iz traljava žepa; tvoj je otac poštenjaković, — al tebe ću ja, tebe! Prisjest će ti, ako te još jednom uhvatim.

... Jakob krene dalje; sve dalje, sve polahko...

Prošlo već i poldne; žega pritisla, vrancu pala biela pjena po vratu; mušice ga zaokupile te se nevoljan rita i otresa; — al zeleni staračko sjedi na njemu ukočen ko drven, on ne zna ni za žegu, ni za umor. Sa ovog putića na onaj, sa ove čistine na onu, — pa mu slatko dan prodje ko s dlanom o dlan... Već hćede da skrene na Matićev stan, još jednom naćuli uši, još se jedan put obazrie, pa mu se pričini, da je šuma u desni pravac nešto gušća nego li je juče bila. Vranac, već se poradovo na zob i hladnu vodicu, morade još jedan put natrag u šumu.

— Ha, huncuti! da vas ne bilo, udari se Jakob po koljenu, pa vas baš na tog najljepšeg voda naniela.

Pred njim ležo ogroman jasen, polak pociepan u vesla, a polak još neizradjen. Pa koliki je! Ima ga 35 metara duljine i preko jedan metar poprsne debljine; pa kakav je zdrav zdravcat, kako mu se bieli i žuti lies, ko da nije prevalio dviesto godina! Jakob izvadi iz čizme čekić i pozapečati sve komade, što su širom ležali, da ih označi, da su pokradeni... Kako tužno odzvanja udarac čekića, ko da škrinju zatvaraš; — a Jakobu je tako i bilo: on je jednog sahranio! Ne će mu se više srce smijat od veselja, kad bude tuda prolazio; ne će više tomu

posječenomu šaptat: velik si, velik si ti, dragane moj! al ti si i zdrav, još ti nijedna grančica nije suha, narasti će ti još veći...

Tužan pope se na konja i odjaši na Matićev stan.

Matićev stan ušao ko klin u šumu. Ljepšeg si mjesta za stan ne odabra. Pa kako li ga je stari Mijo uredio: u polovici je biela kućica s kuhinjom i sobicom, jedan joj prozor gledje u veliki šljivik, a drugi u dvorište. U dvorištu uhvatila se tri oraha, dvie jabuke i jedna kruška u kolo; ledina se zeleni ko mekana svila, nigdje ljepšeg hlada i opočivališta. Djed Mijo izteso iz briestovog žilja nizke stolce s visokim, savijenim naslonjačem. Liepa unuka Mijina, crnooka Stana izniela gûbu s dva jastuka, — pa il te volja sjesti ili leći. Za orasima pružila se mala, nisko ogradjena baštica s crljenim makovicami, s povrćem i šarenim Staninim cviećem, a u najzadnjem kraju poredale se ko vojska Mijine košnice. Postrance digle se prostrane staje i štagljevi; za njimi gumno, a do njega torovi: u jednom goveda, u drugom biele ovce a u trećem svinje sa stotinom šarenih prasaca. Po šljiviku hvataju pure po travi bagude i lepirice, na orasih naganjaju se zelene žuńe, preo šljivika prolieću lahkokrile divlje patke iz jedne bare u drugu... a tamo na onom suharu (= osušenom hrastu) na kraju šume spuštaju se crne čavke s grane na granu, a na najvišem vrhu ukočila se dugačka čaplja.

Djed Mijo prevalio šestdesetu, ko i drug mu Jakob. Za mladih godina skupa su služili kod vojničtva, pa se ni dan danas ne razdružiše; još oni ne zaboraviše svojih kapetana i pukovnika, ni onih dobrih ni onih zlih; još si pripoviedaju, kako je bilo u Mantovi, kako u Magjarskoj. Oni su i sad još više živili u onoj prošloj nego li sadanjoj dobi... Pa kad Jakob koju današnju pripovjedi, kako će se odsad za više od milijuna forinata svake godine šume prodat, onda ko ovca bieli Mijo samo krene glavom i obrne očima, čudom se čudeć, odkud svietu tolik novac!..

— Zla im sreća, Mijo, posjekoše mi noćas jasena, pa da su kakvog, već —

— A kojeg to?

— Onog, nedaleko „okruglog pašta".

— Onog debelog, na vršiki dvojnaša, s lievu stranu bare —?

— Pogodio si!

— Grom ih ubio, — pa jesu li ga odnieli?

— Niesu; nego su ga polovicu izciepali na vesla, a polovica još je čitava.

— Nužda, brate Jakobe, nužda! Od nedjelje je uskrs; pa su to valjda smislili, da na veliki četvrtak odvezu u Vukovar na prodaju.

— Kako bilo, da bilo, — mi noćas ne ćemo oka zaklopit.

— Ja velim, brate Jakobe, ako su samo polovicu izradili, — pusti ih nek izvezu to; ružno je bogati, gdje na blagdan nema kruha u kući; gospodin šumar ti je duša od čovjeka, ne će ti ni rieč prigovorit, — to sam siguran; a onu drugu polovicu pričuvat ćemo, da ti ne ostane gol panj; što ostane, možeš prijaviti.

— Nek bude na tvoju; nisam ni ja Ture, a ni šumar mi ne misli sirotinji o glavi, daj nam bože takovih!.. Nego ćemo mi ipak otić večeras onamo, da bar saznam, tko je, da ga u buduće imam na rovašu.

U to zorolika Stana donese kisela mlieka, priesne butine i dvie-tri biele lukovice s bocom rujna vinca. Vitka je ko slavonski jablan; biele skute zapregla, da je hitrija, a lice i glavu umotala u bielu krpu ko bula, da ne pocrni od sunčane žege; podsmieškuje se ko zora, pa ne znaš, il su joj zubi bieliji il ustne rumenije.

Njih dvojica založiše malo pa udariše u razgovor o svem i svačem.

— Odkako Vranicany izradi ono desetak hiljada najboljih hrastova, nije se kod nas mnogo radilo u šumi; sad veliš Jakobe, da će opet u velike, — poče djed Mijo iz tiha.

— Sve mi se čini, da će s nama i te šume nestat; a hoće l' igda takve još biti, sam bog sveti zna, — al ja ne vjerujem...

— Vjeruj mi, brate Jašo, proplako bih i ovakav star, kad bih moro na svoje oči gledat, kako tih gorostasa preko dan i preko noć nestaje — u dûge i hvatove! Meni se čini, da sam laglje zaboravio i na mrtve roditelje i na poumrlu braću, neg što bih zaboravio na tu šumu. Gle! onog suhara tamo; — kad se je posušio, mjesec dana bio sam ko bez glave; a da se preko noć prevali, bilo bi mi, ko da mi vid fali u glavi, tako mi se oko priviklo... A tog svega, da nestane od jedanput... šuti, brate Jakobe, bolje, da ne doživimo!...

Pravo reče, brate Mijo. Otac i mati podigli te, učinili te čovjekom, ogazdili te — pa ostarili; nit su ti bili na pomoć, nit na odmoć. Pomrieše, ti ih sahrani, proplaka dva dana: — pa onda, ko da ih nije ni bilo. Učinili su tebe i braću ti ljudma, pa ne ostaviše nikakve praznine za sobom, nego ih nesta, ko da su već bili suvišni na tom svietu... I tu šumu glediš od mladosti, a eto si i ostario, — al da je nesrećom jednog dana nestane, ne bi samo tu,

gdje se dižu ti ogromni hrastovi, ostala praznina, da rečem pustoš, već bi se ta praznina uvukla i u tvoju kuću i u čitavo selo i u cielo okružje. Oko bi pomalo i zaboravilo te granaše, al ne bi duša. — Dodje proljeće, kud ćeš s govedima, da ih smalaksale podkriepiš: — eto šume pred tobom, eto trave do koljena; platiš nešto pašarine za mjesec dana uhraniš junce, pa lahko onda s njima na pazar, a s novcima u žep! A kad se šuma posječe? Djeca će nam možda biti željna mlieka!.. Dodje jesen; proljetos Sava potopila usjeve, da nigdje zrna nema, osim ono malo kuruza; kuruz treba nama, — a kud ćemo s konjima i s tolikom krmadi! Ne boj se brate: urodila je šuma žirom, za četiri nedjelje uhrane se bravci, da se jedva miču, prodaš ih — pa te onda ni brige nije... Urodi šiška, a koja je žena vriedna, nije joj težko za šišku po 20—30 for. dobiti, — lahko je onda nositi zlato i svilu! A kad ne bude toga, brate Mijo, što će tad biti?! Zapade snieg, pritisne zima, a ti za malen novac kupiš drva, koliko te volja, griješ se i opočivaš u toploj sobi... A kad se ta šuma izsječe, a ti ne uzimaš klipeta, da se ogriješ; što ćeš, moraš u kradju, jer ne možeš gledat, gdje ti se djeca smrzavaju, — uhvate te, zatvore te, i još moraš platiti. Platiti, — ali odkle? kad nemaš ni prebijene krajcare. Marha polak crknuta nema što da zagrize u proljeće; zatjeraš ju kradomice u branjevinu, da se napase, uhvate te opet, osude te opet, da platiš, — da platiš! a ti pol godine nisi forinte vidio! Što veliš brate Mijo, što će onda biti?! Žalost i kukavština. Težko je i pomislit na to, kamo li doživit! Al mi smo naše proživili, mi valjda ne ćemo toga dočekat; a djeci našoj, kako bog da... Eto, sad vidiš, što je šuma! Gdje nema trgovine i obrta, tu se dižu šume, ko jedino blago i pomoć naroda; a kad ne stane i njih, onda kukaj brate, jer ko što šuma sporo raste, tako sporo diže se i trgovina i obrt. Šuma ti je našem svietu krava muzara, koja se zlatom doji.

— Ja ko da već vidim, kako propadamo. Najprije nam granicu ukidoše, ko da nam pô kruha s njome odkinuše; pa nas zatim razdieliše, ko da nam dušu i srce otrovaše: stari udri na mladjega, mladji na starijega; nit se tu mari za rod i poštenje, već proklinji rodjenu krv, vuci se od suda do suda, bez kraja i konca... A sad još i to šume, to posljednje dobro...

— Budi volja božja, veli se, brate Mijo; već ded ti, da mi zapalimo te mirisave cigare, niesu ih takvih ni naši kapetani pušili. Znaš li šta košta jedan? Dvadeset novčića, bog ga ubio! Negda bili pet novčića najskuplji, a gle sad!.. Bio trgovac tu, proveo sam ga kroz šumu, da vidi, kakova je, pa mi dao desetak... Što veliš, valja li! Još se sjećam, kad sam prvi cigar zapalio, dao mi ga pokojni pukovnik Degoricija; sve mi se čini, da sam s tim cigarom i lugariju dobio. Bio ja, kako znaš, stražmeštar, pa tek došo iz soldačije. Oboli stari lugar Joško, pa će mene u Slavir, da ga pričuvam, dok on ozdravi. Što su sad u tri diela razdielili, to sam negda ja sam čuvo; bilo ga je čini mi se 6000 jutara; razširilo se to pod tri sela: pod Gradište s jedne a pod Otok i Privlaku s druge strane... Pogovaralo se, da u Slaviru nema čista posla; sad pade jedan, sad dva, sad tri ponajljepša hrasta, a tobož nikad nikog uhvatit!...

Znao zato i pukovnik, pa ko da mu nije baš pravo bilo. Šaptalo se doduše, da je to kapetanovo i Joškovo maslo, — al tko bi se usudio, to na glas reći! Nije mi bilo baš osobito po ćudi, kad sam prvi put ušo u šumu. Ovdje panj, tamo panj. Pobilježim ja to sve i prijavim. Drekne kapetan na me ko ris, da bolje šumu čuvam, jer da ću brzo izać iz nje. Rečem mu, da sam tako zateko od Joška; ne hćede ni da biesan čuje, već me izćera van. Vidio sam, da se tu popara svarila, i da će nekom gusto biti. Čuvo sam, niesam, čini mi se, mjesec dana iz šume ni izlazio. Dan na dan, noć na noć, — veliko je, ne mož uhvatit nikog: a danas fali na ovom, sutra na onom kraju ponajljepše drvo. Opametim se, i uzmem zavaravat, — i prevarim ih. Da znaš brate Mijo, kako mi je bilo, kad jedne noći začuh pilu kako brnči, — zadrhtah, ne znam ni sam od česa. Polako ko mačka dovučem se na 20 koračaja. Zapalili loj na criepu pa ga metnuli pod granu, da se svjetlo ne vidi daleko, te klekli pa pile... Kad im viknuh, da se predadu, popadoše im ruke niz koljena... Stadoše oko mene govorit i mitit me, da se ja (tobož) ne bojim ništa za taj hrast, da ih pustim u miru; kapetan, da im je kum, pa im dozvolio, da posjeku drvo kad hoće i t. d. „Kad bude kapetan lugar, onda vi sjecite, koliko vam drago; al dok sam ja, ne ćete bome". Otmem im sjekire i prijavim ih sutra dan, da su srušili hrast od 100 forinta! Uzpali se čitava kumpanija, još toga nije bilo, da hrast vriedi sto forinti! Kapetan ljut, samo što me ne zgazi: prieti mi se zatvorom i da ću ja taj hrast platiti...

Posluži mi sreća; sutradan nadjem opet dva panja, podjem tragom za kolima pa sve do zapuća, — al kud ću sad, tragovi se križaju

na sve strane!.. Podjem na prvi stan, da se odmorim i izpipam kakogod za te panjeve. Dočekaše me stanari s vinom i mesom ko bana; dalo se to meni u čudo, jer ih dosad niesam ni poznavo. Izpitujem ja pomalo, a oni ti mažu i lažu, da im se med sipa s jezika... Kako sam sjedio do okna, tako baš napram meni stajo velik plast siena; nekako se meni ne dade skinut oka s tog plasta. Stari plast nije, jer stari je izkiso i okrugo ko jaje, al nije ni nov; goveda ga nisu čupala, jer se ne vidi nikakvog traga, — već sve izgledje, ko da si sieno iz jednog kraja vadio pa u drugi meto... Sine mi u glavi! Napnem pušku pa ravno k plastu: pozeleniše njih sva trojica. Što misliš brate Mijo! Pet hrastova bilo je u tom plastu: bilo tu planjke, daske, brvana, duge itd. „To je naše ima već dulje od godine dana; to smo mi pokrili sienom, da ne popuca od sunca... Nebojte se vi gospodine za nas ništa, mi smo kumovi s kapetanom, pa ko da nieste ništa ni vidjeli..." Tako oni, a ja njih prijavim sa tri stotine for.! Sad da si vidio te graje, što se diže na me, ko na sovu. Izadje sam pukovnik sa povjerenstvom (komisijom); odemo najprije panjevima pa onda na stan. Kapetan, da može probo bi me s očima.

— Živio Jakobe, tako valja, ti si moj čovjek; popljeska me debeli Degoricija po ramenu i pruži mi cigar!.. U kapetana samo da je pogledo!.. Za nedjelju dana starog Joška umiriše, kapetana premjestiše, a meni lugariju u žep!.. Ej, dragosti! kad se sjetim nato, oko mi se orosi; daj bože, da i dovršim, kako sam počeo!

— Ako bog da, i hoćeš.

— Vidjet ćemo! Čuvam tu šumu bit će pod jesen trideset godina; da mogu, sačuvo bih ju i od vihra i od mraza... Ona mi je sva radost i veselje. Zahladilo je, idem još malko prigledat. Do vidjenja, brate Mijo!

— Sbogom! brate Jašo!..

IZ „SEOSKIH ELEGIJA".*

SPJEVAO TUGOMIR ALAUPOVIĆ.

U OMARU.

Zaklanja se sunce tiho, umiljato
Za visoke jele, tise i omare
Pa tanane zrake, izmrvljeno zlato
U igle se male zapliće i tare,
Ko najljepši prevjes, što ga vile tkaju
Na mirnome svjetlu mjesečine guste.
Svetost i tišina ko u božjem raju,
Šute žive stijene i uvale puste.
Samo katkad vjetrić, ko kad majka voli,
Nježnim krilom dirne cvjetiće i travu
Pa prošušti šapat, molitvica, što li?
Pred Gospodom cvijeće dragu svija glavu.

Kako smo mi blizu na svetome visu,
Na prsima čistim najljepšeg mu čeda!
Kuda strast i zloba popele se nisu,
Zavist gdje ne grca otrova i jeda.
Kako mu je knjiga umna i velika
U kamenu tvrdu, u rosnome granju!
Samo što je ljudska zaglušuje vika,
Otima je duši i nemirnom znanju.
A u svetom miru, u božanskom hramu
Koprena se crna odmata i para,
Jedno srce bije, jedna ljubav vrije,
Cvijetak cvijetku šapće, kamen progovara...

Dolje kroz provalu leden Ugar para,
Lomi se i pjeni, uzdiše i ječi,
Kao rana tajna, što nema vidara,
Tuga, što je nema niko da izliječi.

Krha se i drobi u srebrnu paru,
Dok probije mučan u zelene ravni
Pa se cakleć časak u sunčanom žaru
Oku sa vidika makne i potavni.
Jadan život ljudski kroz trnjave staze,
Sve ga mržnja poji, gladna zavist hrani.
Nesigurne noge pustinjom što gaze,
Nedogledne noći, nemilosni dani!
Krv ti ponajslagju pijavice piju,
Zavidnim te okom rogjeni tvoj mori,
A da bratske duše bratskim srcem biju,
Olako bi bilo i crvu u gori!

Zaklanja se sunce tiho, umiljato,
O igle se tanke zapliće i tare
Pa prosipa biser i nebesko zlato
Ko zavjetne ruke pred svete oltare.
Trepti do i ravan, njive i livade,
Što su pukle rosne ko zeleno more.
Lijepa zemljo moja, zar ljepše imade?
Naša bistra vrela, ponosite gore!
Kako vas je Gospod pomno pokitio,
Biser do biserka, dukat do dukata.
Milostan je otac sajnu struku svio
Najdražemu čedu oko bijela vrata.
A kako su ruke ljudske i opake
Izmrvile biser, izderale zlato!
Kako su se mrtve razgrtale rake,
Gdje je mlagjan život istom klicu hvato.
Lijepa zemljo moja, sveti plamenovi
S ognjišta nam kućnih davno utrnutih,
Kad će na razvali niknut život novi;
Kad li će se pravdi izgladiti puti?

*

Svetost i tišina. Na mekanoj grani
Trneć danak diše mirisavom grudi:
Nadvija se nebo, da ga rosom hrani,
Tiho noć se sprema da ga ne probudi.

U SUMRAKU.

Jasni danak spušta sjajne trepavice,
Tiho sumrak pada sa oblaka zlatih.
Okasnio negdje u krvavu lovu
Nesit jastrijeb juri da se gnijezdu vrati.
Topla noć se penje sa istoka tamna,
Svu joj kosu medna rosa pokapala.
Na zapadnoj strani nemirna, velika
Kao oko krupno večernjača stala.

Mirisala lipa, pa se izmorila,
Ispilo joj sunce snagu i mirise,
I kuda su žarke boje izgarale,
Otegnute sjene trepereći vise.
I u travi cvrčak za čas utihnuo,
Dok se drago cvijeće u svoj pokrov svije,
Samo s rodnih njiva ječi pjesma stara,
Da se u daljini za planine skrije.

Radilice ruke vraćaju se s rada,
Naša pjesma stara uzdiše i zvoni,
Sad ko čežnja davna, što je ne zna niko,
Sad ko suza tajna, što se s duše roni.

Na sunčanom žaru, u mirisu jaku,
Kao da mi prsa stežu more crne:
Drijema krv i volja, sklapaju se oči
I svjetlost i život zamire i trne.
Što li, Bože dragi, u časove mrke,
Baš kad stara pjesma za planinom mrije,
U mom srcu sviće danak i veselje,
A budi se duša, da snuje i bdije!

NA MARKOV DAN.

Proljeće nam drago uranilo rano,
Miluje nas nadom i životnim darom:
Pusti gaj je pjesmom prozorkinjom plan'o,
Osulo se drvo medom i beharom.

Uskrs i veselje! Leden pokrov puca,
Kudgod mekan vjetrić niza strane krene.
Snažno i veliko opet srce kuca,
Sitna janjad skače, ravni se zelene.

Po brdeljku malom, po svilenoj travi
Skrušeno i sveto mnoga čeljad lazi,
Ko kada se raspu radenici mravi
Po širokom dolu i tijesnoj stazi.
A molitva stara jecajući vrije:
„Očuvaj nas, Bože, nevolje i jada,
Krvavoga rata, glada i morije,
Očuvaj nas grijeha i teškoga gràda!" —

Miču se i plaze žuljevi i brige,
Sitna djeca, starci, djevojke i žene:
Hiljadama muka ispisane knjige,
S uzgona i rada istančale sjene!
A molitva stara jecajući vrije:
„Očuvaj nas, Bože, nevolje i jada,
Krvavoga rata, glada i morije,
Očuvaj nas grijeha i teškoga gràda!" —

Baš po strani starac podvio je ruke,
Vlažno mu se oko niz doline krade.
Pukle rosne bašče i mirisne luke,
Svaku kitnu granu, svaku njivu znade.
Lomili su snagu u krvi i znoju
Od vijeka tu mu djedovi i stari
Pa nikada brazdu da zaoru svoju
Najamnici vječni, tugji izmečari!

Mrazovima plaši proljeće ih rano,
Žarko im se ljeto teškim ledom prijeti.
U rane im melem koje ikad kan'o?
U kuće im svjetlost ko će unijeti?
Svoju dušu mrve da im lakše bude,
Rogjena im pjesma uzdiše i jeca
U muci i radu preko tugje grude.
Pa sve redom tako: ocevi i djeca!

Podavio starac ruke isušene,
Čelo mu se mrči od zlosretne sluti,
Po ozimnom žitu pale mrke sjene,
Na zapadu nebo oblakom se muti
I čudnovat drhat trese mlade grane,
Sve treperi lišće i u travi cvijeće.
Zar je nebu žao pa nov sviće dane
Il prokletstvo staro stare rane kreće?

Silne su i strašne. Umiranja nema,
Ali ni života, a to istom boli! —
I ko slika sveta, ukočena, nijema
Bez glasa i daha skrušen starac moli:
„Ne tražimo zlata, ni pogača vrelih,
Za jad si nas, Bože, stvorio — to znamo.
Ali i sirota smije bar da želi,
Da budemo ljudi, kad dušu imamo!"

U MOLITVI.

— Kada gusti sumrak pane, kad ti zlatna glava klone,
Čedo moje, od umora sitnih briga, igre, šale:
Kako s usta angjeoskih svete riječi leteć zvone,
Molitvicu kako šapćeš, sklapajući ruke male!
A ja stojim kraj postelje. Iz dubine crnog mraka,
Što ga u dnu prazna srca strašna sumnja iskopala,
Pridiže se i talasa svijetla iskra, topla, jaka,
Sve se čini ko da šušte angjelova krila mala!

Teška kora tvrdog leda na suncu se starom tali,
I sve, što je jadna zbilja porušila, oborila,
Ljute guje, gladni crvi i oltari davno pali,
Sve se miče, oživljava, sve u jedno steže sila;
S grobova se praotaca vječne smrti pečat kida,
Prah i trulež dušu prima, rumenom se krvlju lije,
Na molitvu ruke sklapa i starinske rane vida.
Ječi pusti dô i ravan, novi život ključa, vrije...

*

... U pustoši i u mraku žuljevite teške ruke
Tješila je jedna miso, pridizalo jedno krilo,
Vežuć čvrsto zlatnom kopčom mirnu čeljad i hajduke,
Čuvala nas od zle krvi, i najgore kad je bilo!
Pa ko može rukom zlobnom da polomi veze stare?
A prah grobni, davne dane moja duša jako voli!
Čedo zlatno, sklapaj ruke, i ja padam pred oltare —
Mozak težka sumnja truje, ali srce? — ono moli! —

VELIKI PETAK.

Nešto teško, strašno teško kao suze s tamna lica,
Što na svoje srce kaplju pa se mrznu pa se lede;
Nešto hladno kao klupko ljutih zmija otrovnica,
Što na ljudski mozak pada pa ga para, grize, jede,
Sleglo mi se na dno duše: piska crne siročadi,
Žar i plamen sa lomača, oštro kolo, britko trnje,
Vapaj žednih svjetla, pravde i sve boli i svi jadi,
Što ih pakost mračna smišlja, da je crno nebo crnje!

A daleko u mom mjestu pršte žute voštanice,
Kandioca trepte mala ko da život tih dogara,
Bacajući mlake sjene na spokojno mrtvo lice
I zgrušnute kapi krvi čovječjega sina i cara.
Čuvaju ga dva vojnika, od ljutoga gvožgja oba,
Uskrsnog se dana boje farizejske poglavice!
Al golota i nevolja do svetog se tiska groba,
Klanjaju se žrtvi teškoj i padaju zemlji nice.

U suha se prsa biju i gledajuć hladne rane
Samilosno meko srce cijepa im se na dvije polè.
Svoju muku, što im ne da srcu nikad da odlahne
U kajanju plačnom tope, usne dršću, Boga mole...
Tvrdi kamen suzu prima, i on leden podrhtava
Sa čemera i bremena, što se ljudski život zove!
Sa tolikih mučenika i patničkih brižnih glava,
Što se samo kajuć stide golotinje jadne ove.

Nešto teško, nešto strašno kao gvoždje od tamnica,
Što toliko puta steže plemenitu ljudsku miso
Hvata mi se ledom srca — tužna ljudska povjesnica,
Što je svako od postanka ponajdražom krvlju piso.
I to malo mutna svjetla te kroz mali prozor viri,
Zaljeva vi bolom oči i čemerom dušu puni.
A s daleka ko pomamna da se u noć vika širi:
Kralj se gradi! Razapni ga i trnovim vijencem kruni!

Samo što će kralj svijeta uskrsnnti. Jošte malo
Uskrsna će sretna zvona jeknut slavom kroz doline.
Angjelovo krilo lako na zemlju je s neba palo,
Svalit će se grobni kamen, da istina suncem sine:
Ali vama, braćo jadna, bez svog hljeba i ugarka
Sve će crnji svitat petak, noć što svoje zore nema,
Dok toliki apostoli uz svu vatru srca žarka
Za vas nose samo zimu, prazne ruke, usta nijema...

„PRVI OD SVITA."

NAPISAO JOSIP KOSOR.

Već u ranom djetinjstvu pokazivaše predznake, nu tek kašnje u odrasloj dobi izbila je bolest sve to jače.

Kao dojenče sisaše neobično dugo, sve dok mu nisu zubići ponarasli.

Prvi prekršaj mu je bio, da je često ugrizao majku za sisu smješkajući se i mičući ručicama, kao da je tobože draga...

— Jao rano moja, ti si mi rodjen za velikog huncuta, — mrgodila se već postarija žena nevoljko, proričući na grudima svome čedu budućnost i pozirući na okno morem kao da gordu slanu vodu pozivlje za svjedoka.

Cio kameni otok sa svojim sivim starim kućama, baščama bajama, vinogradima sa zelenkasto sivim maslinama i tu i tamo sa grmečkom limuna i naranče, tonuo u more, kao predivna slika, utisnuta neobičnom magijskom snagom džinova i bogova u preveleban okvir plavila, magle, pritajenih bura i bezkraja... Na otoku vladaše mistična samoća bilježeći uporno i krvavo u moždjane stanovnika polazak brodica i silnih energičnih parobroda sa primorskom — čeljadi a za oceanske krajeve.

Mali je rastao i rastao kao uljika, limun il' naranča pijući miris zemlje i mora.

U odraslim godinama polažaše školu. Prvih dana pratio je u svome razredu sve izvedljivo široko rastvorenih očiju, prožimljući svojim bistrim crnim očima učiteljevu bradu, lice i oči. Kašnje kad bi zaustavio pogled na njegovim golim tjemenicam, podilazila ga želja, da mu podmetne kakovu šalu, kako bi nasmijao sebe i svoje saučenike.

Učio je loše i jedva je mogao da uči, jer su sve njegove misli i duševne sposobnosti zaokupljale opake kombinacije.

Kao dijete ugrizaše majku za sisu, kao dječak za dušu i srce...

Svaki dan stizale bi postarjeloj i od vječnih briga sumračnoj ženi tužbe, da bije drugove, da ih krade, oblaguje i da ruši učitelju

ostatak vlasi s glave. Jednoga dana drznuo se te zarinu spretno u učiteljevu stolicu iglu i zadao ozledu plemenitom pedagogu. Za to ga stigla šiba, udarac pesnice, zatvor i post. Kad ga je i majka kod kuće htjela nagraditi, prestiže je on prvi pesnicom u lice i pobjegne od kuće na dva dana. — Lutao je obalom, jeo tudji kruh i prenoćivao u tudjoj kući... Kad se povratio, nije iskao od matere oproštenja niti pokazivao ikakva pokajanja, kao životinja prilazio skutreno k zdjeli i nasićen odstupao od nje...

O ovome zločinu obavijesti mu majka oca, koji je sa starija dva sina, kao stari galeb sa dva mladja, vječno u barki na jedra obljetavao plodnim, čarobnim morem, loveći ribu i otiskujući se u primorske gradove, da tamo u luci utrži lovinu i uz to ponešeno ulje, te zbija tvrdo i uztrajno, kao iz željeza i kamena groš na groš...

Muž otporuči na to svojoj ženi, da će izbiti mlado pule, čim se kući povrati, nu kad se je zaista povratio, umjesto batina donese sinu dar, igračku iz grada „moleći ga", da bude poslušniji i da bolje uči...

Otac bi sinu govorio važno, kao da se hoće sporazumiti sa odraslim čovjekom:

— Upri naprijed, uči, pa ću te dati u gimnaziju. Kad svršiš gimnaziju, poći ćeš na univerzu i — pred tobom je svijet. Možeš za doktora, advokata, suca, možeš sve, pa i do samog ministra dotjerati u Beču... Sve se iz tebe može izleći, moj djavoliću...

Slušajući mali očevo proricanje, isprsio bi se od zanosa, propinjao se na prste i klicao:

— Nemaš brige, ćako, jal gjeneral, jal konzul ili kako ti želiš, ministar, samo daj mi u ovaj čas banicu, uzeo bi si štogodj slatkoga.

Ma evo ti pet, samo hoću da idješ naprid.

— Naprid ćako i nikako nazad, — govorio mali lukavo i prepredeno i premda je volio oca, smijao mu se iza ledja primivši pare.

Žena je prekoravala ribara, da ludo razmazuje maloga, našto bi se on na nju okosio:

— Ma šta ti znaš, Isukrsta ti, ovo je vražje sime; on će postat „prvi od svita".

Postat će on „prvi od vraga"! jaukala žena višekrat u zdvojnosti sjećajući se nepodobština sinovljevih.

— Čuj Jelinkoviću, mali ti je Paško berekin, pridrži ga malo, bora ti, na uzdi, — svjetovali otočani ribara Jelinkovića, kad bi povrativši se na otok, pristajao na trgu u razgovore.

— Ajde, Boga vam, nema niko takvog sina pod devet nebesa, što je moj Paško. Zericu je nemiran kô svako dite, nu ništa to . . ., — rekao bi Jelinković odriješito netrpeći nikakove kudnje . . . Kao svojoj ženi dobacio bi i njima:

— Postat će on „prvi od svita".

Onda bi se opet ribar otisnuo sa starijim sinovima na more sa vrelom željom u grudima, da mu najmladji kadtad postane nešto veliko. Ženi Mari bi preporučio, da mu Pašku što bolje pazi i njeguje; da ga netakne ni prstom a pogotovo ne udari batinom. Marija Jelinković ostajala bi sama puna briga i postojanog straha za sina. Ona bi za bure i oluje klecala u tihoj sobi pod žutu uljenku i sliku Bogorodice i dugo dugo sklopljenih isušenih ruku molila u mračnu razornu noć . . . Iza očeva odlaska dovikivao bi mali Paško pobudjen darovima i pogodovanjem očevim, djeci čitava otoka, da su oni ništa, gube prema njemu; njegov je otac najbogatiji i najugledniji, a on sam da će postat prvi od svita . . .

Od svih svojstava bila je najjače razvijena u maloga laž. On je lagao ozbiljno, tmurna i zabrinuta lica. Kad bi mu se prohtjelo novaca za slatkiše i cigarete, dolazio bi materi govoreć:

— Daj mi tri banice trebam za teke i tintu.

— Pa dala sam ti prekjučе četiri banice za to, — pogledala bi ga ona sva iznenadjena.

— To je bilo za posve nešto drugo. Te sam ja četiri banice dao postolaru, što mi je cipele pokrpao.

— Postolaru? Kakvom postolaru, kad su ti cipele nove. Daj pokaži, gdje su ti bile poderane.

Nu on mjesto da joj pokaže, stao bi plesati, skakati i zavijati, dok mu ne bi dala pare.

Uopće, majci mu nikad nije uspjevalo, da se s njim razjasni, jer on, gdje mu ne bi uspjevalo, da je uvjeri ozbiljnim licem, zaglušio bi je plesom i kričom.

Ako mu ona već pod nikoji uvjet ne bi dala para, zadavio bi joj on kokoš iz osvete. Osim toga prerado se je tukao sa djecom otočana, a najmilija mu zabava bila ciljati piljkom u prozore susjednih kuća.

U trećem i četvrtom razredu normalke izostajao bi iz škole, najmanje po jedan put u tjednu. Pretvarao bi se, da je bolestan i cvilio iz postelje u jutro sve dok djeca ne bi bila već u školi. Nu čim bi nastala deveta ura skočio bi u dvorište ili pred kuću i udri mlati se sa zapuštenom dječurlijom.

Prečesto krat u veče sjeo bi na žalo i zurio u daljinu morem. Milila mu se igra valova i pretakanje boja. Najviše je volio more, kad bi se naglo ogrtalo u više boja, u purpur i skrlet, a onda kašnje uljilo zažareno i potamnivši tonulo u daleku maglu i šutnju . . . Činilo mu se, da ga more obmanjuje i da mu nekim slatkim lažima opija dušu . . .

II.

Kad se je provuko kroz pučku školu, dade ga otac u grad na gimnaziju, šiljući za nj teško zaslužene pare.

U gradu se Paški veoma dopalo. Prvo, nije bio više pod nadzorom matere, a drugo nalazio je ovdje daleko šire polje za svoje sposobnosti. Uza to je stekao drugova, koji su posvema odgovarali njegovim sklonostima i temperamentu.

U novom životu i okolišu bilo mu je sve glavno, tek njegove nauke sporedno. Dok su se drugovi njegovi laćali knjige, on je bazdalikao uzanim ulicama gradskim i uznemirivao prolaznike. Koracao bi oholo uzdignute glave s cigaretom u zubima i tandrčući štapićem po pločniku. Ovako se on ponašao na ulici samo stoga, jer je znao, da je djaku zabranjeno i pušiti i nositi štap.

Prvu veću pustolovinu, koju je izveo u svojoj dobi od četrnajste godine, bila je ta, da se je zapleo u odnošaj sa svojom mladom udatom gazdaricom. Još ga nisu ni dlačice pod nosom probile, a on ju je nagovarao, neka ostavi muža i š njime nekamo pobjegne. Kad mu to ne uspije, ostavi gazdaricu i preseli se u drugi stan, gdje mu se pruži prigoda, da zavede u susjedstvu jednu lijepu šestnajstgodišnju crnku. Djevojka je ludovala za njim. Nije se nimalo štedila, nego se izlagala s njime na ulici. Nu on nije ljubio ni gazdarice ni djevojke, one su mu tek služile kao sredstvo, da se ističe.

U toj dobi imao je oštre crte u licu i lukav pogled očiju; hod mu i držanje opisivahu jastreba, koji kruži vrebajuć za plijenom.

Prva četiri razreda prodje užasnom mukom i pomoću instruktora.

U petom razredu bude izagnan iz gimnazije, jer se drznuo, da nagovori na ulici mladu gospodju svoga profesora. Ovom drskošću htjede se osvetiti profesoru na gospodji, jer mu dade peticu iz povjesti. Podjednako htio je, da se tim hvališe pred saučenicima kao rijetkom smionošću.

Uzalud mu je otac nastojao, da ga prve godine upiše opet u koju drugu gimnaziju, nije mu uspjelo, da ga nagovori ni podmiti. U razvratnom mladiću probudio se poriv za senzacijama.

III.

Svakim časom rasla je u njemu težnja za isticanjem i uveličavanjem. Ovo je bila poglavita crta njegova karaktera. Njegovo samopouzdanje bilo je bezgranično kao njegova oca usred bure i grmljavine. Lukavo je lovio pogodne momente u životu kao njegov otac pogodu za lov i lovinu.

Proživješi jednoč u gradu, nikako mu se nije više dalo na rodni otok.

U gradu, gdje je bio istjeran iz gimnazije, ostane još dvije godine, praveći dugove i laži. Po cijele dane provodio bi u kavani i na obali rešetajući politiku na malomještanski način sa nepozvanim političarima. Uz politiku naumi da se posveti i literaturi pojimljući, da je politika zanat kao i literatura. To mu se činilo najpodesnije polje za veliku karijeru.

Kad mu je uspjelo proturati prvi puta u neki zakutni listić, sitnu mjestnu vijest, kako su se dvije babe počupale na ulici, to ga tako obradova, da je umah napisao deset listova svojim prijateljima javljajući im, da on odsele piše uvodne članke u tome organu.

Sa trudom i naporom od dvadeset dana uspije mu te rodi pjesmicu od dvije kitice sa nekoliko pokradjenih rima i dvije poredbe. Naumi, da s tim pjesmotvorom krene u glavni grad šire domovine, jer mu se i onako od časa pjesmičina rodjenja, činilo sve u ovom gradu sitno, filistarsko i malomještansko.

Kad je jednoga dana izašao sa kolodvora i pred njim puknuo čarobni zeleni Zrinjski trg, zaklikta u mladoj slavujskoj duši: moj si, ja ću te osvojiti! . . .

Još istoga dana načini nekoliko vizita literatima i političarima. Nigdje nije bio neprimljen. Njegov istup bio je neobično smion. Na posjećenoga gledaše s visa, skladnim smješkom na usnama.

— Moja je zadaća ; govorio on jednom poznatom političaru, — da unesem i u politiku i u literaturu svježega duha, pobude i novih ideja.

— Divno, — odobravao mu političar, — nu samo — čudo, da mi o vašem časnom imenu kao i o vašem dojakošnjem radu ništa poznato nije. Paško Jelinković !

Paško Jelinković omjeri na to prezirno političaru trbuh, noge i glavu.

— Paško Jelinković, dá. Ja tek istupam na javno poprište. Svi moji profesori, — oprostite što ću biti na čas nečednim, — proriču mi veliku budućnost. Vele, da se ne zna, gdje sam jači, u pjesmi ili u političkom članku. Nazivlju me čudom od čuda !

— A čime se kanite nuzgredno baviti ? — upita političar lukavo i prijazno i spretno korakne nazad.

— Ja sam čistokrvni umjetnik, — nasmije se prepredeno Jelinković. A onda nije to meni ni potrebno. — Snizivši malko glas nadoda : — Otac mi je silno bogat. Dionikom je najvećeg parobrodarskog društva u Dalmaciji, i — posjeduje kuću u Chicagu, u Americi — na sedam spratova.

— Na sedam spratova u Chicagu, u Americi, čudo ! — i političar teško odahne.

— Nevjerojatno a ipak istina, jer u toj kući u prvom spratu i sad stanuje moj stric član jednog američkog petrolejskog trusta . . . Sobom prozuji jedna samotna muha . . .

— Ah, posjetite me što prije još koji puta, — rekne političar mladiću žurno nakon još nekoliko izmjenutih riječi i stisne mu živo ruku ; osobito će me radovati.

Jelinković se nakloni udvorno i pomisli u sebi, je li mu uspjelo namazati političara, a onda reče :

— Žao mi je, jedva ću moći, bezprimjerno sam uposlen. Zamislite, pišem dva romana i tri drame, a uz to politika, naša užasna politika.

Poslije ove kratke glume kretao je Jelinković u posjete uredniku jednog odličnog časopisa.

— Kolega, ja sam tako slobodan, da Vam se prikažem ; bile su mu prve riječi uredniku, koji ga je primio izvaljen u fotelju. Onda mu je brzo ispričao, kako je on uredjivao sprva jedan djački list, a kašnje politički dnevnik u S. Nedavno je namjeravao, da o vlastitom trošku izdaje reviju, nu ne će s razloga, da to ne bi izgledalo kao nekakva konkurencija listovima u široj domovini. Bolje je manje beletrističnih listova a neka su dobri i neka u njima suradjuju prve sile. Onda je prešao na honorar. To pitanje valja da se jednoč konačno uredi. Sramota je naplaćivati priznato pero sa dva ili tri novčića po redku ; to može vrijediti samo za diletanta.

Urednik je sprva zijevao i prebacivao zamlaćeno uda, dok se nije napokon ganuo i polako uspravio.

— Ja sam Vam za sad donio jednu pjesmu, — dovrši prvi dialog Jelinković.

Urednik ispruži ruku posutu gustim dlakama a onda čitaše.

— Nije loša, ali je savršeno početnička. Rime su bolje od ritma ili ritam je bolji od rima. Prazna vam je užasno prazna . . .

Jelinković odstupi dva koraka nazad i zahvati uredniku podbradak htijući da ga dirne pogledom ubitačno u sive oči . . .

— Vi me vrijedjate i budite uvjereni, čudim se Vašoj smionosti . . .

Urednik se nasmije.

— Gospodine dragi, oprostite, ali ja Vam ne mogu pomoći . . . pjesma ne valja.

— Ne valja ! — poklikne Jelinković, — a ja Vam velim, da ju je čitao Kranjčević i na kraju rekao, da bi se sretnim cijenio, da ju je on spjevao.

Urednik se nasmije u lice Jelinkoviću, nu ovaj se nije nimalo smeo. Njegov oštri nos, podoban kljunu grabežljivca, oštro usječene crte u luku u tamnoj puti lica, od usana prema nosu, oči smione, sjajne, nešto lisičave pune nevjerojatnog samouvažavanja i pritajenog prezira sve to tražilo je tvrdo da uvjeri. . . .

Njegovo lice bilo je simpatično kao što je to često kod nekih izrazitih šarlatana.

Uredniku se otme još jedan nepovjerljivi smiješak preko čvrstih usana i iznova stane čitati pjesmu.

Pročitavši prvi stih pogleda preko gornjeg ruba papira na Jelinkovića.

— Znate, višekrat mnogo doprinaša razpoloženje, da se pravo zadubemo u jednu pjesmu . . .

— To je, upravo to je . . ., — pobrza Jelinković. — Vi noćas niste bili valjano raspoloženi za moju pjesmu. Molim pročitajte je iz nova . . . o Vi ćete već otkriti u njoj biserje, sićano biserje . . .

Ove riječi izrekao je Jelinković sa silnim zanosom pripravan da skoči na urednika.

Urednik iznova odloži papir trpkijeh usana . . .

— Vjerujte, da mi je užasno žao, ali, ali . . .

— Pročitajte iz nova gospodine uredniče . . . Vi se varate, to jest, Vi kolebate, odnosno Vi ste u nerazpoloženju . . . Netom ste spavali, eto šta je . . . ali pjesma je dobra . . . Molim, jedan Kranjčević . . .

Urednik je bio u neprilici.

— Vi ste iz Dalmacije ? — pogleda on ravno mladoga čovjeka . . .

— Sa otoka V. Moguće, da Vam je poznata firma moga oca, kad već tako slabo marite za pjesmu njegova sina. Moj je otac lučki kapetan i prvi dioničar prvog parobrodarskog društva u Dalmaciji. Moja je majka rodjena kontesa Montegrini . . . Njezina bogata porodica potječe od silnih Montegrinija iz vječnog grada Rima. Je li Vam šta poznato iz historije srednjega vijeka o grofovima Montegrinima. O kakvo moćno pleme !

— Ništa, baš ništa, — odvrati urednik.

— No to je u ostalom i sporedno. Nego čujte : jeste li već užili oštriga iz našeg plodnog odgojilišta ?

— Nisam bio jošte počašćen tim užitkom.

— Onda ću biti tako slobodan, da naredim, da Vam se pošalje jedan sanduk.

— O ne, nipošto, — branio se urednik pjesmom Jelinkovića, — ja sam rekao tek iz udvornosti, — nu ja ne volim jesti oštriga, inače bi Vam bio silno zahvalan.

Uredniku se počeo dopadati ovaj mladi čovjek, koji se je pred njim energično gibao plešući . . .

— Putujete li ikada Dalmacijom ? — upita sada izvedljivo Jelinković i stane ravno pred stol urednika.

— Jednoč proputovah tom našom Grčkom, tom Italijom, — zaleti se na tren urednik u zanosu . . .

— A kanite li možda opeta, gospodine uredniče ?

— Slijedeće godine, možda možda ?

— Molim Vas da ne počinite smrtni grijeh i ne mimoidjete vilu moga oca na otoku. Gostujte kod nas po miloj volji tjedan, mjesec dana ili dva mjeseca . . . O kako bi vas moj gospodin otac primio, on upravo luduje za braćom iz banovine.

— Ta to su strašno simpatični ljudi, — nasmije se urednik posve prostodušno i milo pogleda Jelinkovića.

— Kako elegantan mladić, pravi aristokrat.

Proteče još pet časaka u sobi urednika. Jelinković je govorio brzo, jasno i veoma naglašujući. Njegova se fantazija razpojasa poput bezglavih valova on je plamtio u zanosu kao more u krvavo grimizno veče. Ni za trenut nije se smeo, ni zarumenio, a pogotovo ne posumnjao u se . . . On je lagao tako prirodno, toplo i jednostavno

ćuteći tek jedan golemi i silni osjećaj, da mora napred! — kada i kamo? napred u karijeru... Sve se steralo pred njegovim životom kao u dalekoj sivoj magli, za čijom vlažnom koprenom ne vidi se idealnih ljubičastih žala...

Prije nego li je ostavio urednika, obeća mu ovaj, da će štampati pjesmu pa neka je voda mutna nosi... i pošto Jelinković hoće — ne iz nužde — nego „iz principa", honorar, dat će mu i honorar, neka dakle bude „honorirani književnik!"

Kad se je Jelinković našao na ulici zalilo mu se smihuljcima lice, nu ipak ovaj uspjeh kod urednika nije ga mnogo zadovoljavao. Literatura naša je jadna! — mahne on rukom prema stanu urednika, — politika još još... U četvrtak ćemo k banu!

IV.

U četvrtak našao se Jelinković u tamnom odijelu u dvorani za upisivanje pred prilično strogim službenikom.

— U koju svrhu želite pred Preuzvišenoga? upita službenik dosta uljudno.

— U političkom poslu; odvrati Jelinković; odmjereno i hladno.

U ruci službenika stalo se umah brzo micati pero. U prvi tren Jelinković mu se svidio, kao da ga je ovaj polio lakim valom simpatije. Onda mu se Jelinković prigne i skoro šapne:

— Ja sam rodjak ministra Pašića iz Beograda, uznastojte, molim, da što prije dodjem pred preuzvišenoga gospodina bana.

Na to se u službenika slegnuše pleća i on s najfinijom uljudnošću i začudjenjem gledajući Jelinkovića pobrza: — na službu, najponizniji.

Jelinković je čekao jedva koje pola ure.

Osim njega tražilo je još kojih deset svečano obučenih stranaka, audijenciju. Po svojim blijedim i žućkastim licima, upalim očima, pognutim ledjima i nakrivo nagnutim plećima te po salonskim kaputima i bijelim kravatama, naslućivaše, da su zvanjem činovnici i učitelji.

Jelinković mjereći ih jakim vrebajućim pogledom, požali ih tren, čitajući na njihovim svečanim licima strahopočitanje, sa kojim se spremahu pred poglavara zemlje. On nije ni mrvicu poćutio od tih ropskih osjećaja. On prema imenu i časti bana nije osjećao ništa više počitanja nego li prema zvanju ribara — bilo to njegovom ćaći

ili drugom otočaninu ili kojem gospodinu iz grada, gdje pohadjaše gimnaziju. A i zašto napokon? Ta to je tek slučajna podjelba časti bez ikakva izražajna dara, a inače čovjek, čovjek! Nitko mu ne bi smotao šije ni prignuo koljena, niti sam Svevišnji. Odbacivši na stranu ovaj svijet mesa sa nešto mala iskara u njem, na sve on gleda kao na sô i morsku travu i tek nešto, nešto prešavši u carstvo poezije, cijeni Homera i Dantea, koje je čitao u gimnaziji. Jelinković je imao veoma mnogo zastranih i primitivno divljih ideja. Kad bi on tako primjerice mogao u svijetu provesti Napoleonsku volju, koju on sebi uobražava, on bi poremetio cio sklad kulture i civilizacije u dvadeset i četiri ure. Najveći činovnici postali bi kočijaši, sami ministri prali bi zdjele u kuhinji. Ili kad bi mogao segnuti jače preko granica prirode i zacrpsti negdje u žarište stvaralačke moći, on bi čitavu zemlju obratio u utjelovljenu fantaziju monstruma. Čovjeka bi smotao k zemlji da i rukama koraca, glavu mu produljio u pljosnatoj formi, zasadio je dugim ušesima i cijelo mu tijelo pokrio sivom dlakom... Nikome se ne bi smilovao, nikoga poštedio. Tek bi sa neobično uzvišene sive pećine držeći ploču zemlje na rubu trepavica, divljim osvetnim pogledom zirao beskrajnom ergelom...

Jelinković se nije stidio ni svijesno poimao, odakle potjecahu ti osjećaji, tek se kadikad spominjao, kako bi — povrativši se kao gimnazijalac o ferijama na otok — znao mudrovati o nekim stvarima, koje mu stezahu moždjane, a ponajpače o onima, koje se ticahu njegove kože. Osobito ga podstrekavaše to mudrovanje, kad bi se vratio ćaći sa svjedočbom trećega reda. — Uzpeo bi se na najveću hridinu rodnoga otoka i pijuć pogledima beskrajnu zelenu i plavu vodu, konture i paru, sanjario bi i mislio o nepravdi, o nepravdi udesa i — zvijezda...

— Ta, zašto su ga u razredu srušili? Jer nije učio dobro. A zašto nije učio dobro? Jer mu nije dano lako pamćenje, a natezati moždjane nije imalo smisla. Nu zašto mu bog nije dao lako pamćenje? Zašto ga je izdjelio, kad je drugima pamet solio i dijelio...

Bog je nepravedan, pao bi njegov zaključak, tupo kao kamen u vodu...

Njegov je otac ribar — a zašto nije car, te sa caricom majkom rodio sina princa Pašku! Zašto, zašto? — pita on more, nebo, oblake i zrak. — Zašto nisu cari ribari, a ribari cari?!

Jelinković se ćutio izravno od sudbine povrijedjen, od stvorca, prazačetka života.

On je mislio da se mora trti sa velikim bićima i prezirući samrtničku masu, da mu je dužnost, tek da sa predstavnicima na svim područjima opći... Premda ga je i to premalo zadovoljavalo i ublaživalo njegov opći prezir.

Prije nego li je bio pozvan, da podje u dvoranu za primanje, pala mu misao na bana raščinjajući, u koliko je mogao, njegov položaj i ugled i — Jelinković skupi na kraju mrgodno oštre usne pod tamne brčiće; — baš ništa neobična, pozder ...

Zatim je pet časaka ozbiljno razmišljao, kako bi trebalo u toj samosvijesnoj svojoj dobi da podje u Beč i zaište audijenciju u cara, jer mu se činilo neobično nuždno, da osobno upozna „Njegovo Veličanstvo". I Rim i sveti otac papa i njegova papuča, nenadano mu zameli moždjanima nekom megalomanskom obsjenom, — nu tek odakle pare za tako daleko putovanje...

Rime, Rime, Rime, — najednoč stao jecati u sebi u nekom zasebitom zanosu, mladče Jelinković.

Kad je Jelinković stupio pred bana i naklonio se do pasa a onda opet se ustubočio mirno i hladno, ban se je simbolično ljuljkao na banskoj stolici šaljući vrele poglede kroz prozor Zagreb-gradu. Čelo mu je bilo ozbiljno i zabrinuto a ledja nešto pognuta, kao da ćute teret čitave zemlje...

— Vi želite, — gane se malko preuzvišeni i baci pogled na mladog čovjeka.

— Preuzvišeni gospodine bane! — zaljulja se malko Jelinković, — u prvom redu dodjoh, da Vam se poklonim i donesem topli pozdrav od moga ujaka gospodina Svetozara Ratišića, ministra rata iz Beograda.

Ban se malko prestraši od toga čuda i protegne kožu na čelu i licu.

— Gospodina ministra Ratišića! Toga srpskog dostojanstvenika neimadoh časti da upoznam.

Preuzvišeni pogleda sumnjivo mladog čovjeka i pomisli: da nije kakav zeleni slijepar, koji se tek vježba u svome poslu, nu Jelinković je stajao nepomično, ni dlačica mu se nije ganula na licu.

— Jest, preuzvišeni, Vi nepoznate moga ujaka, ni njega nije zapala sreća da Vašu preuzvišenost osobno upozna. On Vas tek cijeni po dobrim i velikim djelima, koja ste učinili za bratski hrvatski narod. Moj gospodin ujak mi je naložio, da nepočasim časa, nego što prije tražim audijenciju i u njegovo ime stupim pred Vas poklonstveno, a da Vam izrazim njegove najdublje i najiskrenije osjećaje. Osobito su ga zanijela vaša zadnja djela...

— Izbori?....

Tu se Jelinković zbuni i zacrveni do vrha ušiju.. po prvi puta u svome životu...

— Izbori, da izbori... oprostite preuzvišeni, ja nisam savršeno upućen u politiku, nu jamačno bit će izbori...

Ban potrese dobrohotno glavom i pokaza na fotelj, u koji Jelinković umah utone.

Sigurno je, Vaš gospodin ujak mislio na izbore, jer zaista to su najteži politički poslovi. Tu se ne samo hoće pronicavosti i eneržije, nego željezna šaka. Nepojmljivo je, kako je težko puk privesti razumu; sve mu se mora dokazati bajunetom.

— Ako smijem, Preuzvišeni primjetiti, bajoneta ...

— Bajoneta vlada, naravski. Nego, da upitam, za njegovu preuzvišenost, gospodina ujaka. Terete li ga mnogo državni poslovi? — Srbija nabavlja sada ogromnu količinu oružja. Svojedobno potužila se je porta o tome kod velevlasti...

Jelinković se nagne nešto napred. Mladom čovjeku neobično je godilo u mehkom fotelju, što mu ga je ban ponudio. Letimično lutao je pogledom po nutrini dvorane, čije su stjene bile ukrašene slikama, a onda je spuštao pogled na banovu osobu. Ban je imao na sebi lako tamno odijelo i tamnu kravatu. Lice i oči pisahu mu tragove preživjela očaja, ljutih briga i tjeskoba. I ovčas činilo se kao da lebdi neki daleki pritajeni strah ponad njegove glave.

Jelinković je pošutio tren a onda naduo prsa:

— Preuzvišeni, ja kao Srbin gorim za borbu i ratom. Možda mojoj mladosti ne doliči, nu ja odobravam i slavim ratne provedbe gospodina ministra rata. — Kad bi trebalo, ja bi bio pripravan svaki tren da prolijem krvcu za majku Srbiju, — i Jelinković se malko uzruja.

Ban se nasmiješi samodopadno i ne posumnja ni malo u mladoga čovjeka.

Za svoju dobu i naobrazbu, znao se je Jelinković odlično ponašati. Sve fraze, što ih je sasuo pred bana, naučio je iz novina. U ostalom, uza sav ostali manjak nadarenosti bila mu je fraza i otmjeno držanje prirodjenim.

Na to ga je ban upitao još o srpskom kralju i o ministrima za prosvjetu i trgovinu, dok nije svršio sa lijepim Beogradom i milostivo mu pružio ruku.

— Kanite li se zadržavati dulje u našem bijelom Zagrebu !

— Tek sam na proputovanju, preuzvišeni, ostati ću još dva dana.

— Želim Vam ugodan boravak i molim Vas da na povratku u Beograd izrazite gospodinu ministru izražaj moga osobitog počitanja i zahvalnosti.

Jelinković se nakloni duboko i svečanim korakom ostavi dvoranu za primanje.

Jelinković je mislio, da će mu ova audiencija kod bana, kad tad dobro koristiti.

Kad je bio na istjeku Markovog trga, pogleda na dolnji grad i razigrana srca pruži ruke prema jugu:

— O moj ćaća, o moj ćaća, da vidiš svoga sina, da vidiš „prvog od svita !" . . .

V.

Jelinković proboravi u Zagrebu dva mjeseca postajući iz dana u dan zagonetkom za gradjanstvo i sve krugove, s kojima dolažaše u susret, dok se nije pod kraj obratio u ledenu sfingu, koje su se mnogi stali bojati i pribojavati . . .

Napoleonskom brzinom pravio je zaplete i rasplete komedija, novela i romana u svijetu gradjana, umjetnika i plemstva . . .

Izdašne džepove pustošio je kao nametnuti harač.

Draguljarima je odnosio na vjeru najdragocijenije briljante ; u krojača zaduživao se za najfinija odijela . . .

Nabrojeni dugovi budu upisani na njegove naslove . . . koje on po razpoloženju navadjaše.

Gradjanske otmjene gospodjice otimahu se o njegovo poznanstvo.

U salonu jedne gornjogradske grofice govorilo se neobičnom toplinom i simpatijom o mladom zamamnom konteu . . .

— Ima nešto nedostataka, al ipak draga Olga, — govorila grofica Jozefa svojoj kćerci, čarobnoj djevojki od sedamnajst godina, ja ti ne bih mogla poželjet boljega . . .

Kašnje je pričao svijet, koji šeta gradskom šumicom, kako je nekoliko krat vidio u elegantnom dvopregu projuriti groficu sa kćerkom Olgom i nekim mladim nepoznatim konteom.

No ubrzo su se stale stvari bistriti upravo kao u romanima.

Jedan gornjogradski grof ustanovi, da konte Jelinković nespada u nikakvo plemstvo, nego da je jedan obični plebejski sanjar i pjesnik.

Nu pjesnici glavnoga grada nisu htjeli priznati kontea u svoje kolo veleći, da je konte po svoj prilici politički diletant, nu pjesnik nikako.

A političari sa svoje strane, ne će o konteu ni da čuju, jer o njegovom radu nije još ništa poznato, dapače, da se još ni kao obični demonstrant na političkom polju obće istaknuo nije ; tek je neki svršeni srednjoškolac.

U to jedan bivši kolega mladoga kontea pomogne svesti stvar u pravu kolotečinu.

Paško Jelinković je školska propalica, koji se je skoro zalijetao na svoje profesore, a kod kuće lupao je rodjenu mater. Sin je siromašnog ribara, koji krvavo zaslužuje svoj hljeb ribolovom.

Kad se je to doznalo u nekim stanovitim krugovima, veli se, da su neke djevice pale u nesvijest. Grofica Jozefa odputovala je umah sa kćerkom Olgom u Graz na oporavak.

Krojači i draguljari obratiše se na sud pravde, a policija stane proganjati sumnjivu osobu.

Mladi čovjek nalazio se sada u užasnoj stisci.

Od bojazni bježao je svjetlo danje i stanove je mijenjao gotovo svaki dan. Njegov ponos i bezgranični prezir prema svijetu stao da se sužava i smekšava. Mnogu noć nije se usudio da prospava u svojoj sobi nego bi probdio u kuhinji ili abortu. Činilo mu se, da ga proganjaju furije i demoni. Nu kraj svega nije prestao da laže.

Njegova gospodarica, kod koje stanovaše, videći gdje vene i opada upita ga za uzrok :

— Ah ; milostiva gospodjo, — odvrati on tužna lica, supruga mi je umrla u Parizu, pa kako da nesvisnem od bola . . .

— Vi ste bili oženjeni ? — upita dobra gospodja sva užasnuta.

— Oh, kako sam ljubio moju milu Henrijetu. — Onda on i projeca :

— Trebao bih da odem tamo, da se još isplačem na njezinom svježem grobu, nu momentano nalazim se bez sredstava. Kad bi nebo koga — sklonulo, da mi posudi pedeset forinti.

Jelinković je mislio, kako bi s tim parama odmaglio na rodni otok.

*

Na to gospodja prosuzi iz samilosti, što mu ne može pomoći i stas joj se tužno previje.

Kad bi se Jelinković malko primirio zapao bi opet u filozofisanje kao nekoč na pećinama ponad mora.

— Zašto mu nije dao nenadkriljivih sposobnosti, da mu sve polazi za rukom, da sve ostane pod tvrdim pečatom tajne...

Nu neka neka... možda se sve to dogadja s njim u ovom majušnom malomjestanskom gradu, gdje čeljad ništa nisu bolja nego na njegovom otoku i u mjestu, gdje je pohadjao školu. Otići će on brzo i krenuti u velebne gradove cara i pape ; usred onoga prostranstva i bogatstva razvijati će se bolje njegove sposobnosti. — Nu na kraju morati će počiniti ovdje još jednu nečuvenu i dosle nevidjenu pustolovinu, da se osveti malomještanima i pokaže, tko je „prvi od svita".

Jedne večeri sjedi mladi čovjek u jednoj zakutnoj kavani i čita iz novine izvještaj o kaznenoj raspravi.

Radi se o umorstvu jedne bogatašice, koja je bila poslije krvavog čina oplijenjena na svoj gotovini. Sumnja je pala na jednog susjeda, koji nikako nije mogao dokazati svoju nevinost, a pogotovo ne svoj alibi, osim toga teretila ga je veoma šarena i poročna prošlost. Optuženi pozivao se na množinu svjedoka, koji su mu u prilog iskazali, nu ipak njihovi iskazi nisu dostojali, da ga operu od krivnje.

Državni odvjetnik ostao je nepomičan kod svijuh točaka optužnice iznašajuć svakog dana na raspravi sve opasnijih dokazala i smatrajući da ima u ruci već kožu optuženoga...

Senat je još samo mrvu kolebao dolazeći sve više i više do uvjerenja, da će optuženi morati da pravedno i zasluženo omasti ličinu.

Sve je to Jelinković crpio sada iz tečaja kaznene rasprave i krupno se smijucao u duši.

6. svibnja o. g. u petak, izmedju 10 i 11 ure zbilo se je umorstvo — gdje je on bio te večeri ?

Porazmisli tren a onda spoznade, da je te večeri bio pozvan posjedniku S. na večeru, i tu proboravio u odabranoj sviti sate od 9 do 12 noći, — dakle dokaz nevinosti je tu, što je najvažnije.

Čitave te noći nije Jelinković mogao da usne fantazirajući o umorstvu.

U jutro u 8 sati ustane se, obuče, popije kavu i zapušivši cigaretu krene u sudnicu sudbenoga stola.

Toga dana trebala je rasprava da bude dokrajčena i pukne osuda.

Kad je Jelinković stupio u ogromnu dvoranu, bila je dupkom puna znatiželjnog općinstva. On se jedva provuče optuženičkoj klupi. Rasprava je već bila započela. Optuženi je strepio sav zelen i uništen, njegov branitelj imadjaše očajno lice i crvene oči. Državni odvjetnik smješkao se prateći ljubomornim pogledom svoju žrtvu na optuženičkoj klupi. Svi su se znojili i naprezali, jer se radilo o njihovoj savjesti. Materijal istrage i rasprave bio je ogroman, nu na koncu pristupilo se čitanju svijuh spisa i poslije toga sud je bio spreman, da se povuče u vijećnicu i stvori osudu.

Kad se je prisjednik rasprave sa votantima i prisjednicima dizao od zelenog stola obrati se on još jednoč okrivljenom prozvavši ga imenom.

— Priznajete li se krivim u grijeh Vam upisanog zločina umorstva?

— Ne — i optuženi zadrhta, — ja sam pred bogom i svojom savješću nevin...

Na to se odigra u sudnici golemi dogodjaj, koji je sledenio suce i publiku.

Paško Jelinković istupi pred sud pognute glave i dršćući u nogama. Čitavo mu lice odavaše pokornika izmučena ljuto od savjesti.

— Slavni sude ! — diže on glas, — pravi krivac, ubojica, koji je umorio bogatašicu B. i orobio je za pedeset tisuća forinti, stoji pred tvojim pravednim licem. Kazna savjesti dovodi ga tebi na odmazdu. Budi mu pravedan, slavni sude, kao što je pravedan gospod Bog.

— Nemoguće ! — podigne se državni odvjetnik.

Jelinković izvali na nj svoje zločinačke oči :

— Moguće je, Velemožni, moguće. Ja odsele ne pripadam sebi i slobodi, nego Vama pod optužnicu. Skinite mi što prije grijeh sa duše, ma bilo i smrtnom kaznom.

Suci zastanu suspregnuta daha kao pred užasnim otajstvom, u publike stanu se ježiti vlasi i prolaziti trnci tijelom.

Optuženi pobijeli, pozeleni i požuti a onda ostane široko otvorenih ustiju. Htio je, da se baci na Jelinkovića i zagrli ga od harnosti i nekog dubljeg osjećanja, nu medju njima kao da stajaše jaz, ponor, smrvljena volja i ne pomače mu koraka.

Kad su se suci osvjestili i nakon što je silni žamor zamro u sudnici, dodijeliše opasnom razbojniku Jelinkoviću žandara i stadoše ga motati i ispitivati. Medjutim prvooptuženoga pridržaše za svaku sigurnost u istražnom zatvoru.

Jelinković je iskazao, da je poslije umorstva sa oplijenjenim parama odmaglio u Italiju sa jednom konobaricom i s njom u Veneciji, Rimu i Fiorenci spraskao do zadnjeg groša. U prvi čas mislio je, da će moći zatajiti zločin do smrti, nu on se je pokazao slabićem, i nije mogao odoljeti užasnoj savjesti, koja ga je stala gristi kao ubojiti zubi otrovnice.

Zatim je ispovjedio cio dogadjaj u tančine i sitnice i upravo nevjerojatnom jasnoćom uvjerio suca istražitelja o svojoj krivnji.

— Kajete li se radi počinjenog zločina? — upita ga sudac istražitelj samilosna lica nakon duga duga istraživanja.

Jelinković stisne tvrdo zube a onda otvori usta:

— I kajem i ne kajem. U čas, legao bih u grob od samogrožnje, a onda opet dolaze mračni momenti, da bih je iznova morio i rukama davio, po cijelu uru, dvije . . ., — i približavaše se sucu opako ukliještenim rukama.

— Stanite dalje od mene, dalje, — vikaše sudac očajno povlačeći se zidu.

— Ovo mora da je tip nekakog zamršenog zločinca, — premišljavaše u sebi.

Konačno bude odredjena glavna rasprava, baš kao što se je prije nekoliko dana vodila.

Optuženi ispitan ocrta iz nova dogadjaj priznavajući sve. Na glavnoj raspravi pokaže se on bezprimjernim cinikom. Govoreći o umorstvu stiskao je zube i tuckao noktom kao da gnječi stjenice.

Suce to natjera u čudo a napose dade predsjedniku porazmisliti o jednoj važnoj jasno zamjećenoj činjenici. Udivljavala ga skrušenost zločinca, kad je pristupio onoga dana na glavnoj raspravi i prijavio se kao krivac, ona skrušenost i navodna grižnja savjesti te ova sadanja duševna opreka, s kojom on istupa surovo i zagrižljivo. Nikako to nije išlo u glavu predsjedniku suda, unatoč čitavom bistrom stanju stvari i kad je branitelj optuženoga vikao čitavom prostorijom sudnice, da je optuženi nevin, ili ako je zločin počinio, počinio ga je u neubrojivom stanju, u ludilu, — smjesta je pristao, da se optuženi liječnički pregleda.

Na liječničkom promatranju bio je optuženi nekoliko dana i liječnici pružiše sudu izvješće, da je objekat promatranja duševno zdrav i najnormalniji zlikovac, što su ga dosad upoznali.

Na glavnoj raspravi pako umio je optuženi potenciranim odgovorom na lukav način navaliti na se toliko krivnje i podle namjere, da se je sucima i publici činila za nj svaka smrt premalom i preblagom kazni.

Nastane u sudnici užasni momenat, sve mramorkom šuti i sudac dojavljuje optuženom tenor osude upravo tragičnim glasom:

— — vi ste osudjeni na smrt, koja se ima ovršiti vješalima! — Mnogome članu publike teško bije srce zamirući od samilosti . . . — poufajte se u budući život, milosrdje je božje veliko . . . — ganuto će predsjednik još sa svoje strane.

Na to Jelinković stane ravno, visoko i ponosno, i — nasmije se:

— Slavni sude! Igra je uspjela. Ja sam nevin kao sunašce žarko. Ja sam se tek igrao pred slavnim sudom zločinca, a da ispitam sposobnosti i pravovaljanost slavnoga suda. Htio sam doći do spoznaje, mogu li pravedne i nevine duše postradati. I sad kličem: mogu, mogu! Nu sad se ja promićem slavni sude u suca i optužbu i javljam, da će mi prva briga biti, da prigodom mog prvog pohoda u Beč, izvjestim Njegovo Veličanstvo o neoprostivim manjkavostima toga slavnog suda.

Moj alibi — jasan kao sunce. 6. svibnja t. g. u noći izmedju 10 i 11 ure, kad je bio zločin izveden, nalažaše se moja osoba na soirée-u kod grofice S. u gornjem gradu.

Sud se užasno zbuni.

Publika nije zapravo znala, bili navalila na fingiranoga zločinca.

Jelinković je mislio, da za svoje pustolovine neće snositi nikakovih posljedica, smatrajući u svojoj mahnitosti sud za igračku.

Njegov alibi bude dokazan preslušanjem stranaka iz jednog otmjenog društva, koje su na svoju blamažu i poniženje morale biti suočene sa pustolovom.

Sud odriješi od optužbe Jelinkovića radi zločina umorstva, a radi zaslijepljivanja suda, osudi ga na kazan zatvora od tri mjeseca, pooštrena postom svakih osam dana.

Kod stvaranja ove osude žestili se — i rumenili suci.

To je bila zadnja pustolovina Jelinkovića u gradu Z., kojom je takodjer namislio postati „prvi od svita" . .

MOLITVA ISELJENIKOVA.

SPJEVAO DRAGUTIN M. DOMJANIĆ.

Bože, Ti koji i korovu šarenom
Daruješ život i suncem ga ogrievaš,
Ti, koji neba u modrome beskraju
Čuvaš slobodu i pjesmici ševinoj,
Daješ i drvetu bešćutnom samilost,
Da si hladovinom štiti i prosjaka,
Zašto Ti puštaš, da propada narod,
Ti, koji ljubav si sama.
Smiluj se nama, Gospodine!

Polja su naša opustjela, umiru;
Nemamo ruku, da zemlju obradjuju.
Naša je snaga sva za morem nevjernim,
Tamo daleko od praga, od djedovskog
Živi već trunu sred otrovnih rudnika.
Ognjišta njihova starci tek čuvaju,
Ruši se dom ili lihvar ga trga.
Čuvaj sirotinju našu,
Štiti nam zemlju, Gospodine!

Kao na garištu ostala nejačad,
Majke će ginut u biedi il' zločinu.
Grudu za grudom tudjinci će oteti,
Djecu će našu za odrode učiti,
Nas će se oni i jezika stidjeti.
I ako otac se vrati ko bogalj
Ne će razumjet ga djeca.
Spasi naš narod, Gospodine!

Bože, Ti koji i staze odredjuješ
Sitnome mravu i zvjezdama blistavim,
Ti, koji sunce si u zlato ovio,
Ali i kriesnicu malu obasjao,
Ti, koji ne daš, da prospe se uzalud
Samo i najmanja sjemenka paprati,
Ne daj da propada zemlja i narod,
Ti koji ljubav si sama,
Smiluj se nama, Gospodine!

STARA BRADVA.

NAPISAO MIHOVIL DANKO.

Gdje su sada mladi dani,
Gdje je ono vrijeme davno?
U zaborav zakopani
Već su prošli davno, davno!
Gdje su? Slomljen ćako pita
I drhće mu ruka stara,
A u kutu hrdja bradva
Pokraj svoga gospodara.

Kad ju gleda, kako leži
Odbačena za odžakom,
Sama ruka k njojzi teži,
S njom da krepko mane zrakom.
Al već nema mladih dana
Nema snage krepkih ljeta,
Izjeo ih mraz za rana
Na tržištu bludnog svijeta.

Slomljen starac bradvu gleda
I u sebi tiho tuži,
A stari mu dugi dnevi
U nemoći još su duži.
Kadkad ipak sretan bude,
Srce mu je vatra sama,
Kada klikne: „Slatki sine!"
Svom djetetu na rukama.

A sin pokraj milog starca
Na stolicu trošnu sjeda
I pun neke tajne tuge
Svog nemoćnog oca gleda.

I odmah mu pričat stane
Od dalekog nekog grada,
Gdje u muci mlade dane
Trapi radom, trpi, strada...

Odkrivajuć svoje muke
Sa stolice naglo skače,
K čelu svome digne ruke
I čini se gorko plače.
Kad u kutu bradvu zgledne
Usred svojih teških boli,
Otre suze, opet sjedne
I svog oca tiho moli:

„Daj mi, oče, bradvu amo,
Da raztučem čelo ludo,
Pa da vidim, kakvo tamo
Nasuo je djavo čudo?!
Onaj otrov, što me pali,
Nek se cijelim svijetom raspe,
Nek od bola i pečali
Svijet se svija, da ne zaspe!"

Tako eto sin govori,
A starac se tiho diže
I do kuta pod prozori
Ide staroj bradvi bliže,
A kad k njojzi došao je,
Nije sina pogledao
Svoju drugu cjelivo je
I gorko je plakat stao...

PSICHOPROFIL.

NAPISALA ANTONIJA KASSOVITZ-CVIJIĆ.

Maša je stajala na rubu otvorenog groba, u koji su upravo bili spustili njenu majčicu. Do nje stajao je očuh i troje sitne nejačadi, koja su gledala najvećom ljubopitnošću, što se tu dogadja.

Ni sama Maša nije za pravo shvatila čitavu tragiku ovog momenta, kao što nije i mnogo u posljednje doba mogla razumjeti. Nedavno navršila je ona trinaestu godinu svog života, a uz vazda tužnu, potištenu majku, uz lakoumnog besavjesnog očuha i ono troje dječice iz drugog majčinog braka, ona je provodila svoje mladenačke dane u nekom čudnom dvoživotu: napola dijete, napola duševno zrelo djevojče, koje je zebnjom odvraćalo oči od surove životne zbilje.

Dok je svećenik pjevao svoj „dolores inferni circumdederunt me", a znanci i znanice gledali nju i mališe očitim dubokim sažaljenjem, to je Maša nijemim, bolnim pogledom buljila u očuha. Ona nije nikako mogla pojmiti, kako on ni u tom času, kad se imade oprostiti za vazda od ove tihe patnice, nema za nju nijedne iskrene suze, ni ganuća, ni trunka grižnje savjesti.

Maša se odavna bila pripravila na taj gorki čas rastanka, jer je maja u dugotrajnim, neizlječivim svojim bolovima, a pod silnim teretom bračne svoje nesreće, vazda žudila za oslobodjenjem s ovog svijeta. Ovo vječito ponavljanje jednih te istih prigušenih prigovora, beznadnih uzdisaja i gorkih primjetaba nije se već nikoga u kući duboko doimalo, a kako je Maša najviše uz nju boravila, to je napokon i ona sama uvidjela, da je skora smrt majčice jedini spas. Zato je Maši odlanulo, kad je toj blijedoj mučenici zaklopila oči, tim više, što se kraj sporih sustaja disanja ukazao rijetki smiješak zadovoljstva. Na usnama umiruće!...

Opijelo se svršilo, svijet se stao razilaziti, a Maša, očuh i djeca sjela u hintov, da se odvezu kući. Stara gazdarica Neža, koja je svoje materinje brižljivosti radi slovila kao član porodice, ostala je na groblju, da upotrijebi rijetku priliku, pa da tu i tamo izmoli po koji „očenaš".

Djeca su se putem živahno raščavrljala. Mali Marijan slušao je pozorno starije sestrice, Irenu i Nadu. koje su sebi medjusobno tumačile, što su kod pogreba primjetile. Za njih je to danas bila rijetka svečanost sa nevidjenim jošte prizorima. Zlata, srebra, svječica, vijenaca, pa onda sjajna mamina zipka, u kojoj će ona odsada spavati.

Ma da su i djeca razumjela, što to znači rastati se majčicom, ona ipak ne bi bila kruto žalila, jer su se od nje odavna bila otudjila. Otkad oni pamte, vazda su je vidjela u krevetu, lomnu, tihu, bezbojnu, davila se kašljem, jaukala i plakala, a kojput ih nestrpljivo tjerala iz svoje ložnice. Nikada im se ona nije veselo smiješila, niti se s njima poigrala, nit im kazivala pričice kao stara Neža i Maša.

Ova potonja bila je zapravo njihova majka. Premda je Maša s jedne strane bila pravo pravcato dijete, željkovala i snatrila o veselom, bezbrižnom domjenku sa svojim vršnjakinjama, o pustoj voljici nestašnih svojih godinica, ipak se ona savjesno brinula za mališe. Ženskim instinktom ona je okretno oko njih tetošila, redila ih, mazila, krpala im rublje i obavljala u kućanstvu onih hiljadu sitnica, koje same po sebi znače malo, ali čim se koja zanemari, kao da je zapeo sitni kotačić i poremetio sav pogon velikoga stroja.

Djeca se vazda povjerljivo hvatala njenih skuta, i pouzdavala se u svoju Mašu više nego li u staru Nežu. Za oca slabo su marila, kao ni on za njih. Jedinoga Marijana znao je kojput milovati.

Za vrijeme vožnje Maša se bila stisnula u kut tapeciranih tvrdih sjedala, nije slušala čavrljanja malih, već pod dojmom posljednjih časova mislila na majku, koja se u golemoj svojoj nemoći i ovisnosti bolesnice bila priljubila uz nju kao starija sestrica.

„Sad će se sirotica napokon smiriti", tješila se Maša. „Kroz tolike godine bila je ona širila puste svoje ruke za nečim... nečim, bogzna za čim!"

Maša još ni danas toga dokučiti nije mogla, premda je bolesnica u vrelim svojim jadima kojput znala zaboravljati, da je Maša dijete, pa da pred njom ne treba dignuti velo, koje milostivo pokriva ljudske slaboće i strasti. Egoizmom bolesnice, koja se bavi jedino vlastitim svojim „ja", ona je kušala jecajuće svoje srce zatomljivati time, što bi Maši često pričala o ljutim sporima bračnog svog života. Ovi bi se tada prizori otiskivali bolnim dodirom u suptilnoj mladoj duši, koja se uzalud opiraše protiv toga.

Maša se tada osjećala kao natrunjena nekim otrovnim pelutom, a taj kao da je doprhnuo do nje od onog čovjeka, koji evo pokojno do nje u kolima sjedi. Njegova fizična blizina vazda bi Mašu uznemirivala, te u njoj radjala neko gnjušanje i strah pred sugestivnom njegovom snagom, a uz to neku nejasnu, instinktivnu bojazan za pupoljasto svoje tijelo.

Iz ovih refleksija trgne je njegov danas neobično povjerljiv glas:

„Mašo, dušice! Mi ćemo sada započeti nov život! Uboga mamica zaokupljala nas je dosada toliko, da nije bilo kada odahnuti, a kamo li pomisliti na samoga sebe. Ona, sirotica, prepatila je svoje, a mi, dušice...” a njegova ruka oprezno dopuzila do njenog lakta.

Maša ga snažno odrine. Začudila se sama sebi, što se usudila pokazati mu otkrito grdnu svoju mržnju. Očuh se glasno i cinički nasmija. Ali u djevojčici naskočilo je nešto, što je do sada besvjesno drijemalo u njenim nervima i životnim instinktima:

Sudar čustava djetinjih sa zrelim ženskima, energični poriv za samoobranom.

Dok su kola glasno kotrljala po kamenitom pločniku, njoj se pričinilo, kao da ostavlja iza sebe umiljato svoje djetinjstvo. Kao da je ovo leglo zajedno s majčicom u grob, pa da se ne će nikad više povratiti. Nikada...!

U Maši probudila se žena. U rano pretproljeće, dok još sunce gleda na zemlju staklenim tvrdim okom, dok u prirodi još nema ljubavnog klicanja ni tajnovitog cvrkuta, dok je još sve nahukano hladnom, bezbojnom maglom. A što je prije reda izmlijilo, bio crvić ili pupoljak, toga će uhvatiti mrazni vali, pa ga uništiti. I preko Mašine djevičanske duše prošli su ti mrazni vali, sjeli teškom depresijom na ta slabašna ramena, što su drhtala — i sagibala se, da se nečemu uklone...

Kod kuće nadjoše služnike pompes funèbres-a, koji su brzim, vještim kretnjama spremali žalobne rekvizite, prozračili stan, namjestili pokućtvo, a napokon pokorno zahtijevali bakšiš.

Maša je gledala s prikrajka očuha. Dobrohotnim smiješkom, kao da je sa svima, što danas biva, vanredno zadovoljan, zagrabio je u listnicu, i prišapnuvši nešto prvome služniku, turio mu u ruku čitavu banku. Radnici se opetovano glasno zahvališe i uz mnogo pozdrava odoše.

A oni ostali sami. Bez majke. Prolazili sobama, u kojima je bio ostao trag onog neizrazitog zapaha, koji potiče od ljekarija, cvijeća i borovice. Mamin krevet bijaše rastavljen i odnešen na tavan, a iz pustog onog kuta zijevala je mukla praznina.

Glasnim klikom bacila se djeca u taj kut, koji za njih nije značio drugo van ugodna promjena. Nožicama su stala živahno tapkati, veselo poigravati, kako djeca vole, kad se u stanu premješti pokućtvo.

Jedino Maša opazila je na zidu u dohvatu neka izgledana mjesta u slikariji, gdje se maja u sinjoj svojoj nevolji bila hvatala onog imaginarnog fantoma, nad kojim je zdvajala. Maši se najednoč pričinilo, da je i ona sama mnogo toga skrivila. Za života patnice, ona je često popustila mnoge sitnice, koje bi ipak bile godile majci i olakšavale mukotrpne dane i noći, dok su bolovi i besanica cijepali snagu fragilnog tijela. I Maša zaridala očajno.

Ridala sve to naglije nemoćnije, kao pod teretom života... U njenoj djetinjoj fantaziji uz djelomično iskustvo životne zbilje stale se njezine vlastite boli ispremješati sa majčinima, pa se i ona sama našla u položaju žene — doloroze.

Gledala je u mračnu budućnost. Tjeskoba i strah kružili hladnim svojim tracima oko trzajućeg djetinjeg bića. Nečija mrka sablažnjiva uda kao da sežu za njom, kao da će je u nekom nepripravnom trenutku neočekivano i naglo dosegnuti, pa je shrvati, a ona ne će imati snage da se obrani.

Komu da se povjeri? Djed i bakica, priprosti ljudi, stanuju nedaleko grada, ali u njih je tako patriarhalni, ćudoredni život, da je nikako razumjeli ne bi. Rodjaci — znanci? Svi su joj posve tudji. U njenim godinama n a j t e ž e se razumjeti sa odraslima. Pa napokon — kako da o tome govori? Ta ono je toli nejasnih kontura, ne da se zaodjenuti niti u riječi. Tek prividjenja — sablažnjive vizije... Očuh! — I Maša se stresla kao u groznici, stisla vlažni rupčić na nabrana usta, i gledala — jednu sliku:

Očuh je običavao pred večer šetati dvorištem, pa se ondje povjerljivo šaliti sa služavkama, toli bezobzirno, da je njihov prokšeni smijeh i njegov raskalašeni hohot dopirao čak do majčinog ležaja. A sada gledala je Maša i one smjele kretnje i geste, koje su je vazda tako vrijedjale, jer joj se tim brutalnim načinom otkrivala pohota i strast muškaračkog ljubakanja. A kad se onda zasićen šalom vratio u stan, pristupio je krevetu bolesnice, te ju blago pogladio po lomnim, prozirnim rukama, tad bi u Maše uskipilo nešto, kao da je ona dužna da obrani svoju majku — povrijedjeni ponos madone.

Pa one njegove ruke! Maši se ove upravo gadile! To su bile velike, mesnate ruke, kratkih prstiju, koštunjastih izbočenih zglobova kao u grabilice, nerazvitih niskih nokata, koji nijesu nikada dosizali do šiljka jagodica. On ih je običavao glodati, strastveno, nepojmljivim uživanjem. Ova gesta bila je za Mašu silno odvratna, kao i čitava pojava; njegov ugojeni struk, zdepnasta šija, i pravilno lice komedianta, na kom je vazda — kad bi govorio sa ženama — lebdio neki uvrijedljivi, povjerljivi osmjeh. I spram Mašinih prijateljica, zato ih je ona sve to opreznije otklanjala od svoje kuće...

U domu nastao je sada mirni svakdanji život. Premda se nitko usudio ne bi priznati, to je svakomu, a i samoj djeci godilo, što su napokon minula vremena vjekovite obzirnosti napram bolesnice, oko čijeg se kreveta neopazice kretao sav poredak kuće, svima na teret, nikomu na pomoć.

Stara Neža, potpregnutom svojom suknjom i pletenim papučama hodala je po domu očitim zadovoljstvom. Kad bi ona pred večer sjela na dvorište, ondje gledala djecu, kako se poigravaju, pa se razgovarala sa susjednim služavkama, tad bi joj se razvedrilo navorano čelo:

„U nas je sada red i čistoća, kao nikada prije", hvastala se Neža. „Ovako je moralo odavna da bude, ali sirotica pokojnica... A i mnogo manje trošimo! Dakako, ne trebam nikoga da pitam, što ću danas za njih kuhati. Dočim kad je još živjela pokojnica..." Neža nije time htjela da vrijedja pokojnicu, niti da naknadno kritizira njene zapovijedi, već je njoj, službujućoj od djetinjstva, vanredno godilo, što može sada samostalno gospodariti, kako to njenom filistarskom duhu najbolje prija. Ženskom svojom taštinom ona se time podigla ugledom nad sve ostale službujuće elemente ove kuće.

Očuh je odsada izbivao sve to češće, pa i po čitave noći. Novim kućnim poretkom kao i Nežinom metodom štednje bio je vrlo zadovoljan, davao u kuću stanovitu svotu i time mislio, da je udovoljio svim dužnostima roditelja. I njemu je godila neograničena sloboda, koje mu doduše ni prije nitko kratio nije, ali mu je ipak bilo neprilično gledati pitajuće poglede bolesnice, koje nijemim svojim prijekorom bilo teže podnositi nego li glasna predbacivanja.

Isto kao drugi nije ni Maša opažala gubitak majke. Kako god je ona voljela svoju maju, ona je ipak mladenačkim egoizmom svoje dobe bila smatrala bolesnicu teškim teretom, koji ju je sprječavao

u uživanju mnoge nedužne zabavice i vedre dokolice, a vazda ju držao prikovanu uz sparnu bolesničku odaju.

Maša bi se katkada ulovila kod okrutne misli:

Hoće li skoro biti tome kraj?

A gdjekad našla bi se ona pred zrcalom, kritično se prosmatrala, smiješila se okruglom svojom lišcu, modrim očima i onim dvijema jogunastim smjehuljicama, utisnutima u rumene obraze, ali onda bi se djevojčica za čas uozbiljila i uzdahnula:

„Čemu to? Uz taj jednolični, turobni život!"

Otkad je pako majka spokojno počivala na toploj ilovoj grudi, Maša se jedva naspavala. Bila je vična u noći ustajati, bolesnicu nadvoriti i po čitave ure slušati njeno sićušno bolno cviljenje i prigušene uzdisaje. A djevojče je uvijek bilo željno izdašnog mladenačkog sna. Onako odmorena, ispavana, Maša se sada bistrom voljom primala svakog kućnog posla. Malom braćom, koju je vanredno voljela, bila je strpljivija nego ikada, a ovi bi sa svojom Mašom sprovadjali živahne dane, glasne i objesne.

Često našla bi ih Neža u kupaoni, gdje bi oni u limenoj velikoj kadi igrali „žabica", a bosim nožicama capkali po sitnoj mlačici. Tada bi Maša iznenada na njih spustila mlaku kišicu iz štrcaljke, a mali bi uz jogunasti vrisak bacakali se, iskotrljali na pletenu asuru, pa se ondje sa sestrom valjali kao sitni, odebelili praščići. U tom trenu čistog djetinjeg uživanja Maša bi bila najvoljela od sebe otisnuti sve, što je trovalo njen nemirni život, pa bi se zato podavala toj nestašnoj igri nekom forsiranom živahnošću, hotimičnom objesti, ne bi li zaboravila.

Kad bi Maša u školi sjedila u odmoru medju svojim vršnjakinjama, a ove se nerazboritim svojim čavrljanjem zabavljale uz lude sitnice i pričice i čarne djevojačke zgode i prilike, tad bi ih Maša nijemo gledala.

„Gle Maše", znala je jedna drugu gurnuti laktom, „kao da joj naša šala ne prija! Gospojica!"

I sve bi se Maši posprdno nasmijale:

„Jel'te? Ti si valjda pametnija od nas, što li? Gradiš se ozbiljnom i odraslom!"

A Maša jedva suspregla suze. Zavidjala im, žalila sebe. Istjerana iz raja, iz dječijeg raja.

Onaj usisani otrovni talog uvriježio se u njenoj mekoj duši, pa drmao njenom tankoćutnom savješću, kao da je ona sama kriva, što je progledala u kal života. Što više, ona se odsada silila nervnim na-

porom, da se tomu otme, ali kraj toga sve to više zapadala u nj ba-štinjenim fatalizmom, tako, da se pomalo počelo s nje runiti onaj djevičanski pelut, a izbili na svijetlo sumnjivost i opreznost, koji počivaju na dnu iskusnog intelekta. Mašu je život uvrstio medju one bijednike, koji se sav svoj vijek savijaju u beznadnoj boli, i koji se uzalud opiru fatumu. Taj se snažno ovija oko njihove sudbine, te ih kvači vječnim neumoljivim pritiskivanjem. Njegova mutna sjena prikazuje se svijetu pod tužnom koprenom melankolije.

Medju takova bića bila je spadala i njena majka. Što je više Maša o njoj razmišljala, to je bolje, a bez ičijeg utjecaja, upoznala, što je ta mučenica bila patila. Usred gluhe noći pričulo joj se gdjekad, kao da ta tiha žena do nje jeca, ili je Maša u polusnu gledala one patničke, nadzemaljske crte izmučene i iscrpljene duše... I svagda bi se onda u Maše budilo ono isto, što i poslije sprovoda:

Malo smo joj podavali ljubavi, premalo...! A nadoknaditi se neda! Prekasno!

A u Maši kao da se nastavljao taj udes. I ona ostala bez snažne ljubavi i bez zaštite!...

Ovakovi časoviti pojavi zrelijeg razmišljanja pojavljivali bi se sve češće, premda samo na časove...

Jednog dana oboli mali Marijan na upali pluća. Žarke iskre vrućice sipale su iz dječijeg usijanog tijela, dašak je nemirno prhkao i zujio kao tanke strune, a lutave fantazije lomile snagu djeteta. Ono je po čitave dane i noći bolno stenjalo, te se slabim svojim ručicama hvatalo Maše, kao da mu ona jedina može pomoći.

U tim danima ona je porasla za čitave godine. Nešto ju je nukalo, kao da će majčinom brigom oko djeteta odužiti se pokojnici. Poput iškolane bolničarke ona je lakom obzirnom rukom prematala obloge oko oslabjelog trpećeg tijela i gledala ga beskrajnim milosrdjem.

Kod prve konzultacije ispostavilo se, da je Marijan povukao klicu za tuberkulozu od rodjene majke, pa da je ova akutna upala vrlo pogibeljna, jer će svakako nastupiti razne komplikacije. Dijete lebdjelo je već kroz tri dana tako rekući nad zemljom, kao da se već na pola otkinulo.

Čim bi boli popustili, vrućina jenjala, tad bi Marijan svoju znojnu glavicu pritiskao do sestrine i tiho šaptao:

„Daj, pjevaj!"

A ona sretna, što joj se bratac javlja trijeznim riječima, igrajući bi savila gustu svoju svijetlu pletenicu oko njegove ruse glavice,

kao da ga hoće ovjenčati cvijećem, pa mu potiho i razdragano pjevala sitne naivne pjesmice.

Desilo se, da ih je u tom položaju zatekao očuh, koji je posljednjih opasnih dana često boravio kod kuće. Gledao bi ih i šutio. Ali Maša je osjećala mahom njegovu blizinu, pa se onda nemirno ogledavala. Medju obima vladao je uvijek isti onaj napeti, nepovjerljivi odnošaj. Očuh nije nikada s njome govorio ravnodušno, već ili laskavo, pritajeno, dvolično, ili pako osorno, nepravednim prijekorom. Ona mu se po mogućnosti uklanjala i nastojala, da ne bude nikad š njime na samu.

Dani i noći tekli sporo i tjeskobno u vjekovitoj strepnji i trzavici, hoće li dijete upalu preboljeti. Napokon je ono ipak sretno prebrodilo krizu, a premda je bilo vrlo oslabilo, to se stalo pomalo pridizati. Svima ukućanima pričinjalo se sada, kao da je sama ruka pokojnice nad njime bdila, da se slabi žižak ne utrne.

Tek sada osjećala je Maša silnu klonulost u čitavom svom organizmu, koji se bio žrtvovao divskim prijegorom, zatomljujući ma i najprimitivnije vlastite potrebe. Odavna se ona bila odučila leći svućena u meku svoju posteljicu, već je po čitave noći drijemuckala na chaiselongu-i, što ju je bila primakla Marijanovom krevetu. Tamo je ona ležala na pola odjevena, u donjoj bijeloj suknjici, u tankom noćnom haljetku, bosonoga, raspuštenih uvojaka, Neža je medjutim spavala u pokrajnoj sobi kod djevojčica, i to tvrdim, krupnim snom, kako to obično biva u priprostih ljudi, koji se bave teškim fizičnim poslom.

„Mašo, molim vas, legnite već jednoć i vi u krevet, a ja ću ove noći bditi", ponudi se Neža, opazivši smrtnu bljedoću na obrazu izmučene djevojčice. „Ta nema više opasnosti, evo, gledajte našeg Marijana, kako se lijepo oporavlja!"

„Hvala Ti, Nežo, još ovu noć ćemo ostati ovako! Sutra ćemo premjestiti krevete, pa onda će bome biti slasno spavati. Dijete hvalá Bogu nema više vrućine, eto mjeri samo 36 i 5/10 stupnja. To je svakako normalno, pa se možemo nadati mirnoj noći. Jel'te, Marijane, hoćemo li noćas spavati? Ti i ja?"

Marijan kimao samo trepavicama, ovo ga pitanje ni malo nije zanimalo. Igrao se harlekinom, što mu ga je kupio tata. Maša mu podala mlakog mlijeka, zatim je mali slatko usnuo, žedno i bez napora usrkavao zrak. Onda se i ona umorno stisla do njega po chaise

*

longui, spustila iznemoglu glavicu u perine, i naskoro pravilnim disanjem odavala slatki, bezbrižni san.

Najednoć ona osjeti nad svojim obrazima vrući dah, pravilno ali naglo nahukavanje animalne pare. Uz to ona u snu primjeti nečiji pogled, kao da je fiksira, hipnotičnom moći da je skuči i — ona se nehotice trgne — — stade se nemirno micati i protezati — besvijesno i saneno. Zatim opet — kao da se nešto dotaklo njene nadlaktice, pa da je gladi — hipnotički — slabim pritiskivanjem.

Maša se velikim naporom prene iz sna, misleći, da se bratac nje hvata, da mu nešto treba. Protrla sebi oči, progledala. Čudno! Noćna mala luč bila ugasnuta, ali joj se oči naskoro priučile na tminu. Tad ona razabra užasom — do svog uzglavja — dugačku pojavu — poznatih kontura . . .

Maša zakrikne — ispruži lakte od sebe — i pade u besvijesticu. Nešto u sobi zašuštilo i kao da je otpuhnulo . . .

Stara Neža začula je usred tvrdog sna taj životinjski, očajni krik, navukla mukom i dršćućim rukama papuče i dobrzala u sobu. Nije se mogla dosta načuditi mraku uz napunjenu uljanicu, potražila žigice po sobi saneno lutajući, zapalila napokon svijeću i pristupi k Maši.

A ova ležala je tvrdo i hladno kao gruda izdjelanoga alabastra. Samo lakti i tanki prstići bili su ostali ispruženi, ukočeni i uspravljeni, kao da oni hoće obraniti Mašu od onog, česa se djevojčica vazda bojala — i sa strepnjom očekivala.

U toj smrtnoj bljedoći bila je nalik na majku! Posvema! — — —

Neža stala, ruljila sebi oči, a misleći da gleda sablast, stala se krstiti i ruke sklapati na molitvu. A sveudilj ukočeno buljila u tu prikazu. Maša? Ne, to je pokojnica!

Uzvinuti djevojački nosić nekako se bio zaoštrio, čelo nabralo kao od muke i nijeme boli, svijetla se kosa oko sljepočica vlažno prilјepila, usnice se protegle u tvrdim, mučnim linijama kao u isklesanog kipa zrele žene, a vedje se čvrsto zaklopile preko očiju, kao da ne će gledati ono — užasno. A ispod prozirnih orošenih trepavica ukazali se tanki tamni kolobari, kao na Gabriel Maxovu „Ecce homo". Iz tih kobnih crta nešto se tužilo, vapilo, zaklinjalo . . . Očaj nježnog bića, koje uz svu čežnju za čistim svojim djetinjstvom mora — mora da progleda!

Napokon se ručice stale tromo gibati i složile se unakrst preko djetinjih grudiju, impulzivnom gestom mlade žene.

Neža se napokon sabrala i promrmljala žalosno:

„Da, upravo pokojnica! Čitava njena slika! Ovako lomna, razočarana, trpeća . . .".

Onda se stara dosjeti, da treba malu prizvati k svijesti. Ona dohvati sa noćnog stolića ocat i vodu, te ih stade štrcati Maši u lice. Zatim ona namoči ručnik i protare njime blijede sliepočice, i ruke i zglobove na nogama.

Maša se stala protezati i zijevati. Čitavim tijelom stao joj strujiti neki mrazni val, hladno i vlažno, strano i tjeskobno. Zatim ona otvorila na pola oči, ugledala Nežu, vajno joj se nasmiješila i podatno se prepuštala njenoj brizi.

Pomalo se stao buditi čitavi ukočeni organizam, zubi grozničavo cvokotali, tijelo konvulzivno trzalo i stenjalo, dok se napokon iz grudiju nije otkinuo mukli, prigušeni jecaj, te se teškom mukom oslobodio do glasnog, usrdnog ridanja. Maša se hvatala starice, ova ju je povukla sebi na krilo kao malo dijete, kojemu treba obrane. Starica nije pitala ništa, priprostim ženskim instinktom ona je razabrala istinu, pa sada žuljavom, radničkom svojom rukom samilosno gladila svilenu pahuljastu kosu, vruće obraze i čitavo ovo sveto mlado tijelo . . .

Medjutim nastupao je pomalo dan. Posoblje odavalo sve to oštrije sjene, zrak se prorijedio, iščezle noćne sablažnjive slike i prikaze.

Maša podigla oči k starici:

„Da idem k bakici? Da ostanem ondje?"

Neža odlučno kimnula glavom:

„Idite, idite, dijete moje!"

I vanrednom žurbom, kao da ih nešto goni, spremile su one dvije nešto rubenine i odijela u mali ručni kovčeg, dok su djeca začudjeno pitala:

„Mašo, sestrice, kuda ideš od nas? Zar ideš k majčici?"

Maša im odgovorila:

„Moram ići, djeco! I mama je morala da ide od nas! Ali mi ćemo se često vidjeti. Ja ću se gdjekad navraćati k vama. Ne ću vas zaboraviti. Vi moji ubogi pilići". I živo je zagrlila Marijana, pa sve redom, ne mogavši se otkinuti od njih. Ali se onda dosjeti, preda kovčeg služniku, pa odjuri na kolodvor.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Plaha košutica našla sklonište. Kod djeda i bakice. Ovi se silno razveseliše, što im je Maša došla u pohode, pa na dugo vremena.

Bakica primila je klonulu glavicu medju svoje blage staračke dlanove, gledala zabrinuto u mutne oči, u blijede obraze i uska ramena, pa se tješila u pol glasa:

„Oporavit će se dijete kod nas. Svježi zrak, zdravo mlijeko . . .”

Oboje starih smatralo je Mašu još uvijek onom ludom malom djevojčicom od nekoć. Kao što su njihovi dani mirno tekli bez promjene, bez uzbudjenja, nit na bolje, nit na gore, nit na krepče, nit na slablje, to oni nijesu primječivali tok vremena, pa zato nijesu nikada pomislili, da Maša mora da svakim danom poraste tijelom i duhom. Dok su oko nje tetošili, ugadjali su time najviše sebi, staračkoj potrebi za umiljavanjem i mazenjem.

U velikoj spavaćoj sobi pod niskim stropom sa boltama stajala su dva starinska široka kreveta nakrcana perinom, bakičinim mnogogodišnjim marom i ponosom. Izmedju dva prozora stajao je mali uski kanape, na krhkim vijugasto iscifranim nogama.

Ovdje je bakica kao nekoć smjestila ležaj za unuku i smiješeći se nudila Mašu:

„Lezi, lezi, dijete moje!”

A kad se Maša svukla i legla, starica zagrabila sa dva prsta u škropionicu, njima se dodirnula čela djevojčice i ganuto šaptala:

„Neka Te čuva milostivi Bog!”

U taj tren oćutila je Maša, da je taj bakičin blagoslov očistio njeno tijelo i dušu od onog neizrecivog, tjeskobnog i sumnjivog, pa da joj se povratio nevini mir rane djetinje dobe. Na prekratkom i preuskom kanapeu ona je zgurila svoje vitko tijelo, povukla noge do prsiju, a bilo joj toli prijatno i voljko, u duši toli svijetlo. Osjećala se opet malenom . . .

Starci se polagano svlačili, često na nju pogledavali, zatim se zavukli pod visoke svoje perine, kašljucali, zijevali. Bakica je u drijemežu šapulata svoj „očenaš”, i oni pokojno usnuli.

Noćni zrak mirio je po borovici, po raznim čajevima, po starinskom posoblju i odijelu, a gdjekad udarao je u kuhinji cvrčak dragotnim svojim „kri-kri!”

I Maša je usnula. Glavica joj se spustila postrance, a u polumraku mjesečine odražavao se njen djetinji profil u mirnim linijama. Sve su se crte lica bile zaoblile, ispunile, a nad njima počivala je vedra smirenost, neki sretni sjaj čiste mlade duše. A pahuljice svijetle njene kose kod svakog su mirnog disaja podrhtavale . . .

CIGANJSKO VJENČANJE.

SPJEVAO SANE KURJAKOVIĆ.

„Ustaj, sine, sa zelene trave,
i upregni brže konje — daj,
metni na njih ponajljepšu hormu,
zvonce male — neka zvone — haj!
Danas ćemo isprosit djevojku,
poći ćemo tja u ravni Sriem,
gdje su cure bogate i liepe,
brže, sine, brže, da idem.

Ta, star sam ti — posiedio, sine,
ne znam, što bi mogo dati Bog,
pa bi rado prije smrti svoje,
da ja vidim još unuka mog,
a veliko ciganjsko je carstvo,
ima hrane — ima svega tuj,
dok je ljudi bit će i cigana,
ti mi, sinko, — sve pomalo kuj . . .”

Gleda cigo sa zelene trave,
sluša, što će to mu ćaća reć,
pa se skoči — ko da je vilovit,
za čas bjehu spremna kola već:
zvonci, horma — čerga na kolima,
starac Marko zasukao brk,
a ciganjčad od veselja viče,
zvižnu bičem — odoše ko zvrk. — —

Granu sunce sa vrleti gora,
po Dunavu igrao se val,
a ciganjske posjele se čerge,
okitile sav dunavski žal.

Violine zadrhtali zvuci,
Krasne pjesme razlieže se žar —
Časak samo te slobode zlate
vriedi više nego žića dar! . . .

Iz daleka prašina se digla,
Zvonci zvone, — lete kola, — oj,
sva ciganjčad pred njih istrčala,
od trke ih sve oblio znoj.
Brže Marku konje ispregoše,
daše vina novom gostu svom —
jer bez vina — nema pjesmi glasa,
pa ma bio i ciganjski dom.

A, kada se natrusio Marko,
diže Marko svoj junački glas: —
„Braćo moja, ja ńe vidje nigdje
te ljepote kao što u vas;
imam sina, jest ko vita jela,
a ko cvietak u proljeću mlad,
iz očiju sve mu vatra sieva,
vriedi više nego carev grad.

Ja bi njega rado oženio,
produžio slavu roda mog,
pa sam došo, da prosim djevojku,
a ciganjski pomogo ih Bog".
Od veselja čerge zapjevale,
redom stale iz čutura pit —
brže kruha — brže soli amo,
ta vjenčanje ciganjsko će bit.

Bira cigo curu ponajljepšu,
pa s njom kolo zaigrao — čuj,
cika, vriska, pjesma, natezanje,
svega bješe u taj časak tuj.
To je život — to je sreća prava,
zadovoljstva onaj zlatni mir,
kad kićena sloboda se igra,
i kad slavi svoje sreće pir.

Najstariji tad će da govori: —
„Djeco draga, ovamo vas doć,
evo hljeba — evo soli svete,
na koju će Višnji dati moć;
svaki malo neka založi toga,
i u tom neka traži liek,
ko što kruh od soli se ne dieli,
ni vas dvoje za vaš cieli viek.

Jedan drugom u pomoći bio,
jedan drugom vjeran bio drug,
sunce sreće sjalo vam s visina,
ljubilo vas cvieće — gora — lug".
Od radosti svima suze tekle,
a škripao stari stolac suh,
gledajući, gdje mladenci jedu
sa veseljem onu — sô i kruh.

Tad klekoše, pa se poljubiše,
starac reče opet pozdrav nov,
pa ih onda blagoslovi redom: —
„Sretno, djeco, — moj vam blagoslov!" —
I vjenčanje bješe dovršeno;
tko da vidi onu sretnu grud,
gdje se vrti sve na jednoj nozi,
igra — pjeva — kao da je lud . . .

U Dunavu mjesec kupao se,
sitne zviezde poklopile svod,
starac Marko sio se u kola,
i ostavlja svoj veseli rod.
Puške riču, a cigani viču,
po Dunavu razliego se šum,
tu se ne zna, tko sve koga ljubi,
tko je kome otac — mati — kum.

Mlada snaha novog ćaću ljubi,
divna crnka ciganjica — bre,
da te hoće jednom da poljubi,
čini ti se dao bi joj sve.

To je čedo — čedo iz prirode,
lako, čilo — zdravo kao dren,
crne oči kao dva ugljena,
ruke, noge — tvrde ko kamen.

Veselo se cige rastadoše,
izčupaše jedan zdravi cviet,
i daše ga vjetru i sudbini,
nek ga nosi u taj bieli sviet.
Liep je život, dok mu mladost cvjeta,
dok ponosno diže k nebu stieg, —
dvoje mladih u kolima sniva,
kola idu lagano uz brieg . . .

Spori konji — spori gospodari,
ne žure se na veliki rad,
ta danas će sela pohoditi,
a sjutra će svi skupa u grad.
Ovdje Marko rastat će se sinom,
i kupi mu čergu — kola — sve,
sve mu dade, — pa i kapu s glave,
što je htio — samo jedno — ne!

A to jedno: — one gusle stare,
s kojim' Marko sladio si put,
veselio goru i livadu,
slušali ga ljudi — vihor ljut.
„Ove gusle dati ću ti, sine,
sretne l' mo se u životu tom,
kad mi snaga mog života klone,
tad zapjevaj još na grobu mom.

S Bogom, sine, — s Bogom, snaho moja,
Bog vam dao sretno svuda poć,
do godine u ravnome Sriemu,
sinko, snaho, — s Bogom — laku noć!" —
I odoše svaki svome kraju,
u kolima cielu noć i dan
u jednima — pjesma i veselje,
u drugima — driemež — mir i san . . .

Mnogo put su gore prolistale,
i livade pokri zelen sag,
ciganica ljubi svog cigana,
oj, tako joj mio je i drag.
Zavide joj i gora i cvieće,
jer je ljubav sladja nego med,
kad se mladi poljem utrkuju,
gleda sunce — gleda mjesec blied.

I iz igre rodila se čeda,
da je bilo milota ih zriet,
starac Marko s njima igrao se,
prije nego što je moro mriet.
Stare gusle sin uze u ruke,
pa na grobu pjeva ocu svom: —
„Ti u grobu — ja na zemlji gore
najsretniji na svietu smo tom!" . . .

Karlovac, dne 30. ožujka 1910.

RUŽA GOLUBIĆKA.

NAPISAO JOZA IVAKIĆ.

I.

U seoskom „velikom bircuzu" jako je zadimljeno i zagušljivo. U onoj prvoj, velikoj sobi sve zaudara po znoju, prostom duvanu i bijelom luku, a sitna prašina pada na pluća i sili čovjeka na kašalj. I u onoj drugoj, manjoj sobi isto je tako zagušljivo.

Tako je to svake nedjelje, osobito kad napolju kao danas pada kiša, ona sitna jesenska kiša, što stvara po sokacima blato ko kajmak, da sve točkovi u njem do osovina propadaju.

Za takih dana dabome da se ne može igrati kolo pred „velikim bircuzom" na ledini, nego se igra u onoj prvoj velikoj sobi.

A u toj velikoj sobi sa strane, sasvim kraj duvara dugački su i uski stolovi, za kojima sjede ljudi i neumorno kadeći iz lula piju, a u sredini sobe vodi se kolo.

Fila Golubić, kolarski majstor, sjedi u onoj maloj sobi sa još dva čovjeka iz sela.

Nikad se on nije povlačio po birtijama, al evo sad baš mora. Mora, da se malo razbodri, razvedri, da zaboravi na svoju tugu, jad i sramotu. Pa i kad dodje u birtiju, ne može da pije onako kao drugi, da se opija. Nije on od one „pijandurske forme". Al kamo sreće njegove, da je pijanac! Da je pijanac, ne bi njegova žena tako radila, kao što radi. Kad bi došao pijan kući, već bi je naučio pameti. Namlatio bi je, čim bilo, i ona bi ga se bojala.

Al ovako!...

Stid ga je, uh, kako ga je stid!...

Da je on nju tukao odmah već prvih dana njihova braka, ne bi mu ona onoliko sramote počinila i izmijenila onoliko švalera, koliko ih je izmijenila, a ne bi ni sad pobjegla s njegovim kalfom i ostavila ga s odraslom djecom. Ta tu je sin gotov momak i kći udavača!

Uh, sramote!

— I veliš, ne znaš, kud su pobegli? — pita did-Martin Žvalić ne vadeći lule iz zubi.

— Ne znam, a ne ću valjda ni saznat'.

Zašute časkom. Majstor Fila gleda turobno i zabrinuto preda se, a did-Martin se zamislio.

Čiča Lovra Švabin, koga je čitavo selo zvalo „kanonik", pljucne u stranu, pa natočivši čaše reče:

— Dederte, da pijemo! Briga te, majstore! Ne trebaš žaliti za 'uljom!

— Lako je tebi, kanoniče, divanit'! Al teško je meni.

Oni se kucnu. „Kanonik" i did-Martin ispiju do dna, a majstor Fila tek malacko otpije, pa se i opet okrene jadati:

— Znaš li ti, da je mene stid sinu i kćeri pogledati u oči? Osobito kćeri! I ona, sirota, pati. Ona upravo gine i propada od stida i sramote.

— Ta pa znam. Al šta ćeš?! Tu se ne da ništa pomoći. Dogodilo se, pa: amen!

— Nemoj ti tako, kanoniče, — didak će Martin — nije svaki čo'jek jednak. Majstoru je, eto, teško. On pati i sporad nje i stidi se sporad nje, a i čerez dice, znaš, čerez dice, kako ću kazat...

— Ta pa znam i razumijem ja to sve, — uvjeravao je „kanonik". Al opet ja ko velim: nije vridno čerez gada se jidit'. To je, šta ja kažem.

Majstor se Fila ipak nije mogao smiriti. I kad su prestali o njoj govoriti, kad su naručili već petu litru, on je još uvijek razmišljao o njoj. Malo ga je bilo već i vino uhvatilo, ali nije još bio pijan.

„Kanonik" je već počeo pjevati. Jednom je rukom zagrlio majstora, a drugu s raširenim prstima podigao uvis nagnuvši se malko natrag i isprsivši se. Ali glas je njegov, hrapav i nečist, tako zvučio, da nije mogao oduševiti i razdragati majstora Filu ni did-Martina. Badava je on dvaput ponavljao stihove:

„Grlo moje — varadinsko zvono —
Kad zagudi, Varadin se budi!"

Did-Martin ga sažalno i malko posprdno pogleda i reče:

— Kaki Varadin! Mani se, kanoniče! Bolje, da divanimo i pijemo.

— Ej, imo sam ti ja negda glas, dok sam bio momkom, da mi je trebalo para tražiti, — ispričava se „kanonik", pa naslonivši glavu na dlan kao malo postidjen zašuti.

A majstor Fila sjedi zamišljen i već ne pazi na njih dvojicu. Vino ga pomalo hvata i ide mu u glavu. Ali ono djeluje na nj u protivnom

pravcu nego kako je on mislio. On biva sve sentimentalniji. Tuga se širi po čitavu biću njegovu, neiskazana tuga, velika i teška ko gora. Eto sjeća se svega, svega... Sjeća se momaštva, mladosti, ženidbe i onda, dalje... svega... A žalost ga sve kida, razara. I već je gotov zaplakati. Al ne će, stid ga pred ovim ljudima. Za to se naglo diže, pa da će kući.

— Ta kuda ćeš, majstore!? — pitaju ga u isti čas i „kanonik" i did-Martin.

— Kući, — odgovara on kratko.

— Ta, de, još sidi malo!

— Ne, ne, pustite me, braćo moja! Moram sad kući. Moram! — govori on nekim plačnim glasom, punim molbe.

Oni ga puste, a on izadje iz sobe teturajući i potipljući se.

— Siroma' čo'jek! — uzdahne did-Martin.

A u „kanonika" je ušlo neko junačko raspoloženje, pa oponira:

— Vrag je siroma'. Luda je on. Ja bi' njoj isprebijô rebra već takija prviput, da bi je prošla volja bežati s kalfama. Samo da je ona moja žena! Ja bi njoj pokazô!

Tako se junačio „kanonik" i pri tom sasvim zaboravio, da je i njega jedamput odbjegla žena i da se i o njoj dosta toga govorilo.

*

... A majstor je Fila išao teturajući kući. U glavi mu je šumilo. Ali on je uporno mislio na nju — na svoju ženu Ružu, koja se sad bogzna u kojoj varoši grli s njegovim kalfom. I bogzna šta sve ne stvara s njime?!...

Uh, kako je to gadno!...

Pa bar da mu je rekla štogod, da je pokazala ma kako nezadovoljstvo sa čime u kući, sa životom ili tako šta!... Da mu je kazala: „Vraže, djavole, ne ću to i to. Ne dopada mi se, što nisi ovaj novi kokošinjac sagradio tu bliže kuće već čak tamo kraj bašče!" Ili: „Svaki dan hoću da se kuva govedska čorba. Ne ću da sam bez mesa i ne ću da se seoski hranim". On bi joj sve učinio po volji. On bi dobavio govedine, pa makar morao ići sam po nju u Vinkovce u mesaru. Ta sve bi uradio po njezinoj volji.

Al ništa ona nije rekla, nit je šta poželila.

Ta šta je on to, zaboga, zaintačio?! Mjesto da je grdi i da je bijesan na nju, što je tako šta počinila, on, evo, žali za njom i predbacuje si, što joj nije više ugadjao.

On je doduše poznat čitavom selu kao dobričina. Ali ovo je već odviše. Ni najveći dobričina ne bi tako radio.

Sad kako je, da je! — mislio je on dalje. To je gadno od nje i sramota je i za nju i za njega. A i djeca se stide pred svijetom.

Pa kako ona to samo može?! Tako odjedared! Svidio joj se mlad kalfica, malo namigivala s njime, možda malo i poašikovala i — zbogom! Ode ona bez brige, ko da nema čovjeka i djecu. Ne mari ona, što će svijet kazati.

Pa dobro. Ako već ne mari za njega i za svijet, al kako da ne misli na djecu?! Kako će moći njima u oči pogledati, kad se kadgod vrati i s njima sastane? A sigurno će se vratiti. On to zna.

Nema ona stida, pa to je! Ona je svejedno ko živina.

Majstor je Fila razmišljajući tako i teturajući došao do kuće.

Kiša je napolju još uvijek sipila, pa se i ranije smrklo i unoćalo.

Došavši kući majstor je Fila još neko vrijeme razmišljao i naglas se sam sa sobom razgovarao, a onda je legao u krevet i onako supijan ubrzo zaspao.

Sina mu nije bilo kod kuće, a kći je u štali dojila kravu. Kad se ona podojivši kravu vratila u kuću, već je odjekivalo po čitavoj kući glasno hrkanje majstora File, koji je tvrdo spavao, kao da je najzadovoljniji čovjek na svijetu i kao da nema nikakih briga.

II.

Prošlo i mjesec dana, a majstorica se Ruža ne vraća. Majstor je Fila u sto briga. Nego što se tiče stida i sramote, na to se već i priučio, pa mu se ta sramota više i ne ukazuje u onako poraznoj i strašnoj slici kao prije. A i seljaci već ne grde i ne psuju majstoricu Ružu onako ko prije. Sad gdjekoji od njih već nalazi za nju i ispričljivih riječi, i ako je nitko ne brani.

Ali kći njezina Pavica ne može da joj to oprosti. Ne može na nju da misli kao na svoju mater. Ona se stidi mjesto nje i zato joj je još teže podnositi sramotu, koja joj se čini dvostruka. Nju upravo gnjušanjem napunja pomisao, da je takô čeljade njezina mati. Ne, ne, to nije njezina mati!... Pa i ako se vrati, ona ne će moći u njoj gledati svoju mater, ne će se moći prema njoj vladati, kao što se kći vlada prema materi. A o kakom toplijem čuvstvu ni govora!... Ni trunka samilosti nema ona za nju.

A sin Gjurica, koji je kod oca izučio zanat i bio sad njegov kalfa, nije si mnogo tr'o glave zbog materina čina. I on se doduše pomalo jedio i stidio, al već ubrzo nije na to ni mislio. On se bavio svojim poslima, svojim brigama i išao svojom stazom.

Jednoga dana reći će Gjurica svomu ocu Fili:

— Tata, ja bi' se ženio.

Majstor se Fila malko iznenadio i začudio, ali ipak odgovori:

— Dobro, sinko! Ja nemam ništa protiv toga. A jesi l' si našô curu?

— Jesam.

— Čija je?

— Poznaš je. Margica Petvajdićeva.

— Dobro. Meni je pravo. A kad misliš, da se trače svatovi?

— Ja bi' što skorije. Ako može biti sad o pokladama?

— Može. Neka bude! Samo neka je sretno!

Otišli su u prosce onako samo od običaja. Svima je bilo pravo, pa su lako utanačili dan vjenčanja.

A došao i taj vjenčani dan. Bilo je tu svega i svačega i u djevojčinoj i u momkovoj kući, svega, šta ti samo srce poželi, kako već i mora da bude u jednim majstorskim svatovima.

Bilo popodne. Svatovi sjede u kući majstora File, piju, vesele se. Sviraju seoski cigani, sve se znoje, a mladjarija igra kô za okladu. Sva je soba puna smijeha, maznih ženskih i hrapavih muških glasova, zadaha od pečenja, vina, cigara i duvana, znoja i mirisa domaćom svinjskom mašću namazane ženske kose. Šušte naškrobljene donje suknje i visoke šteklice lupaju po podu. A cigani neumorno sviraju i glasni razgovor, povici i žamor miješa se s njihovom svirkom.

Kad se najbolje razmahalo društvo i zabava, kad su svi najrazigraniji bili, bane najedared u sobu majstorica Ruža. Nitko nije opazio, kako je unišla. Najedared se samo stvorila pred njima.

Začas su prestali cigani svirati i sve je utihnulo i ušutilo, a samo je zaredalo po gostima vidljivo komešanje i šaputanje. Ženske su se gurkale laktovima, značajno si namigivale i šibale očima ovamo i onamo.

Osjećalo se: prisutnost majstorice Ruže sve je pobunila i smela!

I sve bi bilo zapelo i društvo bi ostalo i dalje tako napeto i ukočeno, da to sve nije popravio čiča Lovra Švabin, koji je takodjer kao komšija bio uzovnik u svatovima. On je bio već odavno „naderan" i njime je vladalo tako dobroćudno raspoloženje, da bi bio zagrlio cio svijet.

— O, ta majstorice! Ta jesi l' ti to? Ta de sjedaj ovamo za trpezu! Majstore! Eto, žena ti je došla. Dico! Eto majka vam došla u svatove! Svirajte, cigani, angjela mu ljubim, nek' se kuća trese!

I zasviraše cigani.

— Živio, kanoniče! — viču muškarci i kucaju se s njime. Valjaš ti! Treba istinu kazat'.

A majstorica Ruža sjela za trpezu, razgovara se s „kanonikom" i šali se s njime. Poslije već razgovara se ona i s drugim svatovima. Nitko je i ne pita, kad je došla i kako je došla, nitko ne spominje njezina bijega — svakomu je to neprilično, neugodno i nekako stidno. Razgovaraju se tako, kao da se nije ništa dogodilo.

A ona se okorišćuje tom prilikom, pa se i sama vlada, kao da nije ništa bilo. Začas je ona otišla tamo u kujnu medju žene, pripasala pregaču na se, pa — kako joj i dolikuje kao domaćici — pazila na sve, zapovijedala, a i sama radila.

— Deder, komšinice, dodaj mi, molim te, taj avan! Istucat ćemo malo šećera, da pospemo štrudlu odozgor. Bolje je tako.

— A ti, drugo Mandice, pristavi vodu za crnu kavu! Jeste l' dobavili lemuna? S njim ćemo zakiseliti kiselu čorbu za večeru. Bolje je, znate, i finije, gospodskije. Ta pa svatovi su, Bože moj!

Tako ona govori i naredjuje.

A ove se žene, što su u kujni, ne mogu dosta načuditi njezinu ponašanju. Skomavaju se i gurkaju, vrte glavom, pa tek jedna drugoj prišapne:

— Ala je bezobrazna! Baš nema stida, ni koliko je crna pod noktom.

— Ja bi' u zemlju propala! — odgovara druga. Ne bi' se ni pojavila na božjem suncu. Uh, Bože, ta umrla bi' od stida!

Tako se one u prvi čas čude. Al poslije su se već priviknule na to, pa se razgovaraju s majstoricom Ružom, kao da nije ništa ni bilo, kao da je ona najčestitija i najkreposnija žena u selu. Htjele bi one doduše, da joj onaj njezin čin predbace; htjele bi one, da joj se narugaju, da joj kažu u lice, kako je i šta o njoj misle, al ne mogu. Ne mogu zato, jer ona to svojim ležernim vladanjem onemogućuje. Ona se tako lijepo i zbilja ljubezno razgovara, da ih razoruža. Kako da joj reknu štogod nažao, kad se ona upravo trudi, da im ugodi, kad se tako slatko s njima razgovara?!

A svatovi tamo u sobi već i ne vode računa o majstorici Ruži. Zabavljaju se u svu šir i prepuštaju se veselju. Ženske doduše progovore koju riječ o njoj, spomenu štogod o njoj, časkom je ogovaraju, al ubrzo to napuštaju, jer se ne mogu oteti općenom veselju, pjesmi i bijesnoj ciganskoj svirci.

Ciče gusle i grmi begeš, a po sobi sve stoji topot od razdraganih igrača.

Tako ih je uhvatila i zora. I već se sasvim razdanilo, kad su se stali razilaziti i kad su otišli svojim kućama.

Kad se već sasvim otrijeznio od svatovskog vina i kad je u kući zavladao stari red, došao je majstor Fila u priliku, da uredi račune sa svojom ženom.

— Zašto si ti meni ono uradila? Zašto si osramotila i mene i svoju djecu? — pitao ju je on.

— Kriva sam, znam, jako sam ti kriva, — govorila je ona. I ti možeš raditi sa mnom, šta te volja. Al eto, taka je u mene prokleta krv i ja joj ne mogu odoliti.

Majstor ju je Fila strogo gledao i nastojao, da se pokaže neumoljiv.

— Krv ! Šta krv? ! Nisi ti valjda živina, već kršteno čeljade, pa treba da znaš, šta je gadno i šta je grijota i sramota.

— Kažem ti : krv ! A i luda glava moja ! Evo, radi iz mene, šta 'oćeš, to sam i zaslužila !

Majstor je Fila osjećao, da već ne može biti onakav, kako si je preduzeo, da će biti. Osjećao je, da joj ne će moći ništa učiniti.

A ona je to uvidjela, pa je još sigurnije govorila uvjerena, da je ona gospodar situacije. Ta poznavala je ona njega !

— Znaš, da mi nije dice i svita, pokazô bi' ja tebi ! — prijetio se majstor Fila. Ne ću, da se veća sramota pravi. Zato: nek' te voda nosi !

A kad je malo kasnije o svem tom razmišljao, tako se silno izjedao i srdio na sama sebe, što se pokazao ovakav, kao kaka stara babetina.

„Ta šta je se nisam namlatio !? Uh, šta je se nisam namlatio !? Trebao sam je istući, da sva bude plava od modrica !"

Tako je on mislio u sebi i već se unaprijed stidio, što će reći ljudi na to, kad saznaju.

Tako majstor Fila. Ali kćerka Pavica nikako nije mogla oprostiti svojoj materi onaj njezin čin, koji je na sve njih navukao toliku

sramotu. Ona nije s njome pravo ni govorila, samo koliko je bilo najnužnije. Izbjegavala ju je.

A majstorica se Ruža činila, kao da to i ne opaža. Njoj je to bilo posve pravo ili bar joj je bilo svejedno. Ona je kanda bila ravnodušna prema ponašanju svoje kćeri.

III.

Ni u kući ni u selu već nitko i ne spominje Ružina bijega. Taj se dogadjaj već potisnuo u zaborav.

Majstor Fila popravlja svoju staru kuću i uz nju gradi novu, prostranu, visoku, svijetlu.

Sva je obitelj zabavljena gradnjom te kuće. Pomažu oni zidaru i nadničarima, da bude što manje troška. I onako je toga troška i suviše. Majstor je Fila dosta uštedio i mislio, da će s tim novcem moći sagraditi tu novu kuću ; ali sad se, kad je gradnja već napolak gotova, pokazalo, da još treba novaca. I morao je otići u Vinkovce u štedijonicu i pozajmiti još dvije stotine forinti. Teško je to praviti još duga, kad čovjek i onako imade dosta brige i kubure ; al šta će, kad se mora? ! Gradnja se mora dovršiti.

Ljetni je dan. Sunce žeže, u selu tišina.

Nova kuća majstora File već je pod krovom. Zidar, bački Švabo Matajz Bader, radi na njoj i veselo fićuka. Majstorica mu Ruža pomaže : donosi mu potrebite stvari.

Ona je u samoj košulji i jednoj suknji, a na bose noge natakla je papuče, jer od sunca užarena, puna prašine, zemlja peče tabane. Lice joj je od vrućine zapureno, a plava joj se kosa lijepi za čelo, s kojega se cijede male kapljice znoja i puzaju po obrazu do jedroga i crvenoga od vrućine vrata ; gdjekoja se tu zaustavi, a gdjekoja pobjegne i u njedra. Ovako zapurena od posla i vrućine čini se ona još jedrija, oblija, snažnija i punija života i vatre.

A vrag je majstorica Ruža, živi vrag ! Šali se ona sa zidarom, Švabom, ne da mu mira.

— Fićukate vi, her Matajz, fićukate ! — započinje ona.

— A da šta ću? ! — odgovara Matajz ne skidajući očiju sa svoga posla.

— Dobre ste volje, vidi se. A valjda i mislite na koga u Bačkoj? Neko vam je tamo valjda jako srcu prirasto? . . .

— Je, brus ! — odgovara suho Švabo i ne gleda je.

— Al čujete, her Matajz, zašto ste tako drveni? — žesti se ona. Ajte k vragu! Kako možete biti tako drveni?

— Šta drven?

— Pa drveni ste kô drveni svetac. Kako da ne znate pristati za šalom?!

— Ne ću da se šalim, — odgovara on i još je uvijek ne gleda.

— Pa i šalu je Bog stvorio.

— Neka! Ja volim samo zbilju.

— A kad bi došlo do zbilje? — zapita ona i namigne više samoj sebi, a uz to još malacko izplazi jezik, ugrize se za nj, a onda ga naglo uvuče.

Zidar ju pogleda. Zavodljiva njena pojava djelovala je i na hladnoga Švabu. Lakomo je plazio njegov pogled po njezinu gojnu tijelu, po golu vratu, po napolak razotkritim njedrima, svuda...

A kad se s tim pogledom zaustavio kod njenih plavih očiju, dugo je i ispitljivo zurio u njih.

Ona je izdržala taj pogled.

— Gilta? — pitao je kratko Švabo.

Ona mu je još dugo gledala u oči, a onda odgovori:

— Gilta.

Njih su se dvoje razumjeli.

Matajz je dalje prionuo raditi svoj posao hoteći pokazati, da se nije voljan dalje razgovarati, a tomu se morala pokoriti i majstorica Ruža. On je i dalje fićukao kao i prije i nije se na nju kao ni prije osvrtao.

Al ona je bila uzbudjena i uzrujana od iščekivanja...

— —

— —

Jednoga jutra čudi se majstor Fila, da nigdje nema njegove žene. Pita sina i snaju:

— Gdi je mati?

— Ne znamo, — odgovaraju oni. Valjda je otišla u komšiluk.

Pita i kćer. Ni ona ne zna.

— Jeste l' je kogod odjutros vidili?

Nitko je nije vidio.

„Ta šta je to?" — čudi se on i već sluti, da ne će biti dobra.

Raspitao se po komšiluku i po selu; ali nigdje ona nije bila. Nitko mu nije znao ništa reći, nitko je nije vidio.

U prvi čas nije ni opazio majstor Fila, da nema ni zidara Matajza Badera. Sad mu je puklo pred očima: pobjegla je sa Švabom!

Poslije je pregledajući svoje stvari opazio, da mu je ukrala i onih 200 forinti, što ih je posudio iz štedijonice, da uzmogne dovršiti gradnju kuće.

Majstor je Fila bio u prvi čas upravo bijesan. Da mu je sad otkalegod došla pod ruke, bio bi je sasjekao na same komadiće. No za nekoliko dana već ga je minuo bijes.

„Gadna je ona žena! I ja sam nesretnik, da sam se na nju namjerio", — zaključio je on u sebi i nastojao, da više ne misli na nju. Al ipak se nije mogao oteti, da na nju ne misli. Svaki dan je se ipak sjetio. Samo jednomu se čudio, a to je bilo, da se on sad više toliko ne stidi pred selom kao prije.

„Privikao se već na sramotu, pa to je!" — mišljaše on. A i selo se ne čudi više tako kao prije i ne ogovara je i ne grdi onako kao onda, kad je prviput pobjegla. I ljudi se privikli na to, pa im nije više ni čudo niti ih iznenadjuje.

Ali Ružine kćeri Pavice ovaj se materin čin još poraznije dojmio nego li onaj prvi. Ona se od stida i teške sramote, koju je trpila mjesto svoje matere, nije pojavljivala više ni na sokaku. I prije je bila nježna i slaba, a sad je na očigled propadala i venula.

Majstoru je Fili bilo žao kćeri, pa ju je nagovarao i molio, da ide medju drugarice, da se razonodi, razvedri, i da ne ubija mladost svoju. Ali to nije pomoglo. Ona je i nadalje ostala zavučena i živjela je za se.

IV.

Odmiče ljetno popodne, prolazi. Sunce se već sakrilo za štagalj majstora File, pa je do polovice avlije hladovina. A na sokaku tišina, kao što je bila i preko cijeloga dana. Ne prolazi nitko.

Majstor Fila radi pod šupom sa svojim sinom. Izradjuju njih dvojica gredelje za plugove kovaču Ferdi Matišiću, koji se sprema nekamo na vašar.

Majstor Fila šuti, ne govori, a sin Gjurica fićuka. Najedared začuje se pucnjava na sokaku. Kao da je netko pukao iz topa.

— Koji je vrag? — veli majstor Fila, pa ne mogavši odoliti radoznalosti izilazi na sokak. Za njim podje i sin Gjurica, a doleti na sokak i snaja Margica, Gjuričina žena. I iz drugih kuća proviriše glave

kroz pendžere, a neke žene izadjoše na avlinska vrata ; neke pomolile glave iza tarabe, a neke izašle na sokak.

Izišavši na sokak opazi majstor Fila čiča-Lovru Švabina. On je napravio od tuljka „top", napunio ga barutom i ispalio baš pred kućom majstora File.

— Šta ti to, kanoniče ! ? — pita ga majstor Fila.

— Pucam eto u slavu, što dolazi majstorica, — odgovara „kanonik" smješkajući se.

— Kaka majstorica?

— Pa tvoja žena Ruža.

Majstor Fila nije znao, šta bi radio : bi li se srdio ili bi se i sam smijao, kao što to čini „kanonik".

Čim je to rekao „kanonik", Gjurica ode u avliju i povede sa sobom svoju ženu.

Kad su one žene, što su gledale kroz pendžere i preko taraba, saznale, o čem se radi, stale su si glasno koješta dovikivati i smijati se. Začas se stvorilo na sokaku mnogo žena i djece, a nijedne kuće nije bilo tu u blizini, iz koje se ne bi kroz prozore nadvirivalo nekoliko glava.

Majstor je Fila odlučio, da se ne srdi i da se ne svadi s „kanonikom".

A „kanonik" se sad više nije smješkao ni posprdno izražavao, nego se sasvim mirno i prijateljski razgovarao s majstorom Filom ne hoteći mu se više rugati.

— Jutros sam je vidio u Vinkovcima, — pripovijedao je „kanonik". Znaš li ti, kud je to ona bila pobjegla?

— Ne znam.

— U Palanku. Kazala mi je. Ja sam se još dopodne pješke vratio iz Vinkovaca, a nju je obećo povesti na kolima Marko Štiglić. I eno je, vozi se ! Gledaj samo ! Sad su na početku sela. Zato sam ja u slavu i opalio top. A teško sam ga udesio. Misliš, da je to samo tako? Samo da probaš, vidio bi. Al ja se u to razumijem.

Majstor Fila ode šuteći u avliju. „Kanonik" se okrene, pa se stane razgovarati s onim ženama, što su bile na sokaku.

A kola su se približavala i u njima Marko Štiglić s majstoricom Ružom.

Svi su na sokaku ušutili i svi su upravo zadržavali dah, kad su kola stala spram kuće majstora File i kad je majstorica Ruža sišla s kola.

A ona je posve nesmeteno sišla s kola, zahvalila se Marku Štigliću, što ju je povezo i rukovala se s njime. Ničim nije htjela pokazati, kako osjeća i znade, da su sve te žene poradi nje na pendžerima, na tarabama i na sokaku. Komšinici Mandi, koja je stajala na avlinskim vratima, ona se nasmiješila i rekla:

— Šta se lipo radi? Izgledaš pomalo na sokak? Da šta ćeš drugo? !

— O, nevolja je teška spopala ! — govorila je onim drugim ženama komšinica Manda, kad je majstorica Ruža otišla u avliju. I baš nema stida ko ni kučka jedna !

— Nema, baš nema, drugo slatka ! — potvrdjivala je jedna žena isprijeka, što je na drugoj strani sokaka gledala kroz pendžer.

Dugo su se one još tako dovikivale i ogovarale majstoricu Ružu.

— Ne klepećite, žene ! Lajavice jedne ! — grdio ih je „kanonik". Sve ste vi jednake.

*

Majstorica je Ruža prošla kod kuće, kako se nije ni u snu nadala. Bila je spremna na batine i na najgore.

Čim je stupila u sobu, bacila se ničice pred majstora Filu govoreći :

— Evo sam se vratila, da mi sudiš, da me kazniš, što sam te osramotila i okrala. Znam, da mi ti ne možeš oprostiti, pa nisam ni došla po to. Samo duša me peče i grize, moram da iskajem ono . . . I došla sam . . . Tuci me, muči me, bij me i ubij me ! Nisam ja zaslužila ni da gledam u tvoj čestiti obraz. Kazni me i sudi mi !

Majstor ju Fila uhvati za ruku i podigne je sa zemlje govoreći :

— Ustani ! Ja ti ne ću i ne mogu suditi. Neka ti Bog dragi sudi ! On će svima nama suditi.

— Ti me teraš od sebe? — pitala je ona ne znajući, što je htio da rekne s onim riječima.

— Ne teram. Možeš ostati.

I ona je ostala.

V.

Kći Pavica bivaše s dana u dan sve slabija. Lice je u nje već bilo kao vosak, a uši prozirne. Očito je imala sušicu.

Cijelu se zimu vukla, a na proljeće je umrla.

I sahranili su je.

Seljani su je žalili govoreći :

— I ode, sirota, onako mlada pod ledinu! Šteta je mladosti njene. I baš je umrla od sramote i žalosti, što joj je mati onaka! Izjedala se zbog nje.

Drugi opet, razboritiji, rugahu se tome mišljenju:

— Kake vražje sramote! Izjedala se, dabome, al nije od toga umrla. Umrla je ona, što je imala sušicu. Raz'ladila se 'digod, pa navukla na se sušicu; a i drugačije nije u nje nikad bilo pravoga života i zdravlja.

A majstorica se Ruža posve smirila, osobito sad iza kćerine smrti. Bar tako se činilo. Svatko je vjerovao, da je sad već udarila novom stazom i da se opametila.

I došlo ljeto.

Majstorica je Ruža išla češće u Vinkovce po poslu. Jedared su je vidjeli seljani, gdje se vozi u Vinkovce s mladim ciganinom Milošem, deranom od šesnaest godina. Lijepo sjedi ona s njime u onim malim i jadnim ciganskim kolima kao žena uz čovjeka. Mršavo kljuse sa šiljatim ledjima ispružilo vrat i umorno klipše. A njezina doista pristala pojava odskače od tih jadnih ciganskih kola. I obukla se, kako već treba da se majstorica obuče. Na glavi joj svilena marama, ispod koje vire pramovi njene plave kose. Obukla je čipkastu laganu bluzu od batista i suknju od tamno-plavoga delena s bijelim sitnim piknjicama, na kojoj su bila srozana tri volana. Suknju je podigla, da je ne uguživa, te je sjedila na naškrobljenoj bijeloj donjoj suknji. I ona se dovezla tako upravo u Vinkovce.

Nitko, tkogod ju je vidio, nije se mogao dosta načuditi, da je ona — majstorica — htjela sjesti u ciganska kola s ciganinom, balavcem!

Svima je to bilo sumnjivo i stali su paziti na nju. Više puta su je vidjali nasamu s tim ciganinom i uvjerili se, da se ona s njime zavoljela.

— O, grom je ubio! Ta kako se mogla upustiti s jednim ciganinom?! čudi se koja žena u selu.

— Pa još da je to kakav čo'jek na oko, još, još! — prihvaća druga, — ne bi ni bilo tako čudo. Al ovo je balavac, pravi balavac! Pa onda odrpan, neumiven, nepočešljan, ušljiv... Ta, ta je žena sasvim luda! A ona onaka ko grad!... I uz onako čestitog čo'jeka, koga je toliko izvarala!

Majstor je Fila čuo, da se o tom govori po selu i pozvao je ženu na red, ali njoj je uspjelo dokazati mu, da su to prazni razgovori:

Ona se, istina, vozila s tim cigančetom na kolima; išla je pješice u Vinkovce, srela ga izvan sela i zamolila ga, da je poveze do Vinkovaca. Kad bi ona htjela tako šta, ne bi spala na jednog balavog i ušljivog ciganina, nego bi si našla drugih ljudi, pa i uglednih. To je bar jasno!

Majstor je Fila malo razmislio i uvidio, da pravo kaže.

I tako je ostalo.

On nije više pazio na to, šta selo govori. Vjerovao je, da mu se žena konačno smirila i da će za njih odsad nastupiti bolji, ljepši i pošteniji život.

Ali jedne noći dogodilo se nešto, što ga je nesumljivo uvjerilo o tom, da se ona upustila u ljubavne odnošaje s tim ciganskim deranom.

On je išao svaku večer ranije spavati od svoje žene. Tako i sad. On je već odavno ležao u krevetu, a majstorica je Ruža još uvijek nešto radila po kujni i po avliji. I već je zadrijemao, zaspao i probudio se, a nje još nije bilo u krevetu. On se nadlakti na jastuk i posluša. Čuo je na avliji neke korake.

Izadje u trijem. Napolju je bila mjesečina kao dan, pa se vidjelo sve, šta se na avliji zbiva. Majstor Fila u prvi čas nije vjerovao svojim očima. Činilo mu se, da sanja. Protrljao ih je nekoliko puta, kako bi se uvjerio, da je budan i da je to istina.

Pred hambarom stajao je mladi ciganin Miloš i njegov otac. Njih su dvojica primali žito, koje im je davala ona — njegova žena, Ruža!...

Majstor Fila poleti prema hambaru i samo sasu psovke, koje su mu došle na jezik. Cigani se odmah razbjegoše, a majstorica Ruža ostade.

— Zar tako, kujo i beštijo!? Zar ti mene kradeš? Moju muku ti rasiplješ i nosiš ciganima!

I stade ju tući. Tukao ju je držalom od sjekire, što ga je dohvatio iz svoje radionice i što ga je za nekoga napravio po narudžbi. A udarao je po njoj, kud je smašio. Ona je jaukala, vikala i tulila, tako da je probudila i pobunila čitav komšiluk.

I došli su seljaci i oslobodili je od njega. A ona je sva modra i isprebijana pobjegla nekamo u selo.

* * *

Mjesec dana nije se znalo za nju. Nekamo je bila otišla iz sela. Propitkivanjem saznao je majstor Fila, da je u Osijeku konobarica u jednoj gostijonici.

On je požali i poruči joj, da se vrati. Ona se malko nećkala, jer joj se život u gostijonici i u živahnom gradu mnogo bolje svidjao; ali se ipak vratila.

Kako su njih dvoje poslije toga živjeli, nitko nije znao. Samo ona je opet ubrzo otišla od njega.

A jedno jutro nadjoše majstora Filu, gdje visi na tavanu. Objesio se o jednu tavansku gredu !

O uzroku njegova samoubojstva bili su svi u selu na čistu. Život mu dodijao s onakom ženom, eto !

Neki su sasvim sigurno tvrdili, da se od nje zadobio veneričkih bolesti, pa se, siromaku čovjeku, ogadio život. A i onako je uz nju podnio dosta stida i sramote !

Za majstoricu se Ružu nije znalo, kamo je otišla. Neki su tvrdili i uvjeravali, kako posve sigurno i pouzdano znadu, da je otišla u neki daleki grad u jednu javnu kuću. Medjutim nikad se u selu nije saznalo, je li to zbilja istina.

Majstora su Filu skoro svi žalili. A bilo ih je, i koji su prezirno o njem govorili i nazivali ga ludovom.

Čiča Lovra Švabin upravo uživaše, da se pokaže što većim cinikom. On je govorio :

— Nije ga vridno žaliti. Tko ga žali, veći je ludov od njega. Nije on ni bio za život, pa je zato dobro učinio, da se obisio. Jedna luda manje na svitu ! Ajd' se ti ubi' zbog jedne . . . (i on rekne prostu i pogrdnu riječ).

A gdjekoji šaljivdžija rekne malo ga pecnuvši :

— Pravo ti i kažeš, kanoniče ! Ko bi se za tako šta obisio ! Jer onda bi se ti moro već odavno obisit'.

A „kanonik" razumije, kud taj nišani ; ali ne odgovara ništa. Proguta dobačenu pilulu i skrene razgovorom na drugu stranu.

Vinkovci, 1910.

IVAN KRNIC:

PJESNIK I SMRT.

Ta, hoće l' biti strašno onog trena,
Kad slućen gost mi pokuca na vrata
Tišinom noći, povlačeć se mrakom
Bez jednog glasa, poput vještog tata? !

— „Otvori !" — tiho kazat će mi ona,
A ja ću sav se nevještim učinit :
— „ „O, tko si, gošćo, da dolaziš k meni,
Zar stalo ti je zbog mene se kinit?" "

— „Ta sestra sam ti, zar ne poznaš glasa?"
— „ „Ja sestre nemam, sklopila je oči !" "
— „Ta, majka ti je u brizi za tebe !"
— „ „O, majko, mrtvi ne zna natrag doći !" "

— „Otvori ipak, jer je vani zima
I studen mraz se moga srca hvata !"
— „ „Boležljiv ja sam malo, posve malo,
Al' težko mi je ipak doć do vrata !" "

— „Otvori ipak, jer ti tajnu neku
Saobćit imam, za tvoju je sreću!"
— „ „Za mene tajne nikakove nema,
A da se tkogod za me brine — ne ću !" "

— „Otvori ipak, jer te ljubim žarko,
Ta ljubav još je od mladijeh dana !"
— „ „Ah, ne varaj me, nekoć ljubio sam,
Duboko ta je ljubav zakopana !" "

— „Otvori ipak, jer ja moram k tebi:
Najveća moć sam, koja svietom vlada!"
— „ „Ti pohodi bi laskali mi vrlo,
Tek strah me je od propuha i hlada!" "

— „Al' ja sam Smrt, pa ne pitam kud idem,
Ni gvozdena me spriečit ne će ruka,
Al k tebi dodjoh kô drug prijatelju,
Da riešim sve te biede i svih muka!"

— „ „Otidji, molim, kod susjeda ondje,
Još više trpe, još se više muče,
Izčekuju te uprav — a moje su boli
Tek hunjavica mala, što je dobih juče." "

RITORNEL.

Po nebu se prosu mjesečev sjaj,
A u mom je srcu blaženi raj:
Nebeska se pjesma u njemu smije,
Je l' to il' nije
Najdivnije, što ljudi traže,
Tko će da kaže?!

Siromašnog srca život je lud
I uzaludan pametiti ga trud,
Al srećom i miljem dušu mi grije —
O je l' il' nije
Dobrote bozje ljepšeg dara
Od ljubavi žara?!

U moje princese lagan je hod,
A kad je ja vidim za me je god
I njene su oči zviezde mi dvije —
O nije, nije,
Na svietu ljepših oči od tih
Poludjeh već zbog njih!

U zori se kupa mladjahni dan,
A život je moj tek čarobni san
Od časa, kad znadem da za nju žijem — -
I ja se smijem
Od obiesti svietu svem drugom,
Što pati se tugom.

Poleti mi pjesmo pred njezin dom,
Na prozor joj vikni radošću svom:
„Na nebu tek jedno sunašce sije
„A nije — nije
„Uz mene još stvora što diše
„I ljubi te više!"

JADNIK.

NAPISAO PETAR PETROVIĆ.

Mihajlo Jevrić ili kako su ga drukčije zvali Mijolja leži pod stogom u kotarini i premišlja. Podvio lijeno ruke pod glavu, razbacio noge, kapicu natukao na oči i silno, teško dišući gleda ispod ruba kapice u jedan oblak, što se lagano, tromo povlači tamo ozdol od njivâ. Leži on tako i premišlja, šta li će to biti s njim i s njegovom ženom. Eto i malo prije ju je istukao. Je li to bilo s razlogom ili bez razloga, ne zna on, tek on je nju istukao. Pa dugo već on to tako. Ulazi u kuću, zaviruje u sobu, vraća se na ognjište, ponjuši malo, zagledava, a onda se odjednom podrhtavajući na čitavom tijelu zagleda u nju.

— 'Ko 'e bio tu ?

— 'Ko bi bio, ni'ko ! odgovara ona.

— A ti ? pita on dalje i strepi.

— Šta ja ?

— 'Dje si bila, pitam te ?

— Ni makla se nijesam !

— Lažeš !

— Ajme ! počne se ona krstiti, čuditi.

— Lažeš ! krikne on i onda udri po njoj. Tako i danas, tako i prekjučer, tako u srijedu onu prvu...

— „Ka' prokleto" — pomišlja Mijolja, uzdiše, poravnava se, meće nogu preko noge i zabacuje kapicu više na tjeme. Žao mu je. Ne valja to, vidi on, al' eto ne može drukčije. Da je njemu pri duši uvijek tako, kao sad, nikad on to ne bi radio, ni vatio je se ne bi, i sad eto kako mu je, otišao bi k njoj, zagrlio bi je i rekao joj : „Nikad ja tebe više neću udariti, i prokleto mi bilo eto, ako ću" — ali nekako se stidi, kao tone pred njom u zemlju od neke muke i sramote. I uvijek mu je tako poslije toga, kad je istuče, izudara. Pa odlazeći od nje, zariče se, zavjetuje, da više nikad neće ni pomisliti, da je udari. Zalazi i na putić što vodi u livade i u njemu ta odluka još svejednako drhće. I u livadama. I hvata se motike, počinje i kopati,

sunce se penje sve više, i njemu sad, kao da je manje žao što ju je istukao. Onda mu dolazi u glavu zašto li ju je istukao. I pomišlja, kao da je ona zbilja kriva, i sve ono, zbog čega on nju tako tuče, da ona to pred njim sȁkriva, taji, laže. On sam da dolazi na to, kao da ga netko upućuje, draška, razdražuje.

— I dokle ćeš ti biti taka ?

— Kakva ?

— Taka zla, luda ?

A ona se onda počinje čuditi, prenemagati, braniti i kao bojati se za nj, da ne krene pameću, a njemu polako dolazi mrak na oči, i živci mu zadrh'ću. I onda opet ono staro, batine, krika, odrvavanje, a poslije svega eto kajanje, baš kao i sad.

— „Ne zna mi za ćud !" razglaba Mijolja i pomišlja, kako je to od nekad sasvim drukčiji život bio izmedju njega i nje. Pa kad ju je preveo k sebi. Tako čist, pun, zanosan i mlad. Nikad mu je nije bilo dosta. A ona mu je nekako ugadjala, marila ga, isčekivala ga i izvirivala ide li, a on je to znao, pa mu nekako milo zakasniti, zadržati se. Godilo mu je, usrećavalo ga je, kad bi onda ona srdeći se s njegova nedolaska objesila glavu i zašutila. Pa ni riječi s njim. A njemu to nekako milo...

— Pa ni riječi, a, Jele ? a čini mu se, svu ju je poplavio, pokrio dlanom. Zavladao s njom.

— Pa vidiš, ne ljuti se. Nijesam ja bio po zlu putu, znaš, poša...

— Daa, poša' ! predbacuje ona i teško joj, a on vidi to i sav sretan, pre'dan prilazi joj i hoće da je zagrli. Brani se ona :

— 'Ajde tamo, 'dje si i do sad bio !

— A 'dje sam to bio ? pita on i tobože ljuti se.

— Šta ja znam ! odgovara onda ona, odlazi od njega i kao traži posla, da se raztrese, razabere.

U kašnje mu to dosadilo, dojadilo. Ni maknuti se nije smio. Vječno neko predbacivanje... U moždjane mu se uvuklo... I kao da su ga odjednom počeli boljeti.

— Vidiš, nemoj tako, — rekao joj je jedanput, — ne valja to !.. Mi treba da lijepo živimo, a ovo sve ne valja... Treba da vjerujemo jedno drugom...

A ona kao da ga je poslušala. Ne isčekuje ga, i ne izviruje za njim išao on kud mu drago, i ne pita ga gdje je bio, zabavljena u kući poslom i oko kuće, kao da se i ne brine za nj. Čudno to njemu,

kako se ona promijenila i žao mu malo. Ono je prvo nekako mnogo ljepše bilo, toplije, sad kao da dolazi tudjoj kući, onako u pohode. I krivo mu. „Uzdržava se ona, sili se" — pomišljao je i kao u prkos ostajao sve dulje od kuće. Zadrži se tako na polju, u poslu, svrši posao i onda ne ide kući. Ne zna šta bi radio. Šećka tako oko potoka, reže rakite, sjeda, onda se diže, polazi kući i sjeti se, da je još rano. Onda se vraća, opet sjeda i sve misli o njoj i o tome, kako li ga ona više ne pita, gdje li on to tako dugo ostaje. Pa kad još o pola livade vidi, da na vratima nema nikoga, onda mu je nekako ružno i gorko pri duši.

— „I ne brine se !" brsla on samom sebi i neka vrst jakog, silnog prkosa poduhvaća ga svega. Okasnio je, vidi i sam, i ako mu samo jednu riječ rekne, ne zna, šta će od nje učiniti. I još s početka gumna drhće mu ruka i zamišlja, kako će joj onako gordo, oholo, kad ga zapita, gdje je već, odgovoriti: „Šta te briga ! . ."

I onda smrknuto, ljutito ulazi u kuću, ne naziva ni „dobar veče", pomeće motiku iza naćava i očekuje, kako će ga ona zapitati, prekoriti, zašto je došao tako kasno. Onda podje dva, tri koraka tamo, amo i sjeda. Ljut je i ne gleda je, samo kadkad ispod očiju, iz prijevarke ošine je pogledom, i kad osjeti, kako mu se okrenula ledjima, i kako se unijela u posao, kao da njega i nema, digne glavu i zagleda se u nju. Krv mu počinje šikati u glavu, po cijelom tijelu počinje drhtati, tresti se, i mišići mu se na rukama počinju napinjati, stezati. Sileći se, da bude miran, bezbrižan sjedio je objješene glave za ognjištem, kao umoran od posla, misleći i smišljajući, kako li bi je malo pomučio.

— Šta 'e s večerom ?

— Sad će.

— Samo što brže, ja moram ići ! . . .

Ovo „ja moram ići" bilo je smišljeno. Unaprijed je mislio, da će je to neugodno iznenaditi, jer nikad on, odkad je s njom, nije poslije večere izlazio. Uvjeren je bio, da će ga ona zapitati, kuda će on to ići, i da će ga ustavljati, moliti, da ostane, a on onda, da će se malo opirati, a onda tobože ostati. Znao je, da i onako nije imao kuda ići. Al' kad je ona na sve to šutila, kad je donijela večeru i sjela s njim za stolicu, pa kad je vidio, kako to nije na nju ništa djelovalo, da je što više nije ni briga, hoće li on ostati ili ne će, onda je doista odlučio, al' s nekom jakom i tvrdom gorčinom u duši, da zbilja ode.

I otišao je. Čim je ostavio žlicu, digao se, ušao je u sobu, prolazio je ognjištem, kao spremao se, pripravljao se, vjerujući, da će u zadnjem času stati preda nj i ustaviti ga, makar je ona mirna i kao bezbrižna pospremala sude sa stolice. Još samo čas, pa onda, kao da je nešto zaboravio, vrtio se oko sebe, pipajući se po džepovima i jako, strastno želio, da ga ustavi i da mu neda otići.

— Zatvori vrata, bojim se okasniću ! rekao joj je prilazeći k vratima i srce mu se treslo s gorčine i srdnje.

— Dobro !

— Okasniću, bojim se ! ponovio je, kao da ga prvi put nije čula.

— Dobro.

— Laku noć !

— Laku noć !

A onda je zatvorio vrata za sobom.

Sjeća se Mijolja, kakva je bila onda noć i kako je njemu bilo. Mirno, vedro, tek s nešto malo oblaka zastrto nebo, zvijezde i jak zdrav miris tamo od stogova. U prvi čas osjetio je jaku veliku slobodu, da može ići kud hoće, i zakoračio je već i na gumno, kad li ga odjednom obsjede drugo čuvstvo. Nekako mu je bilo čudno, da on odlazi i ostavlja nju samu sad u noći. Pa zašto ? Da je ona njemu kriva štogod, al' eto tako bez razloga. I onda zašto li je to njoj svejedno da on odlazi. I njemu se učini, kao da je njoj zbilja jako teško, tužno pri duši, što je on otišao i da je ona jedva čekala čas, da on izadje, samo da se onako u slobodi, rasplače, zagrca. Pa onda to okašnjivanje svaki dan. Muka je to za nju, a on je eto taki. Dodje nekako čudan sam sebi. Da mu je bar rekla da ostane, il' da ga je zapitala kuda će, al' ništa, ni jedne riječi. „Sirotica", pomisli on i učini mu se, da ona sad negdje u sobi premotana preko postelje plače.

Poduhvati ga talas sažaljenja, iskrenog, toplog, a i sjećanje na dugo ne osjećano milovanje, i on se okrenu i podje natrag . . .

— Otvori ! . . .

Ista ona mirna, bezbrižna i nepromijenjena stajala je pred njim. Kakvu je ostavio, taku ju je i našao. Bez ijedne riječi otvorila mu je vrata i pošla pred njim natrag u sobu. Njemu se zamagli pred očima. Nikad on nije osjetio prama sebi toliko gadjenje, kao taj čas, i nikad prije nije jače osjetio, kako je ona neslomiva, čudna i kako je zavladala s njim kao sad. Sve ono s čim je on došao u duši k njoj, sve se to sad u taj čas srušilo u njem. Više nije mogao izdržati. Uzru-

jano, gnjevno ušao je za njom u sobu, sjeo za stol, objesio glavu, kao da se stidi, i zbilja mu je bilo stidno i onda je zašutio. I danas se sjeća, kako je ulazeći u sobu zalupio vrata za sobom. Sve se streslo. Ona kao da to nije ni opazila. Tako sjedeći gledao je nju, kako se povlači po sobi spremajući postelje za spavanje, šuteći uporno i ne osvrćući se na nj, pa kad je kao sve pospremila, onda je izišla na ognjište i njemu se činilo, da je tamo pretala vatru, a kad se vratila, onda je nekako napola umorno sjela na škrinju pred postelju, podmotala ruke pod prsa i zagledala se nekud pod stol. A njemu je bilo, da se raskida, da se raskomada, da krikne, da se ubije, — jest, da ubije i nju i sebe. Bio je to prvi put, kad ju je htio tući. Mrko, ispod oka gledao ju je, kako sjedi mirna, kao ukopana, a da i ne prebaci pogled na nj, i neka vrst čudne mržnje obuzela ga je za nju. Pa ne samo nju, i sebe je on mrzio u tom času i predbacivao je sam sebi, zašto se vratio. Izgrizao bi se, — tako mu je bilo. Htio je pravde, i odlučio je, ako mu se opre, da će ponovno otići, i da se neće vraćati sve dotle, dok ga ne bude tražila i dok sama ne dodje po nj. I onda je, sjeća se, smišljao kuda bi li on mogao otići na tako dugo vremena. Nije njemu u tom času bilo ni do kuće, ni do posla, njemu je bilo samo do tog stalo, da on nju nanovo slomi i skrši. Pa kao da je s tom mišlju bio gotov, započeo je pravdu.

— Reci ti meni, šta 'e tebi ?

Šta bi mi bilo, ništa.

— Il' ti valjda misliš, da ću ja taj paka' trpiti u svojoj kući ?

— Kakav paka' ?

— Paka', taki paka' — uzrujavao se sve više on — što si zašutila, koji ti je vrag ?

— Pa šta ću divaniti ?

— Te je srdnje već dosta !

— Kakve srdnje ?

— Tvoje srdnje ! . . .

— Pa ja te ne srdim !

„Ona se ne srdi !" — pomislio je onda on, i bilo mu je da zgrabi nešto, do čega prvo dodje i da joj razbije glavu. Makar mu je bilo jako krivo, što se ona ne srdi na nj i što je ravnodušna prama svemu, šta on radi, silio se da bude miran, ozbiljan, pametan i što je glavno, da se pokaže pred njom, kako se ona zbilja niti nema zašto srditi. Htio je da izbije bud kakvo čuvstvo iz nje za

se, i da joj na neki način dokaže, da se nepravedno i nelijepo ponaša prama njemu.

— I ne treba da se ljutiš, a i zašto ? . . . Nijesam ja ka' drugi, i eto ne zanemarujem te . . . Ta onda treba da znaš, da i na mojoj glavi toga dosta stoji . . . Posa je . . . A ako ja i okasnim, ništa to . . . Biva . . . Za to ne treba odma' nos spuštati . . .

— Pa ja ga i ne spuštam !

— Pa šta onda ne divaniš ?

— Ne mogu sa zidom divaniti !

— Pa sa mnom !

— A 'dje si ti, bog zna !

— Pa treba da mi rečeš „dodji" ili „ostani !"

— A 'oću, baš me briga !

— Tako ?

— Tako. Šta ću ja tebe ustavljati, kad se tebi ide !

— A da je zbilja tako i odem ?

— Ph ! Baš ! Škoda vražija ! . . . 'Ajde ! . . .

— Dobro ! prijetio se on drhćući i osjećajući, kako mu se koža ježi i kao lijepi se od tijela ustajući sa stolca i grčevito se vrteći na jednom mjestu, kao da traži nešto.

— Dobro, zapamti ! Nemoj zažaliti ! . . .

— Imala bi i za kim !

— Dobro ! izbacio je ponovno on duboko već promukao od muke i grižnje, onda je uzeo kapu, povukao košulju ispod ćemera i uhvatio je za vrata.

— Nemoj zažaliti ! . . .

— Ajde prodji me se ! otresla se ona za njim mrzovoljno, dosadno, i dok je ustajala sa sanduka, dotle je on bio zakoračio u avliju.

— „Pa kad 'oćeš, neka ti je !" mrmljao je on gazeći širokim velikim korakom preko gumna dolje u livade, osjećajući u sebi neku vrst zadovoljenja za sve ono, što je malo prije svojim povratkom pokvario. Opet je mislio, kako je zlo odjednom nastalo u njegovu životu. I ona sama. Ni po muke njoj, što on eto odlazi, a još manje hoće li se vratiti. Pa koliko li on to samo muke ima s njom. Mada je on i slutio, da je ona taka zla, ne bi on nju bio prevodio za se ni za svijet. I onda mu se ona učini strašno zla, pakosna. Pa kako samo ona ono broji ! „Ph, baš, škoda vražija" — čekaj malo, ja ću ti dati škodu ! prijetio je on i gazeći sve dalje u livade oborene glave i ne

*

znajući, kamo ide. Onda mu se učini, da gore žene u obće još nije vidio i nekako mu dodje čudno, u što se ono lijepo i skromno djevojče odjednom prometnulo. Kako li je to bilo zamamno i milo curče i kakav se eto vrag iz nje napravi i izčauri. I sad je njoj najednom škoda vražija, što joj muž od kuće odlazi i ostavlja je samu umjesto, da ga lijepo zadrži, ustavi. Pa najposlije, kakva bi joj to muka bila. Vrag ima s njom posla, mislio je i zaključivao je kao da je nagazila na nešto, da je začarana i da počinje bjesniti, ludovati, jer pri zdravoj pameti nebi ona mogla to ni raditi.

— „Ph, baš, škoda vražija!" mrmlja on i ide sve dalje, dok odjednom ne podiže glavu i vidje da je već blizu potoka. Tu negdje je i prelaz, a tamo preko njega, istina podaleko, sakrila se u voćaru Damjanova birtija. Tamo će on. I cijelu će noć piti i u jutru čitav dan, i opet u jutru na noć, uvijek, i onda će ona već znati, šta li joj donosi ono: „Ph, baš, škoda vražija!"...

— „Kao da joj je milo, da me nema" — pomisli on i stade. Poli ga negdje u vrh čela znoj, noge mu zadrhtaše, krv mu pojuri k glavi u času, kad se na tu misao nadoveza odjednom druga, strašna, razorna, ubitačna...

— „Ima nekoga!" — sunu mu glavom i pričini mu se, da je baš onaj čas, kad je on otišao, došao k njoj neki drugi. Jest, drugi, i sad se sjeća, kako mu se pričinilo, kad je izlazio, da se nešto crnilo medju stogovima. Zavagnu, podrža se malo, srce mu rastade, kao zamre i daha mu ponestade na čas. Poče se sabirati, postaja jedan čas, a onda što je brže mogao požuri uz livade kući. Na domak gumna i kotarine poče ići polagano, oprezno, kao da krade. Dodje do mjesta, odkuda mu se učinilo, da je vidio nečiju sjenu. Pogleda tamo, i zbilja uz stog, kao da stoji čovjek. Prodjoše ga srsi. Podje pravce k njemu. S pola se puta vrati. Sjena prislonjene stožine kočila se uz drugi stog i izgledala baš kao čovjek. Podje prama vratima. Srce mu je drhtalo. Bjesomučno, ludo poče udariti po njima. Onda opet jako, pa još jače. Onda je čuo korake tamo iz kuće.

— Sakriva ga! zujnu mu mozgom i činilo mu se, da baš radi toga neće tako dugo da otvara, što sad sakriva onog, što je kod nje. Nasta ponovna lupa vratiju. Stisnutom šakom udaraše o njih, onda nogom i odjednom je začuo njezin glas:

— Tko je?

— „Drhće joj glas!" pomisli on. — „Ustrašila se" — ni nadala se nije njegovu dolasku. Ne zna ni sam, šta mu je bilo, da mu se činilo, te da je tvrdo vjerovao, da je onog sakrila pod naćve odmah tu kod vrata.

Pa kad se pred njim otvorila širom vrata, a ona zaprepašćena stala preda nj, pogledao ju je on široko, zgranuto, zakoračio unutra i podvirio pod naćve. Nikoga nije bilo. Podje dalje. Ona je išla za njim kao u snu.

— Luč amo! zapovijedao je strogo, odrešito idući pred njom zavirujući za ognjište, u ogradu za tele, iza kablova, pod škale od poda onda je pošao i na pod.

— Šta 'e tebi? zapitala ga je ona, sva drhčući prestrašena s njegova nagla dolaska. — Kud ćeš na pod?...

— Luč daj! mogao je samo da izgovori i ona mu je dodala luč i čekala, dok se on obišavši pod, vratio.

Onda je ušao u sobu. Drhtao je i problijedio. Ni nalik nije bio na sama sebe. Tu je zavirio pod postelju, pod stol, zašao i iza peći, pogledao za škrinju, a onda se odjednom strogo okrenuo k njoj:

— Otvaraj škrinju!

— Poludio si!

— Škrinju otvaraj! i podigao je šaku, da ju udari po tjemenu. A ona je onda mrmljajući nešto i drhčući, tresući se izvadila odnekud ključ i pružila mu.

— Otvaraj!

I ona se onda sagnula, zavrnula ključem i podigla poklopac. Do vrha bijaše unutra naslagano robe. Kao bijesan savi se on najednom i razdraženo, brzo, poče premetati, razbacivati pranje, dok nije došao i do samog dna. A onda je nekako težko odahnuo, napravio se, postajao, kao da smišlja što će, i neka čudna bol zaokupila ga je svega. Dodje mu na plač, ali nije plakao. Nikad mu se nije učinio njegov život tako razbijen, srušen, kao taj čas. Pa kao da želi izbaciti iz sebe sve to skupa, okrenu se k njoj i nekako silno, snažno zatrese glavom, držeći više nje šaku, što je drhtala. Ona se malo uvila.

— I zapamti — glas mu je ječao, — boga toga nema, koji će te spasiti iz mojih šaka, skriviš li mi!... Zapamti!... Rezat' ću te... Kidati!..

— Ma, šta je tebi?

— Zamukni! Kriknuo je on, magla mu se prelila preko očiju i samo je čuo, kako ona vrišti, trza se, opire i uvija pod njegovim udarcima. A negdje duboko u noći čuo je, kako ona tamo u svojoj postelji jeca, guši se...

I Mijolja uzdahnu. Malo se pomače pod stogom, protegnu se, okrenu se na desnu stranu i opet uzdahnu. Nešto ga je čudno, bolno taklo, kad se toga sjetio. Pa ipak on to nije trebao da radi, a i zašto. Sjeti se nje, kako se mirno, podatno vuče po kući i kako strepi kad on dolazi. Boji ga se, a upravo ni za što. On tu bog zna šta izmišlja, a ona možda i ne sanja o ničem. I nekako mu čudno bi, što je tu riječ „možda" i nehotice umiješao. Nije, nije, biće da ima nešto. Pa opet nije mogao ni na što čvrsto stati. I pitao ju je:

— Jel' Jele?

— Šta?

— Reci mi, ovaj, i eto ja se neću ljutiti, neću, vjere mi, i ti ako imaš, ovaj, koga...

— Prodji me se jadan!

— Nemoj ti meni tajiti, vidiš meni ti to moreš reći!

I ona je onda s teška i gadna iskušavanja sklonula glavu i zaplakala.

— „Ima!" pomislio je on i vjerovao je, da ona to plače radi toga, što se raskajava, kaje...

I onda mu je sebe bilo tako žao. Ali u toj žalbi nije nikako moglo da umre, da se uguši povrijedjeno njegovo samoljublje i izsakaćeni. ponos, koji se iz dana u dan, iz sata u sat dizao i uzpirivao u njem, sumnje strašne i ružne.

I sjeća se Mijolja, koliko su ga puta te sumnje odtjerale kući s livade il s krumpjetišta s gumna il' iz kotarine i kako je sav se tresući ulazio u kuću, kako mu se činilo, da je netko bio tu kod nje, i kako ju je onda počeo biti, tući... A ona se uvijala, izpravljala i opirala. Ne zna, zašto mu se pričinjalo, da je nikad nije, odkad ju je počeo tući, onako žestoko, jako izudarao. Pričinjalo mu se, kao da to nju ni ne boli, šta više, da ispod njegovih udaraca izlazi nekako još zamamnija, ljepša...

To ga je osobito razdraživalo, i sjeća se kako ju je više puta tako gledao, kako je lijepo sazdana, pa još uvijek svježa, mlada. Kod kuće je on to već i mogao trpiti, podnositi, ali čim bi vidio, kako se ona nekud sprema, da će otići, onda bi mu u prsima nešto raslo, dizalo se, nešto nalik jakoj mržnji, zavisti, čemu li. Pa onda ono:

— O Mijolja, kako 'e?

— A eto, fala bogu!

— Bome nikom ljepše, ka' tebi!

— E šta ćeš!

— Bo'me puna kuća, zdrav si, mlad si, imaš lijepu ženu...

A on bi onda htio, da svi oni njega sažaljevaju, što bi imao ružnu ženu. Pa da je ona ružna, pa mršava, da se cijelom selu gadi, onda bi on nju, činilo mu se, mnogo jače volio. i nekako bi sretniji bio. Da išta dodje na nju, da je izružni ili bar da ostari, oboli il' ma šta. Ovako je to teško, nezgodno. Ona kao da nikad neće ostariti, nikad se izružniti i uvijek da će ostati taka lijepa, obla... I ona mu se pričinjala, kao da je nikad neće ništa taknuti, razoriti, srušiti. A on eto skoro već i da malaksava, i bore se već počinju pokazivati, istina, ne one bore, što ih starost urezuje, već bore, što ih na obraze slaže mučan rad i jaka, ružna duševna patnja. I onda zašto da i on ne bude taki.

Sjeća se kako je on to i provao. Dva, tri li dana mogao je izdržati, i nekako mu je lakše bilo, al' onda se opet kuvalo i zgrudavalo u njemu ono. Sileći se, da bude bezbrižan, ulazio je u kuću ne govoreći ni riječi, a ona opet nagnula se nad nekakvo vezivo i vezla, dugo vezla... Bez toga je veziva nije mogao ni zamisliti. Činilo mu se, da ona radi toga neće da govori, da prodivani s njim, što se u to prokleto vezivo unijela od jutra do mraka. Došlo mu je već i na vrh glave. I sad se stidi, žali, kad se sjeti, kako je u jednoj pravdi s njom pograbio vezivo već napola gotovo, iznio ga na panj i sasjekao ga svega u parčad. Još odmah, isti čas bi on bio prišao k njoj, molio je neka se utješi, zagrlio bi je bio, samo da je ona zaplakala. Kao da to i nije njezino, kao da se ni mučila nije oko toga, gledala je i ne brineći se, šta li on to radi. Pa kad je vidio, da ona bez riječi mirno stoji, odbacio je sjekiru i ljut kao zgranut otišao iz kuće.

— Eto ti sad! rekao je kad je pošao.

Dugo se nije vratio, tek u suton. Ona opet ista. Htio se on i prije vratiti i mučila ga je sumnja, da je netko kod nje, pa opet nije mogao vjerovati u to, a i sileći se, da se pokaže, kako ga više ni za nju nije briga, ostajao je tako do kasno. Gledao ju je ispod oka, kako se pred njim leluja, njiše u pasu bokovima, a sve onako u hodu. Odjednom mu se pričinilo kao da ima drugu suknju, a nije pravo znao ima li ili nema. Podidje ga jar.

— Obukla se, nakicošila, a? zapita sav drhćući:

Ona je šutila.

— Da te lakše obegeniše! peckao je dalje, ružno, gadno. A nikako da nadje il' da smisli koga, na koga bi sumnjao. To mu je bilo najčudnovatije. Pričinjalo mu se, kao da bi ona imala nekoga iz drugog sela, koji se dokrade k njoj, a sad je opet utuvljavao sam sebi u glavu, da ona na nekog misli, da ga je vidila bog zna gdje, i da šuti samo zato, što vječno misli na nj, i kao da ju te misli rastresaju, tješe, blaže...

I riječ po riječ, došlo i do svadje. Nekako ju je spretno dohvatio i nekoliko je puta udario po plećima, a onda je opet izišao. To je eto bilo prekjučer.

Tako i danas, sad. S polja se vratio. Jedva je mogao dočekati, da dodje kući. Neka bolesna čežnja za njom, tjerala ga je k njoj, a kad bi došao, ušao u kuću, i ugledao je, već mu se počela burkati krv od srdnje i sumnje.

— 'Ko 'e bio tu?

— Niko.

— Lažeš!

— Ne lažem! odgovarala je ona mirno pa opet kao malo prkosno.

— Lažeš!

Onda ju je uhvatio za kose, stresao malo s njom, i jakim čvrstim udarcem udario je u lijevo, puno, oblo rame, a onda se okrenuo, otišao van i legao eto pod stog. Čuo je kad je izlazio kako su se vrata od sobe jakom lupom zatvorila. To za njom.

I Mijolja leži pod stogom i premišlja. Premišlja kako je to jedno veliko zlo, što je on taki, i što u njemu ima nešto što ne valja, što ga izgriza i troši. Onda kako to sve skupa treba iz sebe izbaciti i postati čovjek pametan. Pa opet eto nije on znao, kako bi se to moglo. Bit će da tu ima nešta, kad on tako jako sumnja. I činilo mu se, kao da mu je neka viša sila s tom sumnjom otvorila oči za sve ono, što ona radi i što pred njim sakriva i taji. I onda eto, otvorene oči, a on ipak još ništa nije vidio. I sjeti se koliko li je on noći i dana pazio za njom i uhadjao je, pa ništa. Uvijek je ona onako dobra, mila, vjerna, kakva je prije bila i nijedan korak njezin nije njemu sakriven.

Onda se sjeti njezine šutnje i pred oči mu dodje kako ona i zbilja nema s kim govoriti već i radi toga, što je on taki prama njoj. I sad mu se čini, da on ne valja i da je on kriv. Eto, kako se samo počeo lijepo raspletati njihov život, dok on nije sam od svoje volje ubacio u nj ovo trunje. Pa ono zabranjivanje, da ga priupita, gdje li je bio i oduzimanje svake brige njezine za se... „Ne, ne — pomišlja Mijolja, treba to sve na čistac dovesti". — Ona to i ne može prva, žena je ona, a on eto prama njoj već tako dugo tvrd, gadan, ružan... I sad pomisli na nju i jako kajanje prostruji ga svega, izmiješano silnom čežnjom za nju, i velikom željom, da se to sve što prije popravi, uredi. Eno mu kuća, sama, a u njoj ona. I on se sjeti, kako on više nikoga nema osim nje, kako su im se životi izprepleli i kako on nebi mogao bez nje. Pa onda kako je i ona sirota, eto take dane traje, a ne valja. I ona kao i on nema nikoga, gdje bi mogla sklonuti glavu. Sami su njih dvoje još mladi i željni milovanja. I kroza nj poče da struji talas prijatan, topal i još malo, i on će ustati, otresti će slamu sa sebe, i vedro, ne kao ono prije namrgodjeno, ući će u kuću, zaći će k njoj u sobu, obuhvatiti je, pritegnuti je k sebi, poljubiti je, a onda možda i proplakati... Hoće on, hoće...

I Mijolja se diže, popravi košulju, podiže malo ćemer, skide kapicu i otrese slamu s nje, a onda dugo ne osjećanim čuvstvom zakorači preko gumna u sobu.

Srce mu je titralo, treslo se... Podrhtavao je kad je ulazio u kuću, i kad je vidio, da je nema na ognjištu, ušao je u sobu.

Pogleda. Na nerazpremljenoj postelji, ležala je obučena ona. Skupila se u koljenima i desnom se rukom podlaktila i dlan joj se kao utopio u pun, crven obraz. Ni pogledala ga nije. A on ostajao je na sred sobe i gledao je netrepimice, i ne zna ni sam zašto, dodje mu ona onako ležeći, kao nečista ali lijepa i opasna žena, koja mami sebi bilo koga i podaje mu se sva, — sva... I onda je kao zgranut kriknuo:

— Ubit' ću te ja, vidi'ćeš, ubi'ću je ta!... i uzdigao je onako blijed, strašan stisnute šake nada nju.

Ona se samo jače skupila i kao upila sama u se...

RIKARD KATALINIĆ JERETOV:

VJERNA PRATILICA.

Od prvoga dana,
Kad nas sitna čeda nemoćna i slaba
Pozdravi na zemlji prva zora rana
Pokraj naše zipke,
Povrh naše glave
Stoji njena sjena
Nepomična, nijema
I prati nas vjerna na životnoj stazi.
Njena tiha stopa svedj za nama gazi,
Pa kad i kad kuša
Njena kobna duša,
Da nas zavjek smiri — —
Nije jošte hora — — čudni su joj hiri!
Povraća nas borbi i mezevu ljutu
Ostavlja nas slabe na životnom putu.
I gledamo sunce i motrimo cvijeće
I sanjamo mladi vječno pramaljeće...
Ljeto već se javlja
Puno veljeg slavlja,
Sunce žari, pali,
Pred nama se dižu novi ideali.
Nema ruke, nema,
Da ih silna srazi,
Ali opet ona i tiha i nijema
Javi se na stazi
I pod suncem oštri oštrac svoje kose,
A ohladni vjetri plač jeseni nose.
Lišće šuše, žute,
A kroz mrtve pute
Već snemogla klima
Stara baka zima
I prekriva snijegom opustjele kraje,
A sa neba sunce kô mrtvačko sjaje
I u našoj duši
Zadnju sanju ruši — —
Al mi još ko djeca prevarena, mala
Sve tražimo stazu starih ideala,
Prevrćemo knjige: mnogu stranu sjajnu
I tražimo onu neotkritu tajnu.
Pa kad nam se smije tračak prve nade:
Odgonetke eto vašoj vječnoj brizi,
Čudan prst se koči na tričavoj knjizi.
Čudna avet srpom iza nas se krade,
Mi mičemo rukom: neću jošte, neću!
Ona trne našu dogorjelu svijeću
Tiho veli: a j d m o!

KADA LJETI...

Kada ljeti sunce gasne u dubine sinjeg mora
Daleko od svakog žala, daleko od veljih gora
I od sela i od grada žarko, gordo, plamno sjajno,
Kada tone zadnjim trakom u podmorje bezkrajno,
Sve se nebo zacrveni i zažari kô od krvi.
(Tako valjda bješe rujno kad ubica bjegnu prvi).
Sunce gasne, sve se mrači kô od neke teške boli
I sva narav u tišini tajnome se boštvu moli.

DAVNA PRIČA DAVNA...

Davna priča davna
Sve pada, sve vene:
I sreća i sanci
I sve uspomene.

Neka zlobna avet
Sve to redom kosi,
U bezdan u tamni
Sve na svijetu nosi.

O suncu si nade
Ljudstvo dalje grije,
Ponad groblja starih
Novi dan se smije.

Zadar (Brodarica).

U KUHINJI.

NAPISAO FRANJO HORVAT-KIŠ.

I.

I moj je drug stao pripovijedati:

Nešta me danas smelo. U noći sam sanjao o vremenu od prije devet godina, kad sam kao petoškolac životario u jednoj mračnoj kuhinji. Sanjao sam o onom blijedom djevojčetu malih očiju sa velikim šarenicama, koje su uvijek drhtale, kao da će se okliznuti niz lice i kapnuti na zemlju. Ležim evo u travi na razastrtom biljcu, gledam u majsko modrilo neba, a slike mi od prije devet godina lete pred sviješću kao oni bijeli i tanki oblačci po modrini nebeskoj.

Ja sam životario život nalik ciganskome. Gdje sam živio jednu godinu, drugu već nijesam mogao. Ne znam, što je na meni takova: ali nigdje me nijesu trpjeli. Moj učitelj iz pučke škole vidio je u meni neki osobiti dar...

Kad me poslije četvrte gimnazije vidio u velikoj neprilici, sjetio se svoga davnoga prijatelja Bartola F. i njemu nabajao pune uši o meni i nekakvim mojim sposobnostima, te ga nagovorio, da me uzme k sebi. I gospodin Bartol F. se zareče te obreče i tako sam došao u tu moju kuhinju. I kao što već jesu naši ljudi većim dijelom optimiste, te svaki svoju namisao prije izvedenja smatra jednostavnom i lakom — takav je bio i Bartol F. — moj novi benefaktor.

Naša je ulica bila slijepa i zbog toga po vas dan pusta. O podne, kada druge ulice oživu, kad po njima vrve ljudi kao mravi, kroz našu prodju tek dva, tri čovjeka. U čitavoj ulici bile su dvije gospojice: jedna u našoj kući, gospojica domaća Ada i u susjednoj kući desno jedna učiteljska pripravnica, ali mladja od naše, koja je one godine svršavala. U proljeće sam rano zamjetio, da ima još jedna i to u kući lijevoj od naše. Ta je kuća bila u dvorištu, koje je s ulice bilo zagradjeno visokim zidom. Možda je ona i prije bila u našoj ulici, ne znam, ali ja sam je opazio u proljeće. Kad je okopnio snijeg, propupalo drveće, oživješe kukci, zazvrndaše zlatne mare, pojavila se i ona. Kad

sam u jutro išao u školu, vidjao sam tu gdje i ona hita s knjigama u ruci. Nijesam se brinuo za nju. Mi svi djaci, što nas je bilo u našoj ulici, bili smo zaljubljeni u pripravnicu — našu susjedu. Ta pripravnica je bila već odrasla djevojka, sentimentalna plavka sa lijepim plavim sanjarskim oč'ma. U predvečerje smo svi krstarili ljuto se pogledavajući, oko nje, a ona je sjedila kod prozora i nehajno radila posao. Radi nje same su u onoj kući stanovala petorica gimnazijalaca i pripravnika, a stanodavka je kroz to jako dobro prolazila. Ja sam bio za cijelo najnesrećniji. Za me nije apsolutno ništa marila. Bit će radi toga, što sam bio vrlo slabo obučen.

Jednog sam se popodneva požurio iz škole. Nijesam dospio poslije objeda oprati stolno posudje, a znao sam, da još na me čeka. Vani je bio lijep dan — a ono preslatko djačko u srijedu popodne! Onesvijestio bi se, da ti ga tkogod otme! Žurio sam se s poslom. Jedva sam ga svršio. Moja gazdarica je užasno škrtarila sa drvima. Bože sačuvaj, da bi samo jedno drvce izgorilo uzalud. Ako nije bilo ništa na ognjištu, ona je odmah vatru pogasila. Posudje, u kojem je kuhala, bilo je uvijek začadjeno, a ja sam to morao svaki dan pepelom očistiti. Mrzak je to posao! Kad izadjoh na ulicu, sunce je još pozlaćivalo krovove gornjo-gradskih kuća. Lastavice su se ganjale gore dolje ulicom nisko lijetajući. Svaki čas cvrkućući prelijetahu preko zida u vrtove, koji se iza zida nizahu duž cijele lijeve strane ulice. Tamo probudiše lepire i bijele i žute. Ovi se dizahu u zrak do sunčanih zràka, igrahu se osvijetljeni suncem i padahu opet u vrtove u sjeme.

Kroz velika vrata susjedne kuće ispade susjedica. Ono blijedo djevojče, malih očiju, a velikih šarenica, koje drhću i hoće da prokapaju.

S njom izadje još jedno manje, lijepo djevojče. I podju da šetaju. Ja dolje, one gore, ja gore, one dolje. Kako su u našoj ulici samo s jedne strane kuće, a s druge vrtovi, bio je samo s jedne strane pločnik. Ja sam šetao pločnikom, one drumom. One su si neprestano nešto pričale i — kako je običaj u šiparica — svaki su čas praskale u smijeh, zirkajući na me. Kad se sluči, te smo došli uporedo, reče moja susjedica: „Da imamo koga god, pa da nas prati!" Znao sam, kuda to šiba i po meni prodje neka vrućina. Bio bi možda započeo i razgovor, ali sam se bojao gospodje, koja je već bila jadna na me. Tà bio sam u kući — kako rekoh — kao sirotinja. U kući me držala odlučna volja

domaćine, koji me je željeznom snagom branio pred svojom aždajom. Svidjalo mi se ono blijedo lišce i one mile oči susjedice i svaki sam čas pogledavao na nju. Kad se vraćala u kuću, pogledala na me i rekla glasno: „S Bogom!" Bilo mi je drago i nasmijao sam se u sebi.

II.

Naša domaćica gospojica Ada bila je visoka, vitka djevojka, sa malom glavicom, koju je onako iz prokšije samodopadno naherila. A bila je rumena pa bijela — što vele — krv i mlijeko. Mene niti je voljela, niti mrzila. Smatrala me služinčetom u kući, koje joj je služinče pravilo hrvatske zadaće i prepisivalo pedagoške bilježnice. I ona je s proljećem dobila svoga jarana, nekakvog svršenog realca, koji je radio kao risač kod nekog arhitekta.

Taj njezin jaran dolazio je svako veče, da se ulicom prošeće. Naša gospojica Ada je imala još jednu prijateljicu, koja ju je pohadjala. Prijateljica, koja je bila malena pa okrugla kao valjak i noge kao lijevče, donosila je te odnosila pisma za Adina jarana.

Ne znam, da li je to bilo u kakovom uzročnom savezu, ali ja sam dobio jednu novu službu: svake sam večeri odnašao za tri krajcare pečene kave, koju je ona u kuhinji pojela. Tako su se moji puti u dućan pomnožali. Nego sam naskoro opažao, kako me svaki puta u sumračju netko prati do dućana i natrag. Bila to moja susjedica. Ona je išla za mnom do dućana, vani me čekala, a onda se vraćala kući.

Jedne sam je večeri zatekao. Kad sam doznao, da ide, sakrio sam se za ugao zida i tamo ju dočekao. Da ste vidjeli, kako se je lecnula, kad je za uglom na me nabasala. Ciknula je kao mišić, kad ne može izbjeći pogibelji. Ali se odmah upokojila i nasmijala; bilo joj je drago, što sam to uradio. Htio sam i opet da joj nešta rečem, a vidio sam, da je to i željela, ali me obišla neka plahost. Ja sam u opće silno plah čovjek još od malih nogu, a moje življenje mi je tu kukavnu stranu još uvećalo.

Tako je ona radila čitav tjedan dana. Za menom do dućana, pred menom od dućana. Iz jednog su vrta virile preko zida grane kajsije. Ona se popinjala i trgala grančice. I bilo je opet jedno predvečerje. Šetam ja pločnikom, a ulica je bila posve pusta. Upravo su pali prvi mraci. Šetam ja i osluškujem ono milo proljetno veče, puno nekog tajinstvenog zuja, kojim ovakove prvomajske večeri obiluju. Misli se moje bavile mojim dragim Zagorjem, koje, i ako je sirotno, ipak se

za njim ne može drugo nego tugovati i ujedno sam očekivao susjedicu, zbog koje sam ponajviše tuda šetao. Za malo vremena eto nje. Prodjem mimo njezinih vratiju — mir. Čim odmaknem par koraka — bilo gore, bilo dolje — eto: netko plješće rukama za mnom. Okrenem se, nema nikoga. I tako opet, te opet. Svaki sam se puta naglo okrenuo, ali nikoga — ni žive duše nema na ulici. Bit će, te joj je i to dosadilo, jer se, kad sam opet prolazio, postavi pred mene i započe oštro i mrko

— Šta se vi tuda šetate?

— Zašto se ne bi šetao?!

— Ne; vi se tuda šetati ne smijete!

— A ja baš hoću!

Njezina me oštrina malo smela. Nijesam si mogao protumačiti, šta bi to imalo značiti, a ako joj je u istinu žao, što šećem — mogao bi se udaljiti.

— Ne smijete! Ja ću se šetati.

— E — pa, ako je baš tako, širok je svijet — mogu i otići!

Pogledao sam ju ravno u lice. U onom času bila je vrlo lijepa. Oči su joj podrhtavale, a lice joj obli lagašno rumenilo. Bila mi je posve blizu i mogao sam vidjeti svaku crtu na licu njezinom. I sad zapita blago:

— Kažete, da je širok svijet. Zašto ne šetate drugdje, nego baš — pred mojom kućom?

— Ako želite, ne ću više.

— Jest — ja želim, — i malo se nasmiješi. Ja sam taj smiješak vidio, ali sam se držao, kao da ga nijesam opazio i poklonim se, te odem govoreći u sebi: „Hoću da vidim, da li će ti biti žao, što si me otjerala, draga srditosti!" Odoh uz ulicu, pa na obronak Tuškanca iza muzeja. Šuma se zazelenila. Hrašće je bilo žućkasto-zeleno. Slavuj je negdje u vrtu pjevao svoju večernju pjesmu, a na časove je zakliktao po koji kos, leteći na počinak u gnijezdo svoje. Sunce je već bilo zašlo, večernje je žarilo gasnulo, a ljudi vrvijahu zakićeni djurdjicama i inim šumskim cvijećem kućama svojim. Psići, što su sa gospojama na šetnji bili, skakutahu od radosti, kihajući od samog njušenja okolo, kao da su dobili hunjavicu...

Ne prodje ni par časova, evo i nje. Prodje amo, tamo, nasmiješi mi se i ode. Činilo mi se, kao da je u onom smiješku progutnula suzu pokajanja i molbe, da se ne srdim. Ja se nijesam srdio. Ta ja sam htio da odem pokusa radi, da vidim, hoće li joj biti žao.

III.

Svaki sam dan strpljivo isčekivao, što će se od stola vratiti u kuhinju. Kad je gospodja metala jelo u zdjelu, ja sam spokojno sjedio na stolici i motrio njezin posao. Motrio sam kao pseto čas ruke, čas lice, da otkrijem osnove njezine, hoće li me dopasti sada ili poslije koji zalogaj. Već sam se bio uvježbao, te sam znao okom odmjeriti, koliko će oni pojesti, koliko će se meni vratiti od stola njihova. Najčešće se dogodilo, da se u količini nijesam prevario, ali tim više u kakvoći tih ostataka.

Bilo je dakle kojekako. Kod mesa sam se najčešće prevario. U kuhinju se vratilo košće i mast. Masti i loja nijesam mogao ni vidjeti. Tjeran gladju pomno sam izabirao, što nije bilo masno, a ono sam ostavio. Kad se objed svršio, gospoja došla u kuhinju i vidjela te preostale ostatke, pogledala bi me munjom od očiju: „Preveć ti je dobro! Već si se prejel. Ne znaš, kaj bi počel od jela, pa se zbrčkavaš".

Mene je to boljelo, kao da me zmija ujela. Pomoći si nijesam mogao. Ako sam se kušao braniti, zakriještila je nada mnom: „Vidiš fakina nijednoga! Vre se počel zmenom pregovarjati!" Utihnuo sam kao riba. Da izbjegnem ovako neugodnim momentima, smislih nešta drugo. Do kuhinje je bila smočnica. Tamna je bila izbica, kao što već jesu ovakve prostorije, sa malim širim nego duljim prozorčićem visoko pod stropom. Taj je prozorčić gledao u dvorište mlade moje progoniteljke. Kad sam dobio onako neugodne ostatke, odnio sam ih brzo u tamnu izbu i sakrio, a kad je nadošlo zgodno vrijeme, pobacao sam ih preko prozorčića u susjedno dvorište.

I nakon onog pogleda i smiješka, sa kojim mi se činilo, da je suzu progutnula, nijesam više bacao. Počeo sam se pobojavati, da ne uvrijedim one drage pucice, za kojom mi je srce počelo bolovati. Ja sam ju tražio i nalazio svaki dan. I bio sam veseo, kao da sam svoju rodjenu majku vidio, te zaboravio na sva ona ponižavanja i vrijedjanja u kući. Uvukla mi se u dušu, pa eto. Čovjek, koji bi vidio obijest moju poslije sastanka i vidjenja s njome, mislio bi, da kraljevski živim.

Još sam nešta opazio. Donji joj zubići presizahu gornje i to ju je kitilo. Kod gdjekoga zna to biti ružno, ali kod nje je bilo lijepo, skladno.

Kad nijesam mogao zbog kućnog posla mnogo izlaziti, da ju vidim, bio sam neustrpljiv i nervozan. I dosjetim se, ne bi li ona bila gdjegod u dvorištu svom, a ja da ju časkom pogledam kroz prozorčić iz izbe.

I ja sè popinjao gotovo dan na dan do prozorčića i gledao u njezino dvorište. Dvorište je bilo prostrano i lijepo, puno gredica i rondela, zasadjenih svakojakim cvijećem, a ovamo do naše stijene bujali su pajasen!, bazga i još neko širokolisto drveće. Sad sam istom pravo vidio tu starinsku kuću na jedan sprat sa altanom nad ulazom. Ta me kuća sjećala na zagorske plemićke dvorove, koji su danas „dika" i prije zator mojemu dragom Zagorju. Rijetko i prerijetko puta sam vidio u dvorištu ono, što je tražilo oko moje. Kadikad sam ju tek vidio, kako je poput srne brzo hitala na ulična vrata. Tako sam si želio, da se s njom razgovaram. Puno i puno je bilo u mojoj pameti, što bi joj htio reći. Ali šta? Kad mi se prilika nadala, samo sam ju gledao i zaboravio na riječi.

Jednoga sam dana došao već u deset sati iz škole kući. Bio je našeg razrednika imendan, pa nam je treći sat, koji je njegov bio, oprostio i pustio nas kući.

Kod kuće me čekale pune ruke posla. Upravo sam došao ka naručen. U kuhinji je nestalo drva, donesi iz drvarnice. Treba vode, hajde u dućan. Sve — hajde pa hajde! Kad sam i to obavio, hajde k pekaru skruhom, koji već preko korpice sili. Obavim to, eto već me čeka šalica i novci, da donesem vrhnja za palačinke.

Žurim se ja, kad li eto moje susjedice, gdje se sa svojom prijateljicom vraća iz škole. Po tijelu mi prodje žar. Bilo me stid. Sedamnajst mi je godina prošlo, zreo sam za ljubav — pomislite — a moram nositi kruh k pekaru, vrhnje iz sitničarije, kako da se ne stidim, a još k tomu pred onom, koja mi se sve dublje te dublje useljavala u srce!...

Gledam ja nju kao željva jaje i tiskam se uza zid, da ne opazi šalice. Kad bude ona posve blizu, a ono rskac, šalica po zidu. Razlupao sam ju. Mojim se licem proliše suze. Od samih suza nijesam ni vidio crijepovlja od šalice. A kako da ne plačem! ? Pisao sam i moljakao oca, da mi pošalje koju krajcar, da imam za što kupiti najnuždnie pisaće potrebštine za školu. Znao sam, otac teško i teško dodje do kakove krajcare, a još teže ju je dao od sebe. Dao sam se na svoju ruku u školu tješeći ga, da ću se protući kroz život i bez njegove pomoći — pa je bio uvjeren, da će tako i biti, a ako ne — znam, gdje mi je kuća. Ipak mi je poslao dvije forinte i to gospoji, da mi ona čuva i daje, kad mi bude od nužde velike. Došle su te krajcare u prave ruke!! Teškom i teškom mukom sam dobivao od nje, kad mi je trebalo. Ja sam se, istina, ljutio u sebi, odkud ona dodje te mi ne da pravoga moga — nu reći joj tako

nijesam se ufao. Za to se nešta drugo dešavalo. U zadnje sam vrijeme počeo kod pranja trti posudje. Sve od te moje ljubavi. Perem, perem, a ono se tanjur osklizne, padne i razbije. Gospoja bi istrčala napolje: „Kaj je, kaj je ? ! Pak si jednoga skoval !" I udri u psovke, koje su se svršile: „Sad ima tri „zeksera" pri meni manje. Jesi razmel ? Ti nespačni človek !" I za te krajcere mi je bilo užasno žao. Da mi je tko oderao komad kože sa tijela, možda me ne bi većma boljelo, nego ovakovo kidanje od moje kukavne imovine. A sad sam još imao nekih šesdeset novčića. Znao sam: svih je šestdeset otišlo ! Osim toga: kako ću se kući vratiti, da podnesem ono do neba psovanje...

Ona moja zlatna susjedica ostavi svoju prijateljicu, skokne k meni preko ulice, te me počme ispitivati, zašto plačem, te proplače sa mnom zajedno.

Nije marila, što nas prolaznici gledaju, već je plakala i plačući me pitala, za što plačem ? I počela je po pločniku kupiti crijepovlje te slagati, kao da hoće opet šalicu sastaviti.

Sa mnom je krenula kući. Sa prijateljicom se ni pozdravila nije. Badava joj je ona viknula: „Servus, Arhela !" moja susjedica se nije odjavila.

Kod kuće se na me podigla u istinu silna graja. Ta je šalica bila jedna od onih šest, što sačinjavaju — garnituru. To je bio dar gospojici Adi, koji bi imao biti danas — sutra jedan dio njezine buduće opreme svadbene. Ja sam evo garnituru rasapario...

Kob je moja bila, da sam dobio mojih šest „zeksera" i morao poći po svim trgovinama porculanskom robom sa jednom šalicom, da joj nadjem paricu... Sve je bilo badava. Sve sam dućane prošao, ali šalice naći ni da je dukatima mjeriš.

Ta nesrećna šalica mi je priskrbila novog neprijatelja, gospojicu Adu i sad sam se vidio na suhoj grani, jer je gospodin Bartol F. bio prema svojoj kćerci jedinici nemoćan od same velike očinske ljubavi.

IV.

Svaki mi se časak u onoj tmurnoj i čadjavoj kuhinji — domu mojemu — činio nesnosnim. Iz nje sam bježao, kao iz pakla. Ostavljao sam nesavršene poslove i odilazio. Da sam znao ma kuda se skloniti, otišao bih, ali nigdje nijesam zakloništa naći mogao.

Jedini izlaz ostaviti školu i poći kući. Kod te mi je misli zastrepilo srce svaki puta. Trebalo je trpjeti, dok se svrši školska godina.

Jedino biće, koje me je krijepilo, bila je Arhela. Moje je srce samo nju željelo i pred očima mi je samo ona lebdila. Kad sam čemerne duše išao u jutro u školu, žurio sam se, da prvi stignem za ugao i tamo da ju čekam. Svaki smo puta išli zajedno nekih dvijesta koraka, a onda se naši putevi razilažahu. Putem smo si pokazivali naše knjige, što tko uči, zadaće koje smo izradili i u opće takove neznatne stvari. I nama je bilo lijepo, kao da smo govorili ne znam kakovim riječima o osjećajima našim. Tim pokazivanjem bili smo upućeni, da stupamo tijesno jedno uz drugo. Kad smo se jedno drugoga dotakli, ćutili smo prelest i sreću. Kad se je njezina sitna, meka ručica dotakla moje puti i na njoj kao otpočinula, pogledasmo se sa smiješkom, a na licima nam je cvala dragost i milje. Poslije ovakovih dvijesta koraka ćutio sam u sebi veliko olakoćenje. Kako mi je kuhinja bila nesnosna, to sam i teško svršavao poslove.

Svaki sam dan odlučivao: obavit ću posao čestito u tom mojem paklu od kuhinje, možda će moji ljudi u kući biti sa mnom zadovoljniji. Dok sam radio, u grudima mi se nešta kupilo, kao da mi se kakav golemi čir pravi na srcu. I najedanput kao da je netko u taj čir zadro nožem, a ja bjež napolje ! I onda sam čekao, dok nije odakle došla Arhela i donijela duši upokojenja.

Obroci su moji bili sve manji te manji. Vrlo često se posudje iz sobe vraćalo gotovo prazno, bilo od ručka, bilo od večere, a ja sam ga svaki put jezikom čistucao. U kuhinju se moju doselila nova sablast: glad. Ipak — kadgod sam ostavio posao neobavljen, grdnji nijesam mogao izbjeći. Ta je redovito završila: „Odnesi te Bog ili vrag iz moje hiže !"

U istoj kući, a u prvom spratu, stanovao je neki vladin tajnik, koji je malo kada izlazio u ured. Bio je bolestan na nogama i trebao je po dvije batine, kad je kudagod polazio. Kancelarijske poslove obavljao je kod kuće. Svaki mu je dan donašao uredski podvornik nove, a odnašao riješene spise. Taj gospodin tajnik imao je kod sebe gospoju dosta svježu i lijepu, za koju su ukućani govorili, da je tudja žena, a gospodin tajnik da ju neopisivo voli. Kod njih je služila nekakva skrofulozna djevojka. I ta djevojka, kadgod je mimo mene prolazila, uvijek me pogladila po licu, potreptala po ramenu...

Ona je naskoro saznala, kakova me sablast pohadja. Bit će, te je čula, a možda i njezini gospodari, kako me moja gospoja lijepo traktira, a možda su i vidjeli, kako jezikom tanjure čistucam. Pa kad

sam se jedne večeri gladan i bolan savijao u mom „tafelbetu" misleći na muku svoju, lupne netko oprezno dva — tri puta po prozoru. U dvorištu je bila maglovito-mjesečna noć, te sam odmah prepoznao djevojku iz prvoga kata. Donijela mi nešta jesti. Tako drugu, tako treću večer. Svagda sam jeo kao pomaman. Tada dodje još jedandan. Djevojka — zaboravio sam, kako joj je bilo ime, donese mi o podne čitav lonac kuhana zelja i u njemu šunkinu kost sa nešto mesa i odrezaka, te oveći komad stara hljeha. Vidio sam se sigurnim za dva — tri dana. K jednu mi je kazala, da se njezin „velemožni gospodin" srdi, što ga pozdravljam sa „sluga pokoran". To više činiti ne smijem. Treba da ga pozdravljam sa: „ljubim ruke". Ja to nijesam mogao učiniti, ma da mi je djevojka kazala, da ću više puta ovako dobiti štogod, aku ću lijepo pozdraviti „kak se šika". Nestalo je zelja, nestalo večernjega kucanja. Proigrao sam i ovu milosrdnu ruku.

Bilo je jedno strašno gladno jutro po me. Jučer o podne dobio sam nešto malo juhe i variva: ptiče šumsko bi po tom objedu gladno ostalo. U veče ništa — danas u jutro ništa. Suze bi mi se svaki čas prosule bile, da ih nijesam zadržavao, misleći na sve drugo, samo da prepriječim tok njihov.

Spremio sam se u školu. Tek da se ne slomim, taki sam bio slabačak. Mimo Arhelinih sam vrati prošao, a da se ni ogledao nijesam. Bojao sam se: doći će, razgovarat će htjeti, a ja ne ću moći, a da mi se ne zasuze oči. Kad sam začuo njezine korake za sobom, nijesam htio zakrenuti prema našem redovitom putu, već sam otišao dalje, pa u Tuškanac. Išao sam i išao. Ni na što nijesam mislio, samo sam išao, kud me vodio put. Bio sam već negdje daleko — gdje me još nije bilo. Došao sam do nekih vinograda. Sjetio sam se, da smo kod kuće kao djeca trgali u vinogradu one vitice, kojima se loza sama za kolac priveže i da smo te vitice zbog njihova kiselasta okusa rado jeli. Pogledam vinograd, a ono lijepe mladice. Bile su nježne i mlade, a vršci su im se nakrivili, kao da čekaju milovanje kiše rosulje. Nigdje ne bi ni žive duše. Šuma je bila puna ptičje pjesme, koje su nadvikivale kukavice i kosovi. Nebo je bilo prekriveno mjestimice lagašnom bijelom maglicom i učini za suncem, koje se nije moglo za njom sakriti, sivo majsko jutro.

Zadjem u vinograd, te silazeći po njemu počmem ga polagano brstiti, kidajući mlade vitice, koje su upravo narasle tolike, te su počele tražiti, oko čega da se saviju. Brsteći tako sišao sam u dolinu,

gdje je opet počimala šuma. Nijesam se posve ništa brinuo ni gdje sam, ni kamo ću dospjeti. Dolinom je tekao sitni potočić: cijevčica od trstike dosta bi mu bila, a imao je za se golemu jarugu... Želudac se skupio, gladi je posve nestalo, samo sam bio slab do zla boga. Sjednem na jedan panj. Bio to trešnjin panjić, do njega je ležalo trešnjino deblo, koje su negdje u rano proljeće podpilili. Bilo je debelo kao noga u bedru jaka čovjeka. Kora mu je bila lijepa i glatka: pisati bi po njoj mogao.

Izvadim iz džepa nož te reži, te guli. Deblo još nije bilo suho i dalo se lako guliti. Nagulio ja toga čitavo kolo. Odoh dalje. Došao sam na neki put, putem došao na drum, te izišao tu do bolnice napolje, pa u Ilicu. Odnio ja koru do graditelja tambura i srećno unovčio. Kući sam prispio nešto malo prije podne.

— Kud hodiš? Danas nisi imal do dvanajste školu? — dočeka me gospoja. — K peku treba kruh odnesti.

— Tražio sam jesti.

— Tak i treba, da ne buš furt nam na vratu visel.

U to je dolazio gospodin naš domaćina iz ureda, a ja baš pred njim, da čuje: „Od juče o podne nijesam ništa jeo".

On — dobra i blaga duša — čuvši to, stane u kuhinji i reče: „Za što ne daš mladom čovjeku jesti? Kad je tu — tu je!"

— Kao da mu ne dam! Ja mu dajem, drugi mu daju i sam si uzme. Negde po noći mi je popili kavu sa „zocom" skupa — lakomec nijedan!

* * *

Arhela se zacrvenila, kad smo se opet sastali. Zacrvenila se, ali je vanredno ozbiljno odzdravila. Nijesam joj se usudio odmah približiti.

— Što je vama? — upita me, kad sam iza ugla k njoj pristupio, promatrajući na meni svaku crtu povjerljivim, intimnim, zabrinutim okom. — Za što ste ono bježali preda mnom? Vi ste mislili, da ću odmah plakati — ne? Ali ste se prevarili, — reče i prigrizne usnicu, prignuvši malo glavu.

— Morao sam. Bilo mi je strašno pri duši.

— Što Vam je bilo?

— To ne mogu reći.

— Morate. Ja ću biti sutra po podne u vrtu. Dodjite k meni kroz vrata u Tuškancu. Hoćete li pogoditi?

— Hoću.

Oprostismo se. Ja uz skaline, ona niz ulicu. Veselio sam se tomu „sutra po podne”, kao malo dijete Božiću. Sav sam drhtao od uzbudjenja kod pomisli, da ću sutra sa onom dragom i milom djevojčicom negdje u kutiću sjedjeti i razgovarati. Čitavu sam noć i u snu i na javi bio zabavljen tim očekivanim dogodjajem. To iščekivanje onoga časa me umorilo. Nijesam bio skoro ni za kakav posao.

Kad bude drugi dan, a četvrtak, padne gospoji u glavu, da treba izmijeniti prozore na rebrenicama. I kao da ju je zloduh naputio, odredi taj posao za po podne. Ja sam protrnuo, kad sam čuo njezinu odluku. Nije druge — pokori se. Žurio sam se, ali badava.

Posao je išao polagano, a sunce se tako naglo klizalo prema zapadu, da je strahota. Znao sam za Arhelinu despotsku ćud i da će se ljutiti strašno.

Tako i bude. Kad sam izašao obavivši posao, našao sam ju na pragu svojih uličnih vrati. Lice joj je bilo blijedo kao stijena, a pogled mrk i ponekuda strašan.

— Toga nijesam zaslužila. Za što me ponizujete?

— Molim...

— Ništa! Mi smo gotovi! Vi ste nevrijednik!

Ton joj je bio rezak, a usnice su joj se nemirno savijale i podrhtavale. Okrenula se i otišla.

U kuhinju sam se svoju dovukao polagašno i tiho. Bio sam slomljen i satrt kao mlada biljka poslije strašna mraza. Znao sam, da će se to nekako izgladiti, jer ona ne će moći izdržati, ali ipak — žao mi je bilo tog dobrog djeteta, za koje sam znao, da me iz sve duše voli, što je već toliko puta nehotice pokazala.

Tek što sam sjeo na svoj stolac, eto gospoje iz sobe.

Vidjevši me onako tužna, upita: „Kaj ti je?” — Ja ćutim. — — „No — poveč! Kaj ti je?” — ponovi pitanje ne bez bijesa i zlobe.

U to izadje gospojica Ada, noseći dvije šalice. Kad me i ona pogleda, nagrizne usnice i reče: „O — suze!” i kao za se: „Nesrećna ljubav!” To je čula gospoja i pitaj i ispitavaj!

Gospojica je Ada znala i više nego ja sam.

— Ti grintek! Za to on nije za niš! Vidiš tepca. Za to ti ja vidim tu šmrkljivku, kad pogledam kroz prozor, kako postajkuje na uličnim vratima. Cijeli je dan na ulici. Još mu mlijeko iz ust smrdi i već se vu te tepnjarije pušća. Naj te samo ja vidim!

I tako je teklo i teklo. Kad je gospodin došao kući, prve su mu vijesti bile o meni i Adinu otkriću. „Ja ne znam, kaj mi toga čoveka pri hiži držimo”.

Gospodin nije ni jedne riječi prozborio.

VI.

Vi se čudite, odakle u mene tolika ustrpljivost i velite, da bi već odavna otišli, da ste bili na mojem mjestu. A kamo? Kad vam čovjek nema kroz godine i godine na koga da se osloni, i svaku koricu kruha plaća poniženjem, onda se ne treba čuditi, osobito, ako si pomislite mene kao Zagorca, koji je tu pokornost od oca naslijedio.

Svakim sam danom opažao, kako idem sve niže te niže. Naličio sam psetu, koje liže ruku gospodaru poslije udarca. Iz škole sam upravo trčao kući sa neopisivom željom raditi sve, samo da se povratim u milost kakovu — takovu. Gospoji sam upravo otimao iz ruke vjedricu, kad je htjela sama ići po vodu. Tako je bilo i sa svakim poslom, ali ublažiti je nijesam mogao. Kudgod je pošla, vrebao sam zgodu, kad bi joj bio od pomoći. To je trajalo nekih pet dana. Badava svako nastojanje. Naćuhnuo sam, da je pisano mome ocu, neka dodje po mene. Ipak nijesam znao, da li je to istina. Kad sam vidio, kako ne pomaže ništa, a i obnemogao sam, da robujem. Dalje nijesam mogao. Mjesto one ropske poslušnosti, navlačio se u me bijes i strašna mržnja. Sjedio sam kao kamen i motrio gospu sa čuvstvom, koje izazivlje škrgutanje zubi.

Jednoga sam dana sa tim čuvstvom sjedio u kuhinji u kutu u tami.

Gospoja se vrti oko ognjišta, a ja ni da se maknem. U to dodje neka mala djevojčica. Vidim kroz vrata otvorena, kako se iz veže nagledavala, kako se šulja do kuhinje, dodje u kuhinju, pozdravi gospoju i pita za me. U rukama je držala pisamce. I u tren oka skočim iz kuta. Znao sam, Arhela mi je pisala. Boli ju malo srdašce i ne može da izdrži. Htio sam da zgrabim pisamce. Bacim se kao pomaman, ali bi prekasno. I nasta rvanje. Što bi pet nabrojio pisamce je već bilo u mojim rukama, a gospoji poteče krv iz usta. Lupio sam je laktom. Kad spazim šta sam učinio, uzmem šešir i izadjem napolje sa kraljevsko-pobjedničkim čuvstvom u srcu. Ni jedne riječi ni s njezine ni s moje strane.

* * *

I nikad više — čudnovato je ipak — nikad više nijesam bio u onoj ulici, a tomu je devet godina. I kroz tih devet godina nijesam nikad nikoga od svih onih ljudi ni vidio, ni o kome riječi jedne čuo. A jučera sam na večer sjedio pri kapelici, kad su sestre od večernje molitve izilazile. Brojio sam ih. Nabrojio sam ih sedamdeset i osam i onda sam prestao brojiti. Sedamdeset i osma je bila nalik onom blijedom djevojčetu malih očiju sa velikim šarenicama, koje su uvijek drhtale, kao da će se okliznuti niz lice i kapnuti na zemlju, Pogledala me i dalje nijesam brojio.

I sad sam se sjetio, što mi je bila pisala:

„Na moje je srdašce pala magla i ja sam jedna sirotna — sirotna djevojčica. Dodji mi sunce, otjeraj mi maglu, jer sam ti ja jedna sirotna — sirotna djevojčica. — A. S."

Jest nju je boljelo njezino malo srdašce i nije mogla da izdrži. — —

— —

I drug se moj opet zagledao u majsko modrilo neba i u one bijele i tanke oblačke, što trgajući se plovljahu po modrini nebeskoj.

JURAJ ZGORELEC:

VANITAS.

Mnogo je strašno,
ništa od čovjeka strašnije.
Sofoklo.

I.

Uzavrelo je more i podiglo vale:
kao neman divlja, koja željna plijena,
put obale se žuri, da dostigne žale,
s bijesa joj iz ralja bijela prska pjena.

Zaújio je vjetar i podžiže more,
a i nebo teškim oblačjem pokriva —
Već gromovi se gromornim gromorom ore,
osvetna se siplje s neba vatra živa...

Uzavrelo je more i oblaci se gone —
Kao da se zlobni dusi zemlji prijete,
nek razlomi se mrvica ta vasione:
dosta je već jada — ne će biti štete!

— — Kraj lomljave te strahotne prirodnih sila
čovjek još uživa, pakosno se smije:
Ta zaludna je često već bitka ta bila —
minut će oluja — sve će bit kô prije...

II.

Čujder što viče: Hossanna! Hossanna!
svom Spasitelju zanesen puk! —
Ali ne dugo; za malo tek dana
za⁻nj još imade psovku i rug...
Zar tako se lako vjera gubi
u ono, što vrijedi, što se ljubi?

Ta On ih učaše ljubavi divnoj,
k nebu im gore dizaše gled,
šćaše ih oteti zemaljskoj, kivnoj
zlobi i bolji kazat im svijet,
gdje vječno zar traje prava sreća
kraj vječnoga sunca, pramaljeća...

Ljudi pak vidješe tu u nizini,
da iza dana nastaje mrak —
teška im vjera, da gdje u visini
za uvijek sjaje sunčani trak,
da ima gdje vrelo blaženosti
dalèko od zemske prolaznosti.

Zašto im kraljevstvo stvorio nije
vječno i sretno, dao im vlast
ovdje na zemlji, da čovjek ne mrije,
da ga svud prati vanredna last?!
— Prionuše sami silnim marom,
da z e m l j e se stvore gospodarom...

Čujder što kliče: Hossanna! Hossanna
svom Spasitelju zanesen puk!
Nije to nije glas zemaljskih strana,
gdje se razlijega psovka i rug:
to s neba je odjek pjesme svete,
nek ljudi već ljubavi se sjete...

III.

Što strada ljudstvo od silne strave
i hrli da nadje žiću svom spas?
Zar propast njihove dične slave
naviješćuje kobni proročki glas?

Ta već su podigli zlatan prijesto,
da njihove moći pozna se znak,
tu svoje nadjoše stalno mjesto —
tu njina je zemlja vatra i zrak!...

Zar nije s pravom se misô zanèsla
te mišljahu dići vlasti si sjaj? —
No tad se majčica zemlja stresla,
a tisuće ginu — svemu je kraj...

POST NUBILA PHOEBUS.

I.

Šire se polja suncem obasjana:
oči tek vide divnu sliku plašta,
posuta cvijećem, nikad naslikana,
što ga i smišlja jedva ljudska mašta.

Zemlja se kiti slatkim plodovima,
kao od sreće suncu milovanje,
dariva ljudma sve što ljepše ima —
s ljubavi njene djeci radovanje...

Priroda cvate... Lijeta pčela mala;
leptir se igra, šapće ruži tajne;
čuje se ševa: pjesmu zapjevala
dižuć se k nebu u visine sjajne...

Šire se polja suncem obasjana —
što ih još čeka kao da ne slute...
Još dok se diviš srca razigrana,
milo ti nebo sprema jade ljute...

II

Skrilo se sunce sivim oblacima;
sjevaju munje, silan vjetar úji;
zemlja se trese bita gromovima —
tutanj se ori... grad već zrakom zuji — —

— — Milotno cvijeće gdje je prije cvalo,
jadno se slegla povaljena trava;
rumeno voće gdje je mirisalo,
slomljeno lišće, granje — pustoš prava...

S mirisnim cvijećem poginula pčela,
košnici miloj kad je pohitila;
klonula ruža — kao da je svela —
do nje je leptir pao — strtih krila...

Zastade ljudstvo — tužno, potišteno — — —
Ovdje se kuka, ondje čuješ grdnju,
nekomu kanu biser-suza eno —
Sinu i sunce: rekô bi za sprdnju! — —

BRDSKI SONETI.

SPJEVAO STJEPAN BANOVIĆ.

„Uspomene drage to su".
Kranjčević.

I.

POZDRAV.

Zdravo, moje visoke planine,
Što ničete iz sinjega mora,
Pa vrh moga dižete se dvora
I skačete nebu u visine!

Zdravo, zdravo, gole moje „S t i n e",
Gdje mi žića prva svanu zora,
I na koje misli bez odmora
Još i sada vaš rodjeni sine!

Ne mogući iz zakutka svoga,
Brdo moje, u te doći kraje,
Evo kitu skitio sam cv'jeća,

Kitu cv'jeća od sjemena tvoga,
Pa ga šaljem uza uzdisaje:
Nek znaš kako tvoj te sin se sjeća.

II.

OPRAVDANJE.

Drage moje gore rodjenice,
Prostite mi, rodjenog vam žara,
Što ovako bez velika dara
Sad sam svoje nategnuo žice!

Ja sam znadem: cv'jeća mog kitice
S vašim cv'jećem da nemaju para,
I ako su istog gospodara
I iste ih rodile litice.

Gore moje, kazaću vam pravo,
Što vam cv'jeće nije ko je bilo,
Pa onako ne miriše zdravo:

Netom pusti tvoje gorje vito,
Odmah se je pusto izrodilo
Svako tvoje cv'jeće plemenito...

III.

OSVIT.

Zora puca sa istočne strane:
Sve se Brdo kano biser blista,
Drobna rosa vrhu svakog lista,
Biser-rosa vrhu svake grane.

Bože mili, duši divne hrane:
Ptica skladno zapjevalo trista,
Vjetrić piri — rajska ruka ista,
D'jeve poju koze goneć vrane!

Sunca eno, zlatom brda osu
Zrakam ljubeć vrške i doline —
Svu, reko bi, použeže rosu;

Kozlad mala bježi sa ledine
Gore k vrhu, gore sjene kraju —
Bliže suncu, bliže Božjem raju.

JA ĆU LJUBIT!...

SPJEVAO ILIJA DESPOT.

„... al bez nade svake.
Oj možda će ljubav ta
Plašit pobožnjake!
Al što marim — „Ljubite se" —
I sam Bog je reko.
Ja ću ljubit od tebe
Daleko, daleko.

Kranjčević.

Oj ostaj sbogom! Al čuj, dušo duše,
Naš rastanak se samo zrakom kreće,
Jer ljubavi će mirisat nam cvieće
Dok god nas traje crne usred tmuše.

I ruže što nam nekoč povehnuše
Nekoč i sada više vehnut ne će! —
Pred zadnjim plamom samrtnice svieće
S vječnim će Tvorcem one da nas kruše!

Tà ljubav čista, angjeoska, prava,
Nebesa pùnî! — Radjaju nebesa
Tu kćerku divnu božijih čudesa!

Ja ljubit ću te poput mirna lava,
Kog ukroti tek svete vatre plamen —
Oh, ja ću ljubit uviek viekâ — amen!

IVAN KARALIJA.

NAPISAO DR. F. D. MARUŠIĆ.

I.

Ivo Karalija je imućni krčmar u selu M. Štedišan, pametan i radišan. Zna se našaliti, zna zapjevati, a što je najviše, zna ubiti zeca ko malo koji lovac. To njegovo znanje pribavilo mu je silu prijatelja. Liječnik, sudac, načelnik, župnik, svak zalazi k njemu. Uvjek je dobre volje, vesele riječi i ugodna razgovora, da svakomu ugodi i svakoga pozabavi. Govore, da je i stanje stekao šalom i posmjehom. Pa kako i nebi? Jesi li zašao u njegovu krčmu, teško ćeš je ostaviti. Ulit će ti čašu vina, kakova obično kod nikoga nema, pa ti je začini, takovim razgovorom, veseljem i ugodnošću, da ga teško ostavljaš. Počme li ti pripovjedati o hajducima i ustašam, slušat ćeš ga do same zore. Zna vragolija i domišljaja, siplje svega ko iz rukava, a putnici slušaju i piju, piju i slušaju. Tako se redaju čaša za čašom, bačva za bačvom, a naš ti Karalija slaže šoldu do šolde i namiće vinograde i oranice.

Krčma mu je na putu, a stanovi na Moseću. Žena s djecom stoji u ljùti, a on u krčmi; nemari on za nikoga. Žena mu Mara zadje kadgod sa stana, da mu od pomoći bude, no on toga ne traži, najsretniji je sâm. I najbolje mu sreća služi, kad uza se ženske zanoveti nema.

— O Ivane Karalija!

— Bog s tobom, brate, što je?

— E, Karalija Ivane!

— Ej, ej ludove Andrija, što je?

— Što je, što nije, kod tebe uvjek veselo! Ulij litru vina.

— Eto ti, pa pij, ali upamti Andrija, više od jedne nećeš dobiti.

— Koliko me bude volja, — otrese se Andrija. Kad plaćam — moraš me služiti do mile volje.

— Jok vala, dragi! Kod mene se pije, dok se napuni drob, a ne glava. Bezglavim ljudima nema mjesta u mojoj krčmi, ti to znaš!

* * *

— Dobro jutro, Ivane!

— Bog da dobro, Ličani, kad ste vi amo?

— Evo, brate, ovi čas.

— A kamo?

— Na Muć po vino.

— Opočinite, kušajte moje, nebi li vam se zamililo, pa ćemo pazariti, da put prištedite.

— Ulij!

Ivan ulije litru vina, napuni sebi čašu, pruži Ličanima da napune čaše, pa se šnjima kucne.

— Bog vas poživio!

Evala! Živio Ivane!

Čaše kucnu, grla zaglogotaju, a Ivan Karalija posmjehom pogleda Ličane, što će oni, kad oćute miris njegove žutine.

— Što vam se čini, braćo?

— Nećemo na Muć! Pošto je?

— Pošto se pogodimo. Pijte!

U to udje Ivanova žena Mara u krčmu umorna. Pripovjedi mužu, da im je kćer Cvita obolila, pa da bi trebalo u varoš po ljekara.

Ivan se okosi: Kakva ljekara i trice. Kako je došlo, onako će proći. Ti bi za to tvoje ćeretine cijelo stanje spalila.

— Ivane Karalija, ulij još litru, — okosi se Andrija.

— Dosta je, nedam više!

— Nedaš?

— Nedam.

— E, pa dobro! — utiši se Andrija, snujući koješta po užarenoj glavi.

— Šta dobro, — prihvati Ivan, — zar misliš, da te se Ivan boji? Kad se pošteno vladam, ne bojim se tebe nit ikakovog zla. Vidiš, ima trideset godina da krčmarim, vladam se pošteno, pa mi nikad nije tuga čelom prošla.

Andrija plati i ode.

Ličani stali propitkivati cijenu vinu, a Ivan ih tješio, da će se oni lako pogoditi, ko i dosada.

— Ivane, — opet će Mara. — Čuješ Ivane. Mala nam Cvita teško boluje.

Ivan se zamisli, no taj čas nije imao vremena, da misli na zdravlje svoga djeteta, kad su došli Ličani. Šnjima se dobro pazari, a oni ri-

jetko kad zadju na ove strane. Njima je običajno put u Šibenik, u Drniš, ili u Prominu.

Ivana smuti i oni nagli odlaz Andrijin, komu nije htio dati više od litre, da se ne propije.

Ličani medju sobom razgovarali, pili i posmješivali se, kako će lički krčmari na Karalijino vino navaliti, ko blago na sol. A i jest dobro, miriši ko ruža, a ljupko je ko prošek.

— Vino slatko, grlo glatko! Pijte!...

Ivanova žena u kutu sjedila snuždena, zamišljena i blijeda. Ivan razmiještao posudje, prao čaše i prelijevao vino iz bačve u vidra, iz vidra u staklenice, da sve bude spravno, kad radnici sadju na čašu.

Pri toj običnoj raboti sijevale Ivanu svakojake misli. Nije kod njega običajno bilo ni bolesti ni kakve druge tegobe, pa ga je današnja ženina vijest malo snuždila.

— Čuješ, Mare?

— Oj, — odazove se žena.

— Ma što je Cviti?

— Obolila, oslabila, pusta krv se otvorila, poginuti će nam, — zaplače Mara.

— Neće, ako Bog da, Mare. Poslati ćemo po ljekara.

Mara je šutila.

— Neka ode Stjepan odmah u Drniš i javi se kod gospodina doktora, da odmah dodje.

— Nebi li bilo bolje, da ti odeš, Ivane?

— Ja ne mogu, čekaju me poslovi oko pretakanja vina, jer je sparina i suša, pa bi se vino moglo uskvasiti, a onda naopako. Ima preko 200 hekta u konobi.

— Ako baš i nećeš ljekara zvati, a ti upitaj samo za lijek, da se krv ustavi.

Ivan se zamisli, pa odluči da će k ljekaru; i onako — mislio je — malo se za kuću staram. Cvija je dobro i valjalo dijete, Bog bi me kaznio, da je zapuštim, pa da joj se što dogodi, pomisli Ivan.

Mara je izgledala kao prestrašena. Oči su joj bile crne, duboke, ovite naborima kože, što su padali ko rese po oštrim kostima lica. Gledala je muža strahom, kao da od njega želi nešto velika isprositi.

Ličani su izašli u avliju, da napoje konje. Mara zaplače.

— Što plačeš? — tješio ju Ivan. — Biće dobro, ako Bog da; ako je baš posve zlo, a ti se javi fratru. — Mara protrne i nešto pro-

mrmlja nerazumljiva. Ivan se nije dalje obazirao na ženu, već dozove Ličane, da se pogode, pa ako vino povezu, da će i on šnjima u karu do Drniša.

— Dakle po što ćemo hektolitar? — upita stari Ličanin, ovit u kožuhu.

— Po što se pogodimo.

— Ded pogadjajmo se.

— Osamnaest!

— Osamnaest?! — nakesi se stari Ličanin.

— Pa da, po 24 ga ovdje prodajem.

— Znaš li što je, Ivane, bez puno inada i ciganjenja po 16 forinti, pa ćemo odtjerati deset hekta.

— Ni na moju ni na vašu, daj ruku.

Ličanin pruži koštunjavu dlakom obraslu ruku, Ivan ju otrese i stisne: neka bude sedamnaest. Obojica stresu rukam, drugi Ličanin presječe i prodaja je bila izvršena. Ličani sada stanu rasprćati bačve s kara, a Ivan podje u konobu, pripravi vidra, naredi ženi da donese vodu, da opere vrče i sudje, kojim će se vino pretočiti.

Ivan Karalija i Ličani stigoše u Drniš, poobjedovaše skupa i dadoše si dobar put do vidjenja.

II.

Selo M. je od neko doba živo i veselo. Moseć je na sjeveroistočnoj strani obrastao šumom, pa zauzetni jedan primorac nabavio parnu pilanu, pokupovao šumu i sada obradjuje dužice za podove. Seljaci rade i zaslužuju po nešto, može se preživiti; a nè ko i prije. U parnoj pilani radi jedan živi vatreni primorac. Crne oči, crne kose, a milovidan i razgovorljiv. „To je naš pravi prijatelj", govorio je Ivan.

Sve radnike napućuje Ivanovoj oštariji, a Ivan mu milo za drago odvraća. Hvali ga ko najljepšeg, najboljeg i najpoštenijeg mladića, što je on vidio za svog života.

Crni primorac je Petar Kordić iz Kaštela. Učio je tri gimnazije u Spljetu, da se zapopi, no on se je u 12. godini zaljubio i pisao pisma dragoj, pa su ga starešine odagnale iz sjemeništa, da nekvari druge pobožne mladiće. Roditelje je rano izgubio, pa se je sam odgojio u umišljenosti i pustopašnosti. Bio je svijestan svoje ljepote, pa je mamio djevojačka srca, samo da ih uništi i sruši. Laskale su mu djevojačke patnje i suze. Kao da nije ćutio sućuti za bolima žena, već gdje

*

je mogao, trgao je klice djevojačkom miru. Ko pauk razpreo bi mrežu; bio nježan, ljubezan i darežljiv, da je skoro svaka pala žrtvom njegove ljepote. On je u tomu vidio svoju muškaračku snagu, pa je ko vojskovodja, što pripovijeda zadobivene bitke, kazivao pri čaši vina prijateljima svoja junaštva u rušenju djevojaka i njihova poštenja.

Petar Kordić je žalio svoju mladost, što je pala u to jadno zagorsko selo, gdje nema ni pristojne ženske, da joj udvara. Ima već godina dana, što je stigao u M., a nije obljubio nego jedno žensko i ono mu neprilika nanosi, pa se danas nešto snuždio i zamislio.

Ivan Karalija imao mladu ćer, Cvitu, jedva joj 16. godina granula, resila ju ljepota same mladosti i gorske svježine, stanovala je na Mosecu, kamo je Petar k njoj zalazio, a da o tomu Ivan Karalija nikad ništa niti saznao nije. To je ljubakanje bilo tajno. Petar bi Kordić obično prebacio preko ramena dvocjevku, kao da će u lov, a on hodio u lov na poštene djevojke. Curče bilo u početku prkosito, nehtjelo znati za tu gospodsku ljubav, no majci Cvitinoj bilo nekako ugodno, što se je primorcu Petru o srce zadila Cvita.

Dijete slušalo savjete majčine, pa se počelo upuštati u tajno plandovanje i noćno ašikovanje, kako to biva po primorskim stranama. U Zagori mladjarija ljubuje po bijelom danu, pod sunca sjajem, a noću se opočiva, jer noć nema očiju, pa se djevojci može koješta dogoditi.

Cvita bila ozbiljna i plačljiva, pa se majci povjerila, kako je pred Bogom i svijetom skrivila, što će jadnog oca uvrijediti.

Maja tješila kćer, da je Petar pošten, da će on svoj grijeh pokriti i nju crkvi povesti.

Kad je to Petar Kordić saznao, ljutio se da on tomu kriv nije, pa da tko zna, tko je Cviti poštenje digao.

Jadno djevojče zacvili ko ljuta zmija.

Mara se razbjesni na Petra Kordića, ko vezano pašče na razbojnika. Petar više nije zalazio na Moseć. Cvita je skrivala svoj grijeh pod pregačom, i majkom snovala snove nepoznate...

— Tko će od svijeta, tko li od Ivana živ ostati? — naricala Mara nad kćerkom.

— Prokleto mu crno ime i kolino, što li on uradi od moga djeteta! — pjenila od bjesnoće stara.

A Cvita plakala i poplakivala, blijedila i venula.

A grijeh se približavao javnosti. Žene iz komšiluka počele naklapati o Cvitinom blijedilu koješta.

— Što se ono desilo Cviti, molim te?

— Ništa zla, tà biti će joj lakše devetog mjeseca.

Glasovi hodili od usta do usta, a Mara i Cvita snovale, kako bi bolje sramotu pokrle, da ušutkaju lajavo selo i da nedadu dušmanima na volju.

III.

— Ulij litru, Ivane, — okosi se Andrija.

Ivan mu nalije vino i ukori ga: Što si isplazio jezičinu na me, što zar nemožeš skladnije da upitaš napoja.

— S tobom valja ovako, da budeš bolji.

Ivan se zamisli.

— Zašto bolji, zar sam komu što skrivio?

— A da i nisi nikomu, jesi meni.

Udje Mara i pripovjedi Ivanu, kako im Cvita svejedno pobolijeva, pa da se boji, te joj lijeka nema.

Ivan se smuti.

— Poslati ću po ljekara, — odluči Ivan.

— Ne, Ivane, neće joj pomoći ništa, ko ni ljekarija.

— Zašto ne, pa i ako nepomože, da vidi ljekar od česa je bolest nasrnula.

Mara se uporno protivila dolasku ljekara, a Ivan sve to zamišljeniji skončavao srce. Andrija — pijanac — kako su ga ono nazivali u selu, snivao i snovao o osveti proti Ivanu i njegovom koljenu. Znao je za ljubav Cvitinu i za njezin grijeh, pa je jednog dana otišao da javi žandarima te tajne bolesti i muke Ivanove, koje je dobro shvaćao.

Što je pijanac Andrija naklapao, to je istinito bilo.

IV.

Ivan Karalija poštenjačina, čovjek znan na široko i daleko, bio je strog sa svojima, pa su svi od njega strepili. Više straha bilo je u Cvite i majke joj Mare od oca, nego li od same pravde. Ivan — oh, Ivan — bio je pravedan ko istina, a okrutan ko munja, pa je stoga strepila pred istinom i grijehom, ko pred osvetom božje pravde. U tom strahu gledala je svoju pregaču, u kojoj je bilo dijete; gledala je mosećke ljuti i tužnu jamu bezdanku, taj mrtvi boravak živog kćerina novorodjenčeta, gledala je i strepila, a oči su joj kružile po crnim

izdubinama lica, ko ose nad razvaljenim gnijezdom. To gnijezdo Marine i Cvitine sreće i mira bilo je razrovano i porušeno.

A pravda je hodala polako, ali sjegurno tragovima.

Tražilo se, propitkivalo se, naklapalo, lagalo, al' istina je bila sakrita u lažima, u strahu i crnoj noći, što nije mogla ništa vidjeti, dok nije sunce znanosti rastrglo koprenu laži.

Kad su Cvitu pitali:

— Gdje je dijete?

— Neznam, — odgovarala je prestravljena. — Uzeše ga i odnesoše.

A težaci su žamorili, naslućivali, ali znali nijesu ništa.

U selu je bila jama bezdanka, o kojoj su stari pripovijedali tajne. Tamo su bila skrivena sva davna zločinstva, pa je red bilo i žandarima pogledati u one dubine.

Donesu dugo uže, privežu seoskog arambašu, i spušte ga u jamu bezdanku — u pakao, obećav mu pet talijera za njegov trud. Arambaša se prekrsti i stade se spuštati u dubine utrobe zemaljske. Nije se strašio, jer je popio strah sa ono pol litre rakije, da ga duhovi ili zločinstvo nebi prenerazilo, pa se stao spuštati pjevajući.

Seljaci domišljati inglendili se, posmijehivali i nagoviještali, kako će arambaša dovesti malog „Nenada” na božje sunce.

Arambaša bio je dobrano poodmakao u dubinu.

Svakog se časa javljao seljacima, što su ga spuštali.

— Polako, — vikao je, — nevidi se, počekajte, da zapalim svijeću.

Jama je bila prostrana, okrugla i duboka, arambašin glas je odjekivao jekom podzemlja i tutnjavom zemljotresa i straha, ko glas izgubljenika.

A uže se dalje spuštalo, duboko, sve dublje i dublje.

Za neko vrijeme nije se više čuo arambaša.

Svi ušutkaše. Bio je ko jedan strašljivi svečani čas.

— Evo muje! Iztežite, — vikao je arambaša, — evo ga!

Sad se nad jamom ganu i stanu žurno iztezati arambašu.

Arambaša se njihao na užetu i veselio, činilo mu se, da iz paklene dubine uzilazi raju nebeskomu, tako je bio veseo i sretan, što je našao Nenada.

I dok su arambašu iztezali žurno i bezobzirno, zaskriči arambaša, udarivši glavom o hridinu.

— Što je — što je? — upitaše ga odozgo, ustavivši istezanje.

— Ujeo me Nenad, — šalio se arambaša. — Pomalo, vjere vam, polako, umal' glave izgubio nisam, zar mislite, da je moja glava od kamena, da me tako o kamenje udarate?

I dok se arambaša pomoli sunčanom svijetlu, svi se nagnuše, da vide dijete.

Nastane muk.

Arambaša je čvrsto držao dijete za vrat, ko mačka što drži miša. Iz nosa i ušiju djetetu curila je gnjusna sukrvica, a arambaša, veseo, pokaže svjetini dijete, kličući od veselja: Evo zeca, evo muje! Evo ga! Uvrga se u djeda, ništa što mu lula fali.

Dok se je svjetina, što bijaše tu nadošla, smijala i zabavljala tudjim zlom, dotle je sudac nešto u pero kazivao.

Dijete smjestiše u jednu petrolejsku posudu i odnesu ga niz klanac groblju sv. Ilije.

V.

Te crne oblačine, što padoše na Karalijin dom, potamniše radost i veselje u srcu Ivanovu. Ko osveta božja da je pala na dom pravednika. Ko kazna sudnjeg dana na ljudsku nevinost. Na te crne glasove zatvoriše se pendžeri krčme Ivanove, rastrgoše se konjski repovi na guslam javorovim, a čemerna tičetina crna kukavica zakukala sa somića Ivanova krova. Ode svjetlo lice i bijeli obraz... Ode ime i poštenje...

Tako je mislio Ivan, gubeći sreću svoju, pa se lati vjerne straguše, da smakne crni život.

Puška pukne, mozak se rasprši, a pošteni Ivan Karalija leže uz svog unuka Nenada-pravednika pod hrastom u groblju sv. Ilije.

* * *

Cvita i Mara čamile su po tamnicam tamnim, te se konačno sa svojim grijehom izgubiše u nespominjanje, a Petar Kordić kazivao po krčmam svjetini, kako se dodirom jedne njegove ljubavi rastrunuo jedan dom.

U RIBARSKOJ KOLIBI.

SPJEVAO FRAN G. MARIJANOV.

Noć je divna, zviezde sjaju,
Ko od slasti i od mila,
Po vodnom se širi kraju
Vazduh mekan kao svila.

Pokraj vatre ljudi leže,
Otprte im vlažne zjene,
A po licih toplo snieže
Pahuljice ugašene.

Pogled dižu k nebu svetu
Sve bezbrižno i pospano,
Kano da im na tom svietu
Samo zviezde gledat dano.

Gori vatra, čudno praska
Usplamtjelo suho granje,
A u noći sve bez glaska
Mriju iskre kao sanje.

Tiho sitne iskre ginu,
Nemilo ih guta tama,
A one bi, da se vinu
K modrom nebu i zviezdama.

Noć je divna, zviezde sjaju
Ko od slasti i od mila
Po vodnom se širi kraju
Vazduh mekan kao svila.

Gledam nebo, zviezde bajne,
Gledam snene, mirne ljude
I iskrice bliedo-sjajne,
Što po noći s dimom blude.

Odjedared duša moja
Silnog boštva žarom plane,
Oćuti se silna — svoja,
Ko lavica s lake rane.

Širi krila, pa se vije
Pa se diže silnom moći
Iznad muka borba svijeh,
Iznad carstva sviju noći.

Po beskraju duša hrli
Ponosna je, vedra — sama
Pa se u svom lietu grli —
Grli s nebom i zviezdama.

BOŽO LOVRIĆ:

PRIMO VERE.

◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡

Nad poljem lete lagani oblaci :
Ko bieli mašak perine labuda,
il kao pramen sniega, oni
protiču prozirnih poput voda.

Rastapaju se : rubovi njima su
od čistog zlata : bisernom sjajnošču
i bojom školjke obrubljeni —
lagani oblaci pramaljeća !

Sad oni lete : nebo ih pozdravlja
vedrinom, zemlja bogatim sagovim
i raznim cviećem, more šumom
brzijeh talasa, pjesnik himnom.

Sad Eli biela vlažnijem očima
i rujnom usnom, kaono latice
tek rascvjetane praske, mene
vabi i pozivlje k novom milju.

Sad sunce svojim gorućim zrakama
tlo golo šiba, željno je cjelova,
u zagrljaju toplom želi
stabla oplodit dol i goru.

Sad moja duša, kaono citara,
rad sreće drhće, htjela bi zagrlit
i pusti krš i pusto more,
htjela bi usrećit zemlju cielu.

O zlatno doba, kada se proljeće
sa tankom granom bajema povraća,
sa granom punom bielog cvieća
kuca na prozore pjesnikove.

„Otvori nujni sanjaru, došla sam
„na pola gola, tvoji da cjelovi
„rastope led sa mojih ledja,
„daškom da ruke mi hladne stopliš.

„A tvoja mašta neka mi bogato
„odielo skroji, neka se svjetina
„i proste duše čude, kakvom
„raskoši mene si okrunio.

„Tek, mjesto cvieća, kitice Saphine
„nek slave moju nebesku pojavu,
„nek milozvučni sonet bude
„kolajna okolo moga vrata.

„Balada kao lagana koprena
„nek skrije moje grudi, a ohola
„kancona neka krunom carskom
„okiti svilene moje vlasi".
Kraj malog okna tako je proljeće
u slici liepe djevojke zborilo,
a pjesnik sklopi slušajući
umorne vedje na blagi sanak.

PJESNIK.

Pjesnika duša skladna je kô akord:
kô djevojčica zbor da u trozvuku
epitalamij ponajljepši pjeva.

Pjesnika srce za ljepotom gine
i stvara ljepše prikaze od Fate
Morgane, ljepše krajeve i slike,
neg što je prorok opjevani snivô
o Zemlji zlatnoj, zemlji obećanoj.

Pjesnika misli varnice su žive,
što s velog panja rasprše se zrakom;
i leteć, iskre sjajnije su...
pa kašnje kao munje na tlo panu
i sažgu trulež: stabla osušena
i vatra plamti poput silne Etne,
da sgrije duše ledene i mrzle.

Pjesnika oko jezero je bistro,
a površje je gladko kao staklo,
tek na dnu možeš vidjet carske dvore
od suhog zlata i bisera drobnog.
Na oknu sjajnih dveri samo vire
— ko iz oblaka mjesec — gola pleća
i nježno lice, valjda njega stvori
Rosetti, Dante ili Boticelli.

Pjesnika stih je drhtaj tankih struna,
njih lahor dira laganijem krilom,
a one šume kao sitni vali
u malim škrapam noći o polnoći.

Pjesnika ljubav proljetno je sunce,
pod blagim zrakam cvatu gole praske,
a bajami se okite sa cviećem
i šareni se livada i polje.
Pjesnika ljubav ragja sitno cvieće,
al tudja ruka grabi mu i kida,
sa grane sočni plod i zrele voćke.

Pjesnika suze krvave su kapi,
led pretvara ih žive u rubine,
njih pjesnik niže tananoj na žici
i Boli — kao žrtve pomirnice
gjerdane pruža krvave i rujne.

MARULIĆU MARKU.

I domovina moja kaos bjaše;
klonulo sunce, nema zviezdâ mali',
sve jedno bilo nebo, more, vali,
a grozne sjene urliču i jaše.

Zli dusi himnu smrti zapjevaše:
„Zar jošte nismo kolo zaigrali?
Miruju Srde, a Hrvati pali
sad leže, neka plešu kćeri naše.

Nek bude svjetlost, reče Marul velji,
i nebo prista uzvišenoj želji,
i svjetlo bi i kaos nestao je.

A djevojčice ružam okićene,
a duše mlade vatrom ožarene
pjevahu: sveto ime njegovo je.

MIHOVILU PAVLINOVIĆU.

Narodni genij ubojitom rukom
htijaše svršit teške svoje dane,
misleći bolan: čemu da mi grane
sred tuge zora ružišastim lukom.

Oh da me barem jadna plačnim zvukom
sinovi žale, oči rasplakane
da oni brišu, onda ljute rane
Hristovim ja bih pregorio mûkom.

Očajan genij tad je umriet htio;
al ti se diže Miho, kao gora
čvrst, dubok mišlju poput sinjeg mora;

I njemu reče: nemoj, brate, čeka
nas hrabri narod, drhće Balkan cio,
ta bojnu pjesmu, slušaj, nosi jeka!

POZDRAV NOĆI.

Na tamnom nebu zviezdice su male
migale kao oči neve krasne.
Otajnošću su mene tame zvale
na noćne šetnje. Već se čule glasne

pjesmice šturka, već se poredale
planinom vatre kao rubin jasne.
A slast je vječna svoje tajne vale
širila usred tame noći kasne.

Ja onda slušah rodne rieči šumor,
dok svladao mi oči dragi umor.
Tad gubila se miso dalje... dalje...

uz šuštaj lišća i lagane svile,
To plesale su i pjevale vile:
„Kraljica noći tebi podraz šalje".

LJETO.

Vedro je nebo kao oko riblje.
Sunašce žarko usred neba grije,
dozrieva voće i od bezbrojnije'
plodova grana k zemlji se sagiblje.

Ni ćuha vjetra trstiku da giblje,
sve naokolo tone, spava, mrije —
tek kadkad ptica s gora visokije'
spušta se kao vazduh da ju ziblje.

O toplo ljeto, ti si meni drago;
jer prosiplješ nam obilatom rukom
plodove, što ih težak teškom mukom

njegovô. Ljubim tvoje zrake vruće,
jer sjalo si, kad prvi put kroz pruće
na vrelu gledah njeno tielo nago.

S PUTA.

Po bieloj cesti škriplju moja kola,
njih voze konji tromo, jednolično —
Za tankim staklom motrim nepomično
to sivo nebo, led i polja gola.

I moju dušu ljuti mraz je slično
nenadno svladô. Tužan, srca pola
ostavih tamo, gdje se momče dično
sa djevojčicam grli usred kola.

Ostavih kuću, u njoj Elu dragu.
Tek sobom nosim njenu sliku dragu,
da svladam žalost, kada misô klone.

Na slici motrim oči misaone,
i kao svila meke trepavice
labudji vrat i Vivjanino lice.

SROKOVI.

I opet gorka suza oko kvasi,
a ojadjena moja pjesma leti
do Ele ; to su srca moga glasi,
to duše moje poleti su sveti.

Oh da ti mogu, Elo liepa, rieti,
daleko kako tužno teku časi :
— ja želim sunce, da mi život krasi,
a gdje ste ruže, dâlje, suncokreti !

Ne tuguj, Elo ! Morit nemoj mladost,
neka se slegnu bure ljute zime
k jugu će doći pjesnik — tvoja radost.

Kô zlato će se kosa tvoja slievat,
š njom ja ću slova slagati i pjevat,
a cjelovi će biti sladke rime.

JESEN.

Nabija kiša vrata zatvorena
i jednolično o krovove tuče.
U toru sluša pastir, kako mûče
vol, valjda željan ljepšijeh vremena.

I manja marva bleji, prestrašena
janjad se stiska ; negdje uprav puče
grom iz oblakâ : za njim jače buče
potoci puni pržine i stienâ.

Ja slušam tužne glase, narav gledam,
što oslabljenom sliči bolesniku,
i spreman čeka zadnje žića čase.

S daleka slušam nevoljnika viku,
kô plač i kletvu ; radi njih ja predam,
ta oni hoće život svoj da spase.

ČEŽNJA.

Niz brda lomna šuljaju se sjene
i magle sive, kao velji skuti
u noćne vile, a moje bi zjene
sad željne mira htjele počinuti.

Ni ćuha vjetra. Tajanstveno šuti
svud narav, kô da sile izmorene
okriepit želi sankom ; pa i mene
već umor hvata, duša pokoj ćuti.

Oh u toj mirnoj tami, što me vabi.
da nestat mi je kao uzdah grudi,
što idealu svome dopriet žudi —

I poput bljeska da je brzo proći,
kô zviezda sunut u dno mirne noći,
gdje vječna želja možda svršila bi.

ORPHEUS.

◡ — ◡ — ◡ — ◡◡ — ◡◡
◡ — ◡ — ◡ — ◡◡ — ◡◡
◡ — ◡ — ◡◡ — ◡ — ◡
— ◡◡ — ◡◡ — ◡ — ◡

O dugokosi, slavljeni Orpheju,
iz tvoje lire glazba se razlila
po sutonskome zraku, kao
ljubavni uzdisaj mladog boga.

Helenske dieve pomno su slušale
i biele ruke nehajno spustile,
a tanki peplos lišen veza
mramorna pleća i grudi odkri.

O dugokosi, dušu si njihovu
ti osvježio, kao što Zefiri
sa daškom mlado cvieće hlade,
kao što klonuto klasje kiša.

O dugokosi, misli su njihove
po Elizijskim poljanam letile
i slušale su, kako sjene
zbore o ljubavi grleći se.

O dugokosi, one su tananim
već rukam svoje miljenče grlile ;
u mašti one kušale su
vatrene cjelove mladog momka.

O dugokosi, one su zaspale
pod čempresima, mekoj na tratini,
njih svladala je zvonka lira —
klonulo jato je labudova.

Selêne tužna mliekom ih oblila,
dok pjesma ih je nečujno vozila
u čarne kraje : ti si bio
kormilar ladji, o dugokosi.

ISUKRST PRED PILATOM.

NAPISAO MILAN OGRIZOVIĆ.

Reče mu Pilat : „Što je istina ?"
Iv. 18. 38.

„Ti mu nisi odgovorio. Ti si ga gledao svojim velikim, mirnim očima. Opazio si, kako je tek na čas prešao preko njegova lica svijetli osjen trakova Istine i — otišao dalje. On je samo zatreptio trepavicama i opet nije vidio ništa. I zato je zapitao : što je istina ?

Zar si mu mogao pokazati taj osjen ? I bi li ga on bio vidio ? Nitko, nitko ga nije vidio — samo Ti !

Zato si se na čas snuždio. Zato mu nisi ništa odgovorio, kad Te je pitao : što je istina ?

I zar to zbilja nitko i nikada ne će vidjeti ? !

O hoće !

Jer — Ti si se i opet razvedrio.

Ti ne bi bio Ti, da se nisi opet razvedrio.

Ti ne bi bio Ti, da nisi unaprijed u sebi ćutio : doći će, doći će ljudi, koji će taj svijetli osjen vidjeti. Oni će mu se sve većma približavati, a osjen će biti sve svjetliji. I oni u njem !

I znat će ti ljudi , da je to osjen — Istine.

Daleko je ona ; dugi su i vijugavi puti do nje. Mučno se po njima ide.

Ali ljudi će po njima ići. Makar padali, makar ginuli !

I makar Istina i odmicala ispred očiju njihovih. Makar bivala sve dalje.

Jednom se m o r a naći."

I.

— Oprostite, ne mogu vam vjerovati. Mi smo se večeras istom prvi put vidjeli. Vi me još pravo i ne poznajete !

— Zar treba da vas poznajem ?

— Kako ? Ne razumijem.

— Ja sam odmah, čim sam vas vidio, opazio u vašem oku posebni titraj i zavolio sam ga. Znate li, što je u njem? Ono, što nisam našao ni u knjigama, ni u ljudima. Ono, što tražim cijeli svoj život...

— Ah!

— Vi se smiješite, ali ja vam to prvoj, otkako živim, kažem. Ni jednoj to još nisam rekao, jer ni kod jedne...

— A što je to u mom oku?

— Trak Istine!

— Hm!

— Nemojte ponicati očima! Pogledajte me opet... kao sad, kao malo prije! Molim vas. Tako! I još jače, još dublje! Eto! Eto! Sad tako divno sja s Vaših zjenica. Prekrasno! Ja — ja ih moram poljubiti, njih i — Istinu u njima!

— Ali, gospodine!

— Moram!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— Gospodine, što ste učinili? Ja ne znam, ali ja se — srdim. Ozbiljno se srdim. Da je tko naglo došao iz društva u ovu sobu, pa da nas je vidio...

— Vidio bi Istinu!

— Ah, prestanite jednom s tim vašim, oprostite mi, mudrolijama! Vi ste iznevjerili moje povjerenje i našu samoću. Vi ste se drznuli...

— Nisam, Marijo, nisam!

— Ne zovite me imenom, molim vas. Tko vas na to ovlašćuje? Vi ćete reći: Istina! Oprostite, ali ta je riječ samo nekakova krinka!... Ili zar vi mene zbilja držite takovom, da odmah iza tek nekoliko riječi i odmah kod prvog sastanka!.. Ne, ne! Vi ste me uvrijedili. Vi ćete to još pripovijedati svojim veselim drugovima. Vi ćete se hvaliti!

— Zašto mi tako govorite, Marijo?! Zar zbilja moje riječi tako zvuče, da im se ne može vjerovati? Krivo mi činite. I onda... nemojte da za to plačete. Suze vam zamućuju i oči i Istinu u njima...

— Zar je u suzama laž?

— U tolikima! Dopustite: i u ovim sad vašima. Vi ste te suze naučili od drugih. One vam ne pristaju!

— Vi me još i dalje vrijedjate!

— Hoćete li, da budem iskren?

— Čini mi se, da ste i preiskren!

— Evo: vama su suze došle, jer se bojite za svoj dobar glas, a dobar je glas — po mome stanovištu prema Istini — laž. A laž je za to, jer na nj paze ljudi.

— O i vi mene krivo sudite! Nije to tek „dobar glas". Ne poznajete me još, pa me mjerite općenitom mjerom drugih ljudi. No zato ću i ja vama biti iskrena. Uzmimo, da je meni onaj čas bilo milo, kad ste me poljubili u oči. Uzmimo, da ste vi to učinili od iskrena zanosa za tom vašom Istinom, koja je tobože u mojim očima. Ali znate li, zbog česa sam se rasrdila i zbog česa su mi došle suze? Zbog toga, što vi taj čas ne ćete poštivati!

— Ne ću poštivati?

— Ne, jer je tako brzo došao. Istina: mi živimo brzo, ali dopustit ćete mi, da je to bilo ipak nešto prebrzo. Odmah kod prvog sastanka! Zar ja ne mogu to držati tek običajnim „flirtom",običajnom vašom doskočicom, koju valjda pokušavate kod svake djevojke?

— Kako da vas uvjerim, da to nije tako. Što da učinim? Zar ne vjerujete mojemu glasu, pogledu? Zar ne osjećate moj osjećaj blizu sebe? I zvuk mojih riječi zar da laže?

— To sve mogu biti lijepe riječi, gospodine! Što više: ja vam mogu dopustiti, da su zbilja i iskrene ili — po vašem — istinite, ali ne mogu se opet oteti tomu, da je to bio tek jedan čas. Na vas je možda djelovala ova večer, gozba, slava... cvijeće... a možda i moja igra na glasoviru. Sve to tek večeras a možda već nikad poslije!

— Ne, ne! To je dublje. Mnogo dublje. Bio sam već u sličnim dispozicijama više puta. Upoznao sam već više djevojaka, pače mnogima bio i dobar prijatelj, ali — ni kod jedne.

— Ni kod jedne niste našli što u mene: Istine. Ja znam unaprijed, što ćete reći!

— Makar se vi i smiješili, ali tako jest! Ispovjedit ću vam još jednu svoju tajnu. Vi znate, da sam već bio i zaručen.

— Znam!

— Ali ne znate, da sam se silio na tu ljubav. Od očaja, što nisam mogao naći Istine, koju sam tražio. Silom sam je htio naći u svojoj djevojci. Mislio sam: ako mi se sada još i nije pokazala Istina, ali će već nadoći. Onda, kad budemo intimniji... Čekao sam taj dan, taj čas.

— Pa? Niste ga dočekali?

— Ne samo da ga nisam dočekao, nego mi je svakim danom bio dalji, Marijo! Mi smo bivali intimniji, ali ono, za čim sam čeznuo, osjećao sam, da odmiče jako daleko. Mi smo sve više upadali u laž: ona nesvijesno, ja svijesno. Nisam se mogao više siliti. Skupio sam toliko snage, da se otmem i — ostavio sam ju...

— A da tako i mene?... O, Bože, šta sam to rekla?

— Ovdje je nešto sasvim drugo. Ovdje, kod vas, dogodilo se od prvog časa, od prvog susreta ono, što mi je slutila duša... Tu se ne trebam siliti. Tu sve dolazi samo i za to ja vas, Marijo, ne ću i ne mogu nikad ostaviti.

— Ne govorite dalje o tom! Ja sam se ono samo zarekla... Ta mi smo danas prvi put na samu, pa kako dolazite vi da ovako govorite, kao da je već sve gotova stvar, kao da smo stari znanci...

— To zapravo i jesmo!

— Ne, ne! Ljubav, prava ljubav se mora proživljavati, ja mislim. Ona treba vremena.

— To su vam sve drugi rekli, Marijo. Ali kod nas toga ne treba. Mi smo već danas svoji. Mi smo to od prvog časa. Ja to osjećam. a vidim, da i — ti to osjećaš. Ti to ne možeš ni skriti, jer tvoje oko te izdaje. To je upravo moje, moje oko...

— O Bože, što je to sve? Što se to sa mnom dogadja?

— Zar još ne vidiš?

— I zašto mi govorite „ti"? Nemojte mi govoriti „ti"! Ja to ne ću.

— Više mi to ne možeš zabraniti, Marijo! To ja govorim „ti" tvojim očima i Istini u njima. To su sad m o j e oči i ja ih ne ću nikad, nikad ostaviti za cijelog života. Ja ću ih cjelivati i cjelovima se približavati onomu, za čim mi duša čezne. Po tebi će, Marijo, samo po tebi dobiti moj život značenje. Ti si me spasla. Ti i — Tvoje oči. O daj mi ih, daj, da ih cjelivam do umornosti...

— — — — — — — — — — — — — —

— Šta se to sve dogodilo? Ja ne mogu doći k sebi! Zašto sam uopće došla amo k tetki. Prva, prva večer da je već takova!.. Nikad još nisam tako s muškom glavom razgovarala. I nitko me se nije usudio cjelivati.

— Nikoga još nisi ljubila, Marijo?

— Nikoga!.. I večeras mi je to tako sve čudno. Ja sam u knjigama drugačije čitala o ljubavi, drugačije o tom mislila...

— Knjige su laž!

— Idimo u društvo! Već smo dugo ovdje na samu... Ili bar glasoviru! Meni je tu čudno. Zadušuje me i taj miris cvijeća i ovo polusvijetlo. Sve mi se čini kao jedan san. Idimo odovud! Doći će tko.

— Ne idimo nikud! Pa neka dodju svi! Ja ne marim. Samo ako me ti ljubiš?

— Ja ne znam. Ja mislim, da je to ljubav. Tako mi nikad nije bilo kao večeras, jer bih mogla i plakati i smijati se...

— Daj mi ti svoj cjelov!

— Ne, ne! Drugi put. Mogao bi nas tko zateći.

— Marijo, moraš... Cjelov s usana, koje tako gore, pa u času, gdje ti se oči ovako divno krijese. Moraš!

— !

— — — — — — — — — — — — — —

Sve je bilo tiho. Ništa se nije micalo, ništa se nije čulo. A i cjelov se nije čuo, jer je bio tih i jer je bio dug.

Onda nisu ništa govorili. Ona je sva užarena pošla glasoviru. Lagano je prilazio on k njoj i pogledao joj u oči. Ali kao da u njima više nije opazio onog krijesa Istine. Kao da je s njih prešao nekud dalje!

I on se zamislio i — snuždio!

Najednom je postao mračan i turoban.

Ona je sjela i stala igrati — a njemu se učini, da to netko sasvim drugi, tudji sjedi i igra. I kao da je sve ono od malo prije bio san, prividjaj — što li?

Kad su na zvukove glasovira pridošli gosti, nastala je vesela buka i zabava.

Samo je on stajao kao okamenjen pokraj crnog glasovira — tužan i nesretan.

II.

Ovakih časova nije bilo nikad više poslije. Nikad se nisu njezine oči tako krijesile kao tu večer.

A možda niti tu večer!

„Možda svega toga nije ni bilo, nego se sve samo meni tako pričinilo. Samo meni. To su se samo moje oči zabliještile od onoga dalekog traka istine, pa je bljesak prešao i na nju. Ili nije ni prešao! Jer kako bi inače tako naglo iščeznuo?

Zašto ga nikad poslije nije bilo ?"

Zato, jer ga više nisu ni tražili. Ni on ni ona.

Poslije su bili samo cjelovi i zagrljaji, prazni razgovori i — tuga. Ona tuga, što se negdje na dnu duše osjeća, ali se nikome ne kazuje, jer joj nitko ne bi vjerovao. Ne bi je nitko ni razumio. Tuga za Istinom.

Poslije je došao i brak. Tri, pet godina i više. Tko bi to brojio ? Pa djeca i sve — sasvim kao kod drugih ljudi. Sasvim isto.

O onoj „Istini", o večeri u polumraku kraj crnog glasovira medju cvijećem — o njoj već nikad poslije nije ni govorio. Tek je se katkad sjeti, a i onda je ne može pravo u duši vratiti. Pače ni onog njezinog pogleda, što ga je privukao k njoj.

Da, ona bi katkad spomenula tu večer i smijala se, kako su obojica onda bili — smiješni. I on se smijao. Pa to i jest smiješno ! Zašto nekakova — Istina ? Zašto i da bude u ljubavi ona njegova Istina. Ljubav je ljubav, a Istina je Istina. I opet : život je život. Čemu tražiti Istinu i još k tomu onu daleku Istinu. Ni drugi je ne traže. Nitko toga ne traži. Ljudi živu dalje bez svega toga. Koliko ih ima, koji cijeloga života ne osjete potrebe, da tako što traže.

Tako se on dugo vremena tješio i htio se smiriti poput drugih ljudi, te ne misliti na to više.

Ali nije mogao.

Jer on se rodio s tim nečim u sebi.

To je u njemu — sune mu u glavu nenadana misao — neki, rekao bi, crv. Suhi crv, koji se hrani ponajljepšom hranom na svijetu : i l u z i j a m a. Kad jedne iluzije izjede, onda hoće druge. Miran je samo, dok ne izgladni. Onda je opet suh. Onda hoće drugih, novih iluzija. To crv veli, da traži Istinu.

U ljubavi te Istine nema.

Ali možda ipak ima ? Zar je ova njegova žena zazbilja ta prava ? Ta on se možda u njoj prevario. On je u svojoj ženi ljubio tek idealnu sliku žene, koju je sam sebi stvorio. Zar ne ? Tako nešto je negdje čitao ; lijepa je misao, a mogla bi da bude i istinita ! Dakako !

A ženâ ima još oko njega. Mnogo ih ima. U nekih su i oči ljepše — o dà ! — i tako nekako čudni, tajinstveni pogledi. Sasvim drugačiji no kod njegove žene. Jači su titraji u njima, jer : oči su kao staklo, što kod svake žene drugačije sja. Prozori duše !

Osobito kod jedne ! Kad govori ili kad se nasmiješi, tako joj se zakrijese oči. U tom se krijesu zacijelo krije — Istina ! Jest, jest !

I on se približio k njoj, pa joj govorio onako, kako na samu govori sebi i duši svojoj. Onako, kako još nikomu nije govorio. Ni ženi.

Ispovjedio joj svu svoju veliku tugu i čežnju za Istinom. I ona ga je shvatila, jer i ona — o radosti : i ona ! — osjećala je u sebi tu čežnju. Našli su se dakle na istom putu. O sreće !

Nova, krasna iluzija obasjala mu tužnu i mračnu dušu ko zlatni trak. Privukla ga je k njoj moćno i neodoljivo. Dušu k duši — kako su govorili.

„Zašto, zašto te nisam prije upoznao ?" tugovao je jednog predvečerja u njezinu naručaju, a ona je kao jeka ponavljala : „Zašto ? Zašto".

I govorili su jedno drugome one lijepe riječi o izabranim, srodnim dušama, o „višoj" ljubavi, o zajednici duša čistoj, idealnoj i — vječitoj ! . . . I druge takove riječi !

I tad — toga predvečerja — opazi u njezinim očima onaj krijes, što ga toliko traži, sjajniji nego u njegove žene. Kao lud cjelivao je te oči i bio sretan. On i crv u njemu. Tà, našli su — Istinu !

Ali — za čudo ! — taj se krijes očiju nikad više nije vratio. Baš kao ni kod njegove žene ! Nikad više ! Kao da su cjelovi izbrisali krijes a s njime i — Istinu.

I čovjek se snuždio po drugi put !

„Zar sam i opet sanjao ? Zar mi se i opet sve tek pričinilo ? — Dokle ćeš me mučiti, crve moj ? !"

Postade opet mračan i turoban.

I gonilo ga nešto k drugoj, trećoj, četvrtoj ženi i dalje : sve s ljepšim i ljepšim očima — sve sa sjajnijim i sjajnijim krijesom „Istine" u njima. Ali kao da su ti krijesovi pred njim bježali : iz žene u ženu, iz očiju u oči ! Krijes bi samo zasvijetlio i potamnio, zasvijetlio i potamnio. Poput munje ! A on za njim i uvijek za njim !

Dok se čovjek napokon nije umorio i vratio se opet k svojoj ženi. I gledaj : krijes je i opet u njezinim očima ! Jači i ljepši nego prije, pače jači i ljepši nego kod svih onih žena. Samo bljesne : na mahove. Kratak je i varav.

Šta je to ? Zašto ga taj krijes vara ? Zar mu hoće da kaže : „Nema ti u ženskoj ljubavi Istine. Traži je drugdje !"

Dà, dà ! Bit će da je tako.

I sve one žene, što ih je ikad ljubio, poredale se pred njim kao tamni drvored, što se gubi u daljinu. Upravo ne žene, nego same velike

ženske oči, preko kojih zabljesne kratki sjajni krijes kao bljesak munje. Zabljesne i nestane ga u tami, u kojoj nestane i onih očiju i onih žena...

Ne ne, to nije pravi bljesak Istine. To je tek njezin varavi odraz, a ljudi su ga nazvali ljubavlju.

„Zato: na stranu i žene! One su samo čovjeku na putu. Toliko se vremena potrati u ludu čavrljanju i omamljivu milovanju, što bi čovjek mogao upotrijebiti, da traži i nadje Istinu. Žene nas samo skreću i zadržavaju na putu k Istini, a ženska je ljubav tek varava iluzija i neka kratkotrajna igračka..." tako je on govorio sam sebi.

I okanio se čovjek lijepih očiju, pa prisluhnuo svojoj duši, što će mu ona reći, gdje će naći Istinu.

A duša mu njegova progovori:

„Istina je u t e b i s a m o m i u svijetu, što ga sam sebi stvoriš."

I on se duboko zamislio. Prvi put poslije toliko vremena; poslije „ljubavnih pustolovina", kako ih je sad zvao. Duboko se zamislio i u sebi ponavljao ono, što mu je duša pjevala.

„Jest, jest! U meni je istina i u svijetu, što ga sam sebi stvorim! Kako lijepa misao!"

I on odluči baviti se odsele sam sa sobom i u sebi tražiti Istinu.

III.

„Da znaš, kako je to lijepo — govorio je on svojoj ženi — živjeti svojim unutarnjim životom: povući se od svijeta i ljudi i uroniti u se, u tajnovite i zanimljive dubine vlastite duše. Koliko je bisera i koralja na dnu toga mora!

Samo što svi ljudi za to ne znadu ili ne mare znati. Ne vade te dragocjenosti. Ne prisluškuju otajnoj glazbi duše, kakova je valjda jednaka i u moru i u zvijezdama. U buci svagdanjeg života ne čuju života svoje duše.

Ne vide njezina tajnovita svijeta: svijeta slika, koje sam stvaraš.

Stvarati!

Ni ne znaš, kad nastane slika. U duši kao da je zaromonila i — živi. Živi! Pa dok se jedva snalaziš, kako i otkud je došla — tako krasna! — dok to hoćeš ispitivati... ne možeš, zaboravio si: slika je već tu! I ti joj se raduješ kao svom djetetu. Ništa drugo oko sebe ne vidiš nego tu sliku. Poslije i drugu, i treću, i — mnogo njih...

Puna ih je duša. Puna i prepuna, dok one same ne počnu navirati van, u svijet!

Same one izlaze. Same! A ti ih dočekuješ, prenosiš na platno, papir, u kamen — bilo u što — zaodjevaš ih, da ne poginu (jer one — živu!) i onda daješ ih ljudima, kojima se hoće uzimati ih. Daješ ih, a opet ne gubiš ih. One su i dalje tvoje. Tvoje i njihove.

Za neke čovjek i ne sluti, da su u njemu. Nije ni opazio, kad su nastale, a one već hoće da izidju u svijet. Sam im se čudi. Sam ih prvi put vidi i voli ih. Kao djecu svoju, za koju drži, da ju je stvorio. Ali to zapravo i ne stvara on. To netko drugi stvara u njem. I to nisu slike nego zrake. Zrake velikog duševnog sunca, a to se sunce zove — Istina.

To je Istina u nama!

Jedina prava i živa istina. Velika Istina. Veća od ljubavi.

Istina, koja stvara živote naših slika i baš za to, jer su to životi — za to je i ona Istina. Ove slike u nama to su samo raznoliki oblici Istine.

Treba samo iz duše vaditi te slike sve dublje i dublje, dok se ne dodje na dno, jer na dnu je Istina".

Tako je on govorio svojoj ženi, a žena se tiho smiješila. On toga smiješka nije ni opazio od velike sreće, što je ipak našao pravi put do Istine.

I više za njega nije ništa postojalo nego njegove slike, njegova najnovija Istina. Što je više u njih zaronjivao, sve se više odaljivao od ostalog svijeta. Sasvim se čovjek povukao u se.

Izradjivao je svoje slike. Neke se od njih razvile u duši velike i jake, te izlazile iz njega na papir. On im se radovao i šiljao ih u svijet.

Radio je, gradio do iznemoglosti — i bio je sretan. Nije više osjećao u sebi onog crva, što ga je toliko mučio. Taj je mirovao, jer se nahranio dragocjenom hranom njegovih vlastitih iluzija: njegovih sanja, suza i — krvi. Pjesničkom hranom nahranio se crv i sunčao se na zrakama njegove inspiracije.

Tada su ljudi gledali njegove slike i rekli: „Lijepe su. Vrlo su lijepe". I slavili su ga.

Ali ti ljudi nisu osjećali ono, što je osjećao on, kad je izradjivao svoje slike. Oni nisu vidjeli, da su te slike zapravo jedini njegov život, da su njegova Istina, nego su ih smatrali lijepom igrom fantazije.

To ga je porazilo.

Možda ljudi imaju pravo.

I opet je stao sumnjati u se i u svoju Istinu. Zar je morala i poslije ovakova užitka nastupiti mamurnost baš kao i iza onih ljubavnih dogadjaja?

I opet ga snadje mrak i turobnost.

Da, da — mračno je priznao sebi jednog kišovitog dana — i te sve drage slike i te su tek iluzija! Tek odsjev istine ali ne Istina sama. Ne, Istina, ne! Ona je negdje drugdje, ali ne u ovim slikama. To sad vidi, kad gleda te slike na papiru, gdje su kao umrle.

Ta, one nisu žive ni bile! One su se javile u duši kao slike u zrcalu, u kom se odrazila priroda i drugi ljudi.

„Zašto sam i vadio te slike? Zašto sam varao sam sebe, da je to — Istina. Ona tu nije, jer Istina daje trajnu radost, bez mamurnosti i bez — sumnje!"

I čovjek se po treći put snuždio, pa odlučio, da više uopće ne će ni tražiti Istine, kad ga tako vara, kad tako bježi od njega, čim joj se primakne.

Ali crv je bio opet izgladnio, pa zatražio novih iluzija, novih puteva do Istine.

„Nemoj klonuti, Idi dalje! Negdje ćeš je ipak naći. Ako nije u tebi, traži je oko sebe u — drugim ljudima.

I to ne u pojedinim ljudima nego u skupu, u mnoštvu, u — n a r o d u!"

Tako mu je govorio crv.

IV.

„U narodu!"

Najprije se toga prestrašio, jer nije volio mnoštva. On ga je samo gledao iz daljine kao veliko i valovito more, ali mu nije prilazio. Bojao ga se.

Tako se prestrašio i sad, kad mu je na putu za Istinom valjalo proći i kroz to mnoštvo. Dugo se skanjivao zaći kao i čovjek, koji prvi put ulazi u more. Veliko je, hladno je i — pljuska. Ima snagu, ali ima i — privlačivost.

Da pokuša?

I zašao je u ljudstvo.

Mnogo je glava bilo oko njeg, kad im je prvi put govorio. Sve su bile okrenute k njemu, sve tihe i nepomične.

Osjeća, da je on posve isto s tim mnoštvom, da je i on more, da je i on snaga. Riječi mu teku hrlo i žarko, čudan im je zvuk; njemu se pričinja, da to ne govori on, nego netko drugi, o kom je toliko put sanjao, da vodi čete vojske nekud daleko i da im viče.

Jest, i on sad te ljude vodi, jer to je on o sebi sanjao. Njegov glas biva sve jači, sve plamniji. On osjeća sav sa svakom riječju, što mu na usta navire. Čini mu se taj čas, da je on — baš on! — poslan, da tomu narodu pomogne, da ga spase, da ga izvede iz bijede, u koju su ga vijekovi rinuli. Svu bol prošlosti svoga naroda trpi na sebi i plamti osvetom na one, koji su to skrivili.

A glave se mnoštva zanjihale kao valovi mora.

On govori dalje sve žarče i sve više dobiva snage, Snage ljubavi za taj narod! — O, on bi ih sad krenuo sve, kako su ovdje i pošao s njima poput svojih pradjedova u bitku, u smrt i ne bi žalio u ovakom zanosu, kojim sad plamti, ni poginuti!

Tako ga je razigrao narod i sve one glave, što su uprle svoje oči u njega. Te su oči bile mrtve i tamne, a eno njegova ih je riječ zapalila, oživila. Krijese se.

Jer ono, što on govori, u to i vjeruje, a i oni — i oni vjeruju! Oni osjećaju, što i on. Svi su složni, svi jedno; svima je srce uzdrhtalo kao i njegovo. I u oku im je suza kao i njemu.

Dà, više od suze! Više! Jedan svijetli, nebeski bljesak, što ga on dosad još nigdje nije vidio. Nigdje toliko i nigdje tako dugo. Kao sami plamenovi da se dižu iz tog mnoštva, u kojima izgaraju oči njegove i njihove.

Pa kad je na njegove riječi zaorio gromorni pljesak, kad su ga digli na ramena i klicali mu, onda je vidio, da je u radu za narod najveća i najsvetija Istina.

„Braćo moja! Ovo je najsretniji dan mojega života. Vi ste od danas pa do groba moji i ja vaš. S mislima na vas lijegat ću u krevet, s mislima na vas i otadžbinu našu započimati dan. Radit ćemo zajedno, borit ćemo se zajedno za ideale naših predja: za slobodu i slavu ove zemlje! Jer svi smo mi u službi ove uzvišene ideje, u kojoj je jedina prava Istina i značenje našeg života"...

Tu je istinu — veliku i krasnu — vidio na njihovim licima i jedva podnosio veliku sreću, koja je sašla toga dana u njegovu dušu.

Jest, tu je ta Istina. U i d e j i je ona. Samo ideja, koja skuplja i pokreće ljude, može da tako sja.

I kadgod je govorio pred tolikim mnoštvom, uvijek ju je u takovom sjaju vidio.

„Našao sam Istinu i njoj ću služiti čitavoga vijeka svoga" govorio je u ekstazi, pjan od velike unutarnje sreće.

„U toj ideji: raditi za svoj narod — najveća je sreća čovjeku. U njoj je i najveća Istina."

Dugo, dugo je bio sretan. On i — crv u njemu. Toga crva nije više ni osjećao. Mislio je, da ga je nestalo i da ga je ubio — idejom! A crv je tek mirovao.

Bio je sit. Sit ponajljepše hrane na svijetu, što se zove opojna iluzija ideje.

I još ovakove ideje!

Ali i te je hrane s vremenom nestajalo! — — — — — —

Je li moguće?

Zar i iluzije ovakovih ideja doživljuju svoje mamurnosti. Zar i ovdje razočaranja?

O da! Vrijeme i sudbina nisu ga ni u tom poštedjeli.

On je zalazio u drugo mnoštvo, pa u treće i tako naokolo, ali ne bijahu ljudi svagdje jednaki i ne skretahu se glave svagdje jednako.

Negdje ga nisu ni razumjeli. Samo su tupo gledali i klimali glavama. U očima nije bilo ni zanosa, ni bljeska, ni suza. Ali bilo je mrmljanja i čudnih glasova: „Tko ga je poslao amo? Po što je došao k nama? Tko ga je — platio?"

U nekom zboru bijaše burno kao na moru za oluje. Jedna je žena vikala: „Zatući bi trebalo ove ljude, što bune narod. Najbolje je živjeti sa svakim u miru!" I muškarci su tako govorili. Neki su zviždali, vikali, kleli i — dizali pjesti.

I on se opet snuždio i — zamislio: „Ako taj narod hoće silom u svoju propast, pa — neka mu bude!"

On se sam zgrozio nad tom misli. „Ne, ne! Ja ću i nadalje makar i slomljenim krilima ustrajati u radu za narod, ali — moram priznati — Istine više u toj ideji naći ne mogu. Ona je i tu tek bljesnula, časovito bljesnula zanosom. Baš kao i u ljubavi i u slikama duše. Katkad samo ljudi promole glavama do Istine — onda im one i zasjaju! — ali Istine u njima nema.

Ona je drugdje, dalje!

Samo: gdje?

Gdje?!

V.

I padne mu pogled na malog sinčića, koji se igrao do nogu njegovih i tepao nešto onim sitnim, milim, nikom nerazumljivim dječjim govorom.

On ga je dugo gledao.

„Igraj se, igraj, zlatna ptičice u još zlatnijoj krletci djetinjstva svoga! Ti si još sretan. Tebe još ne izjeda crv. Ti ne tražiš Istine.

I baš u tom si možda i istinit, sine moj, što je ne tražiš. Ti se smiješ, kao da mi hoćeš reći: pa čemu i tražiti? Zašto? Nije li se ljepše ovako igrati? Pa i ti si se igrao s onim svojim iluzijama ljubavi, slika i ideja... Čemu? Čemu?

Da, da! U tom možda imaš i pravo. Treba biti kao ti, kao dijete i — ne tražiti ono, što naći ne možeš. Kako ono: Zaista, zaista vam kažem, ako ne budete kao djeca — —.

A ipak: to je pitanje u meni. Ja ga nisam izmislio. Kao ni Pilat! Ja pitam kao i on: što je Istina? I da sad dodje Isukrst preda me, ja bih ga to isto upitao.

Makar — recimo — to bio i crv u meni, ali pitanje je svakako tu; ono postoji i na njega se mora odgovoriti.

Čuješ li, dijete moje: m o r a se odgovoriti. Na nj ćeš morati odgovoriti i ti, kad poodrasteš. Ta, ono je u ljudima još i prije Pilata kao i poslije...".

Tako je govorio djetetu svome i gledao ga, a dijete je došlo k njemu u krilo i smiješilo se. I tepalo mu za odgovor one svoje nerazumljive riječi.

U istinu to i jest najbolji odgovor na ovo pitanje njegovo: nerazumljive riječi — mislio je on i gladio kovrčastu kosu svoga sinčića.

I gle: on ga vidi već velikog, toga svog sina. On vidi sebe u njemu. On vidi boljeg i umnijeg sebe u njemu. Jest: u njemu i još poslije u djetetu njegovu — u unuku svom — pa dalje u praunuku i još dalje vidi sebe i svoj preporod.: onda će on, u potomstvu svom, biti sve bliže i bliže Istini, dok je napokon ne spozna i svoju spoznaju ne kaže ljudima.

Tako je u potomstvu, u b u d u ć n o s t i je Istina. Ako je čovjek sam i ne nadje, ali duh njegov u nastavku svom — u potomstvu — naći će je. On je tek počeo tražiti Istinu, a potomci će je njegovi naći.

I tako je opet stekao novu iluziju, novu hranu za svog crva. a zvala se: budućnost.

I opet je bio sretan. Opet je našao put k Istini. A u kom ? U djetetu svom.

Od velike radosti poljubio je to dijete. I kao da je pao po njem i po djetetu trak one velike Istine iz budućnosti — zakrijesilo mu se oko. I opet je uskrisila vjera u Istinu, jer takav čas treba doživjeti, da mu se vjeruje ; a on ga je doživio sasvim tiho i sam — s djetetom svojim.

I kao da bi ga sin njegov razumio, pričao mu je u najljepšim riječima svoju sreću i tu najnoviju misao. A sin ga je samo gledao. U tim je malim očicama bio neki čudni mrak — ali on ga nije vidio.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

On je taj mrak spoznao nekoliko mjeseci kasnije, kad je tog istog sinčića mrtva metao na odar ne vjerujući ni onda kao ni danas, da je ta krasna i mila glavica mogla oledeniti.

On to dijete više nema !

I ta — i ta slatka iluzija morala je da ugine, pa da ustupi mjesto drugoj, groznoj misli : smrt, s m r t je ta istina.

VI.

Zar zbilja smrt ?

Kad se malo snašao od velike boli za posljednjom iluzijom, bio je posve na čistu, da Istinu više ovdje na zemlji ne će i ne može naći.

Ta ovdje su tek njezini časoviti odsijevci, zrake, bljesci, titraji, krjesovi . . . iluzije lijepe i zamamne . . . ali Ona sama je daleko, daleko. Dalje nego li mi i pomisliti možemo.

A ne zove se smrt. Jer — to je tako grozno i ledeno. Tako beznadno, crno, prazno i — bez odgovora. Smrt ne može dizati ni tješiti. Ona uopće nije ni iluzija ; ona bi bila tako gorka i opora hrana za njegova crva, da bi od nje poginuo.

Nema Istine ni na zemlji ni u smrti. Ona je dalje, mnogo dalje i — više ! U dalekim visinama.

I on se zagledao u zvijezde.

Zvijezda je tako mnogo i tako su daleko. Zvijezde i titraju i sjaju. Iza njih mora da je Istina.

Samo treba dugo, dugo gledati u zvijezde. Dotle dok ne zaboraviš zemlju, svijet i sebe. Dok te ne omami ona puna i sjajna daljina, pa sam postaneš kao zvijezda i kao sjaj nje : Istine !

I on je stao gledati u zvijezde i razvedrivao se. Poput magle pred jutarnjim suncem nestajalo je one tuge i turobnosti. Nestajalo je i osjećaja za zemlju.

I jedne noći daleko iza zvijezda ugleda on ono veliko i mirno oko, što je gledalo Pilata.

Tako ga jasno vidi i prepoznaje ga. I Istinu vidi u njegovu oku. Prvi put ! I postade mu sve jasno : i Pilat i Isukrst i cijelo njegovo traženje Istine.

Sad zna, gdje je odgovor na Pilatovo pitanje. Sad ga vidi.

„Sad znam, zašto mu nisi odgovorio, kad te je pitao : što je istina ? Ti si je samo ljudima pokazao i odnio je medju zvijezde. Samo odabranici polaze za njom i za Tobom . . .

A Pilati gledaju oko sebe s vječitim pitanjima : što je ? gdje je ? Pitaju i umorno zaklapaju oči.

Tek neki su skrenuli glavama za Tobom i podigli ih spram zvijezda : jedni još ni sad ne vide Istine, jer su im drugi rekli, da skrenu glave k Tebi, ali drugi vide Tebe i Istinu, jer su se s a m i obratili k zvijezdama i k Tebi.

A Ti ćeš i ovima i onima i svima — a najprije nama, što smo joj vidjeli bljeske — pokazati jednom cijelu i potpunu Istinu u svem svom veličanstvu — bez varke i iluzije. Veliku i vječnu Istinu.

I tada ćeš odgovoriti Pilatu."

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Tako se smirio čovjek i crv u njemu. On bi taj mir htio dati i drugima, ali kako ? Riječima se to ne da reći. To sve treba p r o ž i v j e t i : te mučne i vijugaste puteve do Istine.

Jer riječima ljudi više ne vjeruju. Tà, kad je taj čovjek svomu najboljem prijatelju pričao sve svoje razbijene iluzije, sva razočaranja i konačni svoj spas „u zvijezdama i u onom dalekom mirnom oku Isukrstovu", onda ga je prijatelj zapitao :

— A da nisu i zvijezde iluzija ?

Kako mu dokazati, da n i s u ? !

To treba — doživjeti !

DAVORI, DAVORI, SLAVJANSKA VILO!

SPJEVAO MIRKO JURKIĆ.

Opustjela drevna lipa, naša majka, vilo naša,
Pod starinskom onom krošnjom vrag posijo vražje zrnje
I kroz granje u toj krošnji preplelo se tudje trnje,
Naše tlo je, tlo slavjansko, tudja njiva — tudja paša.
Davor vilo, vilo naša! . . . savila se lipa drevna,
Snažno granje utegla joj tudja loza, tudja grana,
A sa neba Perunova gromotresa nema gnjevna,
Da satare divlju lozu, što zaraste dom Slavjana . . .
Podrhtaje krošnja stara i treperi na njoj lišće,
Savija se mlado šiblje: oplela ga tudja žica,
A u grudu uvukla se tudja žila pijavica,
Pa starinsko snažno žilje omotava, plete, stišće — — — —

Davor vilo, naša vilo! Ocvala je lipa stara,
Pod nebesnim sunca krijesom bjelasa se silno cvijeće
I odiše čarnim mirom, čarnim duhom milodara,
Pa nadimlje naše grudi — to je naše pramaljeće.
U bijelom po granama razasutom ranocvatu
Uplelo se tudje cvijeće sa uzrasla tude granja,
I slavenska lipa stara, kuća našeg milovanja
Tudje sada krilo sunča u svojemu sjajnu jatu . . .

Davor vilo, naša vilo . . . Široki su slavski dvori:
Kad s istoka sunce žarko ugleda ih i pozlati,
Ni sunce ih ono vedro sve ne može zagledati,
Daljina se njina gubi u sunčevoj istom zori.
Široka su polja naša, duboke su rijeke naše,
Velebna su naša mora i ponosna naša brda,
U kojima često nekoč iskopnici popadaše
Lutajući u pomami za ta naša stijenja tvrda.

Široki su slavski dvori, vilo naša, slavska vilo,
Za rod slavski široko je materinje toplo krilo —
Al u dvore, dvore slavske tudjinac se šulja k nama,
Zazorno mu to življenje: rodna su mu polja naša,
Mile su mu rijeke naše, bujno rašće u gorama
I silno mu more naše — bogata je slavska paša . . .
Davor, vilo, vilo naša! . . . Daj razbudi te domare!
Dobro srce, slavsko srce i od kruha daće svoga,
Pa i u dom svoj dovešće iskopnike svoje stare,
Koji davno opiše se krvlju roda slavjanskoga.
Opiše se, pa pomamni nasrnuše u tu kuću
I gnijezdo napraviše — ko razbojnik na raspuću —
Svoje dvore napraviše u predvorju našeg doma
Ne bojeć se Perunova sa nebesa silna groma.

Davor vilo, naša vilo, oj slavjanska dušo vedra!
Našu grudu, našu zemlju zakrčilo tudje žilje,
Razrasla se tudja grana u slavjansko to okrilje,
Tudji dah je napunio naše nebo, naša njedra . . .
Oj potjeraj vihar silni od istoka, od planina,
Nek zahuji i zagrmi lomatajuć do nebesa,
Od užasa i bijesa svijet nek se cijeli stresa,
Pa i drevna iz temelja naša slavska djedovina!
Kroz tu velju bokorinu neka grmi i zavija,
Snažno stablo, vite grane neka vija i previja,
Neka čupa iz korena divlju lozu, tudje grane
I razbaca po svemiru, na zapad, u tudje strane.

Davor vilo, naša vilo, oj slavjanska dušo vedra,
Tudja krv je napunila naše majke topla njedra!
Tudjinac se uvukao i zasjeo našu grudu,
Pa novoga sa ležaja od pomame vruće gori
Gledajući, u nedogled gdje se šire naši dvori,
Ne trudeći, da u srcu tu utuši želju ludu —
I pohlepan šireći se na tom grobu našeg sina
Čeka zgode, da prikupi jošter grude Slavjanina . . .
Otresi se, slavski rode, te hudobe sa svog skuta,
Neznana ti ta pohlepa i lukavost: zvijer ljuta!

Jer doći će danak negda: umoran ćeš počinuti,
Da prikupiš nove snage za obranu svojih gora —
Zvijer će ljuta na umorna sa ležaja nasrnuti,
Pa će zasjest još na dio velebnoga našeg dvora.

Vilo naša, davor vilo... Razbudi nam rod Slavjanstva,
Nek se prene i pokroči i pojuri na dušmana,
Nek se strese i zagrmi tlo zapadnih tudjih strana
I zaječi svijet u borbi za pravicu čovječanstva...
Pa kad zora obasja nas sa istočnih naših gora,
Nek nas nadje sred našega, slavjanskoga čista dvora,
Gdje Slavjanin tih i miran hraniteljku zemlju pluži
I s pravednom braćom svojom s ljubavlju se punom druži...
Drevno stablo, slavska lipa, bez tudjinskog pusta granja
Rasipaće po svemiru miomiris bujna cvijeća
I ćutiće svijet cijeli sred novoga živovanja
Svu milinu novog doba — slavjanskoga pramaljeća.

U Bjelini, Bosna 23./IV. 1907.

DRUGA CVATNJA.

NAPISAO JOSIP DRAŽENOVIĆ.

Ubogi se Jovanin i opet probudio — prerano. Ta u tom baš i jeste čitava ukletva prezava mu bića, što se svedjer budi prerano, pa kazivao kolendar uru bud koju. No ovoga puta šarena zora osvanu mu danu: od zida odsijeva jasno svjetlo, a zeleno!

Za cijela života stan mu i u zoru sumračan i uvijek samo obijeljen.

Žmirne, pa opet pogleda: sveudilj zeleno!

— Koji je to vrag? — pomisli, i prevrne se na ledja, te — pomozite svi sveci i svetice božje! — nada njim u zidu ukopan — u čitavom svom svećeničkom krasu — stoji sam sveti Ivan Nepomuk.

Prodjoše ga trnci. Opet zažmiri i potaja se tako nekoliko časaka, očekujući strah i trepet božji — ili čudo kakvo. No kad ne dočeka ni jedno ni drugo, obadje ga osjećaj sigurnosti, te punim okom zirne.

— Sveti Bože, ta to gore je — nebo! Eto me doista pred svetim Ivanom na a r t u.[1]

Sjedne i obujmi koljena, pogleda opet na sveca, pa se prekriži, da ga umine nova napast.

I uze razmišljati.

— Dà! Kum je Filip i opet natočio — onu zadnju — i poljubili se na rastanku. Požurio se, a nije mu — hvala Bogu! — kuća ni daleko!...

Onda najednom suzdrži ga neka trica, — vrag zna, što! No, brzo se digne i nastavi put: avaj! otegnuo se, ko da mu se kuća odšuljala nekamo dalje, il ko da on sam s nekih čara plazi, a ne hoda. Uglovima ni kraja ni konca: — lupeška uglovska napast redom tetura, turka se o rame čestitu prolazniku i remeti mu korake oda sviju strana... Onda propustilo u čistinu, pa opet bulji ulica, pa malo zatim nešto zašuštilo pod korakom: — slamnica! Uvali se i blaženo zaspe.

— Do vraga! — To je zaspo na strugotini pred veslarijom b a r b e Tone sa svecem na pročelju. Ovolika napast nije još valjda nigda krštenu dušu stigla!

[1] a r t = rt.

*

No možda ga sudba privela k svecu — baš na izpovijed. Ta ni ne sjeća se, kad se je zadnji put izpovijedio! Bog se smilovao rutavoj mu duši. Očevidno: — i sanju mu dobru poslao...

Sanjao je, da mu je lijevo oko zdravo, da ga više ne zovu „Škiljom". — S g a r o f u l o m[1] na pršima vrže se u viru ženskoga svijeta, iz kojeg poput danice med sitnijim zviježdjem posvuda bljeska — njegova Klara. Ona mu je jednako draga, mila i odana, kao što bijaše i na prvom susretu ljubavnom — pri prvom cjelovu tamo na žarkoj prudini obale izpod časne obriježine a r t a. — I umah zatim — vražki brzopleto! — vjenčava se s njome — baš u crkvici na obriježini „Majke božje od arta". — I pocjelovali se, a cjelov stare rajske bijaše slatkoće! Onda se razulariše draži pirne slave, a kum se Filip pomamio, te djipa i vodi udilj istu onu krasnu starinsku:

Oj košutko, crna oka,
Tanka boka, a visoka!
Pjevat ću ti tri pjesmice,
Tri pjesmice s sjedne žice!

Dà, pomamio se kum, pa udara sve nekako jače, upornije, u mozak, u ćud svatova, te pjevanka tamo neumorno ječi i odjekuje, i cikne s visa i splete im ruke i zaigra pauna...

Davna li sanka, u ludo eto obnovljena!

— Oj sveti Ivane, budi mi u pomoći! — pomisli i digne se teško, otruni ono strugotine sa sebe, te zavagne i stasom i mišlju: — bi li natrag u svagdanji brlog ili naprijed, u slobodu, na zrak i vidik daleki, tamo na obriježinu svetu?

U glavi mu se ljulja, pred očima trepti, mišičje mu podrhtava.

Kroz ulicu struji s morske pučine snažan, okrijepljiv zadah i mahom ga pokrene putem slobode puste.

Za malo stigne na most preko gola korita duboke časovite bujice.

Nasloni se na ogradu i zagleda na morsku pučinu, s koje no se lagašni lahorak natiskuje dražesnom mrežom sitnih valića. Sladio mu žedan pogled na stalnu onu točku tamo dolje na prudu, gdjeno je nekada — nekada: svejedno, godina li, stoljeće li! — planuo prvi im cjelov u punom, nebeskom jeku svome.

Pusta sada prudina, kao i njegovo srce; siv pijesak na njojzi poput staroga humka na grobu. Umaknula prošlost daleko, u nedohvat...

[1] g a r o f u l (garofolo) = klinčac.

I zamislio se u nju; teškom mu se glavom teže potisnule misli.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Žutkasto otočje s prijeka življe zasjajilo, more življe zaplavilo, dragom prudinom prvoga cjelova osuo se zlaćan plamen: most prostro slabu svoju sjenku niz korito.

— Odkuda sjaj? Požar? — obazre se patnik.

Glè! Poviš vratničke kose povirnulo vječno sunce, poput zlatna ježa raširilo svoje svjetle igle na sve strane.

— Čini mi se, sunce je to božje, majko moja!

Silno ga zablještiva, bode ga u oči, u mozak. Davno ga već ne vidje radjati se: — na debeloj to bijaše pučini — davno, kruto davno, kad lovljaše prijatan lov oko grebeni uskraj sitna otočića.

— Dobro jutro, Jovanine! — ozva se iz bliza kriještav glas.

Bijaše to stara Urša, svakomu loncu poklopac, brbljava kao ura, blatna kao i djetinje njuške.

— Dobro jutro! Koji je bijes tebe tako rano dignuo iz postelje?

— Aj, Uršo „čista"! Nije valjda isti kô i tebe!

— Zašto nije isti?

— Jer i bijes tvoj je gori od moga!

— Avaj, još ti udilj jezik nije otupio!

— Kad se namjeri na dobar brus.

— Uh — uh! Ne bi te ni pseto nadlajalo!

— Osim Urše „čiste"!

— Dobro, dobro! Doć će vrag po svoje!

— Kad se Urša „čista" uda.

— Prije bi se mogla Urša udat, nego li vražji „Škiljo" oženit!

— Bože daj! Onda bi barem ljudi dolazili u Senj, kao no u Lurd — na čudo!

— Idi s vragom! — najadi se konačno Urša. — Tko će s tobom trabuniti!

I krene ubrzatim korakom uzbrdo — svojim dnevnim putem — do k a v e.[1]

Do k a v e!

Nesretna spavača obuze neodoljiva želja, tamo u k a v i vidjeti nešta il otprije poznata il posve nova.

Davno je bilo, kad je po zadnji put — deran jošte — tamo u zatišju, daleko od policije i službene i patricijske dobrovoljne, igrao u

[1] c a v a = kamenolom.

karte igre zabranjene — igre sad mirne sad krvave — krvave, pa makar samo za bakrene novce.

I krene za Uršom do k a v e. Teško mu se miču koraci, kao da su olovom zaliveni. Za malo osjeti mučan znoj na čelu.

Niz brdo prhuta burni lahorac; blagotvorno cjeliva zažareno čelo, šapće davne priče sanljivoj mašti.

Gle, zanaša i tanke glasove ženskog razgovora!

U k a v i je društvo.

Nedaleko izpod Kalvarije pukla u griču jametina nekadanjeg kamenoloma — k a v e — kamo plemeniti grad izvaža, što mu smeta na domu, — djubre materi zemlji. Ta krpica zemlje bezočno ujeda rodjenu svoju djecu kiselastim zapahom, posvemašnjim zapahom truleži. A taj zapah opet posebice pooštruje vonj s hrpe gnjile repe, što no ju tamo iztovariše skupa s vinskim komom, u kom se je kiselila. Oko njena humka veselo se vije roj sitnih vinskih mušica, i — vjernih prijateljica vesela vrijenja.

Jovanina zanese taj odavno mu znani vonj buništa u dane prve mladosti.

I gnjilež je prijatna, kad nas sjeća na snagu i miris prošloga, svježega života!

Dospije k a v i do ušća i klone na pećinu.

Po smetištu tri ženske glave brcaju treščicama; traže kosti, prnje i ostale trice obilnoga života. I od toga mora se živjeti, odkad se je domaća zdjela razbila do dna!

Kraj Urše „čiste" stajaše mlada, krošnjata crvenka, krastava nosa, a iza nje i treća neka, visoka, vitka i vižlasta poput l o k a r d e.[1] Prignula se, te je ne moš poznati u lice. Tek iza duga časa tegotno se izpravi, da joj počinu krsta, lagano uzdahne, te pogleda na stranu mimo „Škilju" tamo na tamnoplavo nebo poviš kamena brda Strmca.

— Isuse Bože! Ta to je Klara! — šapne Jovanin i upilji u nju svoje pijane oči. I utone u živu viru starih uspomena.

* * *

Evo, česa se je sve on u sitno, brzopleto sjetio u taj čas!

Bijaše to u doba zlatne mladosti. Odrastoše skupa u susjedstvu Š i r o k e k o n t r a d e[2] veseli, hitre misli, lakokrila čustva. Milovali

1 l o k a r d a = morska riba (plavica). 2 c o n t r a d a = ulica.

se, naganjali, bìli, grebli noktima u naponu prebujala mladenačkog bijesa. Nedozrelo biserje!

No jednoga svibanjskoga jutra dozreše. Klara je prala rublje na obali izpod „arta majke Božje", visoka, vitka, vižlasta poput l o k a r d e.

A on je križao tuda svojom ribarskom ladjom, razgovarao s njome o ludim tricama jučeranjeg dana. Kroz làz košulje virila joj, bjelasala se oblina djevičanskih grudi. A on se je potajno zagledavao u to bajno blago iz nebeske priče. I zaželi ga živom željom, dotle nepoznatom.

— Klaro! — klikne i preskoči preko pličine i zagrli je živo, drhtavo.

Plane prvi cjelov, jasan poput srebra, pun poput mora, uzvišen poput Velebita. Nije se branila. U očima zabliještila joj prva iskra ljubavi, svjetle, nebeske, glasne.

Talasala se poput valića proljetnog jutarnjeg lahorca, podatna, mila, slatka. A odisala opojnim mirisom ženske puti, mirisom i raja i pakla.

Taj talas rodi se u krugu raja, a naspori snagom života u krugu pakla. Tako i angjeli padoše vasioni.

Klara pade, prije no što je dospjela, da održi prvu cvatnju ljubavi jedine. Pretekla ju ljubav druga!

Obična pripovijest — obična i suha za sve ostale, samo nije za ubogoga Jovanina. Crna sjena crne mu sudbine prijatelj mu bijaše, drug iz mladosti i njemu i Klari. Crkvicu je bio podigao, njojzi u duši svojoj, i sad ju je srušio ovaj razbojnik. I da ne bude umaknuo u svijet, jamačno bi mu bila sudila oštrica bodeža kroz srce. No tamo u Braziliji udavi ga žuta groznica. Bogu slava! Neka ovako ugine svaki svetoskvrnač! Krvarilo mu srce, kao da ga oštrim pandžama drapljú velebitski orli. Uboga duša, tko će da joj se smiluje, tko će da je razumije! Ostade sam, sam s dubokom i mržnjom i ljubavi u srcu.

— Nož li? Ta odviše joj voli bijele grudi.

— Otrov li? — Gadi mu se.

Pa tako bi se smrću prerano otela svojoj crnoj zemnoj sudbini.

— Ele što?

Neka trpi, strada skupa s njime!

I on je poput zloduha zadovoljno motrio, kako malo po malo sve dublje i dublje propada u svom životu; sa živom željom očekivao je čas, kad će propast konačno, potpuno.

Punih dvadeset godina uklanjao se je njojzi, a kad bi je slučajno sretio, zatreptio bi očima i prošao mimo njene vitke pojave, kao da je zavita u crnkastu maglu. Kadikad bi ga snašla napast, da razklopi vjedje prema njenom licu; ali potajni uporni glas iz duše svaki put bi se odazvao kobnim, neumolnim poklikom: „Nikada!"

I tako je njegova mržnja rasla nad ljubav, a ljubio ju je neprekidno, strasno, mahnito. Ljubio je nekadanju Klaru na prudu, što no se čudesno skriva iza one crnkaste maglice, s kojom sada hoda po svijetu, dnevna sova nemirnih mu noći.

Ljubio ju je to više, što je silnije mrzio onu crnu četu njenih ljubavnika i po njima nju samu. Da može redom poklat tu ljubovnu kugu, onda bi se uzeo svetit njojzi samoj! Samoj, gladnoj, zdvojnoj. Tražio bi od nje, da mu vrati zdravo, spokojno srce, što no ga je nemilosrdno izranila.

Medjutim se Klari nije nikad uzračilo, potražit utočišta u staroj luci . .

Ona je doista stradala i tražila svedjer novih — dnevnih ljubavnika, a da se ipak na prvu ljubav nije nikad obazrijela. A on se je kraj sve silene mržnje s godine na godinu uporno nadao, da će se najednom sklonit njemu na grudi ta uzročnica velje mu nesreće, ali i draga mu kao sunce žarko. Čudno sunce, što svojim žarkim zrakama ne grije, nego bode ledenim iglicama.

Ej, tugo moja! Prijeka je, veoma prijeka to nezgodica bila!

* * *

Tih se je eto gorkih uspomena sjetio Jovanin, kad ju je poslije toliko godina opet zagledao punim pogledom. U blijedo, upalo lice jetko se zajeo trag težkih dneva; ali nije dospio poremetiti sklada krasnih crta, sred kojih su sumorne oči sijevale jošte živim sjajem. Žarka još uvijek žerava pod pepelom tankim! Eto, to je ona ista, krasna, jadna, draga ciganka!

— Oj ti zlatna! Ne zlatna, crna ti mačko! Sjećaš li se, što si mi sve kriva? A i sebi si! Nemilo li razori svoj gordi život! Na dnu krnje čaše od kristala slego se talog života, mutan, pljesniv. Tko bi ju bio kadar oprat do li božjeg čuda!

U otrcanu je, prostranu odijelu od vunena latka, kockasto šarena. Očevidno dar imućne, samilosne ruke.

I opet se prigne, te zaroni treščicom u djubre, bolno, mrtvosrdice.

— Ej, ti ponosna od nekad djipalice iz plesne dvorane, kako si sada tiha, a kako si nekada bila bučna i obijesna, kad no si ljubav svoju redom davala pod kamate! U tebe se je sada sve spreglo, potpuna tišina, — a kako su prije vijali tobom vrtlozi svakojakih vjetrova, kao no b a n d e r o m,[1] šarena krpice moja!

Sad na djubretu osjeća se razogrnuta i nespretna, poput ladje brzoplovke, što no se nasukala na obalnome pijesku.

Nagnula se doduše koketno; ali badava: izčezla joj dragota s čarnog ogrljaja vala!

— Svršeno je, lijepa moja ružice!

U taj tren ljuto se zabode „Škilji" vinska mušica u njušku, očevidno misleći, da je vinska pipa. On se strese, zakune, pa žestoko kihne.

Ta kako bi se drugačije i mogao dolično odati mračni poklonik svetoga Ivana Nepomuka!

— Na zdravlje! — nazove, čini se, ona najmladja, krastava. I Klara ga sada spazi, te krikne:

— Bože oslobodi! — i nadoda potiše: — Koji ga je vrag donio ovamo?

— Tko drugi s njim i ima posla, nego vrag! — zadovoljno nadometne Urša.

On kao da i ne poču Klarina krika; otkrije se i pogladi po bujnoj kosi . . .

— Hvala onoj, koja mi je nazdravila!

— A koja je? — upita Urša.

— Valjda nije ladja na pijesku!

— Što buncaš?

— I ne znaš, glè!

— Nisam valjda ja? — crvenka će. — Ja još uvijek jadrim!

— S razparanim jadrima, — jetko će napasnik.

— Vražji „Škiljo"! Što ti pada na pamet!

— Kad se budu mačke u crkvi vjenčale, onda će i tvoja jadra zacijelit.

— Smrade! — opsova ga crvenka.

— I opet laje! — srdljivo će Urša.

Klara je osjećala pogibelj sudara, te je šutila; držala se nevješto, čedno, nedužno. Samo se opet izpravi i uzdahne tiho, jedva zamjetljivo, nečujno. Njega razjari taj tihi uzdah.

[1] b a n d e r a = zastava.

— Brzoplovko, kako se sada vesla po pijesku ? — krikne resko. Ne odgovara.

— Što uzdišeš ? — Da li u molitvi ili u kletvi, krivorotnice ? I opet ne odgovara.

— Prodala si me na vjeri, Klaro, kao Juda Isusa za trideset srebrnjaka !

— B e š t i j o ! — zareže se u zrak glas ječan, srebrnasta prizvuka, opor.

Baci trešćicu iz ruke, lice joj se zarumeni, oči joj zaplamte, stas joj poraste.

U istinu još je čudo ljepote i života u tom gladnom stvoru. Evo one stare žerave bez pepela !

Onaj njen rezak glas zadro mu se u mozak ; u isti tren saleti ga želja da je i bije i ljubi.

I dohrli do nje plamena pogleda, puna mržnje i prijetnje. No ona izdrži taj pogled i ostane nepomična, čvrsto stisnutih pesti. Časak se tako gledahu ko dvije životinje u odlučnom času, kad će se uhvatit u koštac, ili jedna drugoj uklonit.

— Klaro ! — klikne on drhtavo. — Imaš li me još rado ?

— B e š t i j o ! — odjekne kao i prvi put.

Nešto se zacrveni pred njegovim očima, zajami zraka dubokim uzdahom, zarine joj nepoznatom dotle slašću nokte pod grlo. Pa zahrže, potrese je grčevito i odrine od sebe, te je zateturala i klonula na liticu.

— Sram te bilo, što biješ žensko ! — zakriješti Urša poučnim glasom.

A ona zaplače, zajeca. Sada istom po prvi put vidi on, kako izviru biserna zrnca iz njenih sjajnih očiju. Prije, kad no ju je iz prva često puti mučio svojim teškim sumnjama, želio je zagledati u njenome oku suzu, vijesnicu pokore i mira, ali uzalud ; njeno ju je oko krilo paklenskim prkosom.

Prigne se nježno do nje, te srdljivo, hrapavo, blaženo zavapi :

— Klaro ! Imaš li me još rado ?

— Imam ! — odjekne srdačno.

Stopiše im se žarki pogledi, ruke im se prekrstiše u zagrljaj. Bajne uspomene mladenačkog milovanja bljesnuše im pred očima. Spletoše im se prsti te hrlo krenuše u grad — za napretkom budućeg im, boljeg života. Stari grijeh zamnije eto u njihovoj uspomeni. I tako ladja sa pijeska opet lazne na pučinu, da i dalje jadri.

Družice je ni ne pozdraviše, nego crvenka uzdahne očemerno :

— O, bjež k vragu ! Pa kad kažu, da nema više čudesa na svijetu !

— Pa u čas !

— Ko strijela božja !

— Vrag joj je u pomoći !

— I vrag ! — Vještica !

— I mi smo bile vještice ! — ali osim toga valja se rodit sa srećom, draga moja ! — primetne mudrački Urša.

— Sa srećom ? A dokle: ?

— E pa dosta i to : — dok mu vino ne spomene regiment — prijatelja.

— A ha ! — Bit će pripovijesti u gradu !

— A ha !

I s trpkim beznadjem zabodoše opet kobnim trešcicama u škrto tlo, uživajući u pomisli, kako li će bučno raznašat po gradu novice novoga para.

A dvoje ljubovnika stupa gradom gordo kao par sokolova, željnih složna boja sa životom.

Na ušću š i r o k e k o n t r a d e zavirne Jovanin k o n o b i na otvorena vrata, te će s otmenim nehajem :

— Pošalji mi, kume, onaj isti b o c u n „goroga"[1]. Evo ti petice, a što ostane,neka uzme mali.

I vine kroz zrak bankom, te je zavijorila poput ranjene ptice i složila se kumu Filipu pred noge.

— A što će to reći ? — upita Filip u čudu, i pogleda punim zriječem vijoglavu mu pratilicu.

— Ponovne zaruke, kume ! Dodji skoro !

— Čestitam ! i doć ću, ma da me još od noćas bole vlasi.

A u sebi pomisli :

Taj se nije ni rodio, koji bi mogao umaći vragu ! Po Boga ! danas mi se ova crna mačka čini za deset ljeta mladja !

[1] g o r o (vino) = vino crne svjetlo crvenkasto, poput šilera.

ODONDA PA ZAVAZDA.

NAPISAO IVAN KOZARAC.

Odonda ... Upravo odonda — ja to ne mogu zaboraviti ni danas — mi smo drugačiji medjusobom, mi i oni i — ja.

Znam. —

Ja ih motrim po cio dan, motrim ih danas, motrim sutra, gledam prekosutra, pazim na njihove kretnje, zaslušavam njihovu razgovoru, ali — badava. Razabirem jasno ... Oni su odlučili pa odlučili. Hoće. Mene ne pitaju, pa ni naum ne saopćuju mi. Pokazuju: njima je svejedno, što ja o tomu mislim. Drže, samo su oni vlasni tu odlučivati.

— Moramo, djavola mu — čujem oca — Nezgoda je to ... Sav svit već je to razrušio ...

— Da. Nego. — potvrdjuje mati ocu u svaku riječ. — Ono je zgodnije ...

— Eto komšija Pava — spominje otac.

— Da, i komšinca Kaja dala je napraviti ... I kuva, peče, na njemu ... aj — zanosi se mati.

Dakle. Nema tu sumnje. Oni hoće pa hoće izvesti svoj naum. Vidjeli su, drugi tako rade, pa će oni ... Ognjište — stara je uredba. Nezgoda je — kaže otac. I, gdje bi oni zaostali za napretkom! A to, što će uvesti, upravo je i po nazivu smiješno.

— „Šporet" kaže otac.

— „Šporet" — vele i po selu.

I vidio sam ja već tu nezgodu, taj „šporet" u komšiluku. Ali da je to bolje od našeg starog ognjišta — to ne vidim.

— Idem Fili ... Reć' ću mu, da pòrani — govori otac osinoćke, kad se spremio u selo.

— Reci, reci — čuo sam, povladjuje mati.

— E, pa reci — mislim i ja, ali onda ... Zašto?! ... O, znam ja, šta ću ja ... A otac, ide kazati tomu Fili, i ni da pogleda u me, premda znade, da moja mlada duša izgara za tim ognjištem, da ja mnogo čuvstvujem, da istom uz ognjište pràvo proživljujem dje-

tinstvo svoje i da sjaj prve priče uz rumen večernje vatre na njemu upoznadoh.

Vidim ja, oboje njih ne pokazuje nikakovu žalost. Ne mare ... Pa što ne mari otac, preskrban i preozbiljan, ali mati! ... Ja sam mislio ni po dašto mati ne će pristati. Pa da otac i osrditi, razgnjevi se, osurovi — ne će ona, a eto ... Njoj, čini se, kao i predrago bit će to rušenje, raskidavanje. Ona kao voli to ... A ja:? Nitko ne pita.

Oni se ne brinu, što ću ja, malešan, misliti onda o njima, što li će se nova, odbojna roditi u meni, kakovi će oni biti unaprijed pred mojim očima, ne. Oni pričaju samo o valjanosti toga, što će umjesto ognjišta sazidati i čisto trude se pokazati, e je to važna stvar. Otac gnjuca krompire za svinjski napoj i već govori o tomu, mati nalijeva kotao i dotiče se toga. Otac spominje, kako će se meso i nadalje u odžaku moći sušiti, mati govori, da će i orasi moći u odžak, kao i dosada. Bit će dosta dima ...

— A upalit se ne će — utvrdjuje otac.

— I šta košta, nek košta — veli mati. Nije joj ni novaca žao. — To ja ne mogu pojmiti. Pogotovo ne mogu shvatiti, da ni trunka žalosti, pa ni uzdisanja ne imaju, a u času, kad staro naše ognjište rasuti se i razàrati ima. Izgledje, njima je to, kao da izmijenjuju kakovu tačku u plotu, umjesto starog kupuju novi lonac, i tako ... A ognjište, kakova je to stvar, bogo milostivi, kakovo mjesto od poštovanja, kakovo drago spominjanje svemu našem svijetu po selu! Ognjište, silna je to riječ bila i u nas. I mi smo osjećali i suzili u burkaju radosti i u omrklinama tuge, u zanosu zadovoljna tiha života i u pregaranju iznevjerenih očekivanja, sgrutavanja sirotinjskih briga — a na ognjištu. — Sva najpunija vedrina djetinjstva tu je uz skrban pogled oca i milostiv smiješak majke mene obavila. I, na ognjištu, u sumraku dana, u bakrenoj rumeni, do bljeskaja zlatokrve žeravice, ja sam pojimao i volio i ostalo po kući, i izvan nje. Uz ognjište slikao sam si čar naše ravni, ogromnost naših nizina uokrug, sva nam seoska polja, šume hrastovâ, naše seljane, naš podjednaki život, što sagara na suncu i — ne kloni, što mrzne na vijušu i — ne pogiba, što se razmiljava nad rodjenim poljem, izatkanim razorima i brazdama — vazda žedan čuvstva i punoće ...

Ali da! — — —

U njih ništa od žalosti, ništa, ni mrvo ćuti za to, za što ja sav osjećam, za što dišem, upravo živim svoje dane, jer nijednog dana

jošte ne bijaše, a da nisam na ognjištu makar trenut samo proveo. I sad...

Evo jutra i majstora File! Došao je... Hladno, ozbiljno mjeri to ognjište naše...

— Gromurda je ta nesreća... Bit će muke — veli.

„Nesrećom" ognjište zove, o, surova li ga!

— Ded, ovamo... Evo malo rakije — zove ga otac u sobu, trpezi i ručku.

Dakle i rakijom ga moji rodjeni nude? Rakijom nude razoritelja! Muko moja!... I, evo, sve mi dolazi da ciknem, da mi krvca podbije obraze, pa da stanem pred oca, majku i pred toga Filu...

— Ne dam, da se ruši! Čuste!... prohtjeva mi se da viknem.

Ali šta?... Oni ne mare. I to kad bi — svedno njima. Vidim ih sad u dušu.

— Ded... pa ćemo mlika — nudi otac Filu, a mati nosi zdjelicu mlijeka i četvrt friška kruha.

Jedemo... Ja, preko srca... Fila pije, ni u pô kakve brige, našu rakiju, a mlijeko srče žednim srkotom i drobi u nj kruha za trojicu. Ja ne mogu da ga vidim, i srditost moja prevršuje, u suzama izbija već... Eto, sad se taj nesretnjak Fila najmio za novce — kaljava mu duša — razrušiti moje drago ognjište, pa mu to još i nešto svagdanje, obično, neznatno. I onda jošte jede naše mlijeko i naš kruh, našu pije rakiju! O, ne bilo ga!

I zar su svi ocevi ovakovi, matere? Zar i drugi ocevi najprvo penju sina na ognjište i zanos tamo bude u njem, sve svoje tetošenje i nauku prvu tu mu daju, a onda najedanput — neka nema toga ognjišta. A u što onoliko jutra, nakvašena rosom, okrunjena sjajem sunca, u koja čučah na ognjištu i slušah — kazivanja oca svoga, kazivanja o selu, o seljanima; o tešku, što prodire pod naše krovove, o znoju i umoru, što izbija u radu za koru kruha, dan života; o pravdi, koju čovjek traži i o zlu, kojemu se uzalud otima?.... I večeri u što one, sa sjenama teške šutnje, s podvikivanjem pastira, s glasovima mutna zvona, s tajanstvenošću, što provire iz mraka i gine u mraku, u daljinama ravni i nizine, za crnom granicom — zagonetnom i strašnom za moje pojimanje?!.... I u što — na tom ognjištu, velikom do u po kuhinje — za tugaljivih dana u pustoj jeseni i za dana sjevera i inja — sve ono drago razmiljavanja moje majke, pa radovanje moje, užitak, sreća?!...

U što sve to — kad se tu takav naum provodi pa se ruši, kida, rasipa, ubija.... I ništa nije, ničega nema, da ih gane, odvrati, podsjeti. — I suze moje uzalud su... I bile bi tako pa da su i krvave, da su mučne kao najteža muka, da su bolne, ko duboka rana.

Ništa suze za njih ne znamenuju i ne važe. Pusti prkos, slabost samo — vidjet će oni ponajprije u njima.

Nevaram se. Mati vidi suze i pita me samo:

— Šta ti je najedamput, dušo? —

— Nemojte rušiti — žalostan kazivam ja i okom punim molbe i tuge zagledam u očevo lice. A on?... Čak se i namrknuo.

— Bolje je srušiti... Šta ti razumiješ — kori me otac, a mati rada me tobože uputiti:

— Bolje će se kuvati, znaj — veli mi ona.

Eto! Kô da to može opravdati rušenje i mene uvjeriti. Dobro se kuhalo i varilo i dosada. I sve je bilo tečno; sve smo jeli u slast. To oni mene samo zavaravaju tim izgovorima, a rad' šta, zašto?... Zašto oni ne govore iskreno? — Pod našim ognjištem i krušna je peć, u koju i deset stane hljebova, i u njoj su ispečene tolike dobre pite, supite i gužvare s jabukama, lepinje sa šljivama — pa — — — Mati je redovno govorila, da take dobre peći u cijelom selu nema, a sad. — Sad je i ona zato, da se s ognjištem i krušna peć sruši. Tobože: bolje je... A otac — taj naprosto kaže, da se ne razumijem u to. — I srdit je na mene otac. Da još koju rečem, uzvikao bi. Zato, vidim, meni je šutjeti. I šutim ja... A žalosti mojoj nedam maha, jer bi provalila u glasan plač, čim je nebi susprezao. S tupom bolju stajem u čošak kuhinje i samo gledam i gledam, kako majstor — Fila pušta udarac za udarcem na naše staro ognjište, kako s omašnim čekićem raskopava zid njegov, raskida debeo maz, rastavlja ciglu od cigle. Prašina, zagušljiva i gusta, samo se razlijetava po kuhinji, pada na zdjele, lonce i tanjire, na moju odjeću... Na svaki udarac ozivlje se iz mene težak uzdah, i svaku odlupljenu ciglu prati mutan pogled moga oka. A bol u meni, žalost u srcu samo raste i raste, i ja ćutim: sve te cigle, što ih jednu za drugom otkida čekić majstora — File, kao živa nekakova bića one su, a bića meni bliza, upravo kao rodjena. Čini se, kao da sam ih gledao i davno prije, da sam im znao oblik pa poredaj i pod debelim mâzom, da sam svaku pojedinu poznavao baš tako kao oca, majku, našega Zeljova ili komšijsku curu Katu. — I još mi se čini, da svaka ta cigla zna sav moj kratki predživot,

da zna, kako sam ja to uživao na ognjištu ukraj plamsaja rumene vatre i pjevuckanja savrele vode u bakrenom kotliću nad njom. Umišljam, da su sve te cigle slušale i svim očevim razgovorima sa mnom, i svim pričanjima moje majke, što mi godi, kad u hladno zavečerje jeseni bose noge vrućim ispokrijem pepelom, a ruke na nemirnom sagrijavam plamenju. One su čule sigurno i kako je otac onda znao govoriti:

— Pazi — opurit ćeš se. — Vrag je plamen...

— Ne ću, ne — odgovaram ja i nadnosim ruke nad plamenje, koje tek lizne preko njih i — dakako — opuri ih, ožeže. Ja se jogunim, ne odajem bol. Stidim se; i stida radi junački podnosim sitne opekline.

A sad — sad!... Nemilosrdni su ljudi, otac, mati... O, i da nije u meni straha i prezaja, da jest netko, koji zna sve moje pomisli, pa ih i pokazati može, ja bih... jest... usudio bih se... prokleo bih, opsovao u sebi i majstora Filu i sve, svakoga... Ali strah me nepoznatog otkrivatelja misli, u koga vjerovah, i zato samo tužim bez riječi, patim u žalosti.

Majstor Fila brza u poslu, i sve postenjava umoren odbacivanjem otkinutih cigala. Baca ih na hrpu pod kuhinjska vrata i ovda — onda, kad se nova cigla sudari sa hrpom pod vratima — čuje se nešto ko' pokrik, jauk. To majstor Fila preoštro odbaci ciglju i ona se pri sudaru s hrpom — raspukne, raspe. A meni žao... Žalim rasutu ciglu kao da se njenim raspom i jedan cijeli rasuo život.

— A šta se tu ukipio — viče na mene majstor Fila, kad je sagledao, gdje ja to promatram raskapanje ognjišta i pratim svaki udarac čekića.

— Ajd, bêž, derane, — čuješ li? — opominje on i goni me iz kuhinje — Cigla će te...

Nego, ja ne idem. Nitko mene odotuda ne odvuče. Nema te sile. Ti nesretni ljudi, moj rodjeni ćaća i rodjena majka, daju raskapati mjesto, na kojem sam najradije boravio, pa da se maknem?! — Zar da otidem u sigru s djecom verati se po štagljevi, trkati po sokaku, gacati po razbarini kod stare vodenice, prljati se povlačeći se po raznim zakucima avlijâ — a tu se kida komad po komad od onoga, što cijenim i volim, tu se razara i briše najljepša mi uspomena?! Ne. Neka me i prašina duši, neka pada po mojoj odjeći, neka ulazi medju preraštene moje kose, neka i taj majstor Fila govori, što hoće — ja stojim i ne mičem se. Ja nisam kao ćaća, koji bezbrižno hotka po avliji, cijepa drva, puši i — za ognjište ni mrvo čuvstva nema. Ja nisam

niti kao ta majka, koja uz pendžer upravo danas najvećim mirom i velikom pomnjom kroji i šije, a buka joj i lupa u kuhinji dozivlje u pamet samo to, da će se odsada bolje kuhati i variti.

I tko bi to rekao! Eno tamo pred sedam — osam dana majka je još sva zadovoljna pržila šarančiće pri ognjištu, a pri njemu smo, uz svjetlo njegova plamenja, i večerali. I kakva je onda mati bila! Sva nekako živa, u skrbi nada mnom, razgovorna. Otac sjeo uza me pa potiče vatru, a ja se zanosim nad sjajem ognja i ogromnim sjenama, što titraju na kuhinjskim zidovima. Otac me i ispituje koješta i nešto kazuje o životu, koji me čeka. I — sjećam se...

— Zdravlje, to ti je, znaš, sve... Bez zdravlja — ništa... I sreća... I to je puno, jer bez sreće — to je bez pameti.

A majka, ta se prislanja bliže k nama i pripovijeda seoske dogadjaje, sitne odsjeve priprosta života pa grube i crne istine ljudskog neznanja, neupućenosti i divljaštva. I odurnih bude stvari, kaljavih ko seoska cesta u kasnu, blatnu jesen.

— Mija je jučer Janji kose počupô...

— Koji Mija? — pita otac.

— Kožića, onaj...

— A — onaj... omastit će on jedek... — Kaže otac za toga Miju, pijanicu klopave kape, sitnih očiju, iscijedjene snage, što rasuo već pola očevine.

— I Grga Slošin svoju Macu svezâ uz krevet, svukô s nje oplečak i dalje... Pa je golu golijanu izbio ularom — sva se plavi i crni od modrica. Uvatio je — ljubi se s financom, s onim brkatim sa dvi zvizde — nastavlja mati, a meni to teško slušati. Ne volim ja to. Ja bi rado čuti o mojim ljudima u komšiluku nešto dobra i lijepa, a mati ništa takova ne zna, jer ti su ljudi, svi su, takovi, da ne znaju što dobra uraditi. Samo zlo od njih dolazi, otkad za njih znam i sav mi život jedna tužna slika, gorka, odurna... Zato ja, eno, i nutkam majku, da priča drugačije priče... I često ja tako iščem i često ona priča ovako uz ognjište, uz čar treptava plamenja...

I — kako ona priča!... O, to tražiti treba. Ja pobožno slušam i sav si predajem priči, a i otac niti da se gane. I njega priča dira... A mati samo uzgovori...

— Sunčevi su dvori, dušo moja, daleko, visoko... Ljudi malo kad zablude do njih... I zlatni su dvori oti, zlato samo i kamenje drago. Pogledat se u njih ne da rad sjajnosti prevelike... Sunce

žarko svakog jutra lipo se umije i iz njih se onda išeta, a u dvori samo starica — Sunčeva ostaje majka. I eno... Putuje čo'ek, gladan i umoran, ide... pa u dvor se on navrati Sunčev i zamoli u Sunčeve majke: „Daj okrepe gladnu i umornu, i konaka, ostarjela daj majko" ... „Dala bih ti, neznani čo'eče, al' u mene je sinak, Sunce žarko... Pa čo'ečje namiriše ': meso — zlo, čo'eče" ... „Čuj me, slušaj, — ostarjela majko.

I dalje... Moja majka priča, a u meni mila, zanosna ćut buja, raste topao osjećaj, stače se mekoća i — neznam zašto — suze poviru pa kaplju, cure...

I stotinu puta tako. Stotinu priča slušao sam na starom, okrbanom ognjištu, oslonjen o čadjavi duvar za mnom. Tu sam proživio najljepše dane moga života i sada — evo... U dva, u tri dana, u par nekako i nejasno nabačenih riječi i bez dugoga svjetovanja — oni naumili, oni odlučili, oni Filu najmili i taj Fila ruši, kida, razbaciva, uništuje... Čujem ga, on kaže i to, da će on sve to lijepo obijeliti, da već neće biti ništa okrbano, čadjavo. A veriga i kotla ne će više biti. Voda će se grijat u loncima. On to veli, kao da bi to moglo biti nekakova utjeha za me. Nezna on, da je meni draži bio okrbani maz starog ognjišta i čadjavi duvarovi oko njega, nego sve selo i sav svijet. Šta me briga za njihovo krečenje i bijeljenje, za ono, što će taj Fila umjesto ognjišta izgraditi!... Ja ne ću da znam za to. Ne. Ja sam imao samo to ognjište u mladosti prvoj mojoj i nema li njega, nema ni onih priča na njemu, nema ni onog zanosa, one topline čustava u meni, nema suza, nema oca, majke... Oni su tu dakako, sa mnom žive, jedu, za mene se skrbe, karaju me i udobrovoljuju, ali... Moj je život izgubio nešto od svoga čara, moje osjećanje je potišteno, moje misli su dublje, ali tmurne i teške. Da... Ja počinjem ćutiti prvu težinu prve zbilje. Ognjište se ruši, kida se cigla od cigle, a u moje biće ulaze prve sumnje u dobro, lome se sanje djetinjstva, raskidava naivnost moja. Ognjište se raskopava na zapovijed oca i majke i medju njima i menom — i rano i prerano — vidim, prvi puca jaz.

Oni i ja — bilo je jedno, a sada više niti je jedno, niti je jednako. Dvoje to je, dvije su misli, dvije težnje, dva puta, dva razuma. I srca — srca su dva...

I nikad više priče o Suncu i nikad ognjišta, nikad uporedna koračaja. Prvi potez sumnjičavosti, prvi trzaj težine, prva sjena života — tu je i mi smo drugačiji, drugi...

Odonda smo takovi i — zavazda...

DNEVNI DOGAGJAJ.*

PJESNIČKA PRIPOVIJEST.

SPJEVAO RUDOLFO FRANJIN MAGJER.

Ne mogu više! Dost' je muka tijeh
U ovoj izbi samrtne tišine;
Ne mogu... dost' je... duh slobodan mrije,
A ja bih htio nebu u visine.

Krstario bih, kud i oro lijeće,
Daleko tamo zlatnim za zvijezdama,
Gdje dvor se diže pravednosti, sreće
Bez himbe, zlobe, podlosti i tamâ.

Gdje svjetlom pliva i zabitno mjesto
Kô čisto zlato s glave Serafove;
Slobode gdje je veleban prijesto,
Do kojeg ladje sveslobodno plove.
Ah, tamo, tamo...
Ja ću —
Glas mu stao.
Nad čelom teška prelila se tuga,
A usnam smiješak čudan zadrhtao
Uz gorak smijeh prezira i ruga.

I onda kô kad kamen baci ruka,
Pa kotrljajuć za džbun zapne, stane —
Onijemio je uznik s boli, muka,
Trzaja duše; grudi uzbibane

* Na šestom literarno-zabavnom posjelu „Kluba Hrvatskih Književnika" u Osieku deklamovao g. Dragoljub P. Gošić, član hrvatskoga narodnoga kazališta u Osieku (9. travnja 1910).

Za čas su opet — kô i prije što su —
S nehaja tupog talasale dalje
I on tek s usti nešto smrsi, prosu
I za noć skupi poderane halje...

*

Ne san, već zbilja: Ulicama grada
Uz hihot glasan ljudstvo naprijed hrli.
Dan vedar, krasan. Proljet puna sklada
Prosula raskoš. Nebo zemlju grli.

Kraj mauzoleja stisak. Žamor traje.
Uz bogčad mnogo otmjeni svijet vrvi.
Sve gleda kako mramorni kâm sjaje
I klesarije umjetnika prvih.

Kud oko siže: bljeska tvrdi granit
Okovan srebrom i pozlatom skupom,
Sa krunom svega: zeleni malahit
Kupolu drži izbrušenim stupom,

U kojem ime slavljenog se koči.
— Safiri to su redani u slova.
Govornik stupi... Iskre mu se oči,
Jer sad će slavit djela čovjekova.

I pale riječi... Hvala hvalu stiže.
Svjetina silno čudom onijemila,
A on tek sipa i u vijenac niže
Smrtnika krepost, što mu slavu svila.

„Da, to nam bio, a što nismo znali,
„Života vrevom dok je rabotao;
„Da, to nam bio, on što i sad pali
„U srca ljubav i plam svijetao.

„Na njega spomen ostati će vazda
„Sa svetim plamom odanosti trajne,
„Jer spomen ovu harna ljubav sazda –
„Upamti sestro, i ti, mili brajne!

„Nek znade rod sav — cijeli rod moj mili...
„A tebi, zlatni, tu što sniješ sanak:
„Za uvijek: slava!
„ „Slava!" u čas tili
Zaori. Svršen tim bje slave danak.

*

Svud polutama povlači se s loga,
A on još gleda... mutno oko gleda;
Koraknuo bi — al' mu kleca noga
I ďršće, trza i s bôli i s jeda.

Pa što se jače oko oka magli,
To češće svrne povaljen na budak,
Što leži mirno. Grozna želja nagli
I on već ne zna: je l' čovjek il' lugjak?!

Kroz san tad zgleda: Žurio se kući
Od umora mu svaka dršće žila.
Jedina nada: žena željkujući
Sa djecom čeka mekana sred krila.

A tu će splinut briga svakidanja,
Zaglušit jeke glas kamenoloma
Životne vreve, gdje sa rabotanja
Na pregršt žuči popije siroma.

On dobro znade: dom mu vjera zlati,
Tu ponajljepše dane sproveo je;
Pa ako se i bura kad-tad sjati —
Sunašce opet prospe zrake svoje...

Zahvati kvaku: hihot, vrisak pane...
Žena mu... Bože! Nijem je stao. U to
Sâm Gospar preda nj' pozdrav — što li? — šane;
On, s kojeg srce zacvililo ljuto.

On, život koj' je mnogom otrovao
Na račun svojeg lagodnog života —
Kô otrovnica tu se ušuljao,
Da gnijezdo sruši i tih dom sirota.

I srušio ga lažju, s mnogo varkâ ;
— Obavita mu meka bila zlatom,
Pod kojim smrtna spasava se barka,
Omašten konop puca čak pod vratom — —

Što dalje tada bilo ne sjeća se,
Osvetu pogled sipao mu s oka,
I on je luto ne znajući za se,
A kuda? kamo? — tajna je duboka.

Tek danas ban'o, Gosparu gdje kletom
Veleban svete spomen kameniti,
Sipaju hvalu i raznose svijetom.
„A ja zar suze vazda ću tek liti?

„Zar, što mi sori san, što duša snila?
„Zar zato, što sve na vijek propalo je?
„Zar i sâm ruljom, što je ovdje bila,
„Za laž da dajem još i hvale svoje? !

„Nikada ! Sve nek truli dom veliča
„I sluša govor naručen od ljudi,
„Za novac što će lizat samog bića ;
„Ja hvalu ne dam ni iz bônih grudi !

„U bezdan radje propadnem nek o'ma,
„Kumiru ali ne dam slavu brati ;
„Ne ! Nju nek bere i sljedni siroma,
„Tek duša nek mu poštenjem se zlati.

I sad, gdje gleda : mute mu se oči,
Napinje gled svoj i prebire slova :
. . . On . . . on je . . . njeg'vo ime sja na ploči . . .
Za budak segne ruka jadnikova,

A plam sve bukti . . . gori, peče, reže,
Što guši svaku pomirljivu mis'o ;
Ražaren oganj golica i žeže,
Što davno suzu zadnju mu izbriso.

U duši slika rušidoma s likom,
Kupola tu se bjelasa i šari . . .
. . . Ne ! . . Dalje ne će ! . . Dost' je . . Bijesnim klikom
Navali . . . tresne — — mramor zemljom spari.

*

Što bilo dalje : ne sjeća se više,
Al danomice gnjev mu Usud zlati :
Besvijesnim sankom ljuljuška i njiše . . .
— Živ mrtvac mrije, pregara i pati.

PASTIRICA JANJA.

NAPISAO DRAGAN MELKUS.

Daleko se pružila slavonska ravan. Kud okom svrneš, polja i livade, po koji vinograd, šljivici, gdjegdje hrast ili orah... Put, opsadjen postrance dudovima, pun prašine, tu i tamo zelenilom pokrit, vijuga se u ubavno seoce kraj srebrolike Save, koje valovi šumeć i obijesno se natječući žure u veličanstveni Dunav... Na rubu horizonta, u finoj plavoj maglici, izviruju visine pitome fruške gore...

Blagi povjetarac svibanjskog dana njiše grančice, miomiris proljeća napunja zrak...

Pastirica Janja uranila. Sunce jedva sa prvih svojih zlatnih pletenica prosu okolinom biser-rosu, a ona već pokupila guske i guščice, patke i pačice i polazi na pašu do žuborećeg potoka...

Ljepušasto djevojče, kojih sedamnaest godina, navukla na oble nožice opanke, — ne će bosonoga — oko glave savila maramicu, jedre joj grudi podrhtavahu svakim korakom ispod tanane košuljice... Sjela uz vrbe u hladovinu; njena četa veselo poskakala i zaplivala vodom... Ponijela si čedan ručak, ponijela i prelo; prede i razgovara s guščicama, nadjeva im kojekaka imena, pjevucka i zagledava u daljinu, ko da nekog iščekuje... I načekala se...

Iz blizke šume dopirao milozvučni pjev ptičice; cvrčak cvrčao, oblijetale je i svojim zujanjem zabavljale pčele, a male mušice svirale u flažoletu — devna glazba naravi bez nota i kapelnika — pod pokroviteljstvom sunca, koje je zadnjim rumenilom oblilo umornu prirodu...

Evo jedva jedvice i Vinka, stasita mladića čvrstih plavih brkova, sina najimućnijeg gazde u mjestu.

— Janjo, dušo, što mi ga radiš? pozdravi i sjedne do nje.

— Nijesam mogao prije... i ovako se odšuljah od rada, bajage, da prigledjem konje... što se žalostiš? prekine u pô razgovora...

— Nema te, pa nema... mišljah, da si me i zaboravio... Sad se bojim, da nas ne zateku na samu... jao, što bi mati!

— Nemoj da se plašiš Janjo! Što nam mogu? nijesmo zgriješili.. uzet ćemo se, pa mirna Bosna!

— A tvoj otac? Znaš, da nemari za naše voljenje... Sirota sam u kućici, tamo... na kraj sela...

— Prodji se takih misli, Janjo,... predobiti će mati oca za nas:... ja nepopuštam... nikako baš... Prije no što podjem cara služit, udesit ću, ma kako bilo...

— Da, da, ti samo obećaješ!..

— Kad ti velim! a ded, nasmij se malko, zašto si se uozbiljila? Ta moja si, Janjo, milo moje!...

Uhvati djevojče oko pasa, ruka mu se i nehotice dotakne njenih grudi. Oboje se uplašeno i požudno pogleda u plamene oči, Janjini se obrazi zažariše sve do tamno-smedje, bujne kose...

Obujmilo ih čuvstvo čudno, dosele nepoznato...

Janja se samo pomalo, pomalo otimala zagrljaju...

Od krvi, vele stari, ne može biti voda?

U dubokoj tišini čuo se sa Save tek pridušeni zvuk harmonike ladjara; guske pasle mirno i bezbrižno, potok žuborio tihano... slatko.

— —

Mjesec velik, okrugao, crven poput žarulje, pomolio se iza vrba, gledajuć Janju, kako si protire oči, ko da se iz sna probudila.

Nakiselio se zlorado...

Vinka nestalo; oko nje se sabrale guske i guščice, patke i pačice, da ju spomenu:

Janjo, zar si nas zaboravila? Vrijeme je počinku!...

Gusak i patak digli nezadovoljno kljunove, pa će kao s prikorom: gag, gag, gag,... ka, ka, ka...

Poravna odijelo, duboko uzdahne, spremi prelo i krene lagano kući.

Zvono zvalo vjernike na svibanjsku svečanost, veličanju blažene djevice. Subotom ranije završili posao i nagrnuli u hram božji.

Čisti glasovi orgulja, ispremiješani sa onim pobožnih vjernika, razlijegali se crkvicom...

Molile se litanije lauretanske:

„Sveta Marijo, moli za nas...
Sveta Bogorodice
Sveta Divo Divicah
Majko Isukèrstova

Majko božanstvene milosti
Majko pribistra
Majko pričista
Majko neoskvèrnjena . . .
— — — — — — — —
— — — — — — — —
Divica premudra
Divice poštovana . . . moli za nas !

Janja zasjela u tamu izpod orgulja, da je ne vide, sama samcata. Glavicu pognula, suza joj kaplje za suzom iz crnih očiju . . .

— Marijo, mati Božja, zauzmi se za mene nesretnicu ! smiluj se majko milosrdja sirotici, osvijetli pamet momu Vinku i njegovu ocu, ta mati si i žena ! . . . molila u naivnosti nježna srca . . .

Svijećice doplamsale, sijedoglavi župnik dovrši pobožnost :

„Isukèrste čuj nas, Isukèrste usliši nas, Gospodine pomiluj ! . . ."

Prakatur našao Janju, gdje kleči pred gospinom slikom i lomi ruke u nečujnoj boli . . .

*

Svake nedjelje i sveca, od rana proljeća do kasne jeseni, a i za zimskih lijepih dana, plešu i snaše i divojke i momci i ljudi poslije večernje „kolo" na prostoru pred crkvom.

„Gajdaš svira
Cura bira . . . .

Jedna milovidnija od druge : slikovita narodna nošnja, raznobojni skuti, zlatom bogato izvezeni — svilene maramice, fina lišca, finija no u mnoge kneginje ; mladići u bjelini poput snijega, poklikuju izmjenice :

„Stari dida u kolu netriba
Nema zubi, da curice ljubi ! . . ."
— — — — — — — — —
„U Katice oči žeravice
Sam, da nije namazala lice . . .

Pleše se i pjeva, smije, veseli, ruga, hihoće, skače, gura . . .

Već više nedjelja i svetaca nema u kolu Janje, a ni Vinka.

Pita mati Janju :

— Janjo ti s' promijenila . . . za Vinkom žališ, jel ? uzalud ja tebi . . . neviruj mužkarcima, zna mati, kaki su ! . . .

— Nemojte, majko još i Vi na mene ! Ta zašto Vas imam, kad mi nećete u nevolji da pomognete !

Od onog kobnog dana Vinka uočila nije. Rekoše, da je pošo u Varoš. Starac mu se namrštio; opazila Janja, da svaki čas prolazi kraj stana, da ju ispod oka promatra, što prije nije običavao.

Noći je probdila u plaču, strepeć pred budućnosti . . . Veselo srce veseli lice, žalost u srcu obara duh ! . . . Morat će u Savu od sramote . . . Da se jadna nikad ni rodila nije ! . . .

— — — — — — — — — — — — — —

Ima i u našeg paura poštenja, možda više, no u mnoge rječite i bezobzirne gospode plemenite loze.

Pastirica Janja ne podje u Savu . . . Vratio se Vinko u dobar čas i još ju čestit za vremena isprosio.

Govorkalo se koješta po selu, što toliko žuri s vjenčanjem. On se izgovarao vojništvom, kod kotarske oblasti da je tražio dozvolu zaoto. U istinu zagrozio se ocu, e ga skoro vidjeti neće, ne pristane li, da uzme Janju . . .

Stari se konačno sprijateljio s mišlju, zvati Janju snahom. Navalila i stara — ne bijaše druge, no popustiti . . .

Kad mu se rodilo unuče, sav blažen nije ni pitao, zašto je mališ tri mjeseca prije običajnog roka ugledao svjetlo svijeta ! ? . . .

Ima i u našeg paura poštenja, a i srca, vjerujte ! . . .

DVIJE SILE.

NAPISALA M.

Čim sam došla sa stanice, pobacala sam sve brzo sa sebe i sjela za stô s malim svježnjićem ispisanog bijelog papira u ruci. Ruka mi je drhtala, kad sam otvorila prvu stranicu. Jučer sam odpratila u dalekom gradu dobru prijateljicu do zadnjeg stana. Bila sam kod nje nekoliko dana, a pred smrt mi je rekla:

— Marija, zlatna dušo, nekom sam ostavila nešto na uspomenu, tebi ću ostavit ono, što imam iza sina najdragocjenije. Kad umrem, uzmi iz onog sandučića uz peć onaj svježnjić papira i pobrini se, da ugleda svjetlo božje.

Suze su mi kapale iz očiju, kad sam se sjetila tih riječi i kroz suze sam pročitala evo ovo!

* * *

Bilo je gluho doba noći; tišina, nijema tišina, samo je vani od časa do časa popuhivao vjetar. Sjedila sam za stolom i buljila u slabo svjetlo uvučene svjetiljke. Bože moj, gdje je opet?... Što radi?... Da idem za njim? Gdje ću ga naći?... Sa mnom je u postelji slatko spavao sinak Mirko... Njega je čuvao andjeo čuvar, dok su se majci oko srca savile zmije...

Na stolu su ležali razbacani računi. Tražio je novce mesar, tražio pekar, tražio ovaj i onaj, a najveću je svotu tražio gostioničar...

„Gospodin je Marko častio neku večer neku mladu gospodju i pun stô mlade gospode..." — pisao je medju ostalim gostioničar. Sad mi je to opet dolazilo u pamet, ma da sam se od te misli cijeli dan očajno branila, kao od čovjeka, koji me želi baciti u ponor. Sad mi se opet javljala i na čelo mi tjerala hladan znoj. Dokle će to tako ići? Propali su već davno djedovski vinogradi, on ih je zapio i prokartao... Zar da ode i kuća, zadnje, što mi je ostavio dobri otac? Srce mi je uzdrhtalo i ja sam vidjela drzovito, nasmijano lice one bludnice, koju je on već častio tolike godine... Digla sam se od stola, uzela ogrtač i otišla...

Vani je bio mrak kao pod zemljom... Kuda ću?... Hvatala sam se za vlažne zidove i vukla se pustom ulicom kao ukleti duh... Vjetar je najednom zaurlao i tiskao me natrag...

Kuda ću?... Pred kavanu!... Stala sam u tamnu kestenovu sjenu, na mene je zijalo nekoliko velikih rasvijetljenih prozora, prevučenih zastorom, a iznutra se čula ciganska svirka... Ispadali su napolje jedan po jedan kao omamljene pčele iz košnice...

Stajala sam, drhtala i čekala. Ispao je na vrata napokon i on, a za njim mlada gospodja.

— Danas je bilo krasno! — kliktala je ona.

— Krasno, Ljubice, ali samo za to, što si bila ti, — odgovorio je on rapavim, pijanim glasom.

Išli su k meni... Drhtala sam kao pile pred kobcem... Izvukla sam se iz sjene na svjetlo pred njih... On me je poznao...

— Požurimo! okrenuo se Ljubici.

— Stani, Marko! — prišla sam k njemu toplim glasom.

— Šta je?...

— Kasno je!... Hajde kući!... — govorila sam i dalje toplo — Mirko je sam kod kuće...

— A šta si ti ovamo došla? — pogledao me je on bijesno.

— Za tobom!

— Za mnom?

— Ha, ha! — nasmijala se na to Ljubica drzovitim, paklenskim smijehom.

U meni je uzavrela krv.

— Tko ste vi? — primaknula sam se k njoj i upitala ju razjareno.

— A tko ste vi? — odvratila je osorno.

— Kući!... — gurnuo me je najednom Marko i ja sam odteturala pod kesten.

Mrak je bio, crn, gust... Uz vlažne zidove, šibana oštrim vjetrom, vukla sam se kući... U glavi mi je udaralo nešto kao čekićima, a koljena su mi klecala... Dovukla sam se napokon do kuće. Mali se Mirko probudio i šaptao:

— Majko!...

Nadvila sam se nad njega, ljubila ga, grlila ga i plakala...

A on je trô očice i pitao:

— Gdje je tata?

— Ti nemaš oca ! — govorila je moja duša, ali to nijesu mogla reći usta.

Mirko je opet zaspao, a ja sam sjela za stô. Zašto nam se u ovakovim časovima misao vraća na prošlost ? Tko to hoće, da nam još jače ranjava srce ?

Sjećala sam se svega !

Moj je otac bio prilično imućan. Imao je kuću i vinograde, pa trgovao s vinom. Majke se ne sjećam, ona je umrla odmah poslije moga poroda. Otac me je pazio kao zjenicu u oku. Bila sam mu sva utjeha, pogotovo kad je trgovina jenjavala, a vinogradi slabo rodili. No oskudijevalo se ipak nije nikada. Otac je bio i marljiv i štedljiv.

Kad sam svršila nižu školu, rekao mi je otac :

— Ančice dušo, ti moraš u samostan u školu.

Bilo mi je teško. Zar da ostavim mile, vesele drugarice, zar da ostavim oca ? Zar da ne budem više za lijepih jeseni u vinogradima ?

Bojala sam se samostana, a da nijesam sama pravo znala, česa se bojim.

— To će brzo proć ! — tješio me je otac. — Ako hoćeš, da budeš pametna djevojka, moraš tamo ići.

Otišla sam. Plakala sam prvih dana po cijele noći, no kasnije sam se primirila. Nije mi tamo bilo ništa drugo teško, ja sam samo osjećala, da je u tim tihim zidinama premalo slobode, premalo zraka za moju živu narav. Otac me je često posjećivao, a to me je samo više rastuživalo. Kad bih ga vidjela, pala bih mu na grudi :

— Tata, dragi tata, vodi me odavde ! . . .

A on bi me ljubio, gladio mi kosu i govorio :

— Utješi se, zlato ! Još malo, pa će doći praznici, onda ćeš kući, a onda još jedna godina, pa više ne ćeš nikamo od kuće.

Učila sam zadaću, a brojila sam dane do praznika, molila sam krunicu, a brojila sam dane . . .

Ne znam, da li lasta tako čezne za gnijezdom, u kojem su njezini mladi, kako sam ja čeznula za rodnim krajem.

No prošlo je sve, kao da nije ni bilo. Ja sam se vratila kući kao djevojka, živjela sam veselo i bezbrižno uz oca, zalijevala cvijeće i pjevala od zore do mraka.

II.

Jednog je dana otac došao veseliji nego obično kući . . Ja sam sa služavkom spremala večeru. Bila je to treća jesen, kako sam došla iz samostana.

— Ančice ! . . . Hodi ovamo ! — viknuo je otac iz sobe.

Unišla sam u sobu.

— Što biste, tata ?

On se je smiješio.

— Hoće li danas bit dobra večera ?

— Kao obično !

— Eh, to nije dobro !

— Zašto ? — upitala sam začudjeno.

— Danas mora biti nešto neobično, — odvratio mi je on, gledajući me ispod oka.

— Kako to : neobično ?

— Lijepo ! . . . Uz ono, što imate, zakoljite još koje pile. Danas će nam doć jedan gospodin na večeru . . .

— Koji ?

— Gospodin Marko O., sudbeni pristav. Poznaš li ga ?

Ja sam se zacrvenila i oborila oči zemlji :

— Poznam !

Već je nekoliko mjeseci, kako se je u mojoj duši uskomešalo nešto i svraćalo moj pogled na onog mladog čovjeka srednjeg stasa, bijela lica, plavih očiju i plavih brkova . . . On je već dugo šetao ispod mojih prozora. Na prozoru smo se i upoznali.

Gospojice, — rekao mi je jednom, — vi imate krasnog cvijeća. Ne biste li mi jedan stručak dali ? . . .

Da me je drugi koji nepoznat ovako oslovio, ja bih se bila ljuto razljutila . . . A njemu sam dala najljepši cvijetak.

Od onda smo često govorili na prozoru. Kako je to došlo, da ga otac najednom poziva na večeru ? Sigurno su se negdje upoznali, a otac o onom, što je u mom srcu, jamačno ništa ne zna.

Došao je lijepo obučen. Večerali smo u dvorištu. Otac je razglabao o trgovini, tužio se, da trgovina propada, a on je kimao glavom i gledao u mene . . .

Poslije večere se je okrenuo k meni :

— Molim vas, gospojice, da li svirate glasovir ?

— Sviram !

— Ne biste li bili dobri, pa nešto odsvirali ?

— Zašto ne ? Izvolite u sobu !

— Izvolite samo ! — primetnuo je i otac. — Ja dotle idem, da pregledam po dvorištu . . .

Sjela sam za glasovir, a on meni nasuprot. Kroz otvoren prozor popuhivao je svjež povjetarac i šuštao trešnjevim lišćem, koja je bila baš uz prozor. Svirala sam, što mi je prvo palo na pamet, kao da sam znala, da će se nešto važnije od te svirke dogodit. Kad sam svršila, spustila sam nemoćno ruke u krilo. On je drhtao i pogledao kroz prozor.

— Gospodine, što šutite ? — upitala sam ga napokon, jer je ovaj mir bio nesnosan.

On me je pogledao kao iza sna :

— Što šutim ? Tko da u vašoj blizini govori ? Kad srce osjeća veliku, neizrecivu ljepotu, onda usta ne govore, nego samo srce. A taj govor opet može razumjeti samo srce . . . Gospojice, vi znate, što osjećam !

Oborila sam oči.

— Odakle da ja to znam ?

— Vi ste mi davali cvijeća . . .

— Vi ste me molili . . .

On se je lecnuo.

— Zar ste mi samo za to davali ?

Zacrvenila sam se i rekla :

— Ne ... ne kažem . . .

A on me je onda uhvatio za ruku i rekao onu veliku riječ :

— Ja te ljubim ! . . .

Iz glasovira su se izvijali glasovi duboki i snažni i gubili se u blijedoj mjesečini . . .

Za nekoliko su dana bile zaruke.

Poslije zaruka me je sreo susjed Pero, stari djak, dobra duša :

— Gospojice, kakvu ste to glupost počinili ?

— Kakvu ?

— Zaručili ste se s onim — —

— Zar je to glupost ?

— Imate pravo, nije ! To je vaša nesreća . . . Vi tog čovjeka ne poznate. Uzeo vas je radi imetka, mala mu je plaća. On je pijanica, propalica ! . . .

Nasmijala sam se na to. Mislila sam, da je Pero u mene zaljubljen, jer mi je jednom poslao ruža i nekoliko stihova.

III.

Dva sam mjeseca proživjela dobro s njim. Rascvala sam se kao mirisava ruža. Poslije dva mjeseca stiže list od oca, da je bolestan i da odmah dodjem.

Našla sam ga već polumrtva.

— Drago dijete, — govorio mi je, — ja vidim, da ću umrijeti. Ovo, što imam, ostaje vama. Hvalim Bogu, da sam tebe namjestio, sad mi još reci, jesi li sretna i ja ću mirno zaklopit oči . . .

— Sretna sam ! — odvratila sam mu kroz plač.

Plakala sam, jaukala, no zar da se hladna, oštra smrt obazire na bijedno ljudsko srce ? . . .

Otišla sam kući prije, no što sam bila rekla Marku. Došla sam po noći . . . Sipila je kišica . . . Kucnula sam u prozor . . . On je pomolio glavu :

— Tko je ? . . .

— Ja ! . . .

— Ti ? — kliknuo je iznenadjen i odskočio od prozora. Čekala sam dugo. Iz sobe se čuo šapat i šuštanje . . .

Otvorio mi je napokon vrata i dočekao u hodniku.

— Tko je u tvojoj sobi ? — zapitala sam ga blijeda.

— Tko bi bio ? — odvratio je on tobože mirno.

— Da vidim ! — rekla sam ja i pošla vratima.

A on je kao ris skočio k vratima i dreknuo :

— Natrag ! . . .

Taj je dan uništio moju sreću.

Druge sam godine rodila sina, a kad mu je bila godina, prodala sam radi očevih dugova sve vinograde.

Svega sam se toga sjećala sjedeć uz stô. Pred zoru sam zadrijemala kao u groznici. Kad sam se protrgla, sjedio je mali Mirko u postelji. Sunce je provirivalo kroz prozor i milovalo njegovu zlatnu kosu.

— Majko ! — zovnuo me je i pružio ručice.

U taj su se čas otvorila vrata, a na njih je pijan, umazan doteturao Marko.

— A šta ti ono noćas ? A ? — buncao je, tumarajuć po sobi.

Spustila sam Mirka na postelju i stala pred njega :

— A šta ti nesretniče ? Ubio si me već davno, u mom srcu nema za tebe ni ljubavi, ni ljubomora, al' ćeš upropastiti dijete . . . Onog angjelka ! . . . Vidiš li ? . . .

— Šuti! — dreknuo je on i podigao ruku.

— Ne ću šutjeti, ne smijem šutjet! Pogledaj na stolu one račune! Tko će ono platit? Misliš li prodat i očevu kuću?...

— Šuti! — dreknuo je on opet.

— Ne ću šutjeti!...

A on je podigao ruku i udarao me nemilosrdno. Podigla sam oči u njega i pitala ga kao Isus:

— Zašto me biješ?

Mali se je Mirko previjao od plača. Pala sam u nesvijest i hladni znoj mi je obasuo tijelo.

Kad sam se osvijestila, vidjela sam pred sobom Mirka i nekog nepoznatog gospodina.

— Majko, jesi li živa? — ciknuo je mali kroz plač.

Ja sam mu metnula ruku na glavu, a iz očiju mi se krunile krupne suze...

— Gospodjo, umirite se! — govorio mi je strani gospodin.

— Tko ste vi, gospodine? — zapitala sam ga slabim glasom.

— Liječnik!

— „Liječnik!... Tko je poslao za vama?..."

On je pogledao Mirka i rekao:

„Ovaj je mali andjelak sam došao. Dodjite — rekao mi je — tata je tukao mamu..."

Ja sam se zastidila... Zar da još tko zna za moju sramotu?... A u drugu ruku mi je bio mio Mirkov čin.

On je opazio moju zabunu.

„Nek vas ne smeta gospodjo, da ja to znam — govorio je prijaznim glasom. Ja sam doduše kratko vrijeme ovdje... no poznam vašeg muža vrlo dobro. Vi ste nevina žrtva..."

Pregledao me je...

Ja sam mu zahvalno pogledala u dobroćudno lice...

IV.

Ležala sam dugo, a on je dolazio svaki dan... Sio bi uz postelju i tješio me kao brižna majka...

— Utješite se gospodjo! — govorio mi je uvijek.

— Kako da se utješim, molim vas? On će mi prodat i kuću.. A šta će onda dijete?... Nek on umre, kud ću s djetetom?... Zar da moj sin bude prosjak? Oh, Bože, Bože!...

Ja sam vidjela u njegovim očima suze.

Vidjela sam, da on ne zna, što bi mi rekao...

Dogodilo se, da koji dan nije došao. Zašto mi je onda bilo teško? Zar će se nešto zarodit u mom srcu?

Jednog sam dana ležala nemirna u postelji. Bilo mi je teško! Mali se Mirko igrao u hodniku. Kroz prozor su padale na mene tople sunčane zrake. Zatvorila sam oči... Razne su mi slike plovile dušom.

Koji mi je bliži od ova dva čovjeka? Jedan dolazi svaki dan, bodri mi dušu, a drugi se rijetko dovuče, stane uz postelju i zapita:

— Kako je?...

Govori to glasom kao čovjek, koji mora da izvrši neugodnu dužnost. Onda sjedne za stô mrk i prosjedi neko vrijeme bez riječi.

A meni je tako teško, dok on sjedi...

Poslije njega ulazi onaj drugi i moje srce uzdrhta od radosti... Moja se duša kolebala u ovim mislima, kad se najednom otvore vrata i u sobu kao izvan sebe uleti Marko...

— Što ću, što ću? — jaukao je očajno.

— Što ti je?

— Tužili su me radi dugova... odpustit će me, ako ne platim! — vikao je on i čupao kosu.

A moje je srce ubolo najprije nešto oštro, a onda sam mirno kao s drugog svijeta rekla:

— Prodaj kuću!...

Njemu je oko sijevnulo i izletio je kao vihor iz sobe.

A ja sam ležala u gluhoj boli. Bol je bila tako jaka, da sam zažmirila, a srce mi je nekako utrnulo...

Kad je zamirala zadnja zràka u prozoru, unišao je onaj drugi. Sio je kao obično uz postelju. Šutio je...

— Prodat će se kuća! — rekla sam sa muklim glasom.

On je uzdahnuo i okrenuo od mene glavu.

Kad je mračak pokrio bijele zidove, otišao je...

Na stolcu je ostavio listić...

Uzela sam ga drhtavom rukom:

„Gospodjo, ja vas ljubim!... Dodjite s djetetom k meni!"...

Spustila sam listić na pod i nemoćno klonula na postelju. Pred očima mi je zacrnilo. A onda se malo pomalo raspršivao mrak i ja sam vidjela sliku...

Stojim pred ponorom... S onu stranu ponora smiješi mi se sreća. Hoću li da koraknem?... Hoću li da padnem u ponor?...

Drugi dan je došao opet...

A ja sam mu rekla:

— U mojoj je duši svršen boj... Ja ne mogu osramotit sebe i dijete... Molim vas, ne dolazite više!...

On je ustao i šapnuo:

— Ljubiš li me?...

— Ljubim!...

— — — — — — — — — — — — — — — —

Dvije su godine prošle... Marko je ležao već davno pod zemljom... I meni su se približavali zadnji časovi... Jednog dana je došao on... Kleknuo je uz postelju i kvasio jastuke suzama... A meni je razapinjala dušu crna misao, da će mali Mirko ostat prosjak.

— Što vas je vezalo s onim čovjekom?... — šaptao je kroz suze. — Zašto nijeste poslušali srce?... Učinite mi barem sad po želji!... Dajte mi vašeg sina, da mu budem otac...

Ja sam ga ogrlila i poljubila u samrtnim časovima — — — — —

ILIRSKA PESEM SLOVENCA O. L. 1848.

PRIOBČIL DR. JOS. TOMINŠEK.

V Kastvi na Primorskem je bil ob času velikih dogodkov l. 1848. navdušen Ilirec in po tedanjem običaju tudi pesnik učitelj: Ivan Mohorčić rodom Kranjec, (tako zv. Musterlehrer).

Dne 14. januarja 1849. je poslal Dr. Bleweisu kot uredniku „Novic" v Ljubljano pismo (v nemškem jeziku), kjer se ponuja za sotrudnika pri „Novicah" s pesniškim svojimi izdelki. Zajedno prilaga prvi svoj prispevek („Pesma o slavu Ilira"), proseč za natis in obljubujoč več pesmi, ako se poslana sprejme. — Dr. Bleiweis pa poslane pesmi in ni ponatisnil, a ohranila se je v njegovi zapuščini.

Umetniške vrednosti ta pesen res nima nič; a zanimiva je za spoznavo ondanjega „ilirskega" jezika, ki ga je Mahorčić sestavil iz slovenščine, štokavščine in mestoma ikavščine („kripost"!), pa brez globljega jezikovnega znanja. Zlasti zanimiva pa je samozavest in sigurno zaupanje v bodočnosti, ki veje iz vsake vrstice.

Pesem se doslovno glasi:

PĚSMA O SLAVU ILIRA.

1. Jur godino često
Tuguje Ilir,
Bi rado nać mesto,
Se metnut u mir

2. Zlotvorac nemili
Ga derži za vrat,
A serdce mu pili,
Ga neće poznat.

3. Još jače ga stiska,
Robivši jezik,
U sužanstva niska
Ga bacit u vik.

4. Slovenac hrabreni
Narodom strašan,
Slavom okruneni
Za sužna deržan!

5. Na nebo visoko
Svoj diže pogled
I gazi duboko
U slogu i red.

6. Odrinuti silu
Je njega mudrost,
Deržat molbe milu
I pravu vernost.

7. Ilire nemerli
U svim mirovit !
On Magjara gerli
Ne bi kerv prolit :

8. „Oj Magjare dragi !
Se s tobom sdružim;
Al jezik moj blagi
Mi pusti, velim".

9. Pak Magjar ga tare
I krene krbat :
„Ne čujem privare,
Te ću sakovat".

10. Tako uzvišuje
Se Magjarsk' napuh ;
S Taljanom još kuje
Jedinstveni duh.

11. Se Magjar priseže
A s njim i Taljan,
Ilira da veže,
Car bude odagnan.

12. Se Caru s nevere
I Magjar, Talijan,
Deržave si mere
I stare na dan.

14. Taljan broji gore
Slovensku svu vlast :
„Ilirsko Primore
Bit će moja čast".

15. „Ostala pak moja",
Se bliska Magjar :
„Slovenci bez broja
Bit' meni će dar.

16. Izginuti mora
Slovenski jezik,
Pak stegnut do mora
Se magjarski vik".

17. Primorac odstavit
Svoju mora rěč,
Taljansku si v'glavit
On tužan, cvileč !

18. Usiljen, glasit se
Horvat „basamat",
Primorac učit se
„Korpodibakot".

19. Pak Ferdinand Pervi
Austrianski Car,
Ne bi prolit kervi
Děli veli Car.

20. Odveže slobodu,
Razglasi ustav,
Odverne narodu
Sužanstva poplav.

21. Na to glade bradu
I Magjar, Taljan ;
Si ruke podadu :
Več Car nam ni znan.

22. Al Bože, velmože
Se počme serdit,
Da zla se ne zmože,
Napuh ukrotit.

23. Saklјuči, da cvete
Deržav jedinstvo,
Glasan narod mete
Iz njih privarstvo.

24. Oj vitezi slavni !
Nabrusite mač,
I narodi glavni !
Iz — šičite plač.

25. Se vojska sakupi
Na taljansku stran,
Razgraja i rupi ;
Umir' se Taljan.

26. Taljana kad teše
Radeczki glasan,
Se Magjaru kreše
U Zagreb' oganj.

27. Saluskne i kukne
Barun Jelačić
Je doba da pukne
Svoj Magjaru bič.

28. Svi Slavi se ganu
Po Austri na čas,
Na Magjara planu
Ga davu u glas.

29. To Magjara stiska
Slovenska jakost,
A Caru se bliska
Prislavna svetlost.

30. Razruši se sada
I magjarsk' sabor,
Pod Aursku on spada,
Pod Cara i dvor.

31. Raduj se, o Slave,
Ti narod glasan !
Niju već privare ;
Ti si slobodan :

32. Tvoj jezik govori
Do neba slasvan,
Tko njega sabori,
Njeg udri na dan.

33. Bog Franu Josipu
Uzmnoži kripost
U svakemu hipu
Slavensku jakost.

34. Ustav blagoslovi,
Naš slavni Sabor ;
I daj, da njegovi
Pogine zlotvor.

35. Sad' hran' se Slovenac
Mirom, radostjom,
Da cvate tvoj venac
U veka s' Slavom !

Dr. Bleiweis je v prilogi k 18. štev. „Novic" 1849. pač prinesel prav dobro uspelo celostransko (v 4⁰) sliko bana Jelačića, po litografiji umetnika Kurza Goldersteinskega; gorenje dolge pesmi pa ni objavil. Odvrnil ga od objave gotovo ni niti ton pesmi niti razni radikalni izrazi, ampak splošni njen jezik : nerodna ilirščina Mahorčečeva, ki jo je mesoma jedva možno razumeti.

GORKI ROMAN.

NAPISAO ADAM KOSTELIĆ (KARLOVAC).

— — Kad je nestalo omaglice, što ga bila svega obavila, ustao je Cenčić, slab i zgužvan, sa svoga stolca i pošao u drugu sobu. Osjećao je, da ga svi nešto promatraju, i da je njegovo ponašanje veoma napadno, — ali drukčije nije mogao.

— Što je, Milane, za boga ?... — prestrašeno je skočila k njemu žena. A on ju je samo malo odgurnuo od sebe i rekao :

— Ništa, ništa...

Sjedeći sâm u sobi osjećao je, da je u istinu nešto veliko, da se dogadjaj ne da ničim isporediti. I još k tome tako zagonetno ! Časomice je pomišljao na to, nije li poludio, — jer napokon — zašto on ne bi poludio ? Bilo ih je već toliko, koji su iznenada poludili, pa zašto ne bi on ? Povoda bi bilo dosta, dà — previše... Ali ipak ne bi rekao, da je poludio. Bit će, da su dogadjaji tako zapleteni, da im ne može naći sveze, a tome mogu biti krivi sami dogadjaji, a ne njegov mozak. Jer — eno, ono što on vidi ondje na ulici, sve je jasno, a kad bi bio lud — bilo bi mu i ondje koješta nejasno. Ona kuća stoji, — ima prozore, vrata, na vratima stoji čovjek — i tako dalje. To je sve jasno i bez čuda, sve se slaže s prirodnim gledanjem. Da je lud — čudio bi se i tome. I ako se baš ne bi tome čudio, morao bi se čemu drugome čuditi. Ali ništa nije čudno, samo ono — ono je upravo neprotumačivo. Jedino, što ga zastrašuje, je to, da ga glava boli, kako ga još nikad dosad nije bolila. No i to, po svoj prilici, dolazi odatle, što je ta njegova glava preslaba, da shvati logiku onoga dogadjaja, o kojemu mu je žena pripovijedala.

Baš će još jedared da ponovi — ako bude moguće — sve, kako je bilo. Nije to dugačko, i moći će sve točno — valjda će moći — ponoviti.

Sjeo je k objedu. Sve je bilo kao obično. Žena ga je lijepo gledala — i djeca su ga lijepo gledala. On je i sâm kao obično lijepo gledao. Razgovarao je dvije — tri riječi. Posve dobre volje nije bio —

kao što uopće u posljednje vrijeme nije bio dobre volje. Da — da — ništa zato. To nije ništa novo. Već je pet godina od onda — kako nije posve dobre volje. O tome se, dakle, ne radi... Nego — bio je, u kratko rečeno, normalan. Sve je bilo u redu — i nitko ne bi mogao ničem prigovoriti. Ništa nije bilo tako, kako ne bi bilo jučer, pred mjesec dana, ili pred godinu, dvije... Ali onda najedared dodje nešto. Kao da je nešto lupnulo, nehotice, ali strašno. Njegova je žena rekla :

— Jesi li čuo, kako se ònâ utopila ?

— Koja ?

To je on još mirno zapitao, ali odmah poslije toga morao je zadrhtati. Nešto je slutio.

— Zmajićeva...

Žena mu je to izrekla — i nešto je u sobi kao puknulo. I nekakav dim, magla, što li, obavilo se oko njega. Sad mu se čini, da je on još pitao, kada se utopila, i još koješta drugo, ali nije siguran. Samo znade, da mu je ona opširnije prikazivala cijeli dogadjaj, kao da ga je očima svojim vidjela.

Puknulo je — riješeno je, a ipak tako čudnovato. Ona se je utopila, o tom više nema sumnje, ali kako se onda moglo ono dogoditi ? Ono poslije toga ?... Sad valjda nije lud, ali je prema tome morao biti lud onaj čas, kad je dolazio kući. Ušao je odmjerenim korakom u kuću kao obično. Sama ona — Zmajićeva — je sjedjela na stubištu, kako nije još nikada dosad. Sjedjela je, pogledala ga kao obično, ali mu je i rekla onim muklim glasom kao obično : „Ljubim ruke...”

Glè, glè — ovaj čas kao da nešto opaža na sebi. Dakle onda, kad je sjeo za objed, ipak nije bilo sve kao obično. A njemu se činilo, kao da se nije ništa dogodilo. Glè, glè — onda je bio zaboravio, što se dogodilo jedno deset minuta prije. Jer — uistinu, ona još nije nijedanput sjedjela na stubištu u njegovoj kući. On je, prema tome, zaboravljiv. Nešto je zaboravio. To je zanimljivo. Dosad još nije opazio kod sebe, da bi tako važnu činjenicu mogao zaboraviti. Pogotovu kad se radilo o njoj — o toj Zmajićevoj — ne bi on nikada ništa zaboravio. To baš i jest ono, što ga je toliko bolilo. Svaki njezin pogled, svaki onaj mukli ton u riječima : „Ljubim ruke”, što ih je čuo na stotine puta posljednjih godina — proganjao ga je i u snu i na javi. A sad je on ovaj važni dogadjaj zaboravio ! A to je svakako dogadjaj prvoga reda. Glè — glè — — —

Da ipak nije lud ! ? To je glavno svojstvo ludjaka, da zaboravljaju. I onda ne mogu da sastave činjenice vezom logike.

Ali možda ipak nije ! Možda je tu po srijedi ipak kakva mistifikacija. Tko bi znao, tko se ono utopio ? . . . A ne, ne — o tome nema sumnje, ona se utopila. Nego — možda ona to nije sjedjela na stubama ! Ali tko bi onako sličan mogao biti njoj — i tko bi istim onim promuklim glasom govorio : „Ljubim ruke" ? . . . Badava sve — i jedno i drugo je istina, a — opet ne može biti i jedno i drugo.

Sablast ?

Ili izmišljotina njegove žene ?

Njegova žena nije nikada ništa saznala. Čemu bi izmišljala ? Sablasti nema. Ili ima — ako je čovjek lud. Ali ako nije lud — kao što on eto nije, što onda ?

Ili je možda ? . . . Ne, ne, nego prije će biti . . .

Eh, što bi bilo ! Nešto jest, ali — što ? Što je to ? Što se to ipak dogadja s njim ? Eto, o tom nema dvojbe, da je on Cenčić, advokat dr. Milan Cenčić. Jutros je bio u kancelariji. Gdje je njegova kancelarija ? Tamo — u ulici X . . . S kim je razgovarao ? S koncipijentom V. i s pisarima U. i V. I onda su još došla ona dva seljaka, jedan se zove A., drugi B. — i onaj glumac R . . . Dakle — eto on to sve dobro znade. Po što je onda ? Što je ono s onom sablasti ? Ah — kakom sablasti ! Ne može ono biti sablast . .

I još isti dan uvečer saznao je Cenčić, da se je Zmajićeva uistinu utopila. Našli su joj i truplo. I negdje ga zakopali. Ono je, dakle, ipak bila sablast. I on se opet u večer našao slomljen i zgužvan od straha u svojoj sobi. A oko srca savila mu se bijeda i neki zamrznuti osjećaj izgubljenosti. Katkada je uzdahnuo : Svršeno je ! A onda se opet dosjetio, kako sa sablasti još nije dovršeno. Kakogod je ono sjedjela na stubama prije objeda — mogla bi i sutra sjedjeti. A možda i gdje drugdje. Mogla bi i sad ovdje — u ovoj sobi sjesti na jedan stolac, gledati ga i reći mu : „Ljubim ruke" . . . Svašta je moguće.

A što je ona već njemu sve učinila ! Kako je ono doletila onaj isti dan, kad se oženio, u grad i gledala u prozore njegove kuće ! Bio je sâm sa svojom ženom u sobi pun zaboravi na cio svijet. Prošetao se je do prozora i opazio nju — Zmajićevu — Tonku, kako stoji, sva zapuštena i začudjenim očima gleda gore u prvi kat, u kojemu je on stanovao. Srsi su ga prošli onaj čas — i osjetio je, kako se prošlost gura u njegovu dušu kao razbojnik u času, kad je počeo život sreće.

Poslije dugog vremena nedaća i nezgoda sjeo je prviput uz mladu, lijepu ženu, što mu je obećavala krasne poglede, slatke osmjehe i strasne zagrljaje. A evo — u tom času — nje, Zmajićeve . . . Za onaj je dan bila izgubljena očekivana sreća, i njegova je žena gledala sa strahom u svoga muža, koji se sav kao staračkim kretnjama izvalio u stolac, moleći je, neka ga pusti u miru, dok mu ne prodje slabost i groznica.

I onda ono jutro, što je slijedilo iza toga ! Tek, što se pojavio na ulici, vidio je pred sobom Zmajićevu.

— Ljubim ruke, gospodine, — pozdravila ga ona, i stala preda nj kao kip. — Ljubim ruke, — ponavljala je, nemilosrdno gledajući u njega. I nastavljala :

— Ne poznajete me ? Ne ? A ono lane ? Onda ste me poznavali ? A znate li, što je novo ?

— Što je, gospodjice ili gospodjo ? Što imadete sa mnom ?

— A što imadem s vama ? Sad nemam, hvala bogu, ništa, ali sam imala. Dakle — što imam s vama ! Lijepo pitanje ! Dobro ste se dosjetili. Dakako : advokat . . . Dakle znate, što je nova ? . . . Da sam imala dijete, to valjda znadete . . . A sad ga više nemam. Umro je bijednik mali. Umro, sirotan — ah — — —

— Dobro, dobro. Pustite me. Ne razumijem.

— Ne razumijete ? Lijepo, lijepo . . . Ja — ja razumijem sve. Razumijem i to, zašto ste me nalagali, prevarili kao . . . kao . . .

— Zabranjujem . . . zabranjujem ! — vikao je on onda na ulici, okrenuo se, i pošao dalje. A ona je za njim viknula :

— Ljubim ruke . . .

A odmah nekoliko časova poslije toga dobio je od nje pismo. Javljala mu, da će doći k njemu u stan, da vidi njegovu ženu. Onda je on stajao cijeli sat pred kućom, da zapriječi njezin dolazak.

— Ne date mi unutra ? Dobro, shvaćam. To je slabost.

— Uopće vam zabranjujem, da mi ikad dodjete na oči.

— Oho !

— Ne ću da i riječ govorim s vama. Ja sâm pošao drugim putem.

— Ljubim ruke . . . Ljubim ruke . . .

Ona je vikala za njim : „Ljubim ruke" kao ludo stvorenje. I on se je nadao, da ju je odbio za sva vremena. Samo je u njegovu srcu zaostao strah i uvijek bio zavezen u misli, da će ona odjedared odnekale skočiti i početi vikati. Kad je išao ulicom, gledao je u zemlju, samo da ne bi opazio nju. Ali se to nije dalo tako, kako je on mislio.

Ona je uistinu kao sablast iznenada skočila preda nj i začudjenim očima pogledala u njega. Onda, kad ga se malo nagledala, promuklim je glasom rekla:

— Ljubim ruke...

A on je morao pogledati u stranu, kao da se to njega ne tiče. I dok on njoj nije odgovorio: „Dobar dan" — nije prestajala sa svojim ludjačkim pozdravom. Onda se tek umirila, i pošla nekud kroz ulice. Cenčić nije nikad saznao, kud je polazila, ni što je radila.

I počeo je razmišljati, što bi s njom učinio. Bio je pripravan, da joj pomogne, da ju spasi od potpune propasti. Jedared je to i pokušao. Pitao ju, što bi od njega želila. A ona mu je odgovorila:

— Ništa.

— Trebate li možda novaca, ili što drugo?

— Ljubim ruke, — bio je sav njezin odgovor.

I opet je vikala za njim tako dugo, dok joj nije odgovorio: „Dobar dan", ili „Z bogom!" Uvidio je, da nema ništa na svijetu, s čim bi je umirio. A bilo mu je kao da će pasti od omaglice i slabosti, kad ju je vidio na ulici. Od dana u dan propadalo joj lice i tijelo. I nikad nije zaboravila, da ga pozdravi sa onim promuklim: „Ljubim ruke!"

Dolazilo mu na časove, kao da ga proganja neka sablast, i kao da to nikada ne će prestati. Prolazile su i godine, a Zmajićeva je svaki dan bar jedared na ulici pogledala u njega i rekla: „Ljubim ruke!" — A on se je svakiput sjetio onoga vrućega ljeta, kad je dolazio k njoj i kad se sav opajao njezinom blizinom. U njenom zagrljaju prolazili mu mjeseci, i one pune grudi i obli bokovi njezini bili su za njega slast, što je učinila, da su mjeseci prolazili kao dani, a dani kao časovi. A sad? — Sad se ona eto povlači kao avet — i kao avet viče za njim: „Ljubim ruke". I onaj njezin pogled! Kao da prstima grebe po njegovu srcu, tako je osjetio taj pogled.

A nikada — nikada ni otkale utjehe! Kao da će to vječno potrajati. I u kući, kod žene, izmišljao je koješta, samo da pokrije pravi uzrok svoje zamišljenosti i smućenosti.

— Milane, kada ćeš već jedared doći k sebi? — pitala ga češće žena u strahu da će oboliti. Izgledao je u zrcalu odista kao da će doživjeti još samo jednu zimu do proljeća.

— Ah — molim te — — odgovarao bi on teškom mukom pronalazeći razloge. — Molim te, pusti me. Uvijek sam boležljiv, a sam ne znam zašto i od česa.

— Što veli liječnik?

— A, što bi on rekao? Ne znadu ni oni ništa.

U obitelji je nastala tuga i zabrinutost. A nitko nije znao, što je i što se dogadja.

Samo on — Cenčić — znao je, da ga je strah na ulicu izići. Doći će opet ona — i onaj njezin pogled i onaj promukli glas, i onaj — ah — „Ljubim ruke".

Uvijek ju je vidio sâmu, kao da nije imala ni prijatelja ni prijateljice, kao da nikad ni na čas ni s kim ne razgovara. U toj ga je misli mnogo podržavala i ona muklost u njezinom glasu, kojim samo govore ljudi, koji nisu već dugo progovorili riječ, ili tek ustali jutrom iz kreveta.

Jedne je zime bio pod osobitim utjecajem Zmajićeve. Saznao je nekako da stanuje negdje dosta daleko izvan grada kod jedne siromašne obitelji, koja ju drži iz samilosti. Hrane ju kao siroticu, podalju rodicu, kojoj da se poremetio um poslije velike nesreće. Kakva je to bila nesreća, nije nikad mogao saznati. Nije se usudio nikoga ništa ispitivati, jer je mislio, da bi mu se odmah na licu moglo pročitati, da je možda on toj nesreći prvi povod. Odonda je svakiput zadrhtao, kadgod ju je sreo. Izbjeći njezinu susretaju nije bilo moguće, jer je osjećao, da bi ona mogla izvesti cijeli škandal, ako bi je očevidno izbjegavao. Uistinu je bila veoma dobra, jer osim onoga: „Ljubim ruke" — i onoga pogleda — nitko nije mogao ništa opaziti.

A on sâm bio je, dakle, povod one nesreće. Ona je, kažu, luda poslije nekake nesreće. Možda bi se ona nekako mogla otpraviti iz grada, možda u ludnicu — pomišljao je Cenčić. Samo da se makne, da mu ne kvari život i sreću. Ali je u isti čas s tom misli osjetio bol i samilost. Ne, ne — to on ne smije nikada učiniti. Radije sâm nekud izbjeći, negoli bijednicu učiniti još bijednijom negoli što jest... Kako li ona negdje osjeća svoj život!? Je li to uopće život? Možda je to ostatak negdašnjeg života, prah negdašnje žeravice?.. Ili je možda baš to život, kad se ne osjeti ni na čas ugoda ni sreća, nego samo bol, trpkost u gledanju svijeta, muka i prijezir pri oćutu vlastitoga tijela. A ovo, što mi proživljujemo, samo je sjena i avet, koja će jedared postati čovjek i stupiti u život. Cenčić si nije mogao predstaviti život i osjećaje Zmajićke. Kad je na to stao pomišljati, prestao je uistinu misliti, kao da misli o nečemu, što je preko granica njegova mozga i duše.

I svemu tome je on kriv. On — eto — on Milan Cenčić, advokat, ugledan gospodin, bogat čovjek, muž one lijepe žene, za kojom se otimlju oči tolikih — i tolikih u gradu. On je otac troje djece — triju bisera, zdrave djece, što će mu biti uvijek utjeha, à — ali on je eto otac i jednoga ludjaka. Otac ludjaka! Otac nesretnice! U jednom slatkom času, pred mnogo godina, imao je ženu Tonku Zmajićevu, koja mu je rodila jedno dijete, što je umrlo, a onda još jedno, odmah odraslo dijete, — nju sâmu, Tonku Zmajićevu. Samo je to drugo dijete ludjakinja. I da je samo ludjakinja — još bi se dalo podnijeti, nego je to najbijednije srce, najzguživanija duša, što samo biti može. Mora da je u srcu dobra, jer ne zna vikati, ne zna se braniti, nego samo kaže promuklo: „Ljubim ruke!" To je znak one nesreće, što je u grudima čuva za sebe i za čas — kad joj bude srce puklo — i sâmo odletilo u zrak.

Da joj je moguće pomoći! Ali nije moguće.

Da je bar moguće sebi pomoći! Zaboraviti, ne gledati, ne slušati, biti hladan, bez srca, bez duše — ali nije ni to moguće. Hoće li bar kasnije biti moguće? Ne će — mislio je Cenčić — ne će nikada! To je dijete, njegovo dijete — i on mora kao otac da sudjeluje životu svoga djeteta. Ako mu to nije ugodno, nije dijete krivo. Dijete ga nije molilo, da mu život dade. Pred nekoliko je godina imao u svojoj krvi jednu otrovnu kap — i od te otrovne kapi kao sjemena postala je — Zmajićeva. Ona mu je kći. Nije kći po srodstvu, nego po onoj kapi krvi. Kći po krvi.

Oh — tâ krv! Tâ krv!

Često je išla bosonoga po snijegu, a njezino se noge crvenile, kao da je sva krv prešla u noge. Cenčiću se nije moglo oteti oko, a da ne gleda te crvene noge. I onda je mislio, da iz onih nogu viče na njega ona kap krvi, kojom ju je rodio. Odvažio se jednoga jutra i dao nekom čovjeku par cipela s nalogom, da ih preda Zmajićevoj. Kad je to učinio, mislio je, da je sada odao cijeli svoj kobni roman. Činilo mu se kao da će taj čovjek saznati svu istinu, a po njemu sav svijet. No čovjek se vratio zajedno s cipelama. Nije htjela primiti. Odgovorila mu je, da joj nitko ne može braniti ići bosonogom. „Bosa smijem ići — nisam još sva gola" — — —

I kad ju je prviput sreo poslije toga — ona ga je i opet isto kao obično pogledala, skupila suknje oko crvenih nogu, i promuklo rekla smješkajući se: „Ljubim ruke!" — Smijala se, pomislio Cenčić, zahvaljujući mu se. Ona je i zahvalna! Iz blijedoga obraza vikao je nekakav očaj, a usne su drhtale od zime, i kao da je u onom drhtanju bila neka zahvalnost. Zahvaljuje se, mislio je Cenčić, zahvaljuje se svome ubojici...

Iste mu se zime dogodilo nešto, što je udarilo nov smjer u njegovu životu. Pred večer jednoga veoma studenoga dana, uz huk bure, hodao je sâm pokrajnjom ulicom. Nenadano je čuo pokraj sebe onaj poznati glas: „Ljubim ruke!" — Ogledao se, i protrnuo. Kraj njega je stajala ona — Zmajićeva — gola. Sklopila je ruke nad svojom glavom i gledala u njega. Njezino je tijelo drhtalo i posve izmučeno nastojalo da ne padne. Protrnuo je i zgrozio se. Tvrdo joj kroz stisnute usne rekao: „Dobar večer!" — a odmah zatim kao nesvijesno:

— Tonka! Što hoćeš? Reci mi! Govori!...

A ona se polako stala udaljivati od njega, govoreći: „Ljubim ruke!" I još dalje, kad je već došla na prag jedne kuće, u koju je unišla, čuo se njezin glasni, promukli šapat: „Ljubim ruke!"

Ovaj put je saznao, gdje stanuje. Ali nije ipak znao, što bi s tim znanjem. Ne može joj ništa, ne smije joj ništa. I još iste večeri došao mu čas veselja, kao da će se riješiti, svoje aveti. Gola! Po snijegu i buri! Sad će dobiti upalu pluća — i svršit će... I odmah ga zaboli srce poslije toga veselja. Zgrozio se nad svojom okrutnosti, kao što se zgrozio onaj čas, kad ju je ugledao golu.

I prolazili mjeseci, a Zmajićeva je jednako uhadjala Cenčića. Nepromijenjeno je i dalje promuklo izgovarala svoj čudni pozdrav. Njemu je časomice dolazilo, kao da doživljuje neki nevjerojatni roman, gorki roman, što mora čuvati na dnu svoje duše otajno i prikriveno pred cijelim svijetom. Samo pred sobom nije mogao ništa zatajiti; svaki osjećaj budio je u njemu na stotine novih osjećaja — i on se je već stao čuditi, kako on to sve podnaša. Kako da ne padne pod teretom ovih dogadjaja! Odakle mu ta jakost?... A istodobno s tim pitanjem dolazile mu ideje, koje bi bile kadre uništiti svaki nastavak ovoga gorkoga romana. Valja već jednom svršiti, uskliknuo je jedared u duši, kad ju je opet sreo na ulici, idući ispod ruke sa svojom ženom. Svršiti se mora — ovako se dalje već ne da živjeti. I izdaleka negdje, iz dna duše čuo je jedan čas nešto kao šapat, da bi trebalo Zmajićevu odstraniti. Odstraniti? Sâm se pitao, kao da pita onaj šapat iz duše. Kako odstraniti? To se ne da običnim putem. Upozoriti na nju ne smije, jer bi se odao, a kako bi se to moglo drukčije

odstraniti ? Da je ubije ? . . . Dà, dà — nije to ništa strašno ! To bi bilo dobro djelo. Zašto se ne bi odstranilo biće, što samo smeta ? I nije da smeta drugome, nego sebi. Smeta doduše i drugome, pomislio Cenčić, ponajviše baš njemu, — ali ona smeta sebi. Njemu se čini, kao da ona baš najviše stoji sebi na putu, i da nije nje — ona bi mogla lako živjeti, kao što i druge žive. On nije primijetio, da je iz Zmajićeve stvorio dvije ličnosti, kad je pomislio: da nije nje, da bi ona mogla živjeti. I u tom je smislu nastavljao sa slašću, s ugodom pomišljajući na način, kako bi onoj — onoj — Zmajićevoj oduzeo život . . . Ah — slatko je i pomisliti — kako bi on hodao sa sigurnošću i odvažnošću ulicama — bez straha, da će čuti nju — onu — onu — Zmajićevu i onaj njezin promukli glas ! . . . Dalo bi se to udesiti, ne bi nitko saznao, tà — tko se brine za lùdu ? ! . . . Glè, glè — odakle njemu ta misao ? Zašto nije prije na to pomišljao ? To je izvrsno ! Treba je ubiti . . .

Ubiti ? ! — —

Uzeti nešto u ruke — i udariti ? Ubiti ? . . .

Ubiti ? — —

Cenčić je jedan cijeli dan samo tiho u sebi pitao: Ubiti ? . . . Nju ? . . . Zmajićevu ? . . . Ubiti ? . . . Svejedno: kogagod, glavno je ubiti ! Može li se to ? — I on se zatvorio bio u sobu i plakao nad njom i nad sobom. — To se ne može ! To se ne može ! Ne može se ubiti! Prije bi mogao sebe ubiti, nego li drugoga.

Sebe ? Ubiti ?

Gle, gle — to je jedna misao. To je bolja misao od one prve. Kad bi ubio nju, moglo bi se ipak saznati, ili — ako se i ne bi saznalo, — glavno je, da bi on to sâm saznao. A sâm saznati da si nekoga ubio, to je najgore. A kad bi ubio — sebe, — nikad to ne bi on sâm saznao. Saznali bi drugi — ali — lako za druge. Kad njega nestane — nestat će i drugih — moglo bi se reći, jer drugi su ovdje samo dok je on ovdje.

Da — tako će se to najlakše svršiti. I u časovima nesredjenoga razmišljanja dolazio je Cenčić do toga, da bi Zmajićeva mogla biti tek onda sretna, kad se on ubije. Možda bi došla k pameti ? Možda je to osveta, na koju ona čeka. O — kad bi on to znao, on bi se ovaj čas ubio. Jer — mora priznati — nije to baš tako laka stvar. Dosta je to teško — to ubijanje . . . I ne bi ni bilo teško, kad bi bilo samo malo nade, da će se kasnije opet jedared oživjeti. Ali ubija se zauvijek! Umire se zauvijek ! To je strašno . . . To je nešto, što se uopće ne može učiniti, dok možeš misliti . . .

Svršiti treba, i čim prije, tim bolje. Svršiti ? . . . Što to znači svršiti ? Učiniti nečemu konac ? Je li to svršetak ? A čemu bi on učinio konac ? Sebi — ili njenoj boli ? A zašto bi se uopće moralo svršiti ? Zašto on nije jači, pa čeka, dok svršetak sâm dodje, kad mu se bude svidilo ? . . . Ah — — nikad to ne će sâmo doći. Valja sam završiti. Valja biti svoj sudac. Svoja osuda najbolja je osuda — sve drugo je prividno. Valja uzeti ono orudje u ruku, odapeti — i sudjeno je. A ona — ona će — skakati od veselja — možda će i plakati, — ali će svakako osjetiti, da je spašena, i doći će k sebi. Živjeti će kao drugi, a svi su ovi drugi sretni. Bar se tako prikazuju. — A možda i ovi drugi nisu sretni ? Možda se samo tako prikazuju ? Odista — to bi moglo biti. Svaki čovjek — po svoj prilici — gaji u svom srcu kakav roman, otajno, prikriveno, sa strahom, da ga ne bi odao. Svaki čovjek — možda — pomišlja, da bi se najlakše riješilo njegovo pitanje, kad bi svršio onako, kako on to sada misli. I samo malo njih rješava. Teško je to riješiti. Najteža je stvar ovakovo rjesenje.

Je li to utjeha ? Je li utjeha, što možda i drugi imadu da pate ? Je li njemu lakše, ako sazna, da je i drugome isto teško kao njemu ? To mu se čini, kao da pita : Je li predmet na vagi lakši, ako je u ravnotežju sa utegom ? Tà — to je samo varka.

I nekoliko dana mislio je Cenčić na svoj svršetak. Konačno je već uvidio i upoznao, da je život varka, da je isto živjeti i neživjeti. Časomice se zamislio u sve tančine i zorno sebi predstavio dogadjaj, što bi se zbio poslije njega. U teoriji je bilo sve riješeno, trebalo je samo uzeti ono u ruku. Ali se nije dalo nikad bez odgadjanja. Bio je uvjeren, da je dobro, što je namislio, i da će to jedared učiniti, samo mu se svaki dan činilo, kao da bi još morao dočekati do sutra. Sutra — sutra će biti zgodnije. Još samo jedan dan — i jednu noć — još samo jedared, da je vidi — nju — Zmajićevu, i samo još jedan dan i noć treba biti sa ženom i s djecom, a onda sutra . . . sutra . . . I tako je to išlo svaki dan.

Sad se baš sjeća, da je tako i sinoć zaključio. Sinoć je baš mislio, da se dalje više ne da odgadjati. I mislio je na ovu večer današnju, ovdje u ovoj sobi . . . Eto baš ovdje, gdje je sada živ — ovdje je mislio večeras biti mrtav.

A medjutim se dogodilo do podne — ono . . . Eto — danas se ona — utopila . . . Nije htjela čekati bar do sutra.

A sada ? Je li to možda on nju ubio ?

Zašto se njemu činilo, da je ona danas sjedjela na stubištu ? . . . Hoće li to tako i dalje potrajati ? I — kako dugo ? Bi li on sada možda svršio ? U isti dan s njom . . .

A — eno tamo u drugim sobama žive djeca — i žena . . . Cenčiću je preko ledja prešla groznica. Djeca ! . . . Ne — ne će on to moći. Ne će moći nikada, kad nije danas mogao. Živjeti će, glavno, da je ona prestala — i da će sutra moći na ulici šetati bez straha. Jutros je čuo posljednji put : „Ljubim ruke !" — Svršeno je . . .

U taj je čas opet protrnuo i pao sa stolca. Gle — ono — tamo — na vratima . . . Je li to ona ? Kako može ? Gleda ga — ona — Zmajićeva . . . Je li moguće ?

— Ljubim ruke . . .

Da, da — to ona govori . . .

— Što je to ? — viknuo je s užasom, dižući se sa poda. — Što je to ? . . .

— Ljubim ruke . . .

Udario je rukom u vrata i otišao u drugu sobu.

— Hodi — hodi . . . Gledaj ju — da je vidiš . . . — vikao je svojoj ženi, koja je ležala u krevetu. Ona je skočila iz kreveta, i pošla za njim.

— Koga ? — vikala je i ona prestrašenim glasom kao on.

— Nju . . . nju . . . Gledaj je . . . a — čuješ li : Ljubim ruke . . .

— Nema nikoga, Milane . . . — zagrlila žena svoga muža.

— Jesam li lud ? . . . Zar ovo nije Zmajićeva ?

— Zmajićeva ? Milane ! Nije nitko ovdje.

— —

U krevetu je Cenčić drhtao i jedva je progovorio :

— Vidiš, ona mi još ne dâ mira . . . A htio sam se večeras ubiti poradi nje . . .

A malo poslije je još pitao groznim glasom :

— Što će biti sa mnom ?

ZADNJI TRENUCI.

NAPISAO LOVRE KATIĆ.

Slatko ime majka
Usta napunjuje,
A pjesma o majci
Do Boga se čuje.

1.

Sunce je još bilo za gorom, a ja sam se već probudio, što se je vrlo rijetko dogadjalo. Probudilo me čavrljanje ženâ, što su bile u sobi. Tamo na postelji ležala moja majka, a otac je bio obučen i svaki čas izlazio iz sobe i donosio mlijeko, što li. Čudio sam se. Hotio sam se i ja obući, ali stara Ana (koju smo po Solinu zvali : baba Ana) ne dala, već me htjela prenijeti iz one majčine sobe u drugu na gornjem podu, gdje je prije nekoliko godina umrla pok. baba Mara. Ja nijesam htio i plačući vikao sam, nek me obuku. Ne izišlo na moju. U sobi babe Mare bilo me strah, pak sam svaki čas zvao : „Mama, ja ću se obući". — „Muči, sunce moje, spavaj. Kad svane, onda ćeš se obući". Držao sam, da je svanulo, tek kad pukla zora.

„Ma vidi se. Ja bih se digao !"

„Nije još svanulo, spavaj, hajde spavaj", doviknula bi ona druga žena, Mara Muždačeva.

Ja umuknuo i onda do malo opet zvao. Videći, da mi trud uzaludan, sidjoh u košuljici dolje na prvi pod i stadoh ispred vrata. Drhtao sam od zime. Kad sam se već zgrčio od studeni, da me čuju, stadoh pomalo poplakivati. Stara me Ana čula, pa će : „Nu, giru mu ćaćinu, evo ga pred vratima !" Briznuh u plač i stadoh moliti majku, da me obuče. Majci se smililo, pa reče Ani, nek me obuče, a suze joj poteku niz lice, kad me je vidjela, gdje stupam u sobu, drhćući od studeni. Možda je ćutjela, da je to zadnja milost i da će tako njezino siroče češće drhtati iza njezine smrti — — —

Kad me je stara baba Ana obukla, posla me majka u kuhinju, da se ogrijem i popijem kavu. Poslušao sam. Otac mi je dao kavu i rekao mi, da ne odlazim od ognjišta, jer da je vani studeno. Sjedio sam u kuhinji, grijao se, ali bih svaki čas iskočio na vrata i rukama u džepu sguren gledao, kako se kupe vrapci pod zidom i kako bura

lomi grane starog visokog brijesta. Sunce otskočilo. Bila i deveta ura, kad vidjeh oca, gdje preobučen izadje iz kuće. Bio je mrk, tužan, zamišljen. Čudio sam se i podjoh u majčinu sobu. Promišljao sam, što joj je ; bit će bolesna. A otac otišao u grad . . . Neki me strah spopao i plačući približih se k majčinom krevetu. Bila je blijeda, morala je trpjeti teške boli. Ja sam još žešće stao plakati. Stala me stara Ana tješiti : „Ne boj se, zašto plačeš ?" „Mama će umrijeti !" plačno ću ja. „Aj budalo, gdje će ti mama umrijeti, ne boj se, ne će". — „Mama će umrijeti !" ovo zadnje opetovala stara, oponašajuć me. — „A, zašto je otac pošao u grad ?" „Išao je kupiti zipku za ono ondje, vidi tamo", stara pokaza moju posteljicu. Pogledam i vidim dvoje mrvušnih stvorenja, što se koprcaju kao mačice. Potrkah k njima i stadoh od veselja skakati. Više se nijesam bojao za majku, ta bio sam veseo, kao što je svako dijete veselo, kad mu se porodi bratac ili sestrica. A meni eto obadvoje zajedno !

„A kako su ovo maljušni, vidi ih. Aha-ha, kako se koprcaju", nasmijem se. Uzeh za ruku bracu, a on ti se raskrivi. Ja se prepadoh, pa ću gladeći ga po licu : „Muči ti moj, muči, muči !" Govorio sam što sam sladje znao i mogao. Tad opet potrkah do majke, koja je bila blijeda i teško bolesna, ali mi se ipak nasmiješi, milo, slatko. Stao sam joj govoriti, kako ću se ja igrati s ono dvoje malih, kako ću ih zibati i Bog zna što li sam brbljao. Majka je ćutjela boli, ali nije jecala. Reče mi, nek se idem igrati. A ja da ću, kako je rekla, kad će mi ona : „Dodji, da te poljubim". — Primakoh se k postelji, stara me Ana pridigne na postelju, majka me ogrli i utisnu mi na ustašca dug, žarki poljubac. Oćutih, kako joj suze grunuše po mom licu. Bio je to zadnji poljubac. Zadnji . . . Tad sam izašao iz sobe i odmah po žestokoj buri odletio, da javim i kumi Vinki, kako imam sada i brata i sestru. Kuma se je nasmješila, ali se je odmah zatim uozbiljila i zabrinula . . .

Nijesam dugo ostao kod nje, jer je i ona pošla k majci, da je posjeti. Nije mene odvela u sobu, već me ostavila, da se igram kod ognjišta. Igrao sam se i bio veseo.

2.

Sunce kazivalo, da je blizu podne, kad se je otac povratio iz grada s nekim čovjekom duge, sijede brade. Ja sam pritrkao k ocu i stao ga pitati, je li kupio zipku. Otac mi reče, da budem dobar i podje sa onim čovjekom gore na pod.

Ja se prepadoh, jer je onaj čovjek još jednom bio, pa majka umalo te nije umrla. Dolibih se i ja za njima, pa kad su oni već bili unutra, otvorih vrata, pa se prokradoh u sobu. Kuma je plakala, a i staroj Ani i Mari Muždačevoj bile suzne oči. Kad sam ih vidio, stao sam i ja plakati. Ušutkali me. Majka je ležala nauznak, blijeda, blijeda, a oči joj ukočene. Onaj bradati uhvati je za ruku, reče da je topla, uze voštanicu, što ju je držala stara Ana, pa joj kanu nekoliko kapi voska na prsa. Kad sam to vidio, stadoh vikati, da će majku boliti. Onaj bradati okrene se k ocu i reče : „Mrtva". Otac problijedi i pade na stolicu. Ja se uhvatih kume, zaridah, kako tek dijete može ridati. Kuma me je kušala umiriti, a dotle je stara Ana trkala amo tamo ; donosila octa, vode i drugo, što je onaj bradati naredjivao. Kad se je otac osvjestio, onaj bradati ga stao tješiti i onda je otišao. U kući plač, u kući jauk, u kući očaj. Došli susjedi, pa bilo žalovanja i tješenja, razumije se, uzaludna i prazna kao obično. Mene odveli u kuminu kuću. Bio sam žalostan i plakao, a i kuma je plakala. Kašnje ona otišla k našoj kući, da tamo dade reda. Ja tad ostao kod tetke Ivke, čija je kuća bila tik uz kuminu. Kuma je ostala i preko noći u našoj kući, a ja kod tetke. Kad me je tetka legla, poljubila me je i pogladila.

Kad je „svanulo", dodje tetka i obuče me. Tad sam se igrao s kuminom Ružicom. Tetka nam reče, da idemo s njom. Upitasmo ju : kamo ? „Valja ići Lovrinu mater poljubit !" — Bili su zatvoreni prozori na našoj kući. U dvoru, u kući, sve puno svijeta.

Uzidjosmo uza stube. Teta nas odvede u sobu pred majčinom. Puna. Tamna. Na srijedi sto, oko njega šest svijeća. Na stolu leži . . . Čim opazih, stadoh plakati. Bila je tu i kuma. Zaplakala je glasno, kad me je vidjela. „Nemojte ga ondje držati", reče jedna žena. Kuma me podignu do majke, da ju poljubim. Bila je bijela, oči zatvorene, na ustima i u nosu stijenj, a u prekriženim rukama molitvenik. Stadoh plakati, uhvatih ju za ruku i zazvah : „Mama, mama, digni se, evo me, došao sam".

A mama bila nijema, gluha, nije se micala — — — „Ajde, zlato moje, poljubi je, ajde". Poljubih za zadnji put ono ledeno, mrzlo lice, koje je prije bilo tako toplo i lijepo . . . U to se na moj plač otvoriše vrata pokrajne sobe i čuše se razni glasovi i jak krik moga oca. Ljudi ga htjeli vratiti u sobu, a on kad vidio mene nad odrom, ustavio se na vratima i klonuo na ruke onih ljudi. Pao je u nesvijest. Položiše

ga na postelju, a i mene do njega. Kad se osvijestio, zarida: „Lovre moj, nema ti više tvoje majke!" Ja sam još žešće plakao, kad sam čuo njega, gdje plače. Ljudi su ga opominjali, da se umiri barem radi mene. On je tek na prekide jecao. Ljudi su se razgovarali, a znam, da je kuma pripovjedala, kako joj je na smrti majka rekla: „Čuvaj mi moga Lovru!" Drugo ne znam.

Došao čas, da je odnesu iz kuće. Opet su me odveli k majci, opet sam ju poljubio. Kuma, tetka i druge žene su plakale. Oca jedva pustili do majke. On je pao na njezin odar i glasno je plakao. Ne znam, što se je zatim dogodilo, jer su me odnijeli na gornji pod. Zvono se čulo tamo od „Gospe od Otoka". Mukli, tužni su mu udarci. Kuma me stavi na prozor. Povorka krenula, pjevači zapjevali „Pomiluj mene Bože"... Kuma je gledala nijemo isprva, a kašnje se ne mogla svladati, pa zaplakala tiho, tiho...

I ja sam plakao... Povorka je odmicala, zvono pribrecalo, znak da je križ u crkvi...

3.

Majko, dugo sam i dugo vjerovao, da ćeš se ti opet vratiti... Sad znam, da se vi odotamo ne vraćate i zato, kad s prozora gledam, kako se svija tanki čempres, čini mi se, da mi ti mašeš rukom i idem tamo, ali ne onako veselo, kao ono davno na večernju pred tobom i kumom Vinkom, vodeći se za ruku s malom Ružicom.

A kad polazim iz sela i pozdravljam se s njima, tad spominjem te vedre danke i časove i tvoje slatko ime. Ne zaboraviše one tvoje ljubavi i dobrote i zato češće vene na tvome grobu kita cvijeća, posvećena „Lovrinoj majci"...

Vene ono cvijeće, kao što uvenuše one naše lijepe nade i slatki sanci.

SLAVONAC MARKO.

NAPISAO B. BRANKO.

Kad je godine 1878. carska vojska u Bosnu pala, stiže i slavonskoj regimenti zapovijed dva bataljuna u vojnu krenuti. Razveseliše se junački Slavonci, zavri im vruća krvca. Razveseliše se mladi čili momci pod proslavljenim barjakom 78. regimente, a zatužiše majke, sestre i mome za sinom, bratom i sudjenikom, da ih u tudjoj zemlji zla kob ne ukobi. Iz gradova i iz sela, iz bliza i iz daleka, pohrle rodjaci i znanci u bijeli Osijek, eda prije polaska još jednoć — ne daj Bože, da je po zadnji puta! — svoju nadu, svoje miljenike i prijatelje ogrle.

Medju ovim mnogim došla je i baka Stana jedincu svome Marku u pohode. Lijepo sinak majku dočekao, još ljepše majka sinka pozdravila. Tad krenu u kuću, zasjednu uz stol i pričaj ovo i ono: kako je majci na selu, kako sinu u gradu. Dok se već o svem i svačem porazgovoriše, biva i na teške dane misliti, što će i kako će majka za ovo doba, dok joj savjetnika nema, gospodariti. Za sve se sjeti Marko i redom naredjuje, što u kući, što na polju treba spremiti. Sluša ga rastužena majka, sluša ga i ne čuje. A i kako bi ga razumjela, gdje joj misli drugo smisliti ne mogu, već samo jedno, da joj sin mora u vojnu. Rascvili se jadna, gorke suze niz obraze lije, te u ljutom plaču jadikuje:

„Što ću, sinko, kuku meni, ako mi pogineš, dušo moja!"

„Nemaj brige, majko! Vratit ću se zdrav i čitav — a bude l' sreće, sin će ti i čast u kuću donijeti".

„Dao Bog i milost njeg'va!" zakimne starica glavom. Onda se pobožno prekriži, uzdigne suzne oči k svodu nebeskom, a naborane joj isušene usne mole tihim glasom „Očenaš"... „Svemogući nek te štiti, moj jedinče! Moli mu se svaki dan, i njemu i blaženoj Djevici, da te obrane od zla i od smrti. A ti čuvaj sebe, ma i život svoga gospodara čuvaj kao zenicu u oku!"

„Hoću, majko, zaklinjem se Bogu i tebi! Zaludu ne ću glave gubiti. Kao pitoma sam ovca, dok mi nitko u vunu ne dira. Tek kad je do nužde, stvorim se mrkim vukom."

„O, sinko, sinko ! Teška si mi briga !" zakuka baka.

„Jedno mi je žao", nadoveza Marko, „što ne nosim puške, nego sam časnički sluga. Nije mi žao, niti me je stid, da sam sluga. Junaci su naši časnici, pa tko j u n a c i m a služi, može se ponositi."

„Pravo veliš, Marko ! Nije tu sramote. Nosio ti pušku, il je ne nosio, carski si ti vojnik."

„Tako je, majko ! I moj gospodin veli isto — a njegova riječ meni kao sveto pismo. — Da ti njega poznaš, volila bi ga, majko, kao i ja što ga volim."

„Dobar ti je ?"

„Dobar meni i svim momcima kao dobri dan. On naš kapetan, mi njegovi bäke ; on naš otac, mi njegova djeca."

„Da mi je slobodno u ruku ga poljubit !"

„Možeš, majko. Podjimo kumpaniji, tamo ćemo ga naći."

Podjoše u vojarnu, nadje Marko svoga kapetana i zamoli ga, da bude milostiv staricu mu samohranu majku poslušati.

„Privedi je !" dozvoli kapetan, kršna junačina.

Sitnim koracima, plaho i skromno, pristupi Stana gospodinu. Pokloni se i dva i tri puta, isto kao što se u crkvi ispred kipa svetog Ilije klanja. Tad se hvata desne ruke kapetana, te je cjeliva i suzama rosi.

„Kako zdravlje, gospodarice ?" zapita je kapetan snažnim glasom

Prestravi se baka, isto što bi se prestravila, kad bi je kameni kip gromovnika Ilije najednoć oslovio. A od straha i velikoga počitanja glas joj u grlu zamre, riječ joj na usnama zanijemi.

„Došli ste vidjeti sina, je l' de ?" uslobodi je kapetan.

„Jest, gospodine, jest !" prihvati stara, „a i v a s, milostivi."

Nasmjehne se kapetan ispod brka, pa će joj povladiti : „Dobro ste zamislili, bako ! Baš mi je drago, što smo se u glavu upoznali, a bit će i Marku milo, što ja njegovu majku znam, o kojoj mi može onda pričati, dok ćemo tamo u tudjini bez kuće i kućišta bivati."

„Aoh, vi sirote !" zastenje baka, sjetiv se opet zla, koje njezina sina čeka.

„Ta nismo ! C a r nas na vojnu šilje, te nam je rado poći. Ne tužite, majko ! Takva nam je sudba. I eto, tek će proći neko vrijeme, pa će vam se Marko čil i zdrav u naručje vratiti."

„Da Bog da, i v i, milostivi, u zdravlju došli ! — — A jeste li, molim, zadovoljni s Markom ?"

„J e s a m, to vam mogu kazati. Valjan je momak. Čestit vojnik, vrijedan sluga."

„Hvala vam, gospodine. Hvala vam na svemu dobru, što ste mome sinu iskazali. Bog vam naplatio !" — i opet Stana kapetanu da ruke ljubi. Ali kapetan ne da, već se objeručke sa staricom izrukuje, i s njom se oprosti. Mati pak i sin podju u gostionicu. Tamo se okrijepe dobrim jelom i svježim pićem, a onda dodje i vrijeme, da starica kući krene. Njen susjed iz sela, a Markov skrbnik, sam seoski knez Ivan Mudrić, koji ju je i u grad dovezao bio, čekao je već dugo sa svojim kolima na pijaci. U kolima se našlo svašta za Marka. Sira, šunke, kobasica, domaćega krušca, medenih kolača, masnice, i koješta drugo, pa bogme i vina i rakije. Bila puna vreća svega toga, što je majka sinu od kuće donijela, eda ga što bolje opremi na daleki put u tu golu, kršnu Bosnu.

Primio Marko dar, lijepo majci zahvalio, s knezom se tada oprostio, i po zadnji puta zagrli tužnu majku. Srce mu se u grudima lomi, kad pomisli, kako je nemoćnoj baki, rodjenici njegovoj, što ostaje sama u tom pustom svijetu. Teško mu je pri duši, gotov da zaplače ; ali ne će, ne smije, jer bi njegove suze majku još većma rastužile.

„Sinko, uzdanice moja ! Živ mi ostao, na sreću mi se vratio !" jeca majka, i misliš : nigda ne će sina ostaviti, no ga grli, ljubi i na grudi pritište.

„Ajte, kumo, ajte !" stade je knez tješiti. „Ne će biti zla. Ako su i neprijatelji, nisu vrazi — pa da i jesu, n a š e g cara armija, i vragove će isprebijati. Istom n a š i ljudi, kad udare, ode dušmanu glava ! Znam ja, kakvi smo mi Slavonci Hrvati. Da ste nas vidjeli godine četerdeset i osme i devete, kad smo ono Talijane perušali — vidjeli bi bili, što su junaci ! A bogme, pobratim moj, pokojni vaš Marko, i ja, nismo bili lošiji od drugih — pa smo ipak živi i zdravi kući došli. — Došo otac, doći će i sin. Ta ne će grom u koprive ! . . . Da su u mene mladje kosti, ja bih, očiju mi, namah pušku na rame prebacio i s njima pošo. Pa da vidite, kumo, što bi to u Bosni bilo !"

Baš se je razgrijao stari i od vrućeg srca i od rujnog vinca, kojega se danas dobrano ponapio. Tako, što u zbilji, što u šali, baku malo utješio, te se ona, bolje nade u budućnost, napokon na kola uspne.

„S Bogom, sinko, s Bogom!" briznu sada u plač, i zalomi rukama.

„Osvjetlaj si lice, Marko ! Junak da si, a u torbi pet glava dušmanskih u selo donio !" opomene knez štićenika, te onda udri kandžijom hitre konje. Polete vranci kao munja, zatutnji tvrda kaldrma

ispod brzih kopita, i u tren izginu iza čoška najprije konji, onda kola, a u njima i draga majka.

Osta Marko na sred pijace sam samcat u žalosti. Časkom se zamisli, pa bogme malo i zaplače. Ali to se ubrzo ohrabi. Ta nije on baba, da stenje, već junačko koljeno, te bi ga bilo stid suza. Otre dlanom oči, prebaci vreću preko ledja, i krene kući. — — —

Drugoga dana, jedva je zora zarudila, zatrube trublje budilicu. U taj tren oživi „Franciskaner-kasarna" kao mravinjak. Skoče momci na noge, te polete, kao na jagmu tko će prije, k sudju s vodom. Istina, više se vode proli, nego li je lica opere. Ma svejedno, samo da je danas brzo gotovo!

Onda bjež' u kuhinju, gdje kuhari usred vreve juhu dijele. Brže bolje svi doručaju, pa sad se spremaj!

Trče momci po sobama, po stubama; viču, podcikuju, i sokole jedan drugog. — U avliji stoje seljačka kola, na njih tovare telećake. Ne će ih nositi, jer im treba brzo maširati, pa će im tako biti zgodnije i lakše. — Časnici i podčasnici upravljaju i zapovijedaju, te ne prodje ni sat, a kumpanije u redu. Onda podju na pijacu, gdje se poredaju. Petnaesta i šesnaesta kumpanija polaze danas. Sutra će trinaesta i četrnaesta, a za koji dan i cijeli peti bataljun.

Na pijaci čekala glazba, koja će ih nešta putem otpratiti, a čekalo i silno mnoštvo ljudi; jer, ako je i rano, našao se ovdje svaki gradjan, koji ima u četi ma bilo koga od roda il poznanstva. I seljaka sila božja na pijaci. Neki prenoćiše u gradu, drugi su opet svu noć na putu u grad bili, i sad se nadjoše ovdje, da svoje odprate.

Odjeknu zapovijedi, utiša se galama mnogobrojnog svijeta, i sve upre oči u četu, koja stoji nepomično kao zid. Sad zasvira glazba na molitvu. Što je ljudi na pijaci, drhtne u tom času od silnog uzbudjenja. Ta tko zna, koliko od tih mladih junaka ne će nigda više rodjenu si zemlju ugledati!

Svrši se molitva, zamuknu glazba, nasta mir kao u grobu. Još se nisu duše povratile iz nebeskih visa, gdjeno su se preporučile milosti Božjoj!

Al sad čuj! Zbori oberstar. Lijepo kiti besjedu, kazuje o caru i domovini i završi: „Što Bog da i sreća junačka! Naša krvca za našega cara! — Bog poživi Franju Josipa!"

„Živio!" zaori iz tisuću grla, te se jeka prelijeva preko grada i bedema, kao tutanj ljetne grmljavine. — Tad udari glazba koračnicu

i četa krene. Uz nju, pred njom i za njom, krene istim putem gradjanstvo i seljaci. Crni se od gradjanskih odijela, šareni se od seoskih nošnja. Napunio svijet sokake, da se ni mačak ne bi provući mogo. To se gura i tura, kliče, pjeva i ijuče, a sa prozora lijepe gospe na vojsku cvijeće siplju.

Tako kroz tvrdjavu, tako kroz donji grad. Tek daleko izvan grada, kad je već i glazba natrag krenula, oproste se zadnji pratioci. Naše kumpanije podju pak dalje. Pjevajući, šaleći se krate si vrijeme, te im tako ne bude ni put predalek. Dodju u Vuku ama bez svake muke. Tu prenoće, teno drugi dan odu dalje u Piškorevce. Treći dodju u Garčin, a četvrti u Brod. Tuj ostanu na konaku tri dana, dok ne dodje trinaesta i četrnaesta kumpanija, pa napokon i peti batalijun. Kad on dodje, predje drugi dan četvrti batalijun ćupriju preko Save, i eto ga u Bosni. Pa, bogme, sad će gospodski. Čeka tu već stotina seljačkih kola, koja će batalijun u Doboj odvesti. Ele, što ćeš bolje, sustala pješadijo! Ne ćeš mučiti noge. — Ajde, krcajte se momci!

Uspe se na svaka kola njih po šest, po deset — kakva su već kola i konji bili — pa tjeraj put Doboja. Iz početka sve dobro i veselo, kad al dan odmaknu, sunce pripeče, a po cesti se gusta prašina uzvitla, zaželi baš mnogi koji, da ga u kolima nema. Ta sigurno, pješke bi bolje prošao. Nije druge, jer se treba žuriti u Doboj, gdje je naše vojske malo, a naokolo po brdima sva sila ustaša.

U Derventi čekala je obilna menaža, a i u Velikoj mogao je svak opet tečno založiti; samo vode nigdje uskraj ceste, nigdje ugasiti žedju, nego zijevaj kao šaran na suncu.

Pred suton oni sretno u Doboj. Nedaleko grada na brzo tabor utabore, očiste zaprašenu monduru i odoru, pa, kad je sve bilo u redu, eto u taboru zabave kao na vašaru. Sve i svud je veselo, a kod petnaeste kumpanije, gdje šalivdžija Marko šale zbija, najveselije. Nije on više ono majčino mezimče, što u Osijeku na pijaci u suzama stajaše, no pravi prpošni vražić. A mršo cigan Laza, to je sam vrag, koji svakoga zadirkiva. Našo on negdje i gajde. Veli cigan „našo", al znadu svi, on ih je već u Osijeku u telećak spremio, samo ne smije kazati, jer nije telećak spremica za gajde.

Zagadlja cigan, uhvate se momci u kolo, pa zaigraj sve u šesnaest! Svi su momci u kolu, a i svi podčasnici, samo stari stražmeštar Poljanić stoji po strani. Gleda on igranku, i gleda dobrano dugo, dok mu se već gledati ne da, što kvare badava obuću.

„Ta nemojte ! Grom vas ubio, vukodlaci ! Izgubit ćete eksere sa cipela", uzviče se odjedared na obijesnu mladež. A ova, eto na, rasprši se kao jato ptica pred kopcem. Nije baš od straha, već više od šale, te da bude stražmeštru, kojega vole, drago.

Da nisu časnici na počinak zapovijedili, ne bi veselju do zore kraja bilo. A ipak, trebalo je otpočinuti, jer tko zna, što će drugog dana biti ! Polijegaše dakle iza složenih pušaka, gdje se kome mjesta našlo, na golu, tvrdu zemlju ; a ispod glave telećak je jastuk. Pa šta ! Mladim kostima i kamen je dobra stelja, te zaspe momci kao klade.

Na blizu njih polijegali časnici. Njima nešto manje tvrdo, jer se je našlo gunjeva i kabanica, pa od toga bilo kakav krevet. Markov gospodin u najmekšem, jer je Marko za ležaj svoga kapetana mal ne cijeli stog slame od nekud dovukao. S njim je Laza slamu vukao, pa možeš znati, cigan je sigurno nije kupio.

Još nisu ni pijetli zakukurijekali, a u taboru sve na nogama. Brzo izvare juhu, pojedu je, pa onda put pod noge.

Kad sunce na ishodu, naš batalijun već na strmini brijega s one strane rijeke Bosne. Penju se Slavonci — lako im bogme nije, — ali su svi do jednog dobre volje. Ko će, neprijatelja naći !

Nadje on prije njih. Iz zasjede udari šesnaestoj kumpaniji u bok. I gle ! Na brijegu, na strmini, svuda ih je već : ta kao da su iz zemlje nikli ! — Pa neka ih je ! Ne pita Slavonac, koliko ih je, neg udri na prvog, koji mu pred oči.

Kreskaju puške, zviždе taneta, zvekeću bajunete. Alaj sinci, baš je dobro dan otpočeo !

Petnaesta kumpanija zakrene jednim ždrijelom u stranu.

Trebalo je naime ustaše nadvisiti, te ih onda nizbrdice potjerati. Još dalje u stranu ode Poljanić sa pol voda. To je bio desna postrana straža. Medju momcima toga voda bio je i mršo Laza, pa će on prvi od sviju, da vidi, što je. Potrči cigo, vile ga nose, uz tu strminu, i izgubi se iza nekog grmlja. Nesta ga i nema ga više, tko bi znao, kuda se metnu ! — Tek za jedno četvrt ure, kad se Poljanić sa svojima mal ne i na vrh brijega popeo, eto Laze. Sav zasopljen pade pred stražmeštra. „Pokorno javljam — eno tamo !" pokaže rukom. „Ima ih koliko su dvije kumpanije."

„Pavle ! Javi gospodinu kapetanu !" zapovijedi stražmeštar jednom momku, koji namah nizbrdo poleti. — „A mi naprijed ! — Vodi nas, Lazo !"

Brzo, ali tiho da ih se i ne čuje, podju za Lazarom. Najednoć baci se on licem na zemlju, i u tren polegoše svi. Potrbuške ispuzaju tad do ruba jedne povelike uvale. I tu sad gledaj! U uvali čuče ustaše. Mnogo ih je, deset puta ih je više nego naših. Ali svejedno, kad su Slavonci junaci, koji će im sada iza ledja zaprašiti. Baš će ih iznenaditi, jer upravo ni jedan neprijatelj ne pazi na ovu stranu, nego svi vrebaju onamo, kuda kumpanija brdom prolazi.

Opali salva, jedna, druga — uskomešaju se ustaše. Stadu pušketati amo tamo, sve bez cilja. Tek kad ih je već nekoliko zemlju poljubilo, nadju odakle im smrt dolazi. Upere tad puške onamo, i stotina pušaka opali u isti mah, no slaba im sreća poslužila. Naše pak salve trijebe njihove guste redove, te padaju neprijatelji kao šupljo klasje. No kad opaze, da je naših malo, skupe se i udare na juriš. Teško im je uzbrdice, i mnogo ih pokri zemlju; ali kolika ih je rulja, doći će ih još dosta pred naše. — Kad su bili mal' ne već ruci na dohvat, djipe naši ljudi. Prihvate, brate, šocu u ruke, pa zavitlaj kundakom — i već bubnja kundak po lubanjama.

„Udrite, Slavonci ! Udrite, vukodlaci !" viče stražmeštar, a njegova britka sablja kosi glave. Ej, kako su Slavonci udarali, kako su neprijatelji padali ! Nu znaš : tri loša ubiše Miloša — a ovdje ih je sigurno pet na jednoga, ne loših, već hrabrih borilaca, koji ne štede života. Djavolski je poso s njima, i već našim malaksaju ruke od tog teškoga ubijanja, pa tko zna, kako će se vragova obraniti !

„Ovamo te !" zove Poljanić. „Ovamo te ! Ne dajte Ivana !" — Ivana ščepaše tri neprijatelja. Dva ga drže, a treći će mu handžarom grkljan prorezati. Jest, da nije starog Poljanića ! Prije no je ruka handžar grlu prinesla, ode handžar s rukom u travu. Jednim ju je mahom odrubila teška sablja bijesnog stražmeštra. Za svojom rukom poleti onda i tijelo krvnika. Oborila ga Lazarova bajoneta. I ona druga dva, koji držaše Ivana kao kurbana jarca na klanje, slože se preko prvoga. Čija je bajoneta n j i h srušila, toga za pravo ne znaš, jer su svi momci u pomoć priskočili. I skupe se sad kao klupko oko svoga vodje, ispruže puške sa nataknutim bajonetam, kao jež svoje bodlje. pa, — ako te je volja, ustašo, nabadaj se !. . . Nema šale, smioni brdjani nalete i na te bodlje, te koliko ih ima, ne možeš posla dogotovit ; jer dok je bajoneta jednom u trbuhu, opali te drugi handžarom. I tako, ne bi dugo bilo, morali bi naši podleći. Kad je njima već o glavu, eto pomoći, eto naše kumpanije.

„Ele, sad ćemo drugačije! Udrite, vukodlaci!" junači Poljanić, te navali kao pakleni zmaj na ustaše. Al da! Na koga će udarati? Ustašama dodijalo. Okrenuli ledja, i bjegaj, što koji bolje može. Cijela kumpanija nagne za njima u potjeru, pa i Poljanić sa svojima, makar neki krvare, drugi opet šantaju. I u toj hitnji ne zamijeti nitko, gdje ostane cigo Laza u krvi ležati. On sam od naših, medj mnogim neprijateljima...

Marko je bio, vodeć uzbrdice kapetanova djogata, iza kumpanije zaostao. Istom kad su već svi iz uvale izginuli, eto njega. Čudom se zagleda u to bojište. Vidi ubijene ustaše, a jao! vidi medju njima i jednog od svojih. Tko će biti? je l' još živ, je l' već mrtav? premišja Marko, sve tjerajući djogata, da što prije drugu pomogne, ako mu još pomoći treba. Čim on njemu nešto bliže, prepozna ga.

„O, Lazo!" uzkliknе. „Zle si sreće! Je l' te ubilo?"...

Lazo ništa, već izdiše.

Brzo Marko djogata priveza — jer ne nadje drugdje, baš jednom mrtvom ustaši oko noge — pa izvadi iz torbe peškir, razdriješi Lazi bluzu, nadje tešku ranu na grudima i peškirom je povije. Kad rana bi povijena, izdahne Lazar.

Marko protrnu, kao da je i njega smrt preskočila. Časom se zabezekne, nu brzo se domisli, sklopi mrtvom drugu oči, prekriži sebe i njega, te ga podigne djogatu na sedlo. Ali djogat, mlado konjče, ne da i ne da. Vrti se i propinje, vuče amo tamo tu lješinu o koju je privezan, pa se od toga još i više plaši. Sad nà, pobjeć će skupa sa lješinom! Što će Marko? Mora mrtvog druga na zemlju položit, te djogata mirit. Umiri ga, i onda opet podigne jadnog cigu, te će ga o n na s v o j i m ledjima ponesti. No i toga se djogat plaši, pa ne smije Marko k njemu ni blizu. A opet, ne može djogata ostaviti. Nema druge, mora L a z a r a ostaviti.

„E, oprosti, Lazo! Ne mogu nikako. Moraš ostat. Meni se je žurit za mojim kapetanom", ispriča se Marko svojem mrtvom zemljaku, i lijepo ga položi na zemlju. Tad uhvati djogata, zaskoči u sedlo i odjezdi kroz uvalu. Na golom obronku susjednoga brda dostiže kumpaniju. Ona se je tamo redala. Uz nju stajahu još i druge dvije kumpanije naših, a ustašama već ni traga ni glasa.

Preda Marko djogata gospodaru i javi: „Pokorno javljam, našao sam Lazara".

„Gdje zaosta?"

„O s t a, gospodine — i nikad se više dignut ne će!"

„Mrtav?"

„Baš!"

Kapetan niti riječi više, samo zakovrči brk. Pozna njega Marko, na licu mu čita, kako žali svoga momka.

„Stražmeštre!" vikne tad kapetan. „Jesu li svi momci ovdje?"

„Nema, gospodine kapetane, našeg cige".

„Znam. A drugi?"

„Svi".

„Kako su?"

„Ima po koji ranjen. Povezali sami rane — pa bog!"...

„Hvala vam, djecó!" oslovi sad kapetan svoje ljude. „Ponosim se vama. Kao što smo danas, tako ćemo mi uvijek!"

„Hoćemo! gospodine kapetane", odvrati kumpanija u jedan glas.

„Jednog nam nema, djeco!... Naš Lazar je junak bio. Bog će ga u nebo primit".

Ogledaju se momci, traže Lazara. Teško im je vjerovati, da njega nema više u njihovim redovima. No jest, zbilja; njega nema! Tad se svi zagledaju u svoga kapetana. Sjedi on na vatrenom djogatu, kao div na aždaji, a njegovo oko svima u očima.

„Sunca mi!" usklikne Poljanić poluglasno. „Neka nas šilju u pakao — dok je našeg kapetana, mi ćemo i u pakao, isto kao na svadbu!"

Čuli su momci, što stražmeštar obećaje, od srca im je obećanje, pak uskliknu: „Živio, živio naš kapetan!" i svaki pomisli, da je njemu pasti kao Lazaru, ne bi mu ama ništa teško bilo.

Kapetan mahne rukom, momcima zahvali, te obode djogata mamuzama i odjezdi. Naskoro se vrati, a s njim dodje doktor, koji pregleda ranjenike. Četvorici njih kaza, neka podju s njim u Doboj, jer im treba u bolnici rane liječit. Ma ne će ni jedan. „Pustite, gospodine", vele, „nemamo mi vremena bolovati. Zacijelit će rane i ovako". I nije druge, mora ih pustiti.

Medjutim se je kapetan skrbio, da zdravstvenici mrtvog Lazara u Doboj odnesu. Ode jedna patrula, nadje ga i odnese. Sahraniše ga u Doboju.

Kad je kumpanija malko odpočinula, upita kapetan Poljanića, kako je to tamo u uvali odpočelo. Izvješćuje stražmeštar sve po redu: kako je Lazar neprijatelje našao, kako su ih onda oni salvom izne-

nadili, i što je još sve bilo. „A naši momci, gospodine kapetane, pravi vukodlaci !"

„Kako ne bi !" povladi kapetan, nasmjehnuv se, „kad im je takav ljuti vukodlak prednjačio".

To je momcima voda na mlin. Prasnu svi u smijeh i — „vukodlaci, vukodlaci !" zovu jedni druge u veselju i obijesti.

Od toga dana osta taj nadimak svim momcima petnaeste kumpanije, koji su u Bosni bili, za cijelo vrijeme njihova službovanja. Poljanića pak zvali su svi u regimenti: „naš vukodlak". Stari mrkogledja ponosio se tim nadimkom isto kao i svojom kolajnom, koju je iz Bosne donio.

Kad su se odposlane patrule vratile i donijele vijest, da su uzalud na daleko i široko neprijatelja tražile, dobije kumpanija zapovijed, da zaposjedne jedan brijeg. Nije joj baš bilo daleko, ali ipak, dok se je uspela, prošla je već i četvrta ura poslije podne.

Tuj na tom brijegu ostat će kumpanija preko noći, kao glavna straža broj 3. Nabrzo se osigura, odpošalje patrule i predstraže, pa za pol sata sve bi u redu. A sad gledaj objed spremat. Da, možeš odmah i večeru! Jer su vukodlaci dobrano gladni. Jedva su i dočekali, dok se je meso izvarilo, i onda trpaj, koliko hoćeš i koliko možeš ! Imaju i šta. Kotli puni, cijelom selu bilo bi hrane, pa misliš, bit će kumpaniji za osam dana. Ašta ? Odnijeli jedan kotao na predstraže, a druge izjeli do dna. Tàman kao da su pretrpjeli sedam gladnih godina.

Namireni momci sjednu tada u hrpe, razgovarajući o dogodjajima dana. No ne bude dugo, počnu im se oči sklapati. Neki naslone ledja o ledja, drugi se pruže po zemlji, i naskoro ih sve osvoji san. Pa neka im bude mirno ! Čuva ih straža, vjerni drugovi, a bdiju izmjenice i časnici.

Prošla je noć, sviće dan. U dolini rijeke Bosne leži gusta magla, a i na visu zastrla je uvale, drhće vrh obronaka. Tad popuhne vjetrić, digne maglu i rasprši je poput kiše po visovima, a na istoku eto ognjeno sunce na vedrom nebu. Zlatne mu se trake cakle u sjajnom biserju rose. Bit će dan, da ljepši biti ne može !

Naši su ljudi ustali još prije sunca. Spremili su sebe, brižno su pregledali svoje oružje, te, opet gladni, čekaju dok kuhar svari juhu. Dugo im je čekat, jer na tom ognjištu, koje su u zaklonici vjetra sa nešto granja podpirili, vatra slabo plamti.

Napokon je i juha gotova, te baš tečna; a što je vruća, to im prija, jer im je hladna rosa odjeću pronikla. Onda opet polijegaju, dimeć lule i cigare.

Prodje ura za uroni, od neprijatelja ni glasa čuti. Već je ljudima to čekanje i dosadilo, pa delija Pavle zanoveta : „Ili nek dodju, ili podjimo ih tražiti !"

„Ne brundaj, gromulo !" otrese se na njeg gfreitar Babić. „Što ti znaš, na što i za što mi čekamo ! Da l' si ti pametniji od gospode ?"

„Boga mi nisam !" prizna Pavao osvjedočeno, i pruži se opet po zemlji, da se ogrije kao gušterica na jutarnjem suncu.

„Luda si !" okreše mu Babić.

„Neka sam ! Ama vidit ćeš, kako će luda Pavo sa ustašama ludovati !"

„Vidit ću, ako mi bude vremena gledati. I m e n i je s njima nešto uredit !"

Tek je Babić riječ dokončao, padne negdje hitac. Onda još jedan, pa više njih jedan za drugim. Što bi okom trenuo, skoči kumpanija — i već stoji u redu. Puni očekivanja gledaju ljudi na onu stranu, od koje se čuje kreskanje pušaka. Malo poslije opaze, gdje se iza suprotna visa dižu mali oblačići plavetnoga dima. Aha ! — pomisle — odanle će doći.

Sad kapetan razredi kumpaniju. Brzo je svaki momak na svojem mjestu, brzo se pripremi — i nek dodju haramije, ako ih je volja !

Uto evo preko suprotnog visa naših predstraža. I tek one uz kumpaniju pristanu, pojave se na onom visu ustaše. Opaze kumpaniju, zastanu — nestanu — a onda se poniže rubom brijega cijeli niz šarenih turbana.

„Pazite, sinci !" opominje Poljanić „svaki hitac nek obali jedan turban !"

„Nemajte brige ! Bit će ih kao šljiva !" šale se momci. — „Hoćemo li početi ?"

„Čekaj, dok kapetan zapovijedi !"

„Gledajte ! Podiže sablju !"

„Ejvala ! — Počmimo !"

— Rrk ! rrk ! grunu puške, a turbani se uskolebaju kao makovice na vjetru. No ni oni nisu lijeni. Brzo pale, ali slabo gadjaju. Zvižde taneta, udaraju u kamen pećinu, huje preko glava, ali u glavu nikome. Naši pako dobro nišane, i ode turban za turbanom. Mislš : već ih i

nema. Krivo misliš. Ima ih bez broja. Sad ih glej, gdje su iza visa iskočili i navalili.

„Kuda ćete, trista vam ! Zar na nas !" rugaju se momci. „Ne ćete, vala ! Prisjelo vam !" — I nisu. Morali su se vratiti. Da, vratio se onaj, koji nije ostao.

Desno i lijevo od petnaeste kumpanije, naša četrnaesta je i pol naše šestnaeste kumpanije sedamdeset i osme regimente. Još dalje dvije su kumpanije od 39., jedna kumpanija od 61. regimente, te četvrti batalijun hrabrih Varaždinaca. Koliko je pak ustaša na suprot, ne zna se, ima ih kao mrava ; jer jedva što jedni uzmaknu, evo drugih. I tako našim, kojih je samo šaka, dosta posla da se brane. Ma carski soldat ne će se samo branit, već hoće i navalit. Udare dakle naši na juriš.

Smrtonosna ih vatra dočeka. — Pogodjen u čelo sruši se major, smioni vodja. Prostrijeljenih prsiju pade kapetan od šestnaeste. Mrtvi, ranjeni pokriju zemlju — a ustaša sve više i više na okupu.

Petnaesta kumpanija ostala je medjutim na svome mjestu, sipajući vatru na neprijatelje. Kad ali vidje kapetan, da naši silu ustaša protjerati ne mogu, dogrdi mu. Ljutit skoči odvažno pred svoju malu četu.

„Djeco !" povikne. „Toga se više trpjet ne može. Napred, uz Božju pomoć, za našeg cara !"

„Živio !" odjekne poklik iz promuklih grla. Grčevito ruke spopadnu puške, bubnjar stane bijesno udarati, a trublja trubi sudnji dan ! — Crvenih, razvaljenih očiju, sivih, puščanim prahom zamrljanih lica, iznakaženi izražajem neizmjernog jara, škripeć zubima, željni osvete i krvi, napevši svaki živac, svaku mišicu, srnu ljudi na neprijatelja ! Padne jedan, padne drugi. — Ništa ! Samo napred !

Gromula Pavo primi se ljevicom o desnicu, i krvavu je donese pred oči. — „Ha, ha, ha ! prokletniče !" nasmije se porugljivo u bijesu. „Treba ti bolje ciljat, ako ćeš m e n e oboriti !" — i rukne kao ranjen bik, zavitla kundakom, pa potrči, da bude opet medju prvima. Mal da nije preko jednog posrnuo. — „Gle, nevolje !" pomisli. „To moj gfreitar leži."

„Pavle!" zove ga Babić. „Uredi ti i za mene. Eto, ja sam ne mogu".

„Udrite, vukodlaci ! — Udrite !" viče Poljanić. — „Udrite, vukodlaci !" urliče sva kumpanija.

Pred svima, sabljom u desnici, revolver u ljevici, junački kapetan. Trčeć spotakne se o neki kamen — padne — nu u tren je opet na nogama, i opet prvi pred svima.

„Hura !" kriči kumpanija — i napred se ide ! Još samo čas, oni su na visu ; još samo čas — i onda naopako ustašama !

U to zabliješti sablja vodje, u brzom snažnom luku zasiječe zrakom, i pogodjen u oko, zatetura, sruši se hrabri kapetan pl. Loy. — —

— Jeste li vidjeli, kad zastane bujica u svom koritu pred kakvim brvnom, kako zašumi, kako uskipi, i kako onda potrostručenom snagom, uništujući sve zapreke, svoje pjeneće vale dalje lijeva ? — Tako stane kumpanija za čas kao ukopana pred svojim mrtvim ljubljenim vodjom. Tad pobijesne ljudi — nisu više ljudi, već su divlje zvijeri, koje tule, riču, i u groznom bijesu na dušmane nasrću. Da su dušmani tvrde hridi, ova bi ih bujica oborila ! — — —

Naš Marko ostao je, držeć djogata, u jednoj zaklonici. Kad ali kumpanija udari na juriš, ne da se njemu nikako mirovat. Priveže konjče i popne se nedaleko njega na jedan vršak. Odatle mu oči prate gospodara. Vidje kako posrnu i zahvali Bogu, kad se je brzo podigao — Ali jao ! padne opet ! — Izbulji Marko oči, ispast će mu iz glave, — gleda, hoće li se kapetan dignut. Čeka časak, vidi da prodje kumpanija, kapetan se ne podigne. — Cikne Marko, kao da ga je guja ujela, zaboravi na djogata i poleti k svome gospodaru. U krvi ga nadje, iz krvave kaljuže podigne mu glavu, te je skrbno položi u svoje krilo. Maramom briše tu toplu krvcu, vodom kvasi ta poluotvorena blijeda usta.

„Gospodine ! Gospodine kapetane ! Molim pokorno, je l'. vam sada bolje?" pita obožavanoga si gospodara.

Badava pita, mrtvi ne odgovaraju.

„Kapetane ! O, moj dobri kapetane !" zove Marko. „Čujte me ! Čujte vašeg slugu !"

Uzalud zove tijelo bez duše.

„Jao, majko ! Kako ću ti pred oči izići, gdje mi ubiše moga dragog gospodara ! . . Ne ću, majko, nikako ! Nek i m e n e zemlja pokrije !"

Položi Marko mrtvo tijelo na zemlju — brižno, kako majka dijete u kolijevku lijega ; poljubi mrtvaca u desnicu, poljubi ga u ljevicu, i onda se digne. Okom zakrene naokolo — traži pušku. Eno jedne ! Leži kraj nekog ubijenog momka.

„M o j a si sade !" uzme ju Marko, zaškrine zubima i poleti u okršaj.

Jošte ima neprijatelja, ali jošte ima i naših ! Kolju se, oko u oko, prsa na prsima.

*

Marko kao strijela medju ustaše. Sad bode bajonetom, sad kundakom bije — i prebije pušku. Makar bilo ! Ima on ruke kao kliješta! Stisne ih jednom ustaši oko grla, pa ga gnjavi, dok ga ne zagnjavi, i onda uzme njegov handžar. Handžarom tad harači, ustaškom se krvlju škropi. Još malo, i nema koga već klati, jer već su mal ne svi neprijatelji poklani. Koji nisu, dadu se u divlji bijeg. Jedan od zadnjih okrene se u bijegu, te opali kuburu, bilo kud bilo. I gle nesreće ! Marku u grudi. Zatetura on — ma ne da se ! Padne — i ne da se ! Puzajući okrene tamo, gdje mu gospodar leži. Puza, i kud propuza, krvavi trag put bilježi. Dopuza do mrtvog kapetana, legne kraj njega i ispusti dušu — — —

Izmedju rijeke Bosne i rijeke Spreče, istočno Doboja, podiže se „Loy-ev hum". Na njemu je spomenik, našim junacima na spomen. Svakog 16. kolovoza kiti ga lovor vijenac.

Ispod huma je groblje. Tamo počiva Marko. Već mrtav bi odlikovan kolajnom za hrabrost. Njegov grob je u redu, lijepi križ je na njemu, oko njega su vitki čempresi. Bilo ljeto, bila zima, oni se zelene. — Uz čemprese rastu krošnjati briesti. Visoko su porasli, gusto im se je granje više groba nadvilo. U sunčanoj ga omari hladi, od kiše i nevremena ga brani, a lišće šaputa o junačtvu te slavonske korenike, koja ovdje daleko rodne si zemlje sudnji dan čeka.

— — — Kraj jednog sela uz Dravu daleko od ovog groblja, drugo je jedno groblje. Kroza nj vodi puteljak u crkvu. S obje strane poredali se grobovi. U jednom od ovih leže kosti Markove majke. Kad seljaci nedjelom u crkvu polaze, svaki zastane kod toga groba.

„Što je?" pitaju djeca.

„To je, djeco, grob sretne majke, koja rodi junaka, našeg sela čast, Marka Olića", odgovaraju starci.

„Znamo ga, znamo !" požure djeca. „Kazivao nam je gospodin učitelj o njegovom junačtvu. I mi ćemo isto kao on — neka se samo kralj pozove !"

Bilo tako, dična Slavonijo !

LISTAK.

SABRAO UREDNIK K. ŠEGVIĆ.

Žalim, da mi nije moguće izvršiti jednu želju: donieti prikaz hrvatskih književnih izdanja za god. 1909—10. jer tih djela nemam. S toga u ime odbora „Matice Hrvatske" molim gospodu pisce i nakladnike, da pošalju „Matici" svoje publikacije, a „Matica" će ih po mogućnosti ocieniti u „Kolu" ili barem oglasiti.

I.

MILI POKOJNICI.

Ove godine je zadesila i lijepu knjigu i „Maticu Hrvatsku" nedaća za nedaćom. Ona tuguje za mnogim svojim članovima, ali se je morala u crno zaviti osobito za nekim svojim odličnim pregaocima i odbornicima, koje ću iz harnosti i pieteta na ovom mjestu za spomen daljnjim potomcima spomenuti.

Osobito je „Matica" imala tugovati ove godine, za Drom. Franom Vrbanićem, Fra Šimunom Milinovićem, Ivanom Trnskiem i Drom. Jurjem Žerjavićem.

I. DR. FRAN VRBANIĆ. Ne možemo reći, da je umro u cvijetu mladosti, ali je umro još čil i krepak, kad je bilo ozbiljne nade, da će još mnogo poraditi za Hrvatsku. Nemila smrt pokosi ga nakon duge i teške bolesti dne 26. kolovoza 1909.

Njegov sprovod pokazao je, koliko je bio ljubljen u Zagrebu i izvan njega. „Matica Hrvatska" je njemu dužna svoja današnja pravila, od kojih datira njezin preporod. On je sa najodličnijim predstavnicima naše inteligencije suradjivao u „Matici" kao njezin odbornik, a na skupštinama njegova je riječ bila uvažena.

Iz njegova životopisa dale bi se napuniti stranice velike knjige. Mi ćemo se ograničiti na najnužnije, po njegovoj autobiografiji. Rodio se u Gospiću 1. studenoga 1847. Otac mu je bio vojnički činovnik u Krajini u ličkoj pukovniji, starinom iz Slunja. Kod organizacije oblasti u gradjanskoj Hrvatskoj u početku petdesetih godina prešao je na vlastitu molbu k državnom računovodstvu u Zagreb, kamo se je g. 1852. preselio. Roditelji su uza sve slabe materijalne prilike uložili sav trud, da ga odgoje kako treba, napose majka nastojala, da ga odhrani u kršćanskom duhu. Prvu normalku polazio je u Gospiću, daljnje pučke škole u Zagrebu. Učitelji mu bijahu izmedju ostalih Janko Jurković, Babukić, Veber, Miškatović, Jagić. Osobito je na njega djelovao Jagić svojim predavanjem ne toliko filološkim koliko opće humanističkim. Opći narodni pokret iza apsolutizma g. 1860. i 1861. uplivao je na svu mladež, tako i na njega. Nije čudo, da se je poput ostale mladeži i on počeo baviti političkim pitanjima, te s ostalim drugovima polaziti marljivo saborske sjednice. Utisci saborskih rasprava godine 1861. i 1865. živo su mu ostali u pameti.

Posljedica toga bijaše adresa pravnika Anti Starčeviću, uručena ovome dne 28. ožujka 1867. potpisana i po Franu Vrbaniću.

Patriotički duh je u mladeži njetio pokojni Fran Kurelac, komu je nekolicina više godina polazila, da uče hrvatski, poljski, ruski i češki. Premda nisu mnogo naučili od tih jezika, ipak su njegovi satovi bili za njih od neprocijenjive vrijednosti, jer je on svim svojim žarom uzbudjivao mlada srca na patriotizam, ljubav k narodu i k učenju. Izmedju drugova, koji se kupljahu oko Kurelca, osobito se je isticao Adolfo Jakšić, koji je kasnije pošao u Rusiju za profesora, zatim Fran Folnegović, Lacko Mrazović, Luka Marjanović i Ivan Zahar. Vrbanić je bio prijatelj sa sinovima Ljudevita Gaja, koji ga je vrlo zavolio i zvao često u kuću i u svoju villu u Mirogoj. Saobraćaj s Gajem bio je za njega od velikoga domašaja. On ga je prvi potakao već kao djaka na literarni rad. Njegovim poticajem poče je prvi praviti i pjesme, koje je uvrščivao u „Danicu ilirsku", koja je g. 1863. počela opet izlaziti kao prilog „Nar. Novinama". Kadkada prevadjao je za „Danicu" po koju pripovijetku, a bilo je i takovih, koje je izvorno sam napisao. Još u 6. razredu gimnazije preveo je „Krvavu ruku", roman od Montepina. Htio je taj roman štampati na svoju ruku i izdao poziv na pretplatu, ali kako nije dobio dosta pretplatnika, odustao je od toga. Kasnije (g. 1880.) štampao je taj roman u podlistku „Obzora" i izašao je kao posebni otisak. Kad je na praznike zalazio u Gospić svomu djedu, tada poče sabirati narodne pjesme; sabrao ih od jednoga slijepca mnogo, te ih predao Gjuri Deželiću, koji je neke priopćio u „Dragoljubu", a druge predao „Matici".

Nakon što je u svim razredima gimnazije bio odličan djak, položio je godine 1866. ispit zrelosti s odlikom, te prešao na pravoslovnu akademiju u Zagrebu. Kao jurista isticao se svagdje. Kad je god. 1867.—1868. u Lici zavladala velika suša i nastao glad, upilio si u glavu, da se moraju sabrati prinosi za uboge Ličane; ali znajući, da ne bi nitko njemu ništa dao, domisli se ovoj doskočici. Pošao je redom prvim patriotičkim trgovinama, te rekao svakomu od njih, da ga ostali mole, neka dodje na sastanak u važnoj stvari. Tako mu je pošlo za rukom sabrati lijep broj gradjana na sastanak. Tu im otvoreno izjavi, da doduše nije dobio ni od koga ni poziva ni naloga, pak zato neka oproste, jer da ih je sazvao u najplemenitijoj nakani. Čestiti mu gradjani oprostiše i izabraše u odbor njega za tajnika. Sabrali su nekoliko hiljada forinti za gladne Ličane, a tadanji komandirajući general Gablenz zahvalio mu se pismeno. Doskora god. 1867., izabraše ga za tajnika pjev. društva „Kolo", gdje je uz predsjednika Miju Krešića i dr. Dežmana nastojao pridići „Kolo", koje je počelo padati; oni su postavili prvi temelj za gradnju kuće „Kola", a Vrbanić kao tajnik sastavio „kalendar", u koji je uvrstio do onda povjest društva.

Kad je god. 1869. organizirano hrvatsko domobranstvo, pozva tadanji okružni zapovjednik grof Miroslav Kulmer Vrbanića u odbor, koji je imao urediti prvu hrvatsku komandu za hrvatske domobrance. U tom odboru bio je vitez Ivan Trnski i kapetan generalnog štopa Vrkljan. Ovaj odbor od trojice uredio je komandu hrvatsku, kako se još danas rabi kod hrvatskog domobranstva. Kad se je god. 1870. posvećivala domobranska zastava u Zagrebu, sastavio je dotičnomu zapovjedniku govor, kojim je predao posvećeni barjak domobrancima. Taj govor štampan je u „Narodnim Novinama" i pobudio je opću pozornost, da vojnik može govoriti onako oduševljeno u narodnom duhu.

God. 1870. mjeseca veljače po nagovoru J. E. Tomića stupio je Vrbanić u službu zemaljskoj vladi kao perovodni vježbenik, te je uz to slušao još i 4. tečaj na akademiji, koji je one godine bio prvi put otvoren. Dodijeljen je bio tadašnjemu savjetniku dru. Anti Stojanoviću, koji ga je sa Tomićem i Mirkom Kršnjavijem uputio u poslovanje gospodarskog odsjeka zem. vlade. Kad je u srpnju 1870. položio sudstveni državni ispit, podje na sveučilište u Beč. Dragutin Pogledić mu isposlova štipendij, da tamo položi rigoroze i pripravi se za profesora na pravoslovnoj akademiji. Medjutim u mjesecu rujnu iste godine umre mu otac, te skoro odusta od te nakane, da ne ostavi samu majku s bratom, ali ona ga je odlučno odgovarala od toga, uvjeravajući ga, da će svojim radom i uz pomoć Božju za odsutnosti prehraniti i sebe i brata.

Odrekao se službe kod vlade uz osobito laskavu pohvalu i pošao u Beč. U Beču je mnogo zalazio vrlomu Hrvatu umirovljenom profesoru dru. Josipu Jurjeviću, od koga je na uspomenu dobio jednu sablju, za koju reče, da ju je dobio od oca tadanjega ministra-predsjednika grofa Lonyaya. Do 15. ožujka 1872. svršio je rigoroze, te se povrati u Zagreb, a promoviran je 5. listopada 1872. za doktora prava.

Povrativ se u Zagreb sa odlaskom dra. F. Burgstallera ispraznilo se je na pravoslovnoj akademiji mjesto profesora trgovačkoga i mjenbenoga prava, te Vrbanić bi imenovan namjesnim učiteljem toga predmeta. Dne 3. siječnja 1873. prvi put stupi na katedru, gdje ga je slušateljima pretstavio tadanji ravnatelj M. Mesić.

God. 1873. sazvana je bila kod zem. vlade anketa, koja se je imala izjaviti o osnovi novoga trgovačkoga zakona. U tu anketu pozvan bi Vrbanić kao izvjestitelj, te je ondje zagovarao recepciju njem. trgovačkoga zakona uz neke preinake. Anketa je njegove predloge prihvatila, a zagovarao ih je u Pešti savjetnik vladin dr. Stojanović. Kad je god. 1874. otvoreno hrv. sveučilište, imenovan je mjeseca rujna izvanrednim profesorom statistike te mjenb. i trg. prava. U tadašnjem odboru za svečano otvorenje sveučilišta bio je Vrbanić tajnikom i izvjestiteljem uz predsjednika Mesića i u tom svojstvu mnogo doprinio k što sjajnijem otvorenju toga zavoda. Postavši profesorom, zahvalio se na službi kod vlade, te mu je izdano tim povodom osobito pohvalno priznanje, a nakon toga bio je više puta pozivan u razne ankete k vladi i napose god. 1875. u anketu, koja je raspravljala o tom, kako da se provede u zemlji sustavni postupak u svim granama gospodarstva. Kao profesor izvanredni bio je do studenoga 1876., te je bio 5. studenoga 1876. imenovan redovitim profesorom.

Kad je god. 1875. osnovan hrv. statistički ured, zamoljen bje od vlade, da kod ustrojstva njegovoga i prvoga rada pripomogne te je kao stručnjak pomagao kod radnja toga ureda preko 10 godina. Za taj rad dobio je od bana više puta priznanicu, dok god. 1886. nije prestao raditi radi navala u saboru na njegovu osobu.

Izabran je bio dekanom na pravo- i državoslovnom fakultetu 4 puta: 1878./9., 1888./9., 1893./4., 1900./1., a sveučilišnim rektorom 1884./5. Njegov inauguralni govor o važnosti statistike za upravu, pribavio mu je mnogo hvale, ali i mnogo neprijatelja. U saboru, navalilo se je svom žestinom na njegovu osobu. Jednoglasna pouzdanica akademskog senata sklonula ga je, da nije predao ostavku na čast rektora, kako je bio odlučio. S druge opet strane osobito su hvalili katolički krugovi ovaj govor, te je primio napose od biskupa Strossmayera vrlo opsežno i vrlo laskavo pismo, a mnoge korone své-

ćeničke i mnogi svećenički sastanci izjaviše mu osobitu hvalu za taj govor. U siječnju godine 1878. odlikovao ga je sv. otac papa komandeurskim redom sv. Grgura Velikoga radi toga govora. Ali nije dobio nikada dozvole, da to odlikovanje nosi.

Njegov aktivni politički rad počinje g. 1877. Izabran zastupnikom kao nagodbenjak takav je ostao do smrti, ali uvijek u opoziciji. Najodrešitije je branio suverensko pravo hrvatskoga jezika u Hrvatskoj počam od g. 1881. do zadnjeg svoga daha.

Godine 1881. mjeseca lipnja i srpnja povela se je u saboru velika debata o riječkom pitanju. Prigodom te debate opširno je dokazivao, da je § 66. nagodbe falzifikat. Mjeseca kolovoza 1881. suspendiran je od službe kao profesor „radi nekorektnog ponašanja, koje njegovu zvanju ne dolikuje i koje se za valjani uzgoj mladeži upravo pogibeljnim ukazuje", te je proti njemu istraga disciplinarna provedena. Mjeseca listopada 1881. je rehabilitiran bez da je istraga dovršena, ponajviše zato, jer onaj čas nije bilo drugoga, koji bi tu struku predvao. Medjutim je za predstojnika bogoštovlja i nastave došao Vončina. On ga je pozvao, neka njemu predade pismenu izjavu, u kojoj neka očituje, da opozivlje svoj govor o pitanju riječkom, a on da ne će to proglasiti, nego staviti medju spise, a tu izjavu, da će uzeti kao razlog, da se proti njemu istraga konačno obustavi. On je odlučno to odbio i izjavio, da toga učiniti ne će. Nakon toga podnešen je predlog na krunu, da bude svrgnut sa profesure uz motivaciju, koju je čitao jednom prilikom sam, „da je nesposoban, te da nema dostatnoga znanja, potrebitoga za sveučilišnoga profesora". Kad je doznao, da je već poslan predlog, da bude svrgnut s profesure, položio je mandat na saboru mjeseca veljače godine 1882. Nakon toga, buduć još riješenje krune nije slijedilo, tražila je vlada od hrvatskoga ministarstva natrag poslanu predstavku i time je taj predmet bio dovršen.

Pravi literarni rad njegov počima nakon imenovanja za sveučilišnoga profesora. Od osnutka pravničkoga društva i „Mjesečnika" bio je jedan od njegovih najradenijih članova, te je opetovano držao javna predavanja u pravničkom društvu. U „Mjesečniku" priopćio je mnogo stručnih rasprava. Kad je godine 1873. u tadanjoj „Ilirskoj Matici" izabran odbor da izradi i predloži nova pravila prema potrebama „današnjega" vremena, izabran je u taj odbor, te prvi nacrt promijenjenih pravila potječe od njega.

Prva oveća znanstvena radnja Vrbanićeva izašla je god. 1877. pod naslovom „Udrugarstvo".

Godine 1884. izabran je pravim članom Jugoslavenske akademije, te je od toga vremena pisao više i to vrlo opsežnih rasprava u „Radu". Kao profesor izdao je osim „Udrugarstva" dvije knjige: jednu o mjenbenom a drugu o trgovačkom pravu. Kritika je jednu i drugu osobito pohvalila. Imao je prilike raditi i za trgovačku obrtničku komoru u Zagrebu, a ona ga je izabrala svojim članom dopisnikom.

God. 1894. izabrala ga je Jugoslavenska akademija svojim prvim tajnikom, te kao takav vodio od to doba neprekidno čitavu upravu akademije i prigospodario joj je mnogo. U pojedinim društvima, gdjegod je bio, zvali su ga na rad, te je posvetio mnogo vremena i truda unapredjenju tih društava.

„Matica Hrvatska" polažući ovaj vijenac na grob svoga dugogodišnjeg odbornika i člana utemeljitelja, jednoga od svojih radinih preporoditelja kliče:

Vječna slava uspomeni Dra. Frana Vrbanića!

II. **FRA ŠIMUN MILINOVIĆ.** Rodio se u Lovreću 24. veljače 1835., umro 22. ožujka 1910. u Baru.

Kadgod sam trefio, ma gdje, kojeg gornjaka dalmatinskoga u crvenoj kapici, sa širokim čakširima i opancima, gdje nosi pred sobom čivutsku trgovinu zametnuv svoje polje i pokvariv staru trgovinu proizvodima domaće industrije seoske, uvijek mi je padala na um slika Fra Šimuna Milinovića. Žalio sam naime narod, iz kojega je nikao Milinović, narod, koji se je dao na stranputice, na trgovinu sa bazarskom robom njemačkih čivuta i na lijenčarenje i skitanje po tudjem svijetu, gdje izgubi one stare hrvatske vrline a unosi u domovinu samo mane i pokvarenosti. Lovreć, Studenci i kako li se sve zovu ona mjesta Imotske krajine, daju velik broj pokućaraca, koji obilaze po velikim gradovima kavane i gostione i javna zabavišta nudeći u bazaru kupljenu robu. Oh kad bi se netko našao, da odvrati narod od takova ne lijepa posla, kako je više krat želio pred menom pok. Fra Šimun!

Nije bilo niti je sada čovjeka, kojega sam više ljubio i štovao a manje s njime općio od Fra Šimuna Milinovića.

Prvi put sam ga vidio u Zadru god 1886. u ranoj jeseni, kad sam polagao maturu. Te godine naime je knez Crne gore sklopio konkordat sa sv. Stolicom i dopustio, da se zasnuje, ili bolje, obnovi katolička hijerarhija u Crnoj gori. U rujnu mjesecu te godine je ugovor savršen, te je bio potpisan u ime sv. Stolice po Barnabiti O. Tondiniu, koji je dne 27. toga mjeseca bio na prolasku kroz Zadar zajedno sa Milinovićem. O. Tondini je bio od nekih faktora kandidiran za barskoga konkordatskog nadbiskupa, a on se je sam preporučivao svojim slabo uspjelim talijanskim prevodom „Gorskog Vijenca", kojim je htio pokazati da pozna hrvatski. Nu njegova kandidatura nije našla odziva u Crnoj gori, gdje su tada bili jači bratski osjećaji prama Hrvatima nego li su danas. Tada je Jovan Sundečić, još dobrano snažan imao jaka upliva na kneza pjesnika, pa je njegova riječ odlučila, da bude imenovan barskim nadbiskupom O. Šimun Milinović, koji je do onda slovio u Dalmaciji i kao učen i kao značajan i kao oduševljen Hrvat i redovnik.

Milinović se je sastao u Zadru sa Tondiniem te večeri 27. rujna 1886. Za večerom u razgovoru imao sam prigode promatrati ta dva čovjeka. Razlika je u njihovim karakterima bila prevelika, a da ne pane u oko i čovjeku mladu i neiskusnu, kakov bijah ja onda.

Tondini je već svojom vanjštinom odavao taštu skromnost, koja odmah pada u oči kod redovnika. Odjeven po najnovijoj modi u salon-rocku, lijepo gojenom i maščenom bradom, nitko ne bi mislio, da je to jedan katolički redovnik. Naprotiv Milinović je izgledao posve obični fratar, kakovih nadješ na putovanju često. Nikakovim vanjskim znakom nije se odlikovao od ma kojeg lajika samostanskoga.

Tondini je u govoru isticao uvijek sebe, svoju ličnost, svoje sveze sa Strossmayerom, sa kardinalima, isticao je svoje neke radnje na polju istočne liturgije, da je pobudjivao u slušateljima neko udivljenje. U meni nije. Ja sam ga smatrao običnim talijanskim hvališom, koji s visoka gleda nas Hrvate i smatra, da je iskazao veliku čast Strosmajeru, što s njime opći.

Milinović naprotiv nikada o sebi ni riječi. Govorio je o školstvu, o odgojnim sredstvima, o modernoj didaktici i pedagogiji. Ali samo onda, kad je o tome pao razgovor. On je do tada bio ravnatelj sinjske franjevačke gimnazije, pa je naravno, da je razgovor pao više puta na nju

i što je s njome skopčano. Osobito je zanimalo franjevce pitanje njegova nasljednika, pošto onda nije bilo za to uposobljene sile.

On se je najradije šalio. Pripovijedao doskočice i šale svojih drugova, svojih učenika, svoje doživljaje na putovanju po onom dalmatinskom kršu.

A imao se je i čim pohvaliti, da je htio. On je do tada već bio napisao „crtice o slavenskoj liturgiji", napisao je dvije krasne povjesne monografije: „Bijač" i „Knez Domaldo". Napisao je u „Vijencu" svu silu rasprava, kitio je svojim perom veći dio hrvatskih novina, osobito „Obzor" i „Narodni List". On je na polju školstva bio jedan od osnivača sinjske gimnazije, koju osnovaše naši zaslužni franjevci, da u još otudjenoj Dalmaciji pruže prilike, da se sinovi hrvatskoga naroda izobraze na hrvatskom jeziku. To je prva hrvatska gimnazija u Dalmaciji, osnovana god. 1854. Ali da gimnazija uzmogne dobiti pravo javnosti i državnu podporu, trebalo je usposobljenih sila da predaju. Franjevci pošalju nekoliko svojih mladih redovnika u Beč a medju njima Milinovića, koji zadivi i svoje drugove i svoje profesore.

On je 28 godina predavao na toj sinjskoj gimnaziji, a većim dijelom njome i upravljao. Koliko je zasluga stekao na tom polju, ne dade se prikazati u ovoj bilješci. On je slovio i kao vrstan crkveni propovjedalac, i kao odlučni i odvažni borac na političkom polju u vrijeme najljućih borba za gospodstva Lapenne, Alesania i Roznera (1860.—1870.). Uz Matasa, Zlatovića, Tomića, Šalinovića, Puratića, Ivanovića i drugove Milinović je slovio kao najodrešitiji Hrvat.

Uza sve te njegove vrline i druge duševne i redovničke kreposti i sposobnosti, koje su ga same preporučivale za najveće crkvene časti, on se je smeo na vijest, da će postati barskim nadbiskupom. On nije nikako mogao pregorjeti svoj sinjski samostan, svoju obljubljenu gimnaziju, svoj dotadanji mirni redovnički i profesorski život. On je ne jedan put rekao, da bi volio biti lajik u samostanu, nego kardinal u Rimu. Sve je učinio, da od sebe odkloni namijenjenu mu čast. Ali nije mogao. On je, kad sam ga prvi put vidio, prolazio za Rim, da bude redjen za biskupa.

Njegov govor me je zadivio, njegova učena čednost i kreposna poniznost djelovala je na mene jako.

Kad se je za tim povratio iz Rima već redjen biskupom, (7. studenog 1886.) sa darom velikoga Lava XIII. na prsima, zaustavi se ponovno koji dan u Zadru. Dne 8. prosinca držao je prvu pontifikalnu misu u franjevačkoj crkvi na mirima, uz veliko slavlje i učešće hrvatske inteligencije. Tom prigodom sam osjetio u sebi nuždu, da dam oduška svojem srcu, te mu zapjevah pjesmu, moj hrvatski pjesnički prvijenac. Donosim ga radi kurioziteta, da se vidi, kako sam onda otrag gotovo 25 godina osjećao za toga čovjeka.

Dostoj se goste visoki,
izmedju raznih glasa,
koji se tebi na slavu
podižu ovog časa,
prijatnim srcem primiti.
prilikom slavlja Tvog,
izražaj ovaj sukromni
iskrenog srca mog.

Jedni ti hvale pjevaju
s prostranog tvoga znanja,
drugi ti svjesnost ističu
visokog tvoga zvanja;
ovaj ti diže do neba
ljubeznu krotku ćud:
onaj za milu otačbu
plamteću tvoju grud.

Kao što duga na nebu
skuplja sve razne boje,
tako sve tvoje kreposti
i sve vrline tvoje
pred mojim umom predstavlja
po tebi izabran grb,
iz koga jasno prosjeva
srdca ti smjer i skrb.

Skrb, da se carstvo božije
rasprostre širom svijeta,
i da se čista uzdrži
Krstova vjera sveta:
skrb, da do konca dosljedan
slavnomu redu tvom,
k spasu i slozi primakneš
mili nam rod i dom.

U tom ti pomoć pružila
Božija mati slavna,
pobožnog našeg naroda
štitnica starodavna!
Na toj te stazi pratio
šerafski Parac tvoj!
A sam ti Bog naplatio
pastirski trud i znoj!

Ovaj moj prvijenac se je tada svakomu dopao, pa je bio tiskan u „Katoličkoj Dalmaciji" i u nekoliko posebnih istisaka, koje sam darovao svečaru. Milinović je tu pjesmu držao do smrti u svojoj sobi, zaokvirenu jednostavnim okvirom.

Poslije ovog prvijenca, u kojem se vidi puka imitacija Manzonijevih pjesničkih oblika, kao:

Qual masso che dal vertice
Di lunga erta montana.

Ili:

Ei fu. Siccone immobile,
Dato il mortal sospiro...

Sedmerci talijanske umjetne pojezije. I da nije bilo Tresićevih liričkih pjesama, bio bih i ja postao nekakov Tirtej. Ali, na sreću lijepe knjige i hrvatske pjesme, osjetio sam, da moj Pegaz ne može letjeti s Tresićevim ni usporedo, pa sam se okanio.

Milinović je u Baru živio pustinjački život, život sveca redovnika, život kršćanskog milosrdnika. On je svojom pojavom i svojim besprijekornim životom zadivio svakoga. Počam od crnogorskoga dvora pa do zadnjega pastira svak je pred Milinovićem iskazivao najveće poštovanje.

Od god. 1886. ja sam ga više puta vidjevao na prolasku i s njime razgovarao na samu, jer mi je poklonio bio svoje očinsko srce. I opazio sam, kolika je šteta, što je taj čovjek bačen u Bar bez ikakova polja, da razvija svoje sposobnosti, svoju volju za rad.

Jedna velika misao je veselila pisca „Crtica o slavenskom bogoslužju", a ta je, da će širiti i utvrditi starohrvatski jezik u crkvi. Prama konkordatu izmedju svete Stolice i crnogorskog Kneza, u svim crkvama katoličkim Crne gore imao se je uvesti hrvatski jezik. Nu poslije Milinovićeva dolaska u Bar, stotinu zapreka se je stavljalo iz Rima oživotvorenju toga članka. Prošlo je nekoliko godina, dok se je tiskala neophodno nužna liturgična knjiga: Misal, i dok je Milinovićev ljubimac tajnik O. Metod Radić mogao u barskoj nadbiskupskoj crkvi zapjevati: „Slava va višnjih Bogu". Austrijska diplomacija je stavljala kod sv. Stolice stotinu poteškoća. A kad je Misal bio tiskan, za nekoliko dana nestalo je eksemplara. Taj Misal je bio ograničen za službu u Crnoj gori, dočim naši glagoljaši Dalmacije, Istre i senjske biskupije nisu mogli do njega doći.

Te poteškoće su prisilile odmah s početka Milinovića, da zamoli sv. Stolicu, da ga riješi tereta, koji mu je postajao nesnošljiv. To sam ja čuo ne jedan put iz njegovih ustiju. Posjetio sam ga godine 1897. u Bar. Tu sam ostao nekoliko dana

i u to vrijeme, istina, nije se jadao, jer je svoje muke brižno krio, ali iz njegovih riječi mogao je čovjek vidjeti, da mu je teško. Htio se je vratiti u svoj sinjski manastir makar sudje prati, kako je znao izraziti se.

A ni sa strane crnogorske vlade nisu mu ruže cvale. Onu konkordatom odredjenu mu plaću od 5000 lira talijanskih primao je neredovito, te je za potrebe svojih crkava i siromaha Bara morao se uticati i prijateljima. A to ga je ljuto bolilo. Onu mirovinicu od 800 kruna godišnjih Austrija mu ukinu nakon tri godine biskupovanja pod izlikom, da je postao podanik tudje države, ali u istinu radi posve drugih, političkih, motiva.

Prešao bi granice ovog kratkog nekrologa, kad bi stao navadjati potanko sve njegove boli i uzroke njihove. To je predmet povijesti katoličke hijerarhije u Crnoj gori. Ali moram spomenuti jedan dogodjaj, koji je dobro poznat hrvatskom narodu.

Godine 1904. donje Milinović u Zagreb. Sastanem ga, te me zamoli, da ga pratim. Bio je sam. Došao je u Zagreb, da sakupi koji doprinos za izgradnju katoličke crkve na Cetinju. On se je živo zauzimao, da na Cetinju, gdje imade trećina pučanstva katoličke vjere, sagradi crkvu i ustroji parokiju. Nu za to mu je falilo sredstava. Teško je bilo kupiti zemljište, jer cetinjski samostan kaludjera, koji je gospodar cijelokupnog zemljišta Cetinja, nije htio prodati komad zemlje, za izgradnju katoličke crkve. Jedva je našao kus zemlje izvan grada u blizini austrijskog ministarstva.

Kad je sagradio zemljište, dodje da sakupi milodare. Tom prigodom prijatelj Dr. Mile Starčević mi dade, da mu odnesem 100 K. U to vrijeme bješe izašla bulla Lava XIII. kojom se ustanovljavaše kolegij sv. Jerolima u Rimu „pro gente croatica". Ta bulla razveseli hrvatski narod. Nu odmah za tim, čim ona bje objelodanjena, puče glas, da će Crnagora ustati proti njoj, jer se i barska biskupija broji medju one hrvatske, koje imadu pravo na taj kolegij. A Crnagora ne smije se ubrajati medju hrvatski narod. Ja tom sgodom upitah Milinovića: Što je istine na stvari?

On mi odgovori, da su sve te glasine, koliko se tiču Crnegore, neispravne, jer da je on radio sa ostalim biskupima složno nakon dogovora i odobrenja sa strane kneza Nikole. Knez je pristao na sve.

Ja sam taj njegov glas objelodanio i u novinama, a da izvor nisam izričito spomenuo. Ali koliko je bilo moje razočaranje, kad sam nekoliko dana iza toga čitao u novinama, da je crnogorski konsul u Rimu Popović zajedno sa Pjeıotićem i nekim drugim izrodima dalmatinskim uložio prosvjed, prodro u gostinjac sv. Jeronima, zauzeo ga silom i pomoću talijanskoga redarstva i austrijske diplomacije osujetio već gotovu osnovu Lava XIII. Ne treba ni spominjati poslanstvo Luja Vojnovića u Rim. jer to svak znade. A poslao ga je knez Crnegore, da osujeti „sramotu, koja stiže Crnogoru, da se Bar ubraja u hrvatske biskupije". Tolika je mržnja na hrvatsko ime!

Milinović je bio pozvan da se povrati u Bar. On je i tom prigodom sve moguće učinio, da ostavi biskupiju. Nije mogao nikako preboljeti tu sešku ranu. Od onda u istinu je posve oslabio, omlohavio fizično, te je želio, da ga Bog digne, kad ga ljudi drže na mjestu, koje mu zadavaše tolike boli.

Ovdje prestajem, jer mi ruka drhće od uzbudjenosti i ganuća misleći na čovjeka, koji bi u drugim prilikama i na drugom mjestu svojim vrlinama bio zadivio svijet, a bačen ondje medju neobradjeno barsko grmlje, sputan u poletu nije imao druge utjehe osim molitve

i neograničene ljubavi njegovih učenika, njegove redovničke braće, njegovih brojnih poznavalaca i štovatelja. Smrt je prekinula njegove boli, a Vječni je već nagradio njegove muke.

Ako mi Bog udijeli zdravlja, napisat ću ja o njemu još, jer me je on prvi potakao, da sumnjam o originalnosti „Gorskog Vijenca".

III. **IVAN TRNSKI.** Rodjen u Rači 1. svibnja 1819. Umro u Zagrebu 30. lipnja 1910.

Kad je Trnski zaklopio svoje smrtne oči, cjelokupno naše novinstvo, naši beletristički i strukovni listovi donijeli su o njemu opširnih biografija, svak je imao što reći. O njegovim djelima nije se ni deseti dio pisalo naspram onoga, što se je pisalo o njegovoj osobi.

Nije ni čudo. O čovjeku, koji je u našem javnom životu, i kao upravnik i kao književnik, djelovao od početka našega književnoga preporoda — čak od 35 godine prošloga vijeka — sve do pred smrt, o čovjeku, koji je sudjelovao sa Gajem na ilirskom pokretu, sa Jelačićem u ratu na Magjare, sa Preradovićem, Stankom Vrazom i plejadom njihovih pomagača i nasljednika, o čovjeku, koji je i doživio i učestovao u svim sudbonosnim promjenama političkim i kulturnim hrvatskoga naroda, imade dosta toga da se piše i spomene potomcima. Pišući o Trnskomu pisati se mora povijest hrvatskoga naroda zadnjih sedamdeset godina. On je došao u dodir sa svim važnijim osobama našega društva, suradjivao je u svim prosvjetnim institucijama, u većem dijelu naših književnih listova, upoznao je cijelu Hrvatsku od Varaždina i Rijeke do Zemuna, Mostara i Kotora. Upoznao je narod a narod njega, pa je u svakomu ostavio po koju ugodnu uspomenu.

I u meni je ostavio ne samo kao pjesnik nego kao čovjek najugodniju uspomenu. Kad sam prvi puta boravio u Zagrebu, jedva sam ga vidjevao u upravi „Vijenca".

Gledao sam ga onim rešpektom, kojim čovjek gleda jedan dragocjeni narodni spomenik, ali mu se nisam usudio približiti. Nu dvije godine kasnije boraveći u Spljetu jednog jutra vidim njegovu silhuettu, vidim onaj njegov niski a jedri stas naslonjen o ruku vjerne njegove pratilice, kćerke Zore, koja kao pravi satelit prati svoje sunce, gdje prolazi niz onu uličicu, koja vodi sa Gospodskog trga doli prama trgu sv. Mihovila. Nisam mogao vjerovati svojim očima, da je on, starac od osamdeset godina, podvrgao se tako napornu putu i došao u Dalmaciju. Nu da se uvjerim, koraknuh za njim, pretekoh ga, obazrem se za tim i vidim ga lice u lice. Tad mu se približih i ponudih mu svoje usluge ne bez izražaja začudjenja i veselja, što vidim Nestora hrvatskih književnika i posljednjega Ilirca u Dijoklecijanovu gradu. On je bio na moju ponudu izvanredno ganut, nije smagao riječi, da mi se zahvali. Odvedoh ga u muzejalne prostorije, odvedoh ga Don Frani, koji, pun veselja, pozva ga u goste zajedno sa Zorom njegova života. Pratio sam ga po Solinu baš na dan velikoga sajma, na 8. rujna. Njega je u tom gradu rimske i hrvatske prošlosti sve zanimalo, za sve je pitao, o svemu je htio potanko biti na čistu. Otidosmo i u Trogir, da mu pokažem kuću opjevanog Berislavića.

Nije moguće opisati njegovo oduševljenje, ganut je plakao zahvaljujući se Don Frani Buliću a i meni nad onim neznatnim činom dužnosti i poštovanja prama njemu, koji je zaslužio za života spomenik i harnosti i ljubavi. Putem iz Solina u Spljet slomila se os na kolima. Pomislite moje smetnje tom prigodom. Što ću sada sa čovjekom u osamdesetim

godinama ? Stati na put pa čekati ? Ja mogu i pješke do Spljeta, ali on ? Mrak je uhvatio, kud ću se sklonuti ? On je opazio na meni tu smetenost, pa da me utješi, izjavi, da je on spreman do Spljeta i pješke ići, i zaputi se prvi.

Na veliku sreću, prodjoše prama Solinu jedna prazna kola, umolih kočijaša, da se povrati natrag i da nas dovede do grada makar od koga bio naručen. Kočijaš pristane. I tako izbavi nas slučaj iz velike neprilike. On se nije nipošto uznemirio. Za njega je to bila ugodna epizoda sa puta.

Kadgod sam kasnije dolazio u Zagreb, makar na kratko vrijeme, on je nastojao da me pozove k sebi u goste. Znao je sakupiti svoje prijatelje, književnike na razgovor. Tu sam upoznao i Dra. Frana Markovića i pok. Tomića i druge hrvatske odličnike. Nu nada sve sam upoznao Trnskijevu neograničenu dobrotu srca, njegovu ljubav za sve, što je dobro i plemenito. Ja mislim, da se već izgubio kalup takovih ljudi.

On je proizvod posve drugih vremena i drugih nazora, proizvod prilika, koje mi ne poznamo. Za to Trnski ni kao čovjek ni kao radnik nije bio shvaćen od mladje generacije, a pram tomu ni dolično uvažen. Ni on ni njegovi savremenici, u kojima on življaše i poslije njihove smrti, nisu upoznali one razdiobe rada, kojom se odlikuje moderno organizovano društvo, gdje svaki traži svoje mjesto i radi samo ono, što mora. Trnski je bio pripravan sve raditi, kako su radili stariji ljudi. On je obradjivao sve vrsti literarnih radnja, bio je pjesnik i lirski i epski, pripovjedač i sakupljač narodnoga blaga, bio je i filolog i pedagog. Kao upravnik znao je u svakoj struci uprave iznijeti svoje nazore.

Za sve te struke raznovrstnoga rada osjećao je uvijek isto poticalo: ljubav za stvar. Nije ništa radio preko volje. Radio je sve oduševljenjem, zanosom, kao da od toga ovisi sudbina svijeta.

Svi se vrlo dobro sjećamo, kako je on postav predsjednikom društva hrvatskih književnika radio, da tomu društvu namakne i potrebitu glavnicu, jer bez sredstava nije moguće ništa uraditi. Nu da čitatelji vide još bolje, kud je on sve tražio sredstava, neka posluži ovo pismo, koje dobih početkom siječnja 1901. iz Brača. Pismo glasi: ,,Dragi Kerubine. Ivan vit-Trnski popeo se na dušu momu bratu u Americi. da postane utemeljiteljem književnoga hrv. društva. Moj brat pita me, zaslužuje li to društvo potporu. Nedavno ja sam čitao u novinama, da je društvo postalo korito magjarona i da se i prodane mješine u njemu šepire, s toga molim te, da mi javiš tvoje mnijenje u stvari“ itd. itd.

Ja sam odgovorio po savjesti. Ivanović iz Amerike pošlje utemeljiteljnu svotu.

Iz ovoga se vidi, kakovim je marom on tražio otačbenike čak u daleku Ameriku, da uzmogne provesti svoju namjeru i priskrbiti početnu glavnicu društvu, koje se je tek osnivalo i njega svojim prvim predsjednikom izabralo. On nije smatrao to predsjedništvo pukom časti, on je vršio i preko svojih materijalnih sila dužnosti predsjednika, te je kupio novčić po novčić, dok nije sabrao onu lijepu svoticu, koja bi danas mnogo veća bila, da su njegovi našljednici prama društvu vršili jednakim marom iste dužnosti.

U doba, kad se svak jagmi za čast a nitko za rad, Trnski je, starac od preko osamdeset godina, pokazao, da radom se stiču zasluge i za ovaj i za onaj svijet.

Kao predsjednik ,,Matice Hrvatske“ kroz kratko vrijeme svoga predsjednikovanja jasno je pokazao to svoje načelo.

Nije htio biti tek imenom predsjednik nego je htio za sve znati, oko svega se brinuti, inače on je odklanjao samo počasna mjesta. Nije htio biti nigdje masculus pictus. Ta uloga nije bila za njega. Za to je položio čast Matičina predsjednika, nakon samih nekoliko mjeseci.

Cio njegov život pun je primjera kreposti i ljubavi prama cijelomu narodu, osobito prama njegovim odličnim sincvima i radnicima. Nije težio za reklamom za vanjskom slavom, za paradama, za praznim iskazima počasti. Skroman je bio u svojoj sobici, marljiv i neumoran radnik, podupirao je svako plemenito poduzeće, čim je god mogao.

To je naravno i razumljivo od čovjeka, koji nikomu pojedincu nije ništa dugovao, koji nije ni roditeljima, osim života, za ništa bio obvezan. Sam se je podigao na noge uz pripomoć naroda i crkve. Za to je on narodu i crkvi bio haran, bio im je odan do konca života.

Svoju mladost je proživio u oskudnim prilikama boreći se za svakidanji kruh kasnije je dostigao vrhunac karijere, koja se u Hrvatskoj u njegovoj struci postići dala.

Za njega se može reći ono što rimski povjesničar kaže za Marija ,,Videtur ex se natus“. On se je sam stvorio, t. j. nikomu ne duguje ni svoju karijeru, ni svoje uspjehe na polju književnosti i javnoga rada.

Nije moja zadaća da ovdje prikažem rad i život čovjeka, koji odaje svoje tragove u dugoj povijesti jednog cijeloga vijeka i jednog narodnog uskrisenja. To će uraditi vještiji i učeniji, kojima bude povjereno izdanje njegovih djela. Napisao sam ovaj kratki nekrolog, da odam poštovanje i ljubav prama čovjeku, pjesniku, i Matičinom predsjedniku, počasnom članu i radniku, koji za sobom ostavlja obilje osjećaja i ljubavi.

Neka bude vječna njegova uspomena u narodu ne samo kao pisca pjesnika nego kao čovjeka kreposnika, kao neumorna i marljiva radnika na kulturnom polju.

Tim osjećajima polažem ovu skromnu kiticu pieteta i ljubavi na njegov grob živom molbom svemogućemu Bogu, da ne dopusti, da se njegovom smrću utrnu vrline, koje su resile život Ivana pl. Trnskoga.

IV. **DR. JURAJ ŽERJAVIĆ.** (Rodjen u Zlataru 13. travnja 1842., umro u Mariji Bistrici 1. srpnja 1910.)

Kad smo zatvarali smrtnu raku nad lijesom Ivana Trnskoga, morali smo se dogovarati o sprovodu Dra. Jurja Žerjavića. Njegova smrt, premda nije neočekivana banula, ipak je pobudila u nama neki bolni osjećaj, neku neizrecivu tugu nad gubitkom čovjeka, koji nije bio književnik ni umjetnik po zvanju, nije bio tada ni aktivni političar, ali ipak je u narodu hrvatskomu slovio medju njegove sinove, medju najodličnije borioce kulture. Nad smrću Jurja Žerjavića oćutili smo bol kao nad ruševinama zgrade, koja je kroz vjekove očuvala mnoge uspomene, kao nad ruševinama tvrdjave, oko koje su se dušmani dugo vrzali, ali ju oteti nisu mogli.

Nije, velju, bio Žerjavić ni pjesnik ni pripovjedač, nije bio književnik, ali je unapredjivao i književnost i svaku struku lijepoga umjeća i znanja. On je ne samo na svoje troškove izgradio u svojoj župi i kotaru pučkih škola i opskrbio ih potrebitim zemljištem, on je ne samo širio i podupirao svaku kulturnu osnovu, on je ne samo bio toliko i toliko godina ,,Matičin“ povjerenik i to medju najrevnijima, nego je on i silan novac uložio, da se osnuje u Zagrebu visoka tehnika, i da se tako pruži množini Hrvata prigoda, da izučiv tu struku izrabe bogatstvo naše otačbine sakrito u zemlji na korist hrvat-

skoga naroda. Onih 200.000 kruna ostavljenih u tu svrhu jesu najljepši spomenik pokojniku. A škole podignute njegovim troškom govorit će dugo i dugo narodu o ljubavi Žerjavićevoj za napredak naroda hrvatskoga, za prosvjetu seljaka.

„Matica Hrvatska" je Žerjavića imenovala svojim počasnim članom, grad Zagreb ga je imenovao svojim počasnim gradjaninom, mnogobrojna prosvjetna društva su ga odlikovala najvećim odlikovanjima, ne samo radi njegovih zasluga, nego i radi njegova karaktera, radi njegove nepokolebive ustrajnosti, neslomive volje u radu za misao hrvatsku.

Ime Žerjavićevo spada povijesti, koja će ga ubrojiti medju one zaslužne muževe druge polovice XIX. vijeka, koji su riječju i djelom nastojali probuditi hrvatski narod na nov život, koji su ulagali svoje sile oko osvješćenja i političkoga i kulturnoga Hrvata. U doba, kad se karakteri gube, kad se duše daju na prodaju, kad briga za zemaljska uživanja ubija svaku duševnu vrlinu, ime Jurja Žerjavića sjaji kao posljednja zvijezda na obzorju. Ljudi, koji su s njim radili, nestaje, ali na žalost nestaje i njihova zanosa, njihovih ideala.

Kratak je Žerjavićev životopis. Iza dovršenih gimnazijalnih nauka, iza svršene bogoslovije u Zagrebu otide u Rim, da uči i da postigne doktorat. God. 1867. bi redjen za svećenika. Neko vrijeme je bio profesor u nadbiskupskom liceju u Zagrebu, a poslije smrti Marija bistričkog župnika Tompića, 1872. postade on župnikom, gdje i svrši svoj zemni život. Obilno je bilo polje rada za čovjeka, koji je, i poslje nego je oslijepio, za radom hlepio. Svojim primjerom i naukom nastojao narod poučavati u dvije glavne nauke: na rad i na štednju. Pratio je napredak poljodjeljstva i kad je u drugim narodima našao što dobro, odmah je to uveo u svoju župu. On je prvi u Hrvatskoj osnovao seljačku zadrugu za oslobodjenje seljaka iz ruku kamatnika lihvara. On je svetište Majke Božije bistričke posve obnovio i omogućio narodu i pristup i zaklon u vrijeme nepogode.

Istakao se na političkom polju kao muž temperamenta i velike govorničke darovitosti. Iza kako je posve oslijepio, morao se je povući sa političkog poprišta, ali nije prestao pratiti dogodjaje u otačbini, i hrabriti i svjetovati svoje drugove na plemenito ustrajanje u borbi.

Za nekoliko godina bio je njegov župni dvor stjecište političkoga života. Kao što su se za župnika Krizmanića kupili u Marija bistrički dvor Iliri, kasnije za župnika Tompića ilirski nasljednici obzoraši, tako su za Žerjavića tu našli svoj dom pravaši. Uvijek je Marija bistrički župni dvor bio ognjište patriotizma i kulture.

Dao Bog da nasljednik njegov bude ne samo nasljednik u uživanju župnih dohodaka, nego i u radu za dobro i za sreću onoga seljačkoga kraja i cijele Hrvatske.

II.

JEDNA KNJIŽEVNA POJAVA: CHANTECLER.

KOMAD U ČETIRI ČINA, SPJEVAO EDMOND ROSTAND.

Od kada „Aesopus auctor materiam reperit", koju obradiše kasniji pjesnici od Fedra do Lafontainea, do Swifta i Rudgarda Kiplinga, nije nikomu palo na pamet, da jednu basnu obradi u dramatskoj formi. U pučkoj i u umjetnoj literaturi životinje razgovaraju izmedju sebe, svadjaju se i ljube, plaše se i vesele, doživljuju svakojake dogodjaje, ali oni dijalozi, ono pričanje nema ni iz daleka dramatskoga oblika. — Kao što su božanstvo nastojali prikazati u obliku čovječjem, tako su i duh čovjeka uveli u životinje, i u same biljke: to je tako zvani animizam prirode.

Navodno Homerova Batrabomiomahia je pokušaj, da se carstvo živina prikaze na bojnom poprištu, kao parodia Ilijadi.

Shakespeare je pokušao uvesti životinje u svoje drame, dao im je na pozornici govor, ali još to nije ni iz daleka ono, što je izveo slavni pjesnik Cyrana de Bergerac, L' Aiglon-a, i „La Princesse lointaine" u najnovijem svojem djelu: „Chantecler-u".

Ne samo u franceskoj književnosti nego u povijesti kulture cijeloga čovječanstva ova drama znači pravu pojavu, ne za to, što je donijela piscu od same publikacije jedan cijeli milijun franaka, nego radi izvornosti misli, radi visokog pjesničkog duha i pjesničke forme, u kojoj je zaodjevena. Nema naroda kulturna, kojemu nije poznata. Za nekoliko tjedana ova književna pojava bila je predmetom najživlje diskusije u književnim krugovima, pa je sa svim opravdano nastojanje, da se njome upoznadu i vrijedni čitatelji „Kola" „Matice Hrvatske".

Predmet ove drame je uzet iz života peradi. U njihovu carstvu Chantecler ili hrvatski Pjetao, Peteh, Pijevac, (što podpuno odgovara smislu franceske riječi) igra prvu ulogu. On je protagonista ove drame.

Pjesnik dovodi osim običnih članova Kokotove obitelji, osim Kokoši i Pilića još Guske, Patke, Labuda, Tukca, Goluba, Pauna, Kosa, Slavića, onda Zecove, Psa čuvara, i sve ostalo što spada u dvorište jednog majura. Osim toga uvodi u radnju Ćuka i Jejine, Sove i Kukuveže, Žabe i Mačke, lovačkog Psa i Fazanu, Krtice i poljske Muhaviće, Ose, Pčele, Šturke, napokon i Pauka.

Iza krasnog preludija, u kojem kazališni direktor javlja predmet predstave, u kojoj će „Ezopova grba zamijeniti šaptačevu škatulju", počinje prvi čin: „F a z a n i n a v e č e r".

U dvorištu majura, gospodar kojega, na sreću peradi, ne jede mesa, jer je vegetarijanac, u živom su razgovoru Kokoši i Pilići, Patke i Puran. Mačak spi na zidu. Metulj oblijeće cvijeće, a u gajbi Kos pjeva.

Kokoš bijela zamijera, što Kos deranski pjeva, a Patak opaža, da ne zna svršiti svoju ariju:

P u r a n: Patče, u umjetnosti treba ne znati svršiti....

P i l i ć pita jednu Kokoš: Za što Mačak mrzi Psa?

K o s: Jer mu ovaj uzimlje mjesto u kazalištu.

P i l i ć (začudjen): Zar i oni imadu kazalište?

K o s: Da, čarobno...

P u r a n (komu su dosadili lakoumni govori): Kako on znade kazati, da su mržnje rase na dnu mržnje za položaj. U tomu je jak. Siva Kokoš se je zaljubila u Ćuka, što pjeva zatvoren u zidnoj uri, te povjerava svojoj prijateljici, kako će ga u noći čekati, kada sat udara.

Proleti onim krajem Golub listonoša i zaustavi se nad dvorištem, da vidi huhor glasovitoga, Velikog, Chanteclera. Njemu se divi svaki Golub, pa je on obećao svojoj Golubici, da će joj na povratku s puta kazati, kakov je. Pjeva slavu Chanteclera, „čiji glas čuje se u golubinjaku, odjekuje dolinom, reže plavo obzorje..."

K o s: Za kim svačije srce kuca.

P u r a n: Doći će on brzo. Ja sam vidio toga pilića, kad se je izlegao, on je za mene još uvijek pile, kod mene je učio prve note... On se je izlegao u ovoj staroj košari, a koka, koja ga je izlegla,

još je živa. Ona je dobra, stara, tradicijonalna Gaškonska Kokoš...

Kos: Ona, koju Henrik IV. htio u loncu...

Golub: Mora biti ohola, što je izlegla Kokota...

Puran: Čednim ponosom majke hraniteljice. Danas ne razumije ništa drugo nego: „moj dragi pilić", raste, biva velik. Uz to stara diže glavu iz košare...

Golub: Eh, stara, drago vam je, da je odrastao?

Stara Kokoš: Žito od srijede na čast je utorku (iščezne).

Uz to se javi Chantecler na zidu od dvorišta zamišljen, kao u nekoj ekstazi, sam sobom izgovarajući nesuvisle riječi. Njegova je misao uznesena prama suncu, kojemu u prisutnosti cijele svoje obitelji pjeva zanosnu odu, njemu: izvoru života, izvoru svjetlosti i ljepote.

Zanesen nad tim pjevom Golub obećaje, da će govoriti udivljenjem svojoj Golubici.

Chantecler ispjevav svoju odu, daje zapovijedi podložnicima, da se dadu na posao. On ljubi rad u svakom stvorenju, ljubi i muhu, što zvrnda naokolo, jer radi. Šalje Gusake, da vode na potok Guske. Jednom starom Piletu naredjuje, da do večeri sakupi 32 puža, budućemu Pjetlu zapovijeda da pjeva 400 puta „kokoriko" pred jekom, jer je tako i on naučio pjevati i popravljati svoje pogreške. Kokošima zapovijeda, da se žure „sjesti" na jaja, itd.

Pomoli glavu iz košare stara Koka, koju Chantecler pozdravlja sinovskom nježnošću, pa će u šali: „Odrasao sam".

Stara izbaci jednu narodnu riječ, pa se povuče.

Kokoši se natječu, da izmame od njega izjavu, koja mu je od njih najmilija, on ih evazivnim odgovorima šalje na polje, da kljukaju.

Ponosan je Chantecler sa svoje ljepote, sa svoje mladosti, sa svoje snage, sa svojega zdravlja. Dok se samim sobom naslađjuje, čuje nečiji glas, koji mu kliče: „Čuvaj se, Chantecler". To je glas Psa čuvara, koji izlazi iz svojega loga. On njuši pogibelj za Chanteclera i prama svojoj dužnosti, koja mu nalaže čuvati kuću, polje, bašću, osobito njegov pjev, upozoruje ga na oprez. Chantecler se ruga. Upozoruje vjerni Patou, tako je ime čuvaru, da Chantecler imade dva pogibeljna domaća dušmanina: Kosa i Pauna.

Ističe duševni savez izmedju sebe i Chanteclera u zajedničkoj ljubavi prama suncu, da tako lakše uvjeri ljubljenoga i obožavanoga kralja majura, da mu se treba čuvati. Ne trpi vjeran čuvar majura, ni Kosa ni Pauna, jer je prvi „Commis voyager" rastvornog smjeha, a drugi je zastupnik bedaste mode, a obojica neprijatelji poštena rada.

Uzalud Patou nagovara Chanteclera na oprez, jer da Kos previše udvara njegovim Piplicama, on svjestan svoje veličine ne mari za njegove opomene.

Razgovaraju o svemu i svačemu, umiješa se i Kos, i Patak, i stara Koka, i Puran, i siva Koka, razgovaraju o duhovitosti Kosovoj o zaljubljivosti Chanteclerovoj, o jour-fixima kod Faraone, a svemu se izrugava Kos.

Na jednom puče pukša, Patou se gane, a Kos mu se izrugiva nježnosti: boji se za kakovu prepelicu. Doleti posred dvorišta pozlaćeni Fazan.

Chantecler je zadivljen. Fazan pozlaćeni ide ravno prama Chanteclerу, pita ga, da li je on onaj Veliki Chantecler i moli ga, da ga spasi. Ne može od truda, jer je mnogo letio. Chantecler ga drži svojim krilom. „Sakrijte me", kliče pozlaćena ptica, „lovac me progoni i njegova pašćad."

Chantecler ne zna, „kamo bi sakrio dugu na nebu,ako je u pogibli". Patou svjetova zablenuta Velikog, da sakrije „plemenitog gosta u njegovom logu". Eto ti lovačkog Psa; povrh zida pomoli glavu i stade ispitivati svoga pasjega kolega, da li je vidio proletjeti jednu Fazanu. „Nisam, odgovara Patou, ali sam vidio proletjeti jednoga Fazana". „To je ona", odvrati Briffaut (lovački pas).

Chantecler: Ta, Fazana nema pozlaćeno perje.

Briffaut: Desi se kadkada... to je rijetkost, moj gospospodar kaže, da je to čitao kod Toussenela. — Desi se... ali je slučaj izvanredan, trefi se i kod nas nekih Kokota. Desi se dakle, da Fazana u proljeću, kad Fazan odijeva svoje svečano odijelo, opazi, da je on ljepši od nje, onda ona prestaje nositi jaja i leči ih. Tada joj priroda povrati grimiz i zlato. Fazana poput slobodne i gorde Amazonke bježi, jer voli na sebi nositi plavu, zelenu, žutu i sve ostale šare duge, nego li pod sivim krilom grijati fazaniće. Ona se riješava vrlina svoga spola, ona živi...

Chanteclerу je ta pripovijest veoma neugodna. On je već zaljubljen u svoju gostinju. Patou se lažima riješi neugodnoga Briffautovog posjeta, a Chantecler pozove Fazanu, da izadje iz svojeg skrivališta.

Fazana u dugom razgovoru otkriva svoju prošlost, prošlost svoje rase. Ona je u istinu oslobodjenica, rebelirana, ali visoka roda, gorda isto toliko koliko slobodna: Fazana šumska. Slavna je njezina prošlost i prošlost njezina imena i plemena. Ona je porijetlom od istoka, kao i sunce. Pokazuje Chanteclerу ljepotu svoga vrata, šarenilo boje, kakove nema nitko osim nje i Zore.

Chantecler je već gotov. Zaljubljen do ludila. On joj otkriva svoje osjećaje, svoju žarku ljubav, ali ona se neda. Obećaje samo „prijateljstvo", ali za ljubav ne će da znade. Ipak primi ponudjeno joj krilo i šetaju skupa po dvorištu. On joj tumači svaku sitnicu, o svakom stanovniku dvorišta kaže nešto. Upozoruje je napokon na zid, s kojega on pjeva. Tada ga Fazana stade pitati o važnosti njegova pjeva. Tu se on nećka, da joj otkrije svoju tajnu. Govori o svjetlosti, o njezinom uticaju na zemlju, na cijelu prirodu. ali svoje tajne ne može odati.

Diže glavu iz košare stara Koka, koju Chantecler predstavlja gostinji. Iza nekoliko konvencijenalnih komplimenata, dolazi brbljava Faraona sa cijelom svitom za sobom. Dolazi da vidi i da se divi gostinji. Dosadan je taj posjet Chanteclerу radi njegovih Koka, pa ih šalje na spavanje.

I Fazana hoće da odleti, ali ju zadržaje Faraona pozivom, da sutra dodje k njoj, jer drži svakog ponedjelka jour „od pet do šest". Ona pripovijeda gostinji, koga će sve naći kod nje.

Fazana obećaje doći i tako se rastanu. Noć pada, Fazana je umorna. Hoće da spava, ali ne pod krovom, nego na zraku pod vedrim nebom, te se legne u slamu, oko nje Chantecler nježno kokoče...

I on ode spavati.

Na zidu se razgovara Mačak sa Mačkama i najavljuje, da će se te noći držati urotnički sastanak proti „Njemu". On svojim pjevom izazivlje Zoru, Sunce, Svjetlost. On je neprijatelj noćnih ptica.

U drugom činu („Kokotovo jutro") gledamo, kako se kupe noćne životinje, Sove, Ćuci, Jejine, Mačke i druge životinje. Predsjeda sastanku Grand-Duc, Veliki Ćuk, koji pjeva u slavu noći i tmine. „Živila noć mirna i tiha, u kojoj kad sve spava, mi letimo laganim letom. Hvala tom našem laganom letu, Jarebica ne čuje, kako joj se smrt bliži iza ledja".

Zamijeraju samo jednu manu noći: zvijezde na nebu. Kad su se sakupili

urotnici, i opjevali slavospjev tmini, javi se i Kos, koji želi da neutralno prisustvuje sastanku kao umjetnik, a da aktivno ne djeluje. Tu se iznose sva zlodjela Chanteclerova proti njima. „On lupež, otimač njihova zdravlja i njihova mira, jer on svojim pjevom navješćuje...

Kos: ... Ah svjetlost.

Na tu riječ se krive usta, izraz največe muke i boli spopade noćnjake. Ukori Kosa Grand-Duc, što je takovu bolnu riječ spomenuo.

„Navješćujući što imade doći muti velik dio noći . . ."

Treba se dakle njega riješiti, ubiti ga; ali kako ? I miševi su vijećali o smrti mačka, ali nije bilo nikoga, da na nj navali. Na to se pojavi malen sovuljak, i predloži osnovu : „Nedaleko od toga majora imade poznati gojitelj ptica, koji drži i goji najljepše i najodabranije pasmine Kokota za agrikulturne izložbe. Paun, odkrivač rijetkih ptica, ne trpi kukurikanja, koje dere noćni zastor. On imade tu zadaću, da proslavi svaku stranjsku pticu, pa želi sutra prikazati kod Faraone sve te rijetke ptičareve Kokote. Njihova slava bila bi smrt Chanteclerova."

— „Ali ti su kokoti uvijek zatvoreni".

— „Istina je, nu večeras, kad je djevojka dijelila kukuruz njima, ja se pomolih iz debla jednog stabla, a ona, videći pticu zle kobi, pobježe ostaviv vrata otvorena. Sutra će se dakle iza Pauna pomoliti kod Faraone svi ti Kokoti. Tu će Chantecler po običaju govoriti ponosno i gordo. Kakov je, doći će u sukob s njima i nastati će rat medju njima."

— „Ali bi ih onda mogao i pobijediti."

— „Medju njima imade i jedan suhi Kokot-borac, koji je do sada izbio oko najvrsnijim Kokotima Španjolske, Flandre i Engleske. Pronicav njegov gospodar mu je privezao uz nokte i dvije oštre britve, sredstvo nepobjedivo do sada..."

Osnova pobudi silan pljesak i zanos medju noćnjacima. Već vide Chanteclera na zemlji, već misle, da piju njegovu krv, i krv njegovih suplemenjaka, da jedu njegovo meso.

Kad prvi put zapjeva Chantecler, bježe noćnjaci u svoje duplje, veseli, da su stvorili osnovu, kojom će svoga din-dušmanina dići s opanaka.

Fazana iza tog pjeva ustaje, priča Kosu strašan svoj san, nešta ju stiska u grlu, slutnja ju teška mori. Sada izvjesno doznade, kako su noćnjaci nešto komplotirali proti Chantecleru, a to ju još jače žalosti.

Chantecler se pojavi u dvorište i začudi se videći Fazanu već na nogama. Tuži joj se, da je slabo spavao, pa ju pita, da li će ona ići na matinèe k Faraoni. „Za to sam jedino ostala". — „A ja ju mrzim, ja ne idem". — „Onda se pozdravimo." — „Ne ću." — „Onda dodjite, pa ćemo se još malko gledati." — „Ne ću." — „Ne ćete u opće doći ?" — „Doći ću, ali mi to silno smeta." — „Za što ?" — „Ah to je slaboća." — „Nije to pak prevelika slaboća." — „Bila bi, nastavlja Fazana, dragajući ga nježno, „kad biste mi od krili svoju tajnu..."

— „Tajnu moga pjevanja ? Oh zlatna Fazano..."

Sad počinje nježni ljubavni razgovor izmedju zaljubljenika, dok Fazana na koncu ne izmami Chantecleru njegovu tajnu. Uzvišen je Pjetao kad joj priča tajnu svoga pjevanja... „Zemlja govori u meni i ja postajem službeni glasnik poklika sunčanoga prama nebu. Ovaj poklik, koji ide sa zemlje, jest poklik ljubavi za svjetlošću, poklik cijele prirode za životom, za sjajem... poklik studeni, poklik straha, poklik dosade, poklik ruže drhtave u samoći, poklik sijena, koje se želi osušiti, poklik orudja zapuštena, poklik nevinih životinja, koje nemaju što kriti, poklik potoka, koji želi, da ga gledaju do dna, poklik polja, livade stabla, cvijeta i svega, što hoće da živi, da pjeva, da se veseli. Poklik ljepote i dobrote i svega, što hoće djelovati na vidjelu... I kad dodje čas pjevanja, ja stanem, širim za čas svoj duh, da glas uzima više mjesta i bude zvonkiji. U času, kad šaljem u zrak svoj glas, uvjeren sam, da sam izveo velik čin, uvjeren sam, da će moje kukurikanje srušiti zidine noći kao jevrejske trublje Jerikonske utvrde... I odmah me obzorje sluša, te se oblije tankim rumenilom. Uzalud mi noć nudi za kompromis prozorje ili sumrak , ja pjevam dalje i najednom se čudim, kako sam porumenio i ja, Pjetao, izazvao sunce na obzorje..."

Fazana: Dakle tajna tvoga pjevanja ?...

— „Jest u tomu, što se usudjujem strašiti se, da ne bi bez mene istok zaboravno zaspao. Ja ne kukuričem za to, da jeka nešto slabije odvrati moj glas, ja mislim na svjetlost nipošto na slavu..."

Zanešena je na te riječi Fazana, opire se njegovim nazorima, ali joj on daje dokaz i pred njezinim očima izazivlje Zoru, koja se javlja, a za Zorom Sunce. I pred njezinim očima svjetlost jutrnja se postepeno prelijeva u dan... priroda se budi na nov život, na udivljenje Fazanino. Opčarana njegovom ljepotom, njegovim jakim glasom, njegovim zanosom Fazana vjeruje u njegovu tajnu, smatra se izvanredno sretnom, što joj je tu tajnu povjerio... ona ga ljubi...

Taj razgovor je slušao sakriven u crijepu i Kos, koji pravi viceve sa Chanteclerom i njegovim zanosom.

Fazana ide k Faraoni na jour, a Kos lukavo stade govoriti Chantecleru o uroti noćnjaka proti njemu, i o namjeram, da ga dignu s puta. Za to hinjeno svjetuje ga, da ne bi pošao na jour k Faraoni. Nu baš to još više razjari Chantclera, te, da se pokaže i jakim i neustrašivim, ode k Faraoni.

Treći čin prikazuje čisto po franceskom običaju, „jour kod madame Faraone", gdje se kupi cvijet inteligencije. Ona je naresila svoj stan svakojakim biljkama, cvijećem, tu je glazba Osâ, zbor Pčela i Šturaka, koji zabavlaju na izmjenice glazbom medju stabaljem, tu se najavljaju posjeti na veliko čudo Kosa i Purana. Tu se raspravlja o svemu i svačemu, drže se konference o moralnim problemima, o glazbi, o književnim pojavama. Tu je Paun „volatile volatilisateur de mots", pravi društveni umišljeni dandy.

Iza Pauna se stanu nizati svi ptičarevi sjajni egzotični Kokoti, iz svih krajeva svijeta. Kad iznenada vratar najavi dolazak Velikog Chanteclera, koji se kod domaćice Faraone ispričava ironično za svoje obično perje i ograničeni broj nokata, „on je jednostavni kokot, domaći, urodjenik, kako ga je viajeti na tornjevima, u igračkama..."

Dok se on ispričava, prišapne mu Kos, da je vidio njegova razbojnika. Videći Chantecler, kako se k njemu približava Fazana : „Šuti, šapće, da ona ne doznade". Priznaje joj Chantecler svoju slaboću, da je došao na taj jour radi nje, Fazane. Ova ga zove, da ju prati u njezinu šumu, da će ga ljubiti.

— „Ja moram pjevati, gdje me je sudbina postavila", odvraća Chantecler, „ovdje ću ostati, gdje sam ljubljen..."

Fazana bi mu htjela odkriti sve što znade, ali on ne mari, nego se ogleda naokolo, kritizuje pjev egzotičnih Kokota, izvrgava ruglu umjetno, nenaravno stvaranje bastarda u trgovačke svrhe, ne trpi iznakazivanje pravoga, izvornoga Kokota, koji se u njemu utjelovljuje. — U tom kritizovanju dodje u sukob sa

Kokotom, koji je odlučio da ga ubije, sa Pile-blanc-om.

Ovaj se ponosi svojom bojnom slavom, hvali se, da je ubio toliko suparnika u Americi i Europi na svojim umjetničkim turnejama. Da izazove kavgu usudi se pred Chanteclerom, zatočnikom prirode, uvrijediti Ružu te izazove na sebe bijes Velikoga. Ovaj priznaje, „da nije nikoga ubio, ali je mnoge pomogao, obranio i zakrilio", za to se usudjuje viteškom skromnošću prositi obijesna borca za ime. Uzalud se umeću Patou i Fazana, da se sukob riješi mirnim putem. Dvoboj je neizbježiv. Prije nego će započeti taj dvoboj, Chantecler odkriva pred svima moć svoga pjevanja, koje budi Zoru, zove Svjetlost i vabi Sunce. On pjevucka bijući dvoboj. Dok se dvoboj bije, opaža Chantecler, kako njegovi drže sa tudjincem, njihove simpatije su na strani Pile-blanc-a u onoj mjeri, u kojoj se čini, da će on, Veliki, pred starim i prokušanim borcem podleći.. Ranjen je On, sav krvav izprebijen, a poruga za porugom pada na njega. Vjerni su mu samo Patou i Fazana. Najednoć Pile-blanc stane uzmicati prama ogradi, a svi se stanu kupiti oko Chanteclera. On se čudi i pita Patou-a za uzrok. Ovaj pogleda na nebo i opazi, kako križa nad njima Jastreb. Perad prestrašena od te pojave po običaju se okuplja oko Chanteclera, kojeg je dotad zapostavila jednom običnom probisvijetu.

Kad preleti Jastreb i mine pogibelj, Chantecler navali svom snagom na svoga suparnika. Ovaj upozoren od Mačka sa zida, stavi u porabu svoje britve. Dok Pile-blanc misli, da je već prerezao Chanteclera, ovaj vješto umače udarcu, te Pile-blanc, mjesto suparnika, rani sebe. Uz silan krik udalji se sa bojišta a masa se kupi okolo njega žaleći ga. Uz Chanteclera ostade sam Patou i Fazana. On je umoran i satrven, ali je veseo, jer će sutra opet Sunce ustati.

Masa peradska se kupi oko Chanteclera i pravi mu ovacije. On ih odbija, jer je uvidio, kakovi su. Okoristi se momentom Fazana, da ga opet pozove u njezine šume „medju prave životinje."

Nu on se nećka, jer mora ostati, ako ne radi „njih", radi svoga pjevanja. I hoće da zapjeva majestatično i svečano, ali ne može, ne znade više, sve su mu oteli i pjevanje. To je novi povod Fazani, da ga pozove k sebi.

On se odluči, ali prije odlaska izreče nekoliko oštrih ukora proti „pintadizmu", svakomu kaže istinu u brk, počam od domaćice pa do onih stranih Kokota, koji iskrivljuju svoju narav. Vuče ga Fazana k sebi i napokon odvuče. Faraona na koncu je vesela s uspjeha svojeg joura, raspušta sastanak, kad na vrata bane Kornjača.

Č e t v r t i č i n, sadrži „p j e v s l a v u l j a". Mjesec dana živi Chantecler sa svojom obožavanom Fazanom u njezinoj šumi posred harmonije prirode, medju Pjevicama, Zecovima, Kukcima u pravim medenim danima. On pjeva samo jednom na dan, tako je htjela njegova Fazana, a sunce isto ustaje, zora puca i zaodijeva se skrletom. Pjesnik predočuje ljubavni prizor izmedju Fazane i Chanteclera. Zelenjak ptica prekida njihovo idilično ljubakanje.

Chantecler ne može zaboraviti svoj majur, svoje Kokoške i Piplice, svoga Patoua i himbenog Kosa. Ni u ljubavi nije mogao priviknuti da ne pjeva, da ne ustaje prije zore. On stoji u tajnoj svezi sa svojima kod kuće, a to doznade i Fazana, doznade ona, da on u potaji negdje daleko pjeva svako jutro, kad ona spava, To odkriće pobudjuje u njoj silan ljubomor. ona hoće, da se Chantecler odrekne Zore za uvijek, da ljubi samo nju, Fazanu.

— „Vi ste ženica, odvraća on na njezine navale, kojoj je misao najveći protivnik".

— „Ti mene varaš radi Zore, varaj nju radi mene", veli mu ona.

— „Ali kako ?"

— „Ja hoću da jedan cijeli dan ne pjevaš ni glasa pustiš".

— „Ali da cijeli dan dolina ostane u tami ?"

— „Pa kakovo zlo odatle ikomu ?"

— „Sve što dugo vremena ostaje u tami i spava, obikne na laž i na smrt".

— „Ostani jedan dan da ne pjevaš, to će me razuvjeriti, da me varaš."

— „Ne mogu, jer mi je odviše teška noć i tama."

Nije mogla Fazana izmamiti od Chanteclera obećanje, kad se pokazaše Kreketače, da u ime šume „koja neodvisno misli" zahvale autoru pjevanja, i da kliknu slava Kokotu, koji je uveo u svakidanju jednoličnost pjevanja novu notu. Izrugivaju se pjevu Slavuljevu, i pozivlju Chanteclera na svečani diner u njegovu slavu. On im razvija svoje nazore o umjetnosti.

Dok se Kreketače izrugivaju Slavulju, začuje se srebrozvuk glas njegov, a Chantecler ostane izvan sebe začaran. On ukori Kreketače, što se usudiše njegov jednostavni neizvježbani glas prepostaviti „onom božanskom".

I preko tih Kreketača se razumije Slavulj sa Chanteclerom. Nastaje natjecanje u pjevanju izmedju kralja pjevačica i dosadnih žaba Kreketuša. Nu u brzo nestane ovih u travi, a ostane sam Slavulj sa Chanteclerom. Tu si prave medjusobno komplimente. Slavulj veli Kokotu: „Ti si se tukao za jednu moju prijateljicu, Ružu, za to ti otkrivam ovu žalosnu ali nepobitnu istinu, da nitko, ni Slavulj večernji ni Kokot jutrnji nemaju onaj pjev, što snivaju, da imaju.

— „Ali ja nikoga ne ganem na plač."

— „A ja nikoga ne budim. Ali što mari? Treba pjevati i onda, kad znadeš, da imade pjesama, koje su ugodnije i milije od tvojih. Pjevati do..."

Na to puče puška. Nastade muk, i malo Slavuljevo tijelo pade pred Chanteclerove noge. Dva put se siromak okrene, a Chantecler mu šapće u žalosti: „Umri, mali Andrijo Chenier !"

Pojavi se Patou, da uzme Slavuljevo tijelo, koje Chantecler krije svojim tijelom. Patou se ispričava, govoreći, da je prisiljen, da ga je poslao lovac; ali uvjerava svoga idealnoga Pjetla, da će hiniti, kao da nije ništa našao.

Dodju Kukci pogrebari, da pokopaju Slavulja, ondje gdje je pao, jer misle, „da je najljepši grob hum, koji se otvara na mjestu gdje si poginuo."

Uz to se približuje Zora i strah hvata Fazanu. Ona bi htjela, da on ne osjeti Zorinu blizinu, da ne zapjeva. Ona ga grli i stiska svojem srdcu. Zora zabijeli, blizu je dan. Chantecler se trgne iz ljubavnog naručaja. i zapjeva jakim glasom: K o r i k o. Kasno.

Vidjevši se poražen, razočaran u svojem idealu, hoće da ide, da se vrati kući. Fazana je izvan sebe od boli, što ga ne može pridržati. On se je odvažio, i poslje razočaranja, da pjeva javno i glasno. Sram ga je, što je tri puta zanijekao svoj zanat.

— „Ali vidiš, da dan nastaje i bez tvoga pjevanja. Tvoja vjera ne može se preporoditi kao ni ovaj na pola već pokopani Slavulj", veli mu ona.

Na te riječi se začuje povrh njihove glave sa jedne grančice glas drugoga Slavulja. „Jer mora bit. uvijek Slavulj u šumi, kao u duši vjera tako uvježbana, da se ona povrati i kad je ubijena."

— „Ali sunce ustaje " opazi Fazana.

— „Jer je u zraku bilo moga pjevanja od jučer", tumači on.

I tako Chantecler nastoji u sebi učvrstiti još uvijek vjeru, da zbilja uslijed

njegova pjevanja sunce ustaje, ako ne ovo, „koje vidimo, a to će bit ono udaljenije..."

On hoće da se vrati u svoj kokošinjak, u svoj majur. Zaludu ona na njega izlijeva svu srdžbu razočarane ljubavnice. Ona grdi, moli, plače. Gotovo bi se umekšao, da nije Patoua, koji ga tjera, da se žuri, da ide. On odlazi, da vrši svoju dužnost. Ona plače za njim, a nitko ju ne može utješiti.

Čuje se hitac puške. Obuze Fazanu strah, da Ga nisu ustrijelili. Ali malo za tim iz daljine se čuje njegovo kukurikanje. Ona je vesela, što je izbjegao pogibelji. Nastupi u njenoj duši resignacija. Dan je u punom sjaju.

Ovo je u kratko sadržaj drame, koja sačinjava epohu u savremenoj literaturi. O njoj se je napisalo stotinu i stotinu krasnih študija.

„Chantecler" je djelo ne toliko dramatskoga efekta, koliko bistre i jake ironične pojezije. Razočaranje pjetla, koji iza ljubavnih dana sprovedenih izvan kokošinjaka vidi, kako sunce ne ustaje za to, jer ga on zove svojim pjevom, nego on pjeva nesvijestan, jer ga na to nuka blizina dana. Ovdje je jasno pobiveno načelo: „post hoc ergo propter hoc." Ovo je nalik na basnu po Ezopovu ukusu.

Dovoljna su bila za ovaj sadržaj dva čina, da se prikaže na daskama to razočaranje. Nu nije moja zadaća, da se upuštam u kritiku tehnike djela, dovoljno je ako sam upoznao čitatelje „Kola" sa njegovim sadržajem.

Za karaktere je dovoljno spomenuti, kako je talijanski pisac Giambatista Della Porta nastojao odavna da protumači ljudske karaktere poredjujući ih sa onim životinjama, u kojima je nalazio najviše sličnosti sa ljudskim tipovima. S toga je on našao tipove lisičje, lavlje, pasje medju ljudima. Naprotiv je Rostand približio tipove životinjske ljudskima, te je živinama pridao mane i vrline ljudi. Paun sa velikim i sjajnim raširenim repom a glasom hrapavim sličan je dekadentnom pjesniku, koji traži rijetke izraze, jake fraze, izvaredne poredbe, ali mu je pjesma slaba, bez duha i jasnoće. Kos je obični provincijalac, koji pretjeruje velegradski govor naučen na pamet. Fazana je žena, koja hoće da bude muškarac, slobodna, hirovita, sretna, da nema brige za kuću: feministkinja. Faraona je tašta žena, koja sniva samo o tom, da u svoje salone uvede neobične i rijetke gostove. Pas Patou je dobričina, koji odaje neograničeno udivljenje prama Chanteclеru, pravomu pjesniku, utjelovljenoj snagi franceskoga naroda.

Za manje uloge ne marim.

Nije umjesno isticati ljepotu dikcije, krasne pjesničke poredbe, uzvišene sentencije, koje pjesnik meće u usta sad jednom sad drugom svom personaggiu, jer se to ne dade ni reproducirati u hrvatskom jeziku.

Pisac je u Chanteclera prenio velik dio tendencije i pojezije sa svoga Cyrana de Bergerac. To se vidi i iz ovoga kratkog prikaza.

U toj zbirci prave mladenačke zdrave pojezije svak može nešto za sebe naći. Ja sam našao za sebe ovaj krasni stih:

Quand on sait regarder et souffrir, on sait tout.

(Tko znade gledati i trpiti znade sve.)

To je geslo moga života.

III.

NESAVJESNA KRITIKA.

A) BOGOSLOVNOJ SMOTRI.

U „Bogoslovnoj Smotri", koja je hvalevrijednim nastojanjem Dra. Josipa Pazmana, sveučilišnog profesora, ove godine ispunila jednu prazninu u našoj naučnoj literaturi, u broju 2. veleučeni O. Urban Talija objelodanio je svoju konferenciju, koju je držao u bogoslovnom sjemeništu u Zadru u ožujku prošle godine, pod naslovom: „Najmodernija filozofija hoće da udari oslone etici kod naroda i vlasti u državi, a postavlja takove principe, koji ruše oboje."

Odmah na početku te zanimive rasprave pisac piše ovako:

„Ne ima tomu dugo, dopala mi je ruku jedna knjiga, što ju je pretprošle godine izdala „Matica Hrvatska". Na nekom sam mjestu opazio, gdje se piše, da su u današnje vrijeme pozitivne znanosti zamijenile filozofične, da su se kemija, fizika bijologija, astronomija, historija postavile na katedru detronizovane metafizike; učenjacima, koji se tim bave, daje se prvo mjesto, dok za one, koji se filozofijom bave, nitko niti haje niti ih razumije: **jer takove stvari ne imaju praktične vrijednosti.**

„Te riječi, ovako nastavlja učeni pisac, mogle bi se i inače shvatiti, pa im ne bi bilo možda prigovora, ali ako im se dade gramatičko značenje, koje uza se vuku, i koje odmah izbija i u pameti se čitatelja budu, ne može ih čovjek misaon pustiti."

Za tim pisac dokazuje, da i „filozofija imade praktične vrijednosti". Dokazuje, da „sva praktična vrijednost nije u poznanju gorispomenutih nauka", da pitanje „o trbuhu i kruhu je veliko pitanje, interesantno pitanje, ali nije ni samo ni glavno"; dokazuje, da nisu samo pozitivne znanosti, prirodoslovne," koje imadu praktični interes."

Kad sam gornji stavak navodno naveden iz „jedne knjige „Matice Hrvatske" pročitao, odmah sam se domislio, da je taj ulomak, na kojem pisac gradi cijelu svoju konferencu, izvadjen iz jednoga moga članka o Don Frani Buliću, tiskana u „Kolu" „Matice Hrvatske" za god. 1908. Ali istodobno mi se je činilo nemogućim, da je pisac donio točno taj stavak. Uzeh u ruke spomenuti svezak „Kola" i u mojem članku, proti kojem je pisana konferencija, čitam ovo:

„Kad je metafizika bila prva, dapače jedina priznata znanost na svijetu, opažamo, da stari vijek, srednje doba i noviji vjekovi njoj priznaju pravo, da upravlja ljudskim umom. Ona je bila izvor svih duševnih ganuća, kraljica svijeta. To je carstvo već davno propalo.

„Dok je za vladanja metafizike bio slavljen samo onaj, koji se je posvetio spekulativnoj filozofiji, te je učenjak i filozof značilo jedno te isto, danas su čisti filozofi izgubili sav svoj čar, ili barem važnost. Neka se pojavi novi Descartes, ili Hegel, ili Spinoza, neka dodje Kant sa novim sistemom čistoga razuma, ne će valaj nitko glave okrenuti. Obični ljudi drže danas takove nauke ili presmiješnima ili previsokim te se ne upuštaju ni u kakovu raspravu o njima. Filozofijska spekulacija je izgubila kredit pred financijalnom spekulacijom.

„Na polju nauke danas uživaju silan ugled takozvani pozitivni učenjaci: prirodoslovac, kemičar ili liječnik. Ako iznesu jedan pozitivni čin, iz kojega se

dade zaključiti na jedno sveopće pravilo, svak tko misli, odmah će se ganuti i taj čin postati će predmetom javne rasprave, a onaj, koji ga je iznio na vidjelo, postaje glasoviti učenjak. Danas je prirodoslovlje uz fiziku i kemiju zauzelo prestolje detronizovane metafizike. Te znanosti su zbilja kroz malo godina promijenile svijet. Život isti je danas drukčiji nego je bio otrag sto godina uplivom tih znanosti."

Ovo sam ja napisao u ,,Kolu" i na ovo moje pisanje bez dvojbe se je pozivao veleuč. O. Urban Talija, kako se može osvjedočiti svak, ako prispodobi gornji njegov stavak sa mojim.

On sam priznaje, da ovaj moj sud o današnjem stanju filozofskih nauka ,,može biti i bez prigovora", pa je onda bio dužan takovo besprijekorno shvaćanje i sam dati mojim riječima po načelima kršćansko-katoličke moralke. A on, premda se može dati i dobro tumačenje tim riječima, ipak na njima je sagradio cijelu svoju konferenciju.

Nu ako čitatelji prispodobe gornji Talijin citat sa mojim riječima, kako sam ih doslovno naveo, uvidjet će i sami, da je O. Talija prikazao moj citat posve samovoljno, vidjet će, da je on nešto *nadodao, česa ja nisam rekao*. On mi stavlja pod pero, da sam ja kazao da filozofske nauke ,,nemaju praktične vrijednosti". Ovo je on sam umetnuo, tih riječi nema nigdje u mojoj raspravici. kao što nisam rekao, da **samo** pozitivne znanosti imadu praktičnu vrijednost.

Pišući uvod o učenjačkom jubileju Don Frana *Bulića* morao sam reći nešto o značenju njegove naučnjačke djelatnosti, označiti značenje, što ga imade arheologija za povijest i za život. Kao mali uvod uzeo sam sud današnje generacije o metafizici, a ne o filozofiji u opće, kako mi podmiće O. Talija. Taj sud nije moj, taj sud je uzet iz realnosti. Taj sud, da je metafizika nauka visoka, ili presmiješna, čujemo i čitamo svaki dan. Mjesto da jednostavno kliknem sa Dantom: ,,Povera e sola vai filosofia", ja sam napisao polovicu stranice i razvio misao sadržanu u Dantovu stihu primjerima iz sadanjega života. Nisam ja nigdje *usvojio* taj sud kao svoj vlastiti, dapače jasno sam odao svoju odvratnost od toga shvaćanja posve materijalističkoga, kad sam igrom riječi kazao, da je ,,filozofijska špekulacija izgubila kredit pred financijalnom špekulacijom". Vole ljudi praviti špekulacije na burzi nego li na knjigama. Taj sud o ugledu metafizike u svijetu ja sam izrazio i prije toga, kad sam pisao o Tresićevu prikazu Petrichevich studija o ljepoti. Pa sam na kraju pohvalio Tresića, što u sveopćem nemaru za filozofijske nauke on smaže vremena za tako lijepe študije i prikaze. (Vidi ,,Hrv. Kolo g. 1907.)

Krivo je dakle učinio O. Urban Talija i meni i ,,Matici Hrvatskoj", kad je uzeo jedan moj stavak, za koji priznaje, da se može i bez prigovora tumačiti, *pa mu je još od svoga nadodao baš ono, što on smatra krivim i neispravnim*, te na tom svom dodatku meni pripisanu sastavio jednu cijelu konferencu i dao ju u svijet. Cijenim da mu nije bilo nužno tako postupati. Imade u našoj literaturi i te koliko krivih nauka i neosnovanih tvrdnja, koje može O. Talija uzeti uspješno na nišan i pobijati, a ne treba da tek on sam podmetne nešto čovjeku ni krivu ni dužnu i onda da osnuje svoju tezu. Ovakovim postupkom njegov rad gubi ugled i štovanje, a ,,Matica Hrvatska" neće od toga imati koristi, ali neće ni štete.

Što se moje malenkosti tiče, izjavljujem, da se ne bi bio osvrnuo na pisanje veleuč. O. Talije, kao što se nisam osvrnuo na nepravedno opadanje moga rada sa strane ljudi, koji hoće da su branići istine, da se

nije stvar ticala samo ,,Matice Hrvatske". Jedino radi nje sam uzeo pero u ruke, da ispravim neispravne tvrdnje Talijine, a ja sa svoje strane pripuštam svoju obranu najprije Svevišnjemu onda ljudima zdrava razuma i poštena srca.

B) SAVREMENIKU.

Sa ,,Bogoslovne smotre" prinuždem sam preći na protivnu stranu, na ,,Savremenik". I ovdje su uzete na nišan edicije ,,Matice Hrvatske" od jednog dubrovčanina, ,,Srbina-katolika", kao da je baš dosudjeno hrvatskoj Atini radjati sinove, koji će rušiti kulturni rad nas ostalih Hrvata.

Preko volje se laćam pera, jer polemika sa kritičarima bez savjesti ne može doprinijeti ni bistrenju pojmova, ni javnoj pouci. Ali s druge strane moram to učiniti, jer se radi o ,,Matici Hrvatskoj", jer osjećam prama njoj dužnosti, koje mi je nametnula glavna skupština, kad me je izabrala odbornikom. Ne marim isticati, da sam i ja sam napadnut u broju 4. ovogodišnjega ,,Savremenika", gdje me do sada medju Hrvatima nepoznati pisac nazivlje čak i ,,službenim kritičarom" naše slavne ,,Matice Hrvatske". Kad bi ja u istinu bio službeni njezin krtičar, to bi mi bilo na čast. Prama ,,Matici" su dužni u prvom redu njezini odbornici i članovi, da ju zagovaraju, brane i šire. Pa i kad ne bih bio odbornik, kao član radnik njezin osjećao bih dužnost, da odbijem od nje navale ničim opravdane. Nu i kad ne bih bio ni član ni odbornik, kao Hrvat, kao radnik na kulturnom polju, kao čovjek objektivan i pravdoljubiv morao bih se zauzeti za pravednu stvar, za stvar naše lučonoše u narodu.

U ,,Savremeniku" su iz Dubrovnika uzete na nišan dvije prošlogodišnje ,,Matičine" knjige sa strane istoga pisca: Kršnjavijeva parafraza prvog dijela Danteove Glume, i Lozovinina povijest talijanske literature.

Radi osobitih prilika u našem javnom životu nije mi moguće osvrnuti se na prigovore proti prvoj knjizi, jer, ma u kojem smislu pisao, ma kako sudio, znam, da će se bez dvojbe krivo tumačiti moje pisanje i dati povoda svakojakim komentima. Nu tih razloga nema u pogledu Lozovinine ,,Povijesti talijanske književnosti". Dužan sam i samomu sebi i ,,Matici Hrvatskoj", i načelu pravednosti, da se osvrnem na kritike ,,nadobudnih' ili ,,nadobudnog" ,,Srbina-katolika" iz Dubrovnika tiskane u glasilu hrvatskog književničkog društva ,,Savremeniku".

Čim je izišla Lozovinina povijest talijanske književnosti, uvažen talijanski pisac i profesor u Zadru izrazio se je o njoj najlaskavije u jednom privatnom priopćenju, i obećao, da će o njoj napisati referat. Nu malo zatim izadje u političkom glasilu talijanske stranke u Dalmaciji, koji se za porugu zove ,,Il Dalmata", kratka ocjena nekog Marcocchie (čitaj: Markoča), u duhu i stilu običnih napadaja i pamfleta proti političkom protivniku. Po načelu, da treba sve kuditi, što je protivnik napisao, taj Marocchia sasuo nekoliko prigovora-uvreda na adresu Lozovine, i time zapriječio, da se onaj drugi profesor i pisac uzmogne objektivnije o njoj izraziti, kako bješe obećao. Radi stranačke solidarnosti, da ne desavuira svoga političkog jednomišljenika i glasilo svoje stranke, o knjizi Lozovine nije progovorio ni bijelo ni crno. Takova solidarnost vlada medju našim narodnim protivnicima!

Kad sam početkom ove godine stao prikazivati ,Matičine" knjige našemu općinstvu u jednom dnevniku, pišući o Lozovininoj povijesti, lebdio mi je pred

očima nedostojan napadaj jednog političkog i narodnog protivnika, pa sam pisao o radu našega nepravedno napadnuta Hrvata sa pravim i iskreno osjećanim oduševljenjem. Prikazao sam smjer i cilj piščev uprav onako, kako ga je imao pred očima sam pisac. Za mene u prosudjivanju književna rada najviše vrijedi smjer ili svrha piščeva, onda sudim po tome: koliko se je on držao svoga smjera i postigao žudjeni cilj.

Ja sam pokazao u toj svojoj, recimo, recenziji, da je tendencija Lozovinine knjige i rodoljubna i plemenita i odgojna i poučna, da odgovara potpuno smjeru ,,Matice Hrvatske" i potrebama njezinog čitateljstva. U tom svom sudu nisam bio osamljen; jednako su sudili i kritičar ,,Narodnih Novina" i onaj spljetskoga ,,Dana". Nu našao se je naknadno, kako spomenuh, neki dubrovački omladinac, te željom da obori rad jednog Hrvata, napisao je u ,,Savremeniku" navodno učenjačku kritiku, te je našemu radniku upisao u grijeh uprav ono, što sam ja pohvalio.

Ne ću se obazirati na kritičarevu osobu, koja se nije ni u srpskoj ni u hrvatskoj književnosti istaknula do sada nikakovim pozitivnim djelom. Kod drugih naroda, kulturnijih od našega, kritika se pripušta starijim osobama, vještim i iskusnim radnicima, koji su se pokazali vrijednima u stvaranju, pa su kadri prosuditi i tudji rad. A kod nas poletarci se bave kritikovanjem rada starijih ljudi, hoće da budu Aristarhi i Zoili, a da se nisu riješili prašine školskih zgrada.

Teško narodu, u kojem mladež vodi glavnu riječ, gdje se ona ne odgaja i ne uči. Jednom reče Ferdinando Martini deputaciji gimnazijalčića, koji se spremahu da zvučnim programom izdaju list za srednjoškolce, kao što je naš ,,Djak": ,,Fino a quarant' anni c' è tempo a scriver male e a spropositare". Ne kažem toga, što bih bio neprijatelj mladeži. Ta, Bog moj znade, da sam ih uvijek ljubio i kroz lijep niz godina učiteljevanja na srednjim školama, putio na rad i plemenito osjećanje. Nu mladež treba odvraćati od onih mana, za koje se kasnije i sami imaju kajati, a nose sobom teških posljedica, koje se ne dadu lako popraviti. Na mladjemu svijet *ostaje*. Toga ne poričem, ali ako *ostaje*, ne *stoji*. Mladež prije vremena ne smije voditi glavnu riječ ni u politici, ni u književnosti, jer ne mogu biti prije učitelji nego učenici, sudije prije nego radnici, ocevi prije nego djeca U mladenačkoj duši se radja neka preuzetnost, šuplja nadutost i razmetljivost, dokaz neznanja i neodgoja.

Neka mi se ne zamjeri ova digresija, koja je nastala od boli, što ju prouzrokuju činjenice svakidanje u našoj javnosti.

Kad je izišla Lozovinina povijest talijanske književnosti, osvane malo iza navale u spomenutom ,,Dalmati" druga još oštrija u ,,Srpskom književnom glasniku", gdje je neki Barić stao okrivljivati Lozovinu s književnog gusarstva, a njegovo djelo nazva iskrivljivanjem i nagrdjivanjem tudjega poštenoga vlasništva.

Nu pošto se ,,Srpski književni glasnik" ne čita medju Hrvatima, on je kasnije to svoje mudrovanje pretiskao u ,,Savremeniku" latinicom ,,na želju prijatelja". Taj napadaj je našao odziva i u ,,Riječkom Novom Listu", koji je opravdavao tu navalu na Lozovinu potrebom uzajamnog upoznavanja i kulturno-književnog zbližavanja Srba i Hrvata!! Taj isti omladinac Barić dao je u zagrebačkom ,,Pokretu" objaviti, da već sprema veliko djelo: ,,Dante iz Croazia", u kojem će razotkriti ,,učenjačku golotinju" drugoga

hrvatskoga pisca, dra. Kršnjavoga. Nakon malo vremena u istom listu javljao je srpskom svijetu, da se u nekoj dubrovačkoj štampariji dogotavlja jedna njegova brošura o istom predmetu, a to za to, jer se je K. usudio odgovoriti na njegovu kritiku u ,,Savremeniku", o prijevodu Danteova ,,Pakla". Nu do sada nije izišla ni jedna ni druga najavljena knjiga.

Glavna mana, osnovna pogreška toga ,,kritičara" jest, što ne pozna svrhu i smjer ,,Matičinih" izdanja.

Ova ne izdaje naučnjačka istraživanja, akademske disertacije, nego tek popularizira rezultate znanosti, plodove rada mnogih učenjaka kroz generacije.

S toga se ne smije jednom piscu upisati u grijeh, ako se je poslužio ovom ili onom knjigom. Osobito ne onda, kad piše opsežnu knjigu, povijest, na kojoj su radili vijekovi. Ne smije se to u grijeh upisati čovjeku, koji sam priznaje i kaže, kojim se je vrelima služio. Još se manje smije prigovoriti, ako su ta vrela čista i nepatvorena.

Druga je mana kritičareva, kad on zabavlja Lozovini, ono česa u knjizi nema. U ,,Matičinom" izdanju za šire mase naroda ne smije se tražiti sve potankosti, u jednoj povijesti književnosti tudjega naroda ne smije se zahtijevati, da bude sve u njoj, što može zanimati samo strukovnjake. Dapače je ova Lozovinina povijest i preopširna. Kad talijanska književnost ne bi bila tako usko spojena sa hrvatskom, ova opširnost bi se morala u grijeh upisati prije, nego li pomanjkanje ovoga ili onoga. Za svaku knjigu možeš reći: manjka to i to, pa izvesti dokaz da pisac toga nije znao.

Kritika bi bila opravdana, kad bi mogla dokazati, da je pisac lakoumno postupao u svojem radu, da piše neknjiževnim jezikom, da knjiga nema jedinstva, da nema pravca ni svrhe, da je narodu od štete, a ne od koristi. Ali toga nije se nitko usudio ustvrditi za Lozovininu knjigu, pa ni dubrovački omladinac.

Nu da se čitatelji uvjere o bezsavjesnosti njegove kritike, nužno je pozabaviti se barem nekim prigovorima.

Otvorite ,,Savremenik" br. 4., str. 258. i ,Povijest tal. knjiž." str. 120. U ,,Savremeniku" se doslovno kaže: ,,Gaspary I. str. 174. govori o Francescu da Barberino i materiji njegova Reggimento e Costumi di Donna, ,,,,sul quale *come egli dice*, non era stato trattato da nessuno"". Kod dr. Loz. to glasi: — Francesco se daje na pisanje knjige, kakove još *nije imala* nijedna književnost; izbjegla mu je dakako rasprava Ramira Ortiza u Zeitsch.r f. rom. Ph. (XXVII. itd.), kao i za hronologiju Barberinovih djela vrlo važna publikacija" itd.

U ovom citatu kritičar piscu spočitava, da je krivo shvatio, pa po tom i preveo, jedan ulomak iz svoga vrela, da je sa svog neshvatanja pokazao ,,svoju golotinju" u poznavanju naučne literature, da donosi zastarjelu hronologiju djela nekoga pisca. Da vidimo Lozovinov tekst. U njega u kritici citirana izreka glasi: ,,Na ponuku *Intelligenze*, koja pjesnika nadahnjuje — biće je to nadnaravno, koje potječe neposredno od Boga — Francesco se daje na pisanje knjige, kakove još nije imala nijedna književnost". A onda dalje: ,,Pri samome koncu Gospodja *Conclusione* (zaključak) moli nekoje molitve, dok Fr. predaje svoje djelo *Intelligenzi* na poklon i od nje dobiva za priznanje dragi kamen iz njezine krune".

Uzmimo da Lozovina *nije više ni riječi kazao* o ovom predmetu: da li bi za to tko mogao i pomisliti, kao da je Lozovina ustvrdio, e je zbilja za njega Barberinovo djelo prvo svoje vrsti u on-

dašnjoj svjetskoj književnosti? Mogao bi, ali onda dosljedno i to, da L. onu I n t e l l i g e n z u drži za kakovo biće od mesa i kosti, ili da mu je gospodja C o n c l u s i o n e prava pravcata ženskinja i da je sretni pisac u istinu primio na poklon dragi kamen od svoje muze. Nego, ne radi se ovdje o kakovoj gluposti kritičareva pomišljanja, jerbo i glupak vidi, da sve to kaže (c o m' e g l i d i c e) ili fantazira Barberino sam. Ta na istoj str. 20., par redaka povrh onoga citata, govoreći o prvom Barberinovu djelu, Lozovina primjećuje doslovno: ,,Premda djelo p o s i ž e za provencalsko-franceskim i za latinskim i savremenim talijanskim izvorima, ipak je samostalno izradjeno"; a na istoj stranici niže, obzirom na R e g g i m e n t o itd. završava, da je i ovo djelo ,,vrijednošću i značenjem svojim od prilike ravno prvomu".

Još je zanimljivija ova stavka: ,,Čudnovata je — veli kritičar — i tvrdnja, da su pisma fra Guitona najstariji spomenik tal. proze. Da je dr. L. malo pozornije pročitao odnosni stavak (Gasp. I. 79), bio bi vidio, da se je tu mislilo na literarnu prozu!"

Dakle ima i p r o z e, koja nije literarna? Nego pogledajte još gdje to govori L. o toj prozi, za koju bi valjalo reći, da je literarna? Upravo na str. 104., u odsjeku: ,,Proza u XIII. stolj.", a u poglavlju: ,,Počeci k n j i ž e v n o s t i u talijanskim narječjima"! Ovaj omladinac nije valjda n i t i n a s l o v e pročitao.

Čujte još ovu: on veli, da napušta (t. j. da ne će govoriti) nacrt kasne latinske književnosti upućujući (nas norce!) na Novatijeve: ,,Le Origini, koje (njegove su riječi) L. inače navodi". Pogledajte na str. 378 po sredini, i nalazite, da te knjige L. n e navodi. Pišite izdavaču Vallardiju, i odgovoriti će vam, da te O r i g i n i nisu još d o d a n a s izišle (a imale su doista biti prvi svezak djela ,,Storia letteraria d' Italia). Ovo je vrhunac kritičarstva, da se ocjenjuje jedna knjiga po prospektu ili reklami djelâ, koja istom imaju izići! Ovo je ključ, da riješimo zagonetku, otkuda najednom ovom neznanoviću toliko učene mudrosti i načitanosti, da nam u svojim bibliografskim crticama (tako on zove svoju kritiku o Lozovinovoj knjizi!) citira stotinu djela, imena i monografija, koje siromah L. nije kao on prostudirao! Zapravo je to jeftina mudrost, kojom se često služe i poznati naučnjaci u dodacima ili pri dnu svake stranice, to je onaj bajagi znanstveni aparat, koji se namiče za par kruna: vidji u kakovoj bibliografiji, što je sve netko o nečemu napisao, pa se onda pozivaj na ovo i ono, pa i na reklamu još neizišla djela!

Tko će da se zabavlja ovako dalje znanstvenim razlaganjem novoga Pika, neka čita u br. 6. ,,Savremenika" ispravak dra. Lozovine, a u tom ispravku nada sve njegove bilježke podno svake stranice. Meni bi bilo žao i za ovaj prostor, što ga ovdje žrtvujem za volju takova kritičarskog komedijaštva, kad ne bi to bila, kako rekoh, tipična slika naše najnovije kritike. Pa kad sam već malne protivu volje u ovo zagazio, ne mogu a da kao ,,službeni kritičar" ne priberem ovdje svoje hvale, koje sam nanizao Lozovinovoj ,,Povijesti" u podlistku ,,Hrvatske Slobode". Tu sam bio istaknuo sve one dobre njezine strane, bez kojih bi uz ne znam kako znanstveni aparat ona vrijedila upravo toliko, koliko kojimudrago naštampani papir. Pohvalio sam ljepotu i čistoću Lozovinova jezika, tu tako rijetku osebinu naučno-znanstvenih izdanja kod nas. Rekoh, da je knjiga napisana pravim oduševljenjem, da je prikazivanje u cijelosti živo i zanimljivo,

da od početka do kraja jedna jedinstvena nit veže i spaja sve dijelove knjige u harmoničnu cjelinu prama vrlo korisnoj i praktičnoj tendenciji, koju je pisac sam pobliže označio u svom predgovoru. Malo ili ništa stoji do toga, koliko je u svojoj radnji L. originalan kao istraživalac: takovo istraživanje nije ovdje njegov posao. Ne pita se, koliko je od koga uzeo gradiva, nego kako je to gradivo znao oživjeti i prikazati, i koji su to auktori, i jesu li najbolji, kojih se L. drži. Kod ovoga pitanja ja sam bio već upozorio na njegov ,,Bibliografski osvrt" na koncu. Po njemu se najbolje može prosuditi, kolika je piščeva informacija i sprema u ovom predmetu. To nisu prosta navadjanja onoga jeftinog znanstvenog aparata od krune, jer kod svakog navoda L. ujedno natuca, što sudi o literarno-historijskom djelu, koje tu spominje. Prigovor, da se je L. držao odviše Gasparyja, odviše je budalast: to je upravo ono, što bi kod svega ovoga trebalo najviše istaći i pohvaliti, jer je Gaspary u istinu najbolje djelo ove vrsti, i još je danas toliko dobro, da ga Talijani prevedoše na svoj jezik, zadnji svezak god. 1901. (Torino, E. Loescher)! Već poradi opširnosti nije svakomu dato, a najmanje je komodno, njim se valjano poslužiti. Ali jer L. nije žalio truda, a nije ni trebao takve komodnosti, nije zapao u pogrješku, u koju bi možda bio lako zapao kogod drugi: t. j. nije posegnuo za običnim izvacima i priručnicima, pa od njihovih dijelova sklepao šaren, nevezan mozaik poput ,,R u s k i h p r i p o v i j e d a č a". Ipak moram reći, da sporedjujući njegovu knjigu s Gasparyjem nisam mogao naći te kudjene zavisnosti za dobre dvije trećine materijala. Ni sam uvod u tal. književnost nije tomu podlegao (L. se je za ovo morao poslužiti i knjigom, koju ističe na koncu: Petrocchi: La lingua e la storia letter. d' Italia dalle origini fino a Dante (Roma, Loescher 1903.). ,,Toskansko je doba" regbi posve samostalno izradjeno, nada sve dio o trima velikanima: Dantu, Petrarki i Boccacciju). Razilazi se od Gasparyja i ,,Doba klasičnog preporoda". Nu to, da ovdje opet naglasim, za nas je ovdje suvišno i sasvim neumjesno pitanje. Tko će da se uvjeri, kakov je Lozovina kao stručnjak i pisac, taj neka pita i istražuje, otkuda njemu ona oduševljenost i život prikazivanja, ona njegova ljupkoća jezika i stila, ona jedinstvenost knjige, pa će možda doći do ovoga zaključka: L. poznaje talij. književnost ne samo po pisanim historijama, pa bile ove i najbolje, nego po vlastitom čitanju talijanskih pisaca. Na njima je on stekao svoj sud i dojam, izbrusio kriterij svoga shvatanja. Za to, i kad uzimlje rezultate tudjeg istraživanja, on ih nadahnjuje tolikom čuvstvenošću i uvjerljivošću, kao da su oni prviput prošli kroz njegovu svijest i bili po njemu otkriti. To, dakako, ne može pokazati ni najvještiji kompilator uz najbolje literarne izvore. Za to valja biti stručnjak, poznavalac književnih djela, pa je i s ove strane po Lozovinu časno, da nam je to znao pokazati.

SADRŽAJ.